

Sünneti Doğru Anlamak

Prof. Dr. Saffet Sancaklı

RAGBET

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

SÜNNETİ DOĞRU ANLAMAK

HADİSLERİN ANLAŞILMASINDA KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

1. Baskı: Uludağ Yayınları 1999
2. Baskı: Sır Yayıncılık 2001 (Genişletilmiş)
3. Baskı: Sır Yayıncılık 2009 (Gözden geçirilmiş)

ISBN 978-975-6720-02-8

Sayfa Düzeni: **SD**

Kapak: Medipres Matbaacılık Yayıncılık

Baskı / Cilt: Medipres Matbaacılık Yayıncılık

e-mail: medipres_matbaacilik@hotmail.com Tel: 0422 238 49 88

Malatya 2012

SÜNNETİ DOĞRU ANLAMAK

HADİSLERİN ANLAŞILMASINDA
KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

PROF. DR. SAFFET SANCAKLI

????????????????????

PROF. DR. SAFFET SANCAKLI

1959 yılında Sancak bölgesinde dünyaya geldi. Tüm tahsil hayatını Bursa'da geçirdi. 1986 yılında U.Ü.İlahiyat fakültesinden birincilikle mezun oldu. 1989 yılında yüksek lisansı, 1997 yılında doktorasını tamamladı. Mayıs 2004 yılında Doçent, Ekim 2009'da da Profesör oldu. 1987-1997 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığında öğretmen ve idareci olarak çalıştı. 1997 yılında Malatya İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalına öğretim üyesi olarak atandı. 1997-1999, 2008-2009 yılları arasında aynı fakültede dekan yardımcılığı görevini yaptı. Halen aynı fakültede dekanlık görevi yapmaktadır. Arapça, İngilizce ve Sırpça dillerini bilmektedir. Evli olup dört çocuk babasıdır. Çeşitli dergilerde makaleleri yayınlandı. Çok sayıda ulusal ve uluslararası sempozyumlarda tebliğler sundu. Yayımlanmış eserleri:

- 1-“*Sünneti Doğru Anlamak*” (genişletilmiş 3. bsk.), Sır Yay., Bursa, 2009.
- 2-“*Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*”, Elif Yay., İst., 2004.
- 3-“*Hz. Peygamber'in Mesajlarında ÖRNEK TOPLUM*”, Nun Yay., İst., 2009
- 4- “*Sosyal Hayatla İlgili Hadis Makaleleri*”, Malatya, 2011

*Eserimi, aramızdan genç yaşta ayrılıp (1982),
Rahmân'a kavuşan sevgili Anneme ithâf ediyorum...*

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	9
ÖNSÖZ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM PERSPEKTİFİNDE

HZ. PEYGAMBER'İN KONUMU VE SÜNNET'İN KAYNAĞI

I- BEŞER VE RASÛL OLARAK HZ.PEYGAMBER	19
II- HZ. PEYGAMBER'İ KABULLENMENİN VE O'NA İMÂN ETMENİN GEREKLİLİĞİ.....	26
III- HZ. PEYGAMBER'İN VAHYE TÂBİ OLMA MECBURİYETİ	30
IV- HZ. PEYGAMBER' İN YÜKÜMLÜ OLDUĞU VE YERİNE GETİRDİĞİ GÖREVLER	33
A-İlâhi Mesajı Tebliğ Görevi	33
B-İlâhi Mesajı Tebyin (Açıklama) Görevi	39
C-Muallimlik	44
E-Komutanlık.....	51
F-Liderlik	53
V- HZ.PEYGAMBER'E İTÂAT ZORUNLULUĞU.....	54
VI- HZ.PEYGAMBER'İN HÜKÜM KOYMA YETKİSİ.....	65
VII- HZ.PEYGAMBER'E SAYGI VE SEVGİ GÖSTERİLMESİ	67
VIII- HZ.PEYGAMBER'İN ÖRNEK AHLÂKI	71
IX- KUR'AN-I KERİM'DE GEÇEN VE SÜNNET OLARAK YORUMLANAN HİKMET KAVRAMI	78
X- SÜNNET'İN VAHİY KAYNAKLI OLUP OLMADIĞI	81
A- Vahyin Lügat ve İstılâh Manası	82
B- Vahiy Kavramı ve Çeşitleri	84
C- Sünnet'in Vahiy Kaynaklı Olduğunu Gösteren Deliller	87
D- Hz. Peygamber'in Beşerî Yönünü Yansıtan Deliller	93

E-Konuyla İlgili Âlimlerin Görüşleri	102
F-Değerlendirme.....	106
XI- SÜNNET'İN DİNDE KAYNAK OLUŞU	107
A- Âyet ve Hadislerden Deliller.....	108
B- Sahabeden Deliller	111
XII- SALT KUR'ÂN İLE YETİNME MESELESİ.....	114

İKİNCİ BÖLÜM HADİSLERİN DOĞRU ANLAŞILMASI

I-KONUNUN TARİHÇESİNE KISA BİR BAKIŞ.....	125
II- HADİSLERİN YANLIŞ ANLAŞILMA SORUNU	130
III. HADİSLERİN KUR'ÂN ÂYETLERİYLE BİRLİKTE	
ELE ALINMASI.....	137
A-Sünnet Kur'ân Bütünlüğü.....	137
B-Sünnet'in Kur'ân'a Karşı Fonksiyonu.....	140
C-Sünnet'in Kur'ân'a Arzı.....	147
IV- AYNI KONUDAKİ HADİSLERİN BÜTÜNLÜK İÇİNDE	
DEĞERLENDİRİLMESİ.....	153
V- HADİSLERİN SÖYLENİŞ SEBEPLERİNİ	
(SEBEB-İ VÜRÛDÎ'L-HADİS) ARAŞTIRMAK.....	157
VI- ZÂHİRDE BİRBİRİNE ZİT OLAN HADİSLERİN (MUHTELİFU'L-	
HADİS) DEĞERLENDİRİLMESİ	161
A-Cem' ve Te'lif.....	163
B-Birbirine Aykırı Olan Hadislerde Nesh Olayı.....	166
C-Tercih ve Tavakkuf.....	168
VII- HADİSLERDE KASTEDİLEN MANA, AMAÇ, İLKE	
VE HEDEFLERİ TESPİT ETMEK.....	169
VIII- HZ. PEYGAMBER'İN, HADİSLERDE KULLANDIĞI ANLATIM	
ÜSLÛBU	178
A- Doğrudan (yalın) Anlatım.....	179
B- Dolaylı Anlatım	180
IX- HADİSLERİN BAĞLAYICILIK SORUNU	191
A-Sünnet'in Bağlayıcılığı	191
B-Sahâbenin Bağlayıcılık Açısından Sünnet'e Yaklaşımı.....	197
C- Âlimlerin Bağlayıcılık Açısından Sünnet'i Sınıflandırmaları.....	201
D-Hasâisu'n-Nebî (Peygambere Mahsûs Durumlar)	205
X- İSTİKBÂLE YÖNELİK HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	207
A-Gayb Kavramı ve Kur'ân'ın Bakış Açısı.....	208
B-Hz. Peygamber'in Gayb ile Olan İlişkisi.....	210

XI- TİBB-I NEBEVÎ HADİSLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	217
A-Tıbb-ı Nebevî Hadislerinin Bağlayıcılığı ve Konuyla İlgili Âlimlerin Görüşleri.....	219
B-Evrensel Nitelikte Olan Tıbb-ı Nebevî Hadislere Örnekler	225
XII- ZAYIF VE MEVZÛ HADİSLERİN SAHİH HADİSLERLE	
KARIŞTIRILMA PROBLEMİ	231
A- Zayıf Hadis ve Zayıf Hadisle Amel Etme Meselesi.....	233
B-Zayıf Hadislere Örnekler	239
C-Zayıf Hadisleri Tanıma Yolları	240
D-Mevzû Hadisler ve Ortaya Çıkışı.....	242
E-Mevzû Hadislere Örnekler	244
F-Mevzû Hadisleri Tanıma Yolları.....	252
XIII- SÜNNET'İN GÜNÜMÜZE TAŞINMASI	254
NETİCE	259
KAYNAKÇA	263

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.İ.F.Y.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
B.	: Bâb
b.	: İbn (oğul)
bk.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
c.	: Cilt
D.E.Ü.İ.F.D.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
D.Ü.İ.F.D.	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
D.V.Y.	: Diyânet Vakfı Yayınları
F.Ü.İ.F.D.	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H.No:	: Hadis Numarası
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi (M.E.B.)
Krş.	: Karşılaştırınız
Mad.	: Maddesi
M.Ü.İ.F.V.Y.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Neşr.	: Neşreden
O.M.Ü.İ.F.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
S.D.Ü.İ.F.D.	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Sh.	: Sahife
T.D.V.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
terc.	: Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
U.Ü.İ.F.D.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

“Gerçekten İslâm ümmeti, tarih boyunca Hadis ve Sünneti yanlış anlamak ve yorumlanaktan kaynaklanan zararı, uydurulan binlerce mevzu hadisten çekmemiştir.”
Muhammed GAZALİ¹

İslam Dini çağlar üstü evrensel niteliklere sahip son dindir. Bu dinin iki temel dayanağı Kur’ân ve Sünnet’tir. Kur’ân’sız bir İslâm dini düşünölemeyeceğı gibi, Sünnet’siz bir İslâm dinini düşünmek de mümkün değildir. İslam dini pratik hayatta yaşamak için gönderilmiş, Hz. Peygamber de bu yaşantıyı insanlara en kapsamlı bir şekilde göstermiş ve bu sahada örnek olmuştur. Dolayısıyla Kur’ân’ın açılımı olan Sünnet, İslam’ın pratiğı yansımış şeklidir diyebiliriz.

Tarihten günümüze değin üzerinde en çok tartışılan konulardan birisi olan Hadis, günümüzde de tartışılan güncel konuların başında gelmektedir. Bu sahada yapılan çalışmaların, tertip edilen sempozyum, panel, konferans vb. ilmi faaliyetlerin sevindirici boyutlarda olduğunu müşahade etmekle beraber, hadisile ilgili daha pek çok konunun araştırılmayı beklediğini de belirtmek isteriz. Özellikle hadislerin anlaşılmasına yönelik çalışmalara daha fazla bir değeri verilmesinin bir ihtiyaç olduğu kanısındayız.

Hadislerin Hz. Peygamber’den bizlere intikalinin sağlıklı bir şekilde gelmesi ne kadar önemliyse, delâleti dediğimiz doğru an-

¹ Muhammed Gazali, *Fıkhü’s-Sîre*, sh., 38, 6.bsk., 1965, (naklen: Görmez Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu ve Yeni Bir Metodoloji İçin Atılması Gereken Adımlar*, sh., 32, İslâmî Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı, c. 10, sayı: 1-2-3, 1997).

laşılması, kavranması ve yorumlanması da o derece önemli ve üzerinde durulması gereken bir husustur. Dînî nasları salt gramer ve lafızlar açısından ele alarak değerlendirmek yeterli değildir. Tarih boyunca ilim adamları arasında cereyan eden ihtilâf, nasların anlaşılması ve yorumlanması üzerinde odaklanmaktadır. Hadisin doğru anlaşılması problemi, günümüzün konjonktürel bir meselesi olmayıp, tarihi süreci olan bir meseledir. Tüm zamanların değişmeyen gündem maddesi olarak önümüzde duran bu meselenin bilinmesi, dün olduğu kadar bugünün insanı için de -belki de - dünden daha fazla gereklidir.

Hız Peygamber ile içinde yaşadığımız asır arasında 1400 küsur sene gibi çok uzun bir sürecin bulunması, hadislerin doğru anlaşılmasında karşımıza bazı problemlerin çıkmasını kaçınılmaz kılmaktadır. 14 asır önce yaşamış olan evrensel Peygamber ile aramızda bu denli uzun bir zaman kesitinin geçmesi hasebiyle, hiçbir ceah ve gayret göstermeksizin, bir takım metod ve bilgilere sahip olmaksızın Hız Peygamber'i ve O'nun hadislerini ilk bakışta anlamak veya anlaşılma noktasında hiçbir sıkıntı ve problem yaşamamak mümkün değildir. Günümüz çağdaş insanların yaptığı konuşmalarında bile zaman zaman sarfettikleri sözleri anlama konusunda bazı problemler yaşanmakta, hatta daha sonra bizzat kendileri tarafından düzeltilen yanlış anlaşılmalara söz konusu olabilmektedir. Kaldı ki, sahâbe dahi Asr-ı Saadet'te Hız Peygamber'in her sözünü anında anlamakta güçlük çektiği için anlamadığı noktaları O'na sormaktan çekinmemiş ve onların soruları üzerine verilen cevaplar sayesinde bazı hadislerin daha doğru anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır.

Yaşanılan her dönemde Hız Peygamber'i yeniden keşfetmek ve hadislerini -daha önce yapılmış anlama ve yorumlama ile ilgili çalışmaları gözardı etmeksizin- yeniden anlamak ve yorumlamak mecburiyetindeyiz. Günümüzde hadisleri doğru anlamaya yönelik çalışmaların yeni yeni yapılmaya başlandığı ve konunun müstakil olarak ele alınıp işlenmesine ihtiyaç duyulduğu kanısındayız. Bu sahada böyle bir boşluğun olduğu ve bu boşluğun doldurulması gereğine inandığımız için çalışmalarımızı bu konu üzerine yoğunlaştırdık. Dolayısıyla konunun önemine binâen dinin doğru anlaşılmasıyla doğru orantılı olan hadislerin doğru anlaşılması ve yo-

rumlanması konusu hayati konuma sahip olduğundan üzerinde daha başka çalışmaların yapılmasının gerekli olduğu inancındayız.

Hız. Peygamber'in anlatmak istediğı ve vermek istediğı mesajın ne olduğunun çarpıtılmadan doğru bir şekilde anlaşılması, İslam dininin ve Hız. Peygamber'in anlaşılması açısından fevkalade önemli bir olgudur. Hadislerde anlatılan ile anlaşılan aynı noktada örtüşüyorsa burada doğru bir anlamadan söz edilebilir. İslam dininin önünde bulunan en büyük tehlikelerden birisi, dinin temelini teşkil eden Kur'an ve Hadisin yanlış anlaşılması ve anlatılmasıdır. Dini yanlış anlamak ve yorumlamak dine karşı yapılabilecek en büyük kötülüktür.

Kitabımız iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde; Kur'an-ı Kerim'in Hız.Peygamber'e bakış açısı değişik açılardan ele alınmakta ve böylece Hız.Peygamber'in gerçek konumu ve misyonu ortaya çıkarılmaktadır. İkinci bölümde ise, hadislerin doğru anlaşılmasının gereğı vurgulanmakta ve hadisleri doğru anlamada alt yapı mahiyetinde bilinmesi, gözetilmesi gereken hususlar örnekleriyle beraber açıklanmaktadır. Çalışmamızda önceki kaynaklardaki bilgiler ile çağdaş ve ilmi olarak yapılmış çalışmalardaki ilim adamlarının yorum ve düşüncelerini bir arada vererek eski ve yeninin sentezi yapılarak konu işlenmeye çalışılmıştır.

Bu mütevazı çalışmamızın eksikleri ve yanlışları olabileceğini peşinen kabul ettiğimizi, okuyucudan gelecek olan tenkitlere açık olduğumuzu ve yapılacak tenkitleri değerlendireceğimizi belirtmek isteriz. Çalışmalarımız esnasında tenkit, yardım ve katkılarını esirgemeyen değerli mesâi arkadaşlarıma ve kitabın basımını üstlenen yayınevi mensuplarına en kalbî teşekkürlerimi sunarım.

Cenâb-ı Allah'tan çalışmalarımızda kolaylıklar ve muvaffakiyetler ihsan etmesini niyaz ederim.

Prof. Dr. Saffet SANCAKLI

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM PERSPEKTİFİNDE HZ. PEYGAMBER'İN KONUMU VE SÜNNET'İN KAYNAĞI

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber ile ilgili âyetlerin sayısının oldukça çok olduğunu görmekteyiz. Bu konudaki âyetlerin çokluğu, ister istemez insanın dikkatini çekmekte ve kişiyi bu sahaya yönleltmektedir. Hz.Peygamber'in konumunu, misyonunu, şahsiyet ve ahlâkını en sağlam bir şekilde anlatan birinci derecedeki kaynak hiç kuşkusuz Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü Peygamber'in hayatını anlatan diğer bazı eserler (örneğin siyer ve meğâzi türü kaynaklar) zayıf ve uydurma rivâyetlerden tümüyle arınmış değildir. Hz. Peygamber hakkında Kur'ân kadar kesin, objektif ve doğru bilgileri veren başka bir kaynak göstermemiz mümkün değildir. Dolayısıyla Hz.Peygamber'in konumunu doğru bir şekilde anlamak için ilk müracaat edilecek kaynak yine Kur'ân'dır.

Kur'ân'ın Hz.Peygamber'e olan bakış açısını ve Kur'ân'daki konumunu bilmeyen bir kimse, Hz.Peygamber'i doğru anladığını iddia edemez. Hz.Peygamber'in tanınması ve doğru anlaşılması öncelikle Kur'ân'ın perspektifinde incelenmelidir. Hz. Peygamber'e Allah'ın hangi perspektiften baktığını, O'nu nasıl tavsif ettiğini, hangi görevlerle yükümlü tuttuğunu, O'nu nasıl anlamamız gerektiğini bizzat âyetlerden tetkik etmemiz gerekir. Dolayısıyla Hz.Peygamber'i ve konumunu gerçek manada tanımak istiyorsak birinci dercede Yüce Allah'ın, Kur'ân-ı Kerim'de bize tanıttığı şekilde tanımak ve tanıtmak durumundayız. Bu âyetler, sadece O'nun konumunu ve önemini bize anlatmıyor, aynı zamanda O'nun sünnetinin önemini de anlatıyor.

H. Peygamber'i Kur'ân perspektifinden analiz etmemiz gereğini şu açılardan da önemli bulmaktayız:

1- Hz. Peygamber'i en iyi öğrenebileceğimiz kaynak, O'nu peygamber olarak atayan ilâhî kaynaktır. Bir kişiyi bir göreve atayan makam, o kişinin şahsiyetini, meziyetlerini, varsa zaaflarını daha iyi bilir ve görev alanını, yükümlülüklerini, yetkilerini o

makam belirler. Bu makam ilâhî makam, görev peygamberlik, atayan Allah ve atanan da peygamber ise, bunun böyle olması kaçınılmazdır ve kesindir.

2- Hz. Peygamber'i tanıtan en objektif, en orijinal ve en sahih kaynak Kur'an'dır. Objektiftir, çünkü beşerin hissî ve indî yaklaşımları ondan uzaktır. Orijinaldir, çünkü Hz. Peygamberle Kur'an arasına bir mesafe girmemiştir. Zaman, mekân ve imkân olarak ondan daha ötesi düşünülemez. Sahihtir, çünkü Kur'an, bir bilgi kaynağı olarak her mü'min için "içerisinde kuşku barındırmayan" tek kaynaktır.

3- Nasıl ki bize Kur'an'ı Hz. Peygamber öğretmişse, Hz. Peygamber'i de Kur'an öğretmektedir. Kur'an'ı Peygamber'in aracılığına başvurmadan anlamaya çalışmak nasıl Kur'an'ı yanlış anlamaya yol açıyorsa, Hz. Peygamber'i Kur'an'ın aracılığına baş vurmadan anlamaya çalışmak da, Peygamber'i yanlış anlamaya yol açacaktır. Bu ikisi et ve tırnak, tohum ve toprak kadar birbirinden ayrılmaz, birbirine karşılık, birbirine bağlıdır.¹ Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'i anlatırken ne mübalağa etmiş, ne aşırılığa kaçmıştır. Onda ne ulûhiyet aramış, ne O'na bir takım insanüstü ve tabiat üstü güç ve yetenekler yakıştırmıştır. Onu ne Allah'a ortak kılmış, ne de O'nun şanına ve şerefine yakışmayan olumsuz şeyler yakıştırmıştır.² O'nu olduğu gibi doğal ve normal haliyle doğru bir şekilde insanlara tanıtmıştır.

Kur'an ve Hz. Peygamber bir bütünü meydana getiren birbirine muhtaç olan unsurlardır. Kur'an'ı bize tanıtan, anlatan ve onun ilâhî bir kitap (Allah kelâmı) olduğunu söyleyen O'dur. Hz. Peygamber'i de bize doğru bir şekilde tanıtan Kur'an'dır. Dolayısıyla her ikisi birbirinden ayrılmaz unsurlardır.

İşte bu bölümde beşer ve rasûl olarak Hz. Peygamber, Hz. Peygamber'in vahye uyma zorunluluğu, O'na imân, itaat, isyan ve muhabbetle ilgili âyetlerin tahlili, yükümlü tutulduğu ve yerine getirdiği görevler, O'nun örnek ahlâkî âyetlerin ışığı altında işlenecektir. Bunun yanında Kur'an'da geçen hikmet kelimesinin

¹ İslamoğlu Mustafa, *Üç Muhammed*, sh., 211, Denge Yay., 5. bsk., İst., 2001.

² Mevdudî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, II, 195, terc., Ahmet Asrar, 3. bsk., Pınar Yay., İst., 1992.

Sünnet olarak yorumlanması, Sünnet'in vahiyle olan ilişkisi, Sünnet'in dinde kaynak oluşu ve salt Kur'ânla amel meselesi gibi konular da ele alınacaktır.

I- BEŞER VE RASÛL OLARAK HZ.PEYGAMBER

Her ümmete gönderilen peygamber, o ümmetin kendi fertleri arasından seçilmiştir. Bu bakımdan peygamberlerin, Allah'ın seçilmiş kulları olmaktan ve Allah tarafından verilmiş bir görevi ifâ etme gayreti içinde bulunmaktan öte insanüstü bir özellikleri yoktur. Hristiyanların kendi peygamberleri İsa hakkında ileri sürdükleri gibi, peygamberler, ne Allah'ın oğulları, ne de ileride O'nun yerini alacak vekilleridir. Onlar sadece birer insan ve her insan gibi Allah'ın kullarıdır.³

Peygamberlerle ilgili olarak Kur'ân âyetlerinde sıkça vurgulandığını müşâhede ettiğimiz en önemli hususlardan birisi, hiç kuşkusuz onların beşerî yönleridir. Hz. Peygamber, insanlar arasından seçilerek kendisine peygamberlik verilen ilk kişi değildir. Allah sürekli bir şekilde insanlarla diyalogu en iyi sağlayacağı ve insanlara bu konuda kolaylık olması için peygamberlerini insanlar arasından seçmiştir. Bu da Allah'ın insanlara bir lütfudur. İnsanlar arasından seçilerek risâlet göreviyle yüklü tutulan peygamberler, beşeri özelliklerini hiçbir sûrette yitirmeden görevlerini sürdürürler.

Müşriklerin peygamberlikle ilgili ilk itirazlarından birisi, Hz. Peygamber'in insan oluşuyla ilgiliydi. Onlar, "Bizim gibi ve bizden farklı olmayan bir insanın peygamber olduğunu nasıl kabul edelim? Bu, bizim gibi yiyor, içiyor, çoluk çocuk sahibidir ve diğer bütün insanlar gibi dünya işleriyle uğraşıyor. Böyle bir kişi, peygamber olabilir mi?" diye itirazda bulunuyorlardı. Kur'ân-ı Kerim'de bu itirazlara değinilerek uygun cevaplar verilmiştir.⁴ Kâfirler, beşeriyetin, peygamberlikle bağdaşmayacağını iddia ederek şöyle itirazda bulunmuşlardır: "*Bir insan mı bize yol gösterecek?*"⁵

³ Koçyiğit, Talat, *İslâmî Da'vetin Mâhiyeti ve Hz. Peygamber'in Hutbeleri*, sh., 42, Kılıç Yay., Ankara, 1994.

⁴ Mevdudî, a.g.e., II, 396.

⁵ Teğâbün, 64/6.

“Siz de bizim gibi beşerden başka bir şey değilsiniz.”⁶ “...O zâlimler kendi aralarında fısıldaşıp, ‘Bu da sizin gibi bir insan değil midir? Artık göz göre göre sihre mi inanıyorsunuz?’ derler.⁷ Bu durumu Kur’ân-ı Kerim, Hz. Peygamber’in ağzından şöyle cevaplandırmaktadır: “De ki: ben de sizin gibi bir insanım...”⁸ “Biz de sizin gibi insandan başka bir şey değiliz. Fakat Allah, kullarından dilediğine nimetini lutfeder. Allah’ın izni olmadan biz size delil getiremeyiz.”⁹

Mekkeliler, kendileri gibi elleri, ayakları, gözleri, burnu, ruhu, ismi ve cismi olan bir kişinin nasıl Allah’ın peygamberi olacağını kestiremiyorlardı. Onlar hayretler içerisinde söylenip duruyorlardı.¹⁰ Mekke müşriklerin peygamberin, insan üstü, yarı ilâh ve olağan üstü şeyler gösteren bir varlık olma beklentisine karşılık kendilerine sürekli onların da bir beşer olduğu vurgulanarak cevap verilmiştir. Diğer peygamberlerin de beşeri yönüne işaret eden şu âyetler dikkat çekicidir:

“...Bu, ancak sizin gibi bir insandır. Sizin üzerinize üstünlük kurmak istiyor. Eğer Allah isteseydi, muhakkak ki, melekler gönderirdi...”¹¹

“Bu, ancak sizin gibi bir beşerdir. Yediğinizden yiyor, içtiğinizden içiyor. Eğer siz kendiniz gibi bir insana itaat ederseniz, o zaman hüsrana uğrayanlardan olursunuz.”¹²

“Dediler ki, bizim gibi iki beşere (Musa ve Harun’a) imân mı edeceğiz?”¹³

“Onlar şöyle dediler: ‘Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor! Ona bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı! Yahut kendisine bir hazine verilmeli veya içinden yeyip (içtiği) bir bahçesi olmalıydı’...”¹⁴

⁶ İbrâhim, 14/10; Yâsin, 36/15.

⁷ Enbiyâ, 21/3.

⁸ Kehf, 18/50. Ayrıca bu konudaki âyetler için bk. Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7; Yûsuf, 12/109; Yûnus, 10/15; En’âm, 6/50; Fussilet, 41/6.

⁹ İbrâhim, 14/11.

¹⁰ Mevdudî, a.g.e., II, 182.

¹¹ Mü’minûn, 23/24.

¹² Mü’minûn, 23/33-34.

¹³ Mü’minûn, 23/47.

¹⁴ Furkân, 25/7-8.

“Onlar ‘Sen, dediler, bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; öyle ki; içlerinden gürül gürül ırmaklar akıtmalısın. Yahut iddia ettiğin gibi, üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah’ı ve melekleri gözümüzün önüne getirmelisin. Yahut da altından bir evin olmalı, ya da göğşe çıkmalısın. Bize, okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece (miraca) çıktığına da asla inanmayız.’ Deki: Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece beşer bir elçiyim.”¹⁵

Müşriklerin bu tür mantıksız ve tutarsız görüşlerine Kur’ân, geçmişî hatırlatarak şu şekilde cevap vermektedir: *“Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik. Allah’ın izni olmadan hiçbir peygamber bir ayet getiremez.”¹⁶* Bu cevap, Hz. Peygamber’in neden çoluk-çocuk sahibi olduğu yolundaki itirazlara karşı verilmiştir. Müşrikler, peygamberlerin herhangi bir insanî, cinsel ve şehvî duyguya sahip olmaması gerektiğine inanıyorlardı. Ayrıca peygamberlerin evlenmelerini çoluk-çocukla meşgul olmalarını da yadırgıyorlardı. Kur’ân-ı Kerim ise, geçmişte ne kadar peygamber gelip geçmişse hepsinin çoluk-çocuğa karıştığını, hanımları, oğulları ve kızları olduğunu ifade ediyor.¹⁷ Dolayısıyla müşrikler, akıllarını, muhakemelerini çalıştırmış olsalardı bütün bunları doğru olarak anlayacaklar ve böylesine bir tarihi yanılığa düşmeyeceklerdi.

Peygamberler insan üstü, nurânî varlıklar değildir. *“Eğer O’nu (yani peygamberi) melek yapsaydık, yine bir adam yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük.”¹⁸* buyurulmaktadır. Müşrikler, Peygamber’i hârikulâde işlere gücü yeten, gaybı bilen, tabiata söz geçirebilen, ölümsüz olan, göklere yükselen, melekleri indirebilen vb. insanüstü niteliklere sahip bir varlık olarak tasavvur etmişlerdir. Kur’ân onların bu durumunu sürekli eleştirmiştir ki¹⁹, onları uyaran bu mealdeki âyetlerin sayısının çokluğu dikkat çekmektedir.

¹⁵ İsrâ, 17/90-93.

¹⁶ Ra’d, 13/38.

¹⁷ Mevdudî, a.g.e., II, 397.

¹⁸ En’âm, 6/9.

¹⁹ İzzet Derveze, *Kur’ân’a Göre Hz. Peygamber’in Hayatı*, II, sh., 31, terc., Mehmet Yolcu, Ekin Yay., 3. bsk., İst., 1998.

Yukarıdaki âyetler, tabii olarak Rasûlullah'ın bir beşer olduğunu ve insan üstü bir varlık olmadığını göstermektedir. Fakat peygamberi diğer insanlardan ayıran en önemli fark, kendilerine Allah tarafından vahyolunması, risâlet görevi verilmesi, peygamberlik sıfatlarıyla donatılması ve ilâhi mesajı tebliğle yükümlü tutulmasıdır.

Hız. Peygamber'in beşerî yönünü yansıtan âyetleri te'yid eden bir çok hadis-i şerif de mevcuttur. Bunlardan bazılarını burada yer vermek istiyoruz:

*"Ben de bir insanım. Diğer insanlar gibi ben de bazen sevinç duyar, hoşnut olurum, bazen öfkelenirim."*²⁰ Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de ve gerekse hadislerde Hız.Peygamber'in bir beşer olduğunun vurgulanmasını mutlak manada anlayarak O'nu sıradan bir insan olarak algılamak da yanlıştır. Burada verilmek istenilen mesâj, peygamberin insan üstü bir varlık olmadığı ve peygamberliğin, beşerî özellikleri ortadan kaldırmadığı istikâmetindedir. Yoksa Hız.Peygamber'in diğer insanlarda bulunmayan bazı üstün özelliklere sahip olmadığı manasına gelmez.

*"Ben de sizin gibi bir beşerim, hata da eder, isâbet de ederim. Lakin size "Allah buyurdu" dedim mi, asla Allah'a yalan isnâd etmem."*²¹

*"Ben ancak bir beşerim. Sizler de muhâkeme olmak için yanıma geliyorsunuz. Olabilir ki, sizden biriniz diğerine nazaran delillerini daha güzel anlatır. Ben de duyduğuma göre hüküm veririm. Her kime kardeşinin aleyhinde bir şey verirsem onu almasın. Çünkü bununla ona ateşten bir parça veriyorum."*²² Hız. Peygamber, Kur'ân'da vurgulandığı gibi, hadislerinde de beşer ve kul tâbirlerini sürekli vurgulamış ve bu halini peygamberlik öncesi ve sonrasındaki yaşamında bizzat göstermiştir. O, beşer üstü bir varlık olmuş olsaydı insanlara örnek olma özelliğini kaybetmiş olurdu. Ve her şeyini sürekli vahiyle yerine getiren biri olma durumunda kalırdı.

²⁰ Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, Birr, 95, thk., M.F.Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Lübnan, 1375/1956.

²¹ İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvîni, *Sünen*, Ruhun, 15, thk., M.F. Abdülbâkî, Dâru'l-Fikr, trs.

²² Müslim, Akdiye, 4; Mâlik b. Enes, *Muvatta*, Akdiye 1, thk., M.F. Abdülbâkî, trs.

Allah Rasûlü bir namaz kıldırırken yanılmış, ashâbın “*Bir değişiklik mi oldu*” sualleri üzerine “*Ben ancak bir beşerim, sizin gibi ben de unutup yanılabilirim...*” demiştir.²³ Yanılmak, hata etmek ve unutmak kul ve beşer olmanın bir özelliğidir. Peygamberliğe herhangi bir halel getirmez. Hz. Peygamber’in insan olarak kendisinin her an yanılmasının mümkün ve tabii bir şey olduğu aşağıda vereceğimiz rivâyetlerde de güzel bir şekilde belirtilmiştir:

Âyet ve hadislerde anlatılmak istenilen “*beşer*” tâbiri ile; insanın maddî bünyesinin, fizikî ve biyolojik yapısının kastedildiği anlaşılmaktadır. Beşer demek, fizik ve biyolojik kanunlar neyi gerektiriyorsa, onu zorunlu olarak yapan kimse demektir. Kısacası beşer; doğan, ölen, yiyen, içen, cinsel istek ve ihtiyaçları olan, soğukta üşüyen, sıcakta terleyen, vakti gelince uyuklayan ve uyuyan, sevinen, üzülen, gülen, ağlayan, hoşlanan, kızan, yorulan, dinlenen, hatırlayan, unutan, kirlenen, yıkanan, çocukken oynayan, büyükken çalışan, kısaca “*sıradan insanlar*”ın yapmak durumunda kaldıkları bütün zorunlu işleri yapma özelliği taşıyan kimse anlamına gelmektedir.²⁴ Nasıl ki, bir insan, tâ çocukluktan beri içinde yaşadığı muhtelif sosyal, kültürel ve fiziki çevrelerden bir takım bilgi, görgü ve tecrübeler kazanır ve hayatını yaşarken bunlara dayanarak bir takım değerlendirmelerde bulunur, sözler söyler ve işler yaparsa, Hz. Peygamber de böyledir. Bunların dînî bir yanı yoktur ve bu kabil şeylerin vahiy eseri olarak veya dînî hayatla uyum ve uyumsuzluğu değil, dünyevî bilgiler, teknik ve tecrübelerle uyum ya da uyumsuzluğu söz konusudur. Tabiatıyla, peygamberin bu tür şeylerde isâbet etmediği hususlar da olacaktır.²⁵ Hz. Peygamber’in beşer yönünün doğru bir şekilde kavranması demek O’nun her hareket ve davranışının vahiyle ilişkili ve bağlayıcı olmadığını kavramak demektir. Bu açıdan da O’nun beşerî yönünün iyi bilinmesi gerekir.

²³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammaed b.İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, Salât, 31, Çağrı Yay., 2. bsk., İst., 1982. Ayrıca bk. Müslim, Mesâcid, 89; Nesâî, Sehv, 25; İbn Mâce, İkâmetu’s- Salât, 133; Ahmed Nâim, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, II, 342-345, D.İ.B.Y., Ank., 1975.

²⁴ Yardım Ali, *Peygamberimizin Şemâili*, sh.32, Erkam Yay., İst., 1998.

²⁵ Işıckı,Yusuf, *Hz.Peygamber'in Din ve Dünya Anlayışı*, sh. 48, Düünden Bugüne İslâm Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu, Bursa, 1990.

Hız. Âişe validemize -merak üzerine- Hız. Peygamber'in, evinde gününü nasıl geçirdiği sorulunca o şöyle cevap vermiştir: Sıradan bir erkek evinde ne ile meşgul oluyorsa, Rasûlullah da onlarla meşgul olur. Evinin kırık döküğünü elden geçirir, elbisesini yamar, düğmesini diker, ayakkabısını tamir eder, kendine ait özel işlerini görür, evi süpürür, hayvanlarını sağlar.²⁶ Hız. Peygamber şu hadislerinde de kendi beşerî yönünü şöyle anlatır: Huzuruna korkudan titreyerek gelen bir adama şunları söylemiştir: *"Sakin ol! ben kral değilim, ben kurumuş et yiyen bir kadının oğluyum."*²⁷ Başka bir seferinde *"Ben kulun yediği gibi yerim. Çünkü ben ancak bir kulum."* buyurmuşlardır.²⁸ Ashâb da Hız. Peygamber'i buna benzer ifadelerle şöyle anlatır: *"Rasûlullah merkebe biner, yün elbise giyer, koyun sağlar ve misafir ile kendisi ilgilenirdi.", "O, yere oturur, yerde yer, koyun sağlar, bir arpa ekmeği için bile olsa, çağırılan kölenin da'vetine icâbet ederdi."*²⁹ Başka bir hadislerinde *"Hıristiyanların Meryem oğlunu aşırı methettikleri gibi beni de aşırı methetmeyin. Ben ancak bir kulum. (Bana) Allah'ın kulu ve elçisi deyiniz."* buyurmuşlardır.³⁰ Hız. Peygamber'i aşırı yüceltici tavırlara karşı bu kadar hassas davranmaya iten etken, hiç şüphesiz, Hız. İsa'nın başına gelenleri bilmesiydi. Bu nedenle, Meryem oğlu İsa'yı örnek göstermiş, ümmetine, gerek yaşamında gerekse vefatının ardından kendisini aşırı yüceltmemelerini vasiyet etmiştir.³¹ Günümüzde de Hız. Peygamber'i olduğundan fazla yükselten, yücelten veya olduğundan çok indirgeyen görüşlerin hiçbirisi doğru değildir. Çünkü ifrat ve tefrit noktasında olan bu tür anlayış ve yaklaşımlar, Kur'ân'ın anlayışına aykırıdır.

²⁶ Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, sh., 154-155, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1996. Ayrıca bk., Buhârî, *Ezân*, 44.

²⁷ İbn Mace, *Et'ime*, 30.

²⁸ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, IX, 21, Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, Beyrut, 1988.

²⁹ Heysemî, a.g.e., IX, 20.

³⁰ Buhârî, *Enbiyâ*, 48. Pek çok âyet-i kerimede, Hız. İsa'nın ilahlaştırıldığı ve bu işe karışanların suçlandığı müşahade edilmektedir. "Andolsun 'Allah üçün üçüncüsüdür.' diyenler de kâfir olmuşlardır. Halbuki bir tek Allah'dan başka hiçbir tanrı yoktur..." (Mâide, 5/73) " (Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini, (Hristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i Rabler edindiler. Halbuki onlara ancak tek ilaha kulluk etmeleri emrolundu. O'ndan başka tanrı yoktur. O, bunların ortak koştukları şeylerden uzaktır." (Tevbe, 9/31).

³¹ İslamoğlu Mustafa, a.g.e., sh., 63.

Bütün bu beyânlar, O'nun beşerî yönünü yansıtmakta ve gündeme getirmektedir. Hz. Peygamber'in bu tür ifadeleri aynı zamanda Kur'ân'ın beşer mefhumunu desteklemekte ve dolayısıyla beşer olan bir kimsenin sürekli vahiyle hareket etmediği ve kendisi için vahyin dışında da hareket alanının olduğu neticesini çıkarmaktayız. Hz. Peygamber'in sahip olduğu beşerî niteliklerini peygamberlik sıfatı ortadan kaldırmıyor. Aynı zamanda O'nun beşer olması kendisi için bir kusur veya bir eksiklik olmayıp, insanlarla diyalog kurma açısından bir zorunluluktur. Dolayısıyla tüm peygamberler, insanlarla diyalog kurma zorunda olduklarına göre, onlar da insan olarak gönderilmiştir. İşte şair de Hz. Peygamber'in beşerî ve rasûl yönünü birlikte ele alarak veciz bir şekilde O'nu şöyle anlatır:

Muhammedun beşerun lâ ke'l-beşer;

Bel huve ke'l-yakuti beyne'l-hacer

(Muhammed bir beşerdir, ancak sıradan bir beşer değil

Taşlar arasında yakut ne ise O da insanlar arasında aynıdır.)

Hız. Peygamber insanlar arasından seçilmiş bir beşer olup, aynı zamanda beşerî özellikleriyle beraber –tüm peygamberler gibi- peygamberlik görevini yürütmüştür. Peygamberlere mahsus sıfatlara sahip olup, kendisi Allah tarafından yetiştirilmiştir. Aşağıdaki âyetler de O'nun rasûl oluşunu bize anlatmaktadır:

“Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir, fakat O, Allah'ın Rasûlü ve bütün peygamberlerin sonuncusudur. Allah ise her şeyi hakkıyla bilendir.”³²

“Muhammed ancak bir rasûldür. O'ndan önce de peygamberler gelip geçmiştir...”³³

“...Ey Muhammed! Biz seni insanlara rasûl olarak gönderdik.”³⁴

“De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın (gönderdiği) elçisiyim. O'ndan başka ilâh yoktur. O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve O'nun sözlerine ina-

³² Ahzâb, 33/40.

³³ Âl-i İmrân, 3/144.

³⁴ Nisâ, 4/79.

*nan ümmî peygamber olan Rasûlüne imân edin ve O'na uyun ki, doğru yolu bulasınız.*³⁵

Hız. Peygamber Allah tarafından “ebedî risâlet”le görevlendirilmiş olması açısından en büyük imtiyaza mazhar olmakla beraber, hem bir insan ve kul, hem de kendi deyimiyle “ahlâkî güzellikleri tamamlamak için” gönderilmiş bir rehber, bütün ömrünü erdemli yaşamaya adanmış olması bakımından da en seçkin insandır ve bu yüzden “üsve-i hasene”dir. Yani O’nun imtiyazı, kanunlar üstü olmasından değil, getirdiği ilkelere titizlikle uymasından ileri gelir.³⁶ Kısaca konuyla ilgili âyet ve hadislerden çıkaracağımız netice; Hız. Peygamber hem beşerdir, hem rasûldür. Yani hem Allah’ın rasûlü, hem de O’nun kuludur. Kelime-i şهادette de O’nun bu durumu teyid edilmektedir. O’nu her zaman bu iki kimliği ile ele alıp değerlendirmek en doğru ve tutarlı bir yoldur.

II- HZ. PEYGAMBER’İ KABULLENMENİN VE O’NA İMÂN ETMENİN GEREKLİLİĞİ

İlk insan Hz.Adem’le birlikte peygamberler de gönderilmeye başlanmıştır. İnsanoğlunun, peygambersiz olarak hayatını idame ettirmesi, tek başına yaratıcısını tanıması, Rabbine karşı nasıl ibâdet edeceğini bilmesi, kısaca insanlığını öğrenmesi ve bilmesi mümkün değildir. Peygamberler gönderilmemiş olsaydı insanoğlunun aşırı derece bâtil ve hurâfe dolu inançlar ve davranışlar içerisinde boğulması kaçınılmaz olacaktı. Nitekim Kur’ân, bu noktaya işaret ederek peygamberlerin, insanları karanlıktan aydınlığa çıkardığını ifade eder.³⁷ Mutlaka kendilerine rehber ve klavuz görevi yapacak olan, toplumu islâh eden ve ahlâk eğitimi gerçekleştiren peygamberlere ihtiyaç vardır. Peygamberlere ihtiyacın olmadığını iddia etmek ve savunmak tutarlı ve akılcıca bir iş değildir.

“...Her millete bir peygamber gönderdik...”³⁸

³⁵ A'râf, 7/158.

³⁶ Çağırıcı Mustafa, *Hız. Peygamber'in Örnek Ahlâkı, Ebedî Risâlet*, I, 13 (sempozyum), Işık Yay., İzmir, 1993.

³⁷ Bk.İbrahim, 14/1, 5.

³⁸ Nahl, 16/36.

*"Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri geldiği zaman, aralarında adaletle hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez."*³⁹

*"And olsun ki ey Muhammed! Senden önce, bir çok peygamberleri ümmetlerine gönderdik."*⁴⁰

"...Biz peygamber göndermedikçe kimseye azab edici değiliz."

⁴¹ Peygamberler fert ve toplumlara hidâyet ve dalâlet yollarını gösteren önder kişilerdir. Her iki yoldan birini seçme ve tercih etmede serbest olan kişiler ve toplumlar, hidâyet yolunu seçtikleri takdirde kurtuluşa erer, huzur ve mutluluk dolu bir hayatı yaşarlar. Dalâlet yoluna girerek taşkınlık gösterirlerse yaptıklarının karşılığını ya bu dünyada, ya da öte dünyada kesinlikle görecektirler.⁴² İnsanlara verilecek ceza veya mükafat, peygamberin getirdiği mesaja göre belirlenmektedir. Bu mesaj, ilgili kişilerin lehinde veya aleyhinde bir delil olarak kullanılacaktır. Aksi takdirde insanların cezalandırılması âdil olmaz. Çünkü bu durumda insanlar, doğru yola uymalarını gerektiren bilginin kendilerine ulaşmadığı, bu nedenle de cezalandırılmamaları gerektiği özrünü ileri sürebilirler. Fakat peygamberin daveti belirli bir topluluğa ulaştıktan ve onlar bu daveti reddettikten sonra onlar için hiçbir özür imkanı kalmayacaktır.⁴³

*"Muhakkak ki Biz, peygamberlerimizi apaçık mucizelerle gönderdik. İnsanlar, aralarında adâleti hâkim kılsınlar diye, o peygamberlerin beraberinde, kitap ve ölçü indirdik..."*⁴⁴

*"Eğer Biz, bundan önce onları helâk etseydik, muhakkak ki şöyle diyeceklerdi: Ya Rabbi! Bize bir elçi gönderseydin de, şu aşalığa ve rezilliğe düşmeden önce âyetlerine uysaydık."*⁴⁵

Şu bir gerçek ki, ilk insan ilk peygamber olarak görevlendirilmiştir. Ve hiçbir dönemde insanlar, yollarını aydınlatacak, kendilerine rehberlik edecek peygamberlerden yoksun bırakılmamıştır.

³⁹ Yûnus, 10/47.

⁴⁰ Rum, 30/47.

⁴¹ İsrâ, 17/15.

⁴² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, V, 3172, Eser Kitabevi, İst., trs.

⁴³ Medûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, III, 89, terc., heyet, İnsan Yay., İst., 1986.

⁴⁴ Hadîd, 57/25.

⁴⁵ Tâhâ, 20/134.

Mü'min olmanın esaslarından biri hiç kuşkusuz aydınlık elçileri olan peygamberlerin hiçbirini ayırt etmeksizin tümüne birden imân etmektir. Dolayısıyla Allah'a imân eden bir kişi, O'nun peygamberine de imân etmek mecburiyetindedir. Akabinde de itaat ve muhabbet, imânı takip edecektir. Kur'ân-ı Kerim de Peygamber'e imânın ve O'nu kabullenmenin gereğine sık sık temas etmekte ve bu konu üzerinde durmaktadır. İnsanlar kendi kurtuluşları için imâna davet edilmektedir.

*"Ey imân edenler! Allah'a, Peygamber'ine, Peygamber'ine indirdiği kitaba imân ediniz. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse tam manasıyla sapmıştır."*⁴⁶ Âyet bize âdeta âmentünün esaslarını dile getirmekte ve inanılması zorunlu esasları belirlemektedir. Örneğin âyetten Allah'a, Rasûlüne, kitabına ve diğer tüm kutsal kitaplara (bozulmamış hallerine) imân etmenin gerekliliğini çıkarabiliriz.⁴⁷ Bu âyette imân edenlere "imân ediniz." denilmesi ilk bakışta tuhaf gelebilir. Aslında "imân" kelimesi, burada iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi, bir insanın küfürden vazgeçip imân etmesi ve ehl-i imândan sayılması anlamındadır. İkincisi, bir insanın tüm kalbiyle imân etmesi ve ciddi bir şekilde ihlâsla düşüncelerini, zevklerini, sevgilerini, hayat tarzını, dostluklarını ve tüm çabalarını inancına uygun bir yapıya sokması anlamındadır.⁴⁸

*"Allah'a ve Rasûlüne imân edin..."*⁴⁹

*"Ey imân edenler! Allah'tan korkun ve Peygamber'ine inanın ki, O, size rahmetinden iki kat versin ve size ışığında yürüyeceğiniz bir nûr lutfetsin; sizi bağışlasın. Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir."*⁵⁰

*"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyip 'Bir kısmına imân ederiz ama bir kısmına inanmayız' diyenler ve bunlar (imân ile küfür) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu?"*⁵¹ Bu

⁴⁶ Nisâ, 4/136.

⁴⁷ Bk. Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., IV, 1496-1497.

⁴⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân* I, 368.

⁴⁹ Hadîd, 57/7.

⁵⁰ Hadîd, 57/28.

⁵¹ Nisâ, 4/150.

âyetten anlaşılıyor ki, kâfirler başlıca üç kısımdır: Birincisi, ne Allah, ne Peygamber tanıyan, hiçbirine imân etmeyenler. İkincisi, imânda Allah ile Peygamberi tefrik edenler, yani Allah'a imân iddiasında bulunup da Allah'ın gönderdiği Rasûllere inanmayanlar. Üçüncüsü, Peygamberlerin bazısını tanıyıp da bazısını tanımayanlardır ki, bunlar ehl-i kitaptan olan Yahûdi ve Hristiyanlardır. Âyet de işte bunlar hakkında nâzil olmuştur. İmân ile küfür arasında orta bir yol bulunmadığına göre, peygamberlerden bazısını tanımamak hepsini tanımamak; onları tanımamak da Allah'ı tanımamak anlamına gelmektedir.⁵²

*"Ey insanlar! Muhakkak ki, size Rabbinizden bir Peygamber hak ile gelmiştir. Artık sizin yararınıza olarak (ona) imân edin."*⁵³

*"Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyanlar, işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar..."*⁵⁴

*"Allah'a ve peygamberlerine imân eden ve onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara (gelince) işte Allah onlara mükâfatlarını yakında verecektir..."*⁵⁵

*"Kim Allah'a ve Rasûlüne imân etmezse şüphesiz biz, kâfirler için çılgın bir ateş hazırlamışızdır."*⁵⁶

*"Mü'minler, sadece Allah'a ve Rasûlüne gönülden inanmış kimselerdir..."*⁵⁷

Allah'ın insanlara gönderdiği hidâyet elçisini tanımak bir nevi O'nun göndericisini tanımak demektir. Mesala bir devletin elçisini reddetmek, o devleti ve kanunlarını reddetmek olduğu gibi, Allah'ın Rasûlünü reddetmek de Allah'ın otoritesini kabul etmemektir. Hristiyanlar Allah'ı sevselerdi, İsa'yı Allah'ın Rasûlü olarak tanıyacaktı ve O'na bir ilâh olarak ibâdet değil, bir Rasûl olarak itaat edeceklerdi. Yine onlar Allah'ı sevselerdi, hiçbir ayırım

⁵² Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., III, 1507-1508.

⁵³ Nisâ, 4/170.

⁵⁴ A'râf, 7/157.

⁵⁵ Nisâ, 4/152.

⁵⁶ Fetih, 48/13.

⁵⁷ Nur, 24/62.

yapmaksızın Allah'ın bütün peygamberlerini tanıyacak ve hepsine imân edeceklerdi.⁵⁸ Burada onların bir ahlâk sorunuyla karşı karşıya oldukları ortaya çıkmaktadır.

Netice olarak mü'min olmanın gereği ve şartı öncelikle Allah'a ve Peygamber'ine kalpten imân etmek ve bunu kabullenmekten geçmektedir. Mü'min için Allah tarafından gönderilen her şeyi kabullenme ve imân etme zorunluluğu vardır. Yukarıdaki âyetler, peygamberimize imânı şart koşarken diğer peygamberlere ve onlara gönderilen ilâhî kitapların hepsine inanmayı mü'min olmanın bir şartı olarak açıkça ifade etmektedir. İmân açısından peygamberler veya ilâhî kitaplar arasında bir ayırım yapmak da kişinin dinden çıkmasına bir sebep teşkil etmektedir. Çünkü hepsinin kaynağı Yüce Allah'tır. Dolayısıyla geçmişte ve günümüzde bazı inanç sahipleri böyle bir ayırımı gitmekle akla ve mantığa aykırı hareket etmiş olmaktadır.

III- HZ. PEYGAMBER'İN VAHYE TÂBİ OLMA MECBURİYETİ

Peygamberler sorumluluk ve mükellefiyet hususunda diğer insanlar gibidir. Onları, sorumluluk ve mükellefiyet taşımayan, vahye uyma zorunluluğu olmayan ve kendi iradelerine göre hareket eden ve buna göre hüküm veren şahsiyetler olarak düşünmek yanlıştır. Kendi başlarına buyruk olmayan, bizim gibi, sorumlulukları olan seçilmiş insanlardır. Hatta onların sorumlulukları diğer insanlardan daha ağır ve daha kapsamlıdır. Onlar da bir nevi emir kuludurlar. Hz. Peygamber de, diğer peygamberler gibi, Allah'tan kendisine gelen vahye uymak mecburiyetindedir. İlâhî emirlere aykırı hareket etmesi düşünülemez. O da beşer olması hasebiyle Allah'a itaat etmek zorundadır. Bu bakımdan O'nun inanç, söz, iş ve ahlâkına hiçbir günâhın karışmaması gerekir. Çünkü peygamberler toplumun önder, örnek ve lider kişileri oldukları için ismet sıfatına sahiptirler.

Şimdi Hz. Peygamber'in diğer peygamberler gibi vahye uyma zorunda ve mecburiyetinde olduğunu gösteren âyetleri görelim:

⁵⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., II, 1077.

*"De ki, ben ancak Rabbim tarafından bana vahyolunana uyayım."*⁵⁹ Kâfirler, Hz. Peygamber'e şöyle demek istediler: Öyleyse Peygamber olduğunu ileri sürdüğüne göre, bunu ispatlamak için bir mucize hazırlamış olman gerekmez mi? Hz. Peygamber de onlara bir nevi şu şekilde cevap vermiştir: Arzunuz üzerine veya ben ihtiyaç duyduğum zaman hemen o anda mucizeler meydana getirmek durumunda değilim. Ben sadece bir elçiyim ve vazifem, tek olan Allah'ın bana göndermiş olduğu irşada uymaktır. Benden böyle bir şey isteyeceğinize bana uymuş olsanız daha iyi olurdu.⁶⁰

*"De ki, eğer ben, Rabbime isyân edersem, cidden büyük bir günün azabından korkarım."*⁶¹

*"Rabbin tarafından sana vahyolunana tâbi ol ki, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah'a ortak koşanlardan yüz çevir."*⁶²

*"Rabbinden sana ne vahyolunuyorsa ona uy."*⁶³

*"Ey Muhammed! Sana vahyolunana sarıl."*⁶⁴

*"De ki, ben peygamberler içinden bir türedi değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmiyorum, ancak bana gönderilen vahye uyuyorum. Ben sadece (Allah'ın azâbından) korkutan bir peygamberim."*⁶⁵ Bu son âyette müşriklerin peygamberlikle ilgili ileri sürdükleri bazı itirazlara cevap verilmektedir. *"Ben peygamberler içinden bir türedi değilim."* ifadesinde Hz. Peygamber'in peygamberliğinin dünya tarihinde ilk kez ortaya çıkan bir şey olmadığı, O'ndan önce de pek çok rasûlün geldiği, Hz. Peygamber'in onlardan bir farkının olmadığı anlatılmak isteniyor. Gelen bütün peygamberlerin çoluk-çocuğu olmuş, onlar da yiyip içmişler ve diğer normal insanlar gibi bir hayat yaşamışlardır.⁶⁶ Sâbûnî de benzer bir açıklama ile âyeti şöyle tefsir eder: Bir nevi Hz. Peygamber, bu âyetle şunu söylemek istiyor: Dünyada insanlara gönderilmiş ilk peygamber ben değilim. Benden önce hiç kimsenin getirmedeği

⁵⁹ A'râf, 7/203.

⁶⁰ Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 120.

⁶¹ En'âm, 6/15.

⁶² En'âm, 6/106.

⁶³ Ahzâb, 33/2.

⁶⁴ Zuhruf, 43/43.

⁶⁵ Ahkâf, 46/9.

⁶⁶ Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, V, 323.

bir şeyi de getirmiş değilim. Bilâkis, benden önceki peygamberlerin getirdiği şeyleri getirdim. Benim getirmiş olduğum mesajları niçin yadırgayıp garipsiyorsunuz?⁶⁷

*“Eğer o peygamber, bazı sözler uydurup bize isnâd etmeğe kalkışsaydı, elbette Biz onu kuvvetle yakalar ve sonra da can damarını koparırdık. Hiç biriniz de buna mâni olamazdı.”*⁶⁸ Bundan asıl maksat, Peygamber’in kendi kendine vahiy üzerinde herhangi bir eksiltme ya da artırma yetkisinin olmadığıdır. Eğer böyle yapacak olsa Allah tarafından şiddetle cezalandırılacağı kesin olarak ifade edilmektedir.⁶⁹

Örnek olarak verdiğimiz âyetlerin her birinin muhtevasında Peygamber’in ilâhî vahye kesin olarak uyma zorunda olduğu vurgulanmaktadır. O’nun bu yönüyle diğer insanlardan farkı yoktur. Dolayısıyla O’nun bu açıdan muhalefet etme ve kendi başına hareket etme yetki ve selâhiyeti yoktur. O da neticede diğer insanlar gibi emir kuludur. Kur’ân’ın çizdiği çerçeve içerisinde kalma mecburiyetindedir. İlâhî vahye karşı muhalefet etmesi düşünülemez. Kendisine tevdi edilen yükümlülükleri savsaklayamaz ve ihmal edemez. Çünkü O, tebliği ile emrolunduğu ilâhî mesâjı insanlara olduğu gibi aktarmakla yükümlüdür Yukarıda geçen âyetlerde görüldüğü gibi, Peygamber, diğer peygamberler gibi hayatı boyunca ilâhî vahye tamamıyla uymuş, dolayısıyla Kur’an’da kendisine verilen kutsal görevi hakkıyla yerine getiren, emin ve güvenilir bir kimse olarak zikredilmiştir.

*“Ey Muhammed de ki: O’nu(Kur’an’ı) kendiliğimden değiştiremem. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam...”*⁷⁰ *“De ki: Ben sizin arzularınıza uymam, böyle yaparsam sapıtırım da hidâyete erenlerden olmam.”*⁷¹

Bu âyetler de gösteriyor ki, Hz. Peygamber, kendi heva ve hevesine göre hareket etmemiş, ilâhî vahiy doğrultusunda kendisine tevdi edilen görevleri ifa etmiştir.

⁶⁷ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, VI, 63, terc., Sadrettin Gümüş-Nedim Yıldız, Ensar Neşr., İst., 1992.

⁶⁸ Hakka, 69/44-47.

⁶⁹ Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, VI, 415.

⁷⁰ Yûnus, 10/15.

⁷¹ En'âm, 6/56.

IV- HZ. PEYGAMBER'İN YÜKÜMLÜ OLDUĞU VE YERİNE GETİRDİĞİ GÖREVLER

Peygamberlerin insanlara gönderiliş amacı; kendilerine tevdi edilen görevleri yerine getirmektir. Tüm peygamberler gibi Hz. Peygamber de, Allah tarafından bir takım görevlerle yükümlü tutulmuştur. O'nun en önemli ve en başta gelen görevi kuşkusuz Kur'ân'ı insanlara tebliğ ve tebyin etmesidir. Bununla beraber özellikle Medine'de yerine getirdiği muallimlik, hâkimlik, komutanlık ve liderlik görevlerinin de bulunduğunu görmekteyiz. Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber'in ifâ ettiği bu görevlerden de yer yer bahsetmektedir.

A-İlâhi Mesajı Tebliğ Görevi

Beşer tarihinde hiçbir ümmet peygambersiz bırakılmamış, mutlaka hak ve doğru yolu gösteren, onlara önder ve model olan bir peygamber gönderilmiştir. *“Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.”*⁷² âyeti bu gerçeği pekiştirmektedir. Her peygamberin en başta gelen ve en önemli görevlerinden birisi de, kendisine vahyedilen mesâjları hiçbir ziyâde ve eksiltme yapmaksızın olduğu gibi tebliğ etmektir. İnanıp inanmamak kişilerin hür irâdelerine bırakılmış olup, herhangi bir dayatma söz konusu değildir. Peygamber'in bir kimseye hidâyet vermesi mümkün olmadığı gibi, böyle bir görevle de mükellef tutulmamıştır.

Tebliğ, hidâyet elçileri konumunda olan tüm peygamberlerin ortak görevi, varlık sebebi ve olmazsa olmaz şartı durumunda olan en önemli vazifelerinden birisidir. Tebliğsiz bir peygamber ve risâlet düşünülemez. Dolayısıyla Kur'ân'da peygamberlerin tebliğ ile yükümlü olduğunu gösteren pek çok âyet-i kerimede peygamberlerin hepsinin, Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara ulaştırmağa çalıştıkları anlatılmaktadır.

Hız. Peygamber'in tebliği ilâhi olup, vahiy mahsûlü ve evrenseldir. O, tebliğini insanlara sadece duyurmakla, onları haberdar etmekle yükümlüdür. Kimseye ilâhi mesajı dayatma veyahut bas-

⁷² İsrâ, 17/15.

kıyla kabul ettirme yoluna gitmemiş, akıllara ve gönüllere hitap ederek kendi görev ve yetki sınırını hiçbir zaman ihlâl etmemiştir. O, tebliğ ettiği ilâhî mesajı, insanların kabul etmeyişiinden sorumlu olmadığı için bu kişilerin hesabı kendisinden sorulmayacak ve herkes kendi hesabını Allah'a verecektir.⁷³ O, ilâhî mesajı insanlara tebliğ ederken vahyin tümünü veya bir kısmını ümmetinden gizlememiş⁷⁴ ve insanlar arasında cinsiyet veya statü farkı gözetmeksizin herkese eşit mesafede kalarak tebliğ görevini yerine getirmiştir.

Tebliğ edeceği hususları herkesten daha iyi bilen Hz. Peygamber'in mübelliğ olduğunu bir çok âyet-i kerime bizlere açıklamaktadır. Konuyla ilgili âyetlerden bazıları şöyledir:

*"Doğrusu Biz, seni hak ile müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik."*⁷⁵ Burada Hz.Peygamber'in, kendisine ittibâ edenlere (inanana) karşı müjdeci, inkârcılara karşı da uyarıcı olarak gönderildiği ifade edilmektedir. Hz.Peygamber'in bu iki vasfı tebliğde önemli ölçüde rol oynamıştır.⁷⁶

*"Ey Muhammed! Sana bir kitap indirildi. Onunla insanları uyarman ve insanlara öğüt vermen için kalbine bir darlık gelmesin."*⁷⁷ Yüce Allah burada Hz.Peygamber'den tebliğ esnasında diğer peygamberlerin gösterdiği sabrı ve tahammülü kendisinin de göstermesini istemekte ve tebliğe kesintisiz devam etmesini vurgulamaktadır.⁷⁸

*"...Eğer yüz çevirirlerse sana düşen, yalnızca tebliğdir."*⁷⁹

"Onlara vaad ettiğimiz (azabın) bir kısmını sana göstersek de veya (ondan önce) seni öldürürsek de sana düşen ancak tebliğdir."

⁷³ Bk. Âl-i İmrân, 3/20, 128; Nisâ, 4/63, 80, 81; Mâide, 5/92,99; Yûnus, 10/ 42-44; Râd, 13/40; Hicr, 15/3, 89, 94-95; İsrâ, 17/54; Nûr, 24/54; Fâtır, 35/22-23; Yâsin, 36/17; Zümer, 39/39-41; Necm, 53/29-30; Teğâbün, 64/12; Cinn, 72/23; Müzzemmil, 73/10-11; Gâşiye, 88/21-23.

⁷⁴ Bk. A'râf, 7/62, 68, 79, 93; Hûd, 11/57; Ahzâb, 33/39; Cinn, 72/27-28.

⁷⁵ Bakara, 2/119.

⁷⁶ Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 563, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV, 33, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1990.

⁷⁷ A'râf, 7/2.

⁷⁸ Taberî, a.g.e., V,425.

⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/20.

Hesab (a çekip cezâ vermek de) yalnız bize aittir."⁸⁰ Hz. Peygamber bir nevi şöyle teselli ediliyor: Ey Rasûl, müşriklerin hakikatı inkâr etmeleri son bulsun diye kendini hırpalamana gerek yok. Sen sana tevdi edilen görevi gönül rahatlığı içinde sürdür ve onlara layık oldukları cezayı vermek Bize düşer. Bu âyet aynı zamanda Hz. Peygamber'e düşman olanlara bir uyarı niteliğini taşımaktadır.⁸¹

*"De ki, ben sadece bir uyarıcıyım. Gücü herşeye yeten tek Al-lah'tan başka ilâh yoktur."*⁸²

*"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan Allah'ın peygamberliğini tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Şüphesiz ki Allah, kafirler topluluğunu hidâyete erdirmez."*⁸³ Âyette Hz. Peygamber'in, etrafındaki müntesiblerinin azlığına ve inkârcıların çokluğuna, onların güç ve kuvvetine, eziyet ve işkencelerine bakmaksızın tebliğde sebât ve sabır göstermesi istenmektedir. Onlardan gelecek tehlikelere, tehdit ve işkencelere karşı Allah'ın koruması söz konusudur.⁸⁴

*"Peygamberin üzerine düşen sadece, tebliğ etmektir. Allah, açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de bilir."*⁸⁵

*"Eğer, yüz çevirirlerse sana düşen ancak açık bir tebliğdir."*⁸⁶

*"Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bunu bilmez."*⁸⁷

*"O peygamberler, Allah'ın emirlerini insanlara tebliğ ederler, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar."*⁸⁸

*"Ey peygamber! Biz seni (doğru yolu gösteren ve gözeten) bir şâhit, bir müjdecî ve bir korkutucu, Allah'ın izniyle O'nun yoluna dâvet edici ve nûr saçan bir kandil olarak gönderdik."*⁸⁹ Âlemlere

⁸⁰ Râd, 13/40.

⁸¹ Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, II, 498.

⁸² Sa'd , 38/65.

⁸³ Mâide, 5/67.

⁸⁴ Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., XII,51.

⁸⁵ Mâide, 5/99.

⁸⁶ Nahl, 16/82.

⁸⁷ Sebe, 34/28.

⁸⁸ Ahzâb, 33/39.

⁸⁹ Ahzâb, 33/45-46.

rahmet olarak gönderilen⁹⁰ Hz.Peygamber'in, bu âyete göre uyarıcı, müjdeci, hatırlatıcı, öğüt verici, yol gösterici ve korkutucu olarak gönderilmiş olduğunu görüyoruz. İlk İslâm toplumunu meydana getiren sahâbe ve özellikle de Hz.Peygamber'in yakın çevresi, bu mesâj ve uyarılara müsbet cevap vermiş ve İslâm dinini kabul etmişlerdir. Sahâbenin diğer nesillere örnek teşkil edecek olan Hz.Peygamber'e karşı içten gelen, samimi bir itaati söz konusudur.

Hız.Peygamber'in Allah tarafından tebliğdeki vazife sınırları da belirlenmekte, yetki ve etki alanları net olarak ortaya konulmaktadır. O, tebliğle insanların doğru yolu bulmalarına vesile olmakta ve bununla beraber O'nun insanları hidâyete erdirmeye gibi bir zorunluluğunun olmadığı belirtilmektedir. *"(Rasûlüm) sen, sevdiğini hidâyete erdiremezsin. Lâkin Allah, dilediği kimselere hidâyet verir. Hidâyete erecekleri en iyi bilen O'dur."*⁹¹ Hız.Peygamber'in vazifesi insanlara hak ve doğru yolu göstermek, gerçekleri olduğu gibi aktarmaktır. Bunun neticesinde insanlar inanıp inanmamakta özgür ve serbestir. O, bundan kesinlikle sorumlu değildir. Nitekim hadisinde bu durumu açıkça belirtir: *"Allah beni tebliğci olarak gönderdi, zorlayıcı olarak göndermedi."*⁹²

Hız. Peygamber tebliğ görevini herhangi bir karşılık beklemezsizin yerine getirmiştir: *"De ki: Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. O Kur'ân, bu âlemler için ancak bir öğüttür."*⁹³ *"Sen şiddetle arzu etsen bile yine de insanların çoğu imân edecek değildir. Oysa ki sen buna karşı onlardan bir ücret istemiyorsun O âlemler için ancak bir öğüttür."*⁹⁴

Yüce Allah, Hız.Peygamber'in tebliğde izleyeceği yol konusunda şu stratejileri belirlemiştir: *"Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle dâvet et ve onlarla en güzel bir şekilde mücâdele et."*⁹⁵ *"Eğer sen, kaba ve katı yürekli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılıp*

⁹⁰ Enbiyâ, 21/107.

⁹¹ Kasâs, 28/56.

⁹² Tirmizî, Tefsîr, 66.

⁹³ En 'âm, 6/90.

⁹⁴ Yûsuf, 12/103-104. Ayrıca bk. Yûnus, 10/72; Hûd, 11/29, 51; Şuarâ, 26/109; 127, 145, 164, 180; Sebe, 34/47.

⁹⁵ Nahl, 16/125.

*giderlerdi.*⁹⁶ Sempatik olmak, yumuşak davranmak, kaba ve sert hareketlerden kaçınmak, güzel sözler ve örneklerle insanları mutlak hakikate çağırmak ve onları güzel bir şekilde ikna etmek gibi metodlar ihtiva eden bu hususlar, günümüz çağdaş eğitim ve öğretiminde hala geçerliliklerini korumaktadır. Eğitim-öğretim metodlarıyla yakın alakası olan bu âyet-i kerimeler, Hz. Peygamber'in bir eğitimci olarak nasıl hareket edeceğini açıklamaktadır.⁹⁷ Bu arada Hz.Peygamber, kendilerine tebliğ ulaşanları da duyduklarını başkalarına ulaştırmakla yükümlü tutmuş ve "*Burada bulunanlar bulunmayanlara ulaştırırsın.*" buyurmuşlardır.⁹⁸ Hz. Peygamber 13 yılı Mekke'de, 10 yılı Medine'de olmak üzere toplam 23 yıl bilfiil tebliğ görevini hakkıyla yerine getirmiştir. Vedâ hutbesinde üç defa "*Tebliğ ettim mi Allah'ım?*" diyerek⁹⁹ tebliğ ve risâlet görevini tam olarak yerine getirmenin huzur ve mutluluğu içerisinde bir süre sonra bu fânî dünyaya vedâ etmiştir.

Hz.Peygamber, tebliğini dürüst olarak, kimseden korkmaksızın, büyük bir sabır, metânet ve tahammülle, hiçbir şeyi gizlemeksizin, eksiksiz bir şekilde hakkıyla yerine getirmiştir. Nitekim Hz.Âişe (ö.57/676) Hz.Peygamber'in bu durumunu şöyle teyid eder: "*Kim, Rasûlullah'ın, Allah'ın kitabından bir şey gizlediğini iddia ederse, şüphesiz Allah'a karşı büyük iftira etmiş olur.*"¹⁰⁰

Yukarıda geçen âyetlerden anlaşıldığına göre Yüce Allah, peygamberine tebliğ vazifesini farz kılmıştır.¹⁰¹ İnsanlara ulaştırılması istenilen tebliğin konusu evrensel niteliklere sahip olan ve kendisine indirilen Kur'ân-ı Kerim'dir. Tebliğ ile yükümlü tutulan Hz. Peygamber'in mesâjı, içinde yaşadığı toplumu inanç ve sosyal yönden değiştirmeye yöneliktir. Allah'ın dinini tebliğ mücadelesinden, insanların yüz çevirmeleri, karşı çıkmaları, her türlü tehdit, şantaj ve korkutma hareketi, tebliğde gevşeklik göstermeğe veya tebliği bırakmaya bir mâzeret değildir. Hz.Peygamber'in

⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/159.

⁹⁷ Hz. Peygamber'in tebliğ metodları hakkında geniş bilgi için bk. Canan İbrahim, *Peygamberimizin Tebliğ Metodları*, sh., 59 vd., Nesil Basım Yayın, İst., 1998.

⁹⁸ Buhârî, İlim, 9 ; Müslim, Hacc, 446.

⁹⁹ İbn Sa'd, *Tabâkâtü'l-Kübrâ*, II, 184,186, Dâru Sâdır, Beyrut, 1985.

¹⁰⁰ Müslim, İmân, 287. Ayrıca bk. Buhârî, Tevhid, 46.

¹⁰¹ Bk.İbn Hazm, *el-ihkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 174, thk., M.Ahmet Abdülazîz, Mektebetü'l-Âtûf, Kahire, 1978.

"Amca! Vallahi tebliğ vazifemi terkedeyim diye güneşi sağ, ayı sol elime koysalar yine de vazgeçmem..." şeklindeki¹⁰² gösterdiği kararlılık bunu açıkça göstermektedir. Allah, Kur'ân-ı Kerim'de insanlar tarafından gelecek her türlü tehlikeye karşı O'nu koruyacağını haber vermiştir.¹⁰³

Hız.Peygamber'in düşar olduğu insanlık dışı muâmeleler karşısında Allah, O'nu teselli ederek ümitsizliğe düşmemesi tavsiyesinde bulunmuştur: "(Ey Muhammed!) o halde (niçin inanmıyorlar diye) onlar için üzülerək kendini harap etme."¹⁰⁴ Allah, Hz. Peygamber'in, sapıklığı kendisine şiar edinen, hidâyetten nasibi olmayan kişilerin peşini bırakmasını, artık onlardan ümidini keserek üzülmemesini ve sabretmesini söylüyor. Âyette anlatılan bu insanlar, sıradan insanlar olmayıp, Rasûlullah'ı ve İslâm davetini başarısızlığa mahkum edebilmek için her hileye başvuran Mekke'nin ileri gelen insanlarıdır. Hz. Peygamber'in insanları neye davet ettiğini ve O'nun doğru yolda, kendilerinin ise yanlış yolda olduklarını pekala biliyorlardı. Fakat buna rağmen Hz. Peygamber'i yenilgiye uğratmak ve kendi kötülükleri üzerinde direnmek için, böyle bir yol tutmuşlardı.¹⁰⁵

"Ey Muhammed! İnanmıyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin"¹⁰⁶ "Onların bu kitaba imân etmemelerine üzülerək arkalarından neredeyse kendini harap edeceksin."¹⁰⁷ "Sen fâsıklar ve inanmayanlar için tasalanma."¹⁰⁸ "Hatırlat ! Zira sen sadece hatırlatıcısın, onlara zor kullanacak değilsin."¹⁰⁹ Hz. Peygamber'in en önemli görevi Kur'ân vahyini olduğu gibi insanlara tebliğ etmektir. Akl-ı selim sahibi insana düşen en önemli ve onurlu görev de, kendisine ulaşan tebliği gurur ve kibire kapılmadan, itirazsız bir şekilde içten benimsemek ve kabul etmektir. Bu onurlu durumu âyet-i kerime şöyle teyid etmektedir: "Aralarında (peygamberin)

¹⁰² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 303, thk., Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız Şelbî, Dâru'l-Haber, 2 bsk., Beyrut, 1995.

¹⁰³ Mâide, 5/67.

¹⁰⁴ Fâtır, 35/8.

¹⁰⁵ Mevdudî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, 488.

¹⁰⁶ Şuara, 26/3.

¹⁰⁷ Kehf, 18/6.

¹⁰⁸ Mâide, 5/26.

¹⁰⁹ Çâşiye, 88/21-22.

*hükmetmesi için Allah'a ve Rasûlüne dâvet edildikleri zaman mü'minlerin sözü ancak: "İştittik ve itaat ettik." demeleridir. İşte asıl bunlar, kurtuluşa erenlerdir."*¹¹⁰

Kısaca, Hz.Peygamber, diğer peygamberler gibi tebliğ vazifesiyle yükümlü tutulmuş, karşılaştığı tüm zorluk ve sıkıntılara karşı göğüs gererek, tebliğini belli metodlar kullanarak bir muallim edasıyla en iyi bir şekilde insanlara ulaştırmıştır. Kendisinden ulaştırılması istenilen ilâhî tebliği, kitlelere insanlar arasında hiç bir ayırım yapmaksızın çevre ülkelerine varıncaya kadar ulaştırmıştır. Tebliğinin neticesinden yani insanların inanıp inanmamasından sorumlu olmadığını iyi bilen Hz.Peygamber'in sabırlı ve başarılı dâveti, semeresini vermiş, çok kısa zaman dilimi içerisinde geniş bir coğrafyada etkili olmuş ve bilâhare kıtalara yayılmıştır. İnsanlık tarihinde İslâm dini kadar hızlı yayılan ve toplumu çok hızlı bir şekilde değiştiren başka bir din ve ideolojinin varlığından bahsetmemiz mümkün değildir. O'nun tüm çabası, içinde yaşadığı cahiliye ve münker toplumunun aydınlık ve ilim toplumu haline dönüştürülmesine yöneliktir.

B-İlâhi Mesajı Tebyin (Açıklama) Görevi

Hız.Peygamber başkalarına tebliğ ettiği, anlattığı ve tavsiye ettiği hususları önce kendi şahsında (yaşantısında) tatbik etmiş ve uygulamıştır. Kur'ân-ı Kerim'in canlı bir örneğini görmek isteyen bir insanın, Hz. Peygamber'in mubârek hayatlarını incelemesi yeterlidir. Ve hiçbir kimse yaşadığı sürece peygambere *"Bize söylediklerini, tebliğ ettiklerini kendin yapmıyorsun veya söylediklerinin aksini yapıyorsun"* şeklinde bir itirazda bulunamamıştır. Çünkü O, bütün söylediklerini önce kendi şahsında uygulamış, sonra da diğer insanlara tebliğ etmiştir.

Hız. Peygamber'in görevi sadece ilâhi mesajı insanlara tebliğ etmekten ibaret değildir. Eğer peygamberlik görevinin sadece tebliğden ibaret olduğu düşünülürse, bu tebliğata muhatap olanlar, kendilerine tebliğ olunan Allah'ın âyetlerini gerektiği şekilde anlayıp onlarla amel edebilirler mi? Yoksa bu âyetlerin hepsini

¹¹⁰ Nûr, 24/51.

olmasa bile, bir kısmını kendilerine açıklayacak ve yapılması gerekenleri öğretecek bir kimseye ihtiyaç hasıl olacak mıdır? İşte bu gibi sorular, Kur'ân-ı Kerim'le ilgilenen her insanın zihnini meşgul edebilecek sorulardır.¹¹¹ Kısaca diyebiliriz ki, Hz. Peygamber'in görevi sadece bir takım bilgileri aktarmak olmayıp, aynı zamanda bunların pratik yönlerini ve uygulama şeklini insanlara somut olarak göstermektir.¹¹²

İnsanlara ulaştırılan tebliğden amaç, ilâhî mesâjın doğru bir şekilde anlaşılması ve hayata geçirilmesidir. Kur'ân, ana esaslar itibarıyla öz ve kısa olduğu için Sünnet, onu tefsir ederek mücmelini tafsîl, mutlakını takyîd, umûmî lafızlarını tahsîs etmektedir. Kur'ân'ı açıklayan sahîh hadisler hesaba katılmaksızın Kur'ân'ı tefsir etmeye kalkışmak doğru değildir. Dolayısıyla salt postacı ve aktarıcı konumunda kalmayan, Kur'ân'ın içeriğini insanlara anlatan ve bunları öğreten Hz. Peygamber'in öncelikli vazifelerinden birisi de, Kur'ân'ı beyân olduğu bilinmektedir. Kur'ân-ı Kerim'i ayrıntılı bir şekilde insanlar arasında en iyi bilen ve en iyi anlayan kuşkusuz Hz. Peygamber'dir. Bunun aksini söylemek ilmî gerçeklere aykırı düşer. O'nun beyânları hem sözlü, hem de tatbikî olarak gerçekleştiği için insanlar, bu sayede kendilerine gönderilen kutsal öğretilerden, mesâjdan doğru bir şekilde haberdar olma imkanına sahip olmuşlar ve böylece amaç hâsıl olmuştur.

İslâm dininde ilk mübellîğ, ilk müfessir ve ilk muallim olma özelliğine sahip olan Hz. Peygamber'in, tebyinle yükümlü olduğunu gösteren şu âyet-i kerimeleri zikredebiliriz:

*"Biz bu Kitabı sana ancak hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve imân edecek kimselere de hidâyet ve rahmet olsun diye indirdik."*¹¹³

*"İnsanlara kendilerine indirileni açıklamak için ve düşünüp anlasınlar diye Sana da bu Kur'ân'ı indirdik."*¹¹⁴

"(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygam-

¹¹¹ Koçyiğit Talat, *İslâmî Da'vetin Mâhiyeti ve Hz. Peygamber'in Hutbeleri*, sh., 98.

¹¹² Mevdudi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, I, 60.

¹¹³ Nahl, 16/64.

¹¹⁴ Nahl, 16/44.

beri, yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik.”¹¹⁵

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki Sünnet, Kur’ân’ı açıklayıcı ve uygulamada kolaylaştırıcı rolünü gerçekleştirmiştir. Kuşkusuz Allah’ın, Kur’ân’da ne murâd ettiğini detaylı ve tam olarak en iyi bilen Hz.Peygamber’dir.

Hız. Peygamber’in tebliğ görevi evrensel olduğu için, açıklamaları da ona uygun bir çerçeve ve nitelikte gerçekleşiyordu. Yani bir anlamda Sünnet, Kur’ân’ın evrensel planda Hız. Peygamber tarafından yorumlanmasıdır.¹¹⁶ Teorik olarak gelen Kur’ân’ın uygulama biçimidir. İbn Teymiyye(ö.728/1328), yukarıdaki âyetlere dayanarak, “Peygamber, ashâbına Kur’ân’ın mânâlarını bildirmiş ve açıklamıştır” demektedir.¹¹⁷ Hız.Peygamber, bazen anlaşılmayan yerleri kendisine herhangi bir soru gelmeden tefsir etmekte, bazen de kendisine yöneltilen sorular çerçevesinde açıklamalar yapmakta ve dolayısıyla tefsirinde değişik metodlar, değişik tefsir şekilleri uygulamaktadır. Böylece Kur’ân-ı Kerim’in doğru anlaşılması ve yaşanması sağlanmış olmaktadır.¹¹⁸ Kısaca diyebiliriz ki, Hız. Peygamber’in, ilâhî vahyi tebliğ etmekle görevi bitmemekte, ayrıca tebliğ ettiği hususlarda anlaşılmayan, izâhı istenilen bir yer olduğunda bunları açıklamak mecburiyetinde olduğu için; Kur’ân’ın en selâhiyetli açıklayıcısı ve müfessiridir. Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerim’in en başta gelen tefsir kaynağı Peygamber’in sünnetidir diyebiliriz. Kur’ân-ı Kerim’in tefsirinden bahsedildiğinde ilk olarak akla gelecek olan Hız.Peygamber’in açıklayıcı beyânlarıdır.

Bütün teferruatıyla Kur’ân’ı anlama imkanından mahrûm olan sahâbe, tabii olarak Kur’ân âyetlerinden anlayamadıkları ve kavrayamadıkları yerleri Hız.Peygamber’e soruyorlar, O da gereken açıklamaları onlara yapıyordu. Bilgi seviyeleri, zekâ durumları, anlayış düzeyleri farklı olduğu için sahâbenin tamamının

¹¹⁵ İbrahim, 14/4.

¹¹⁶ Çakan İsmail Lütfi, *Sünnet’e Yönelik Tartışmalar*, sh., 114, Bilgi ve Hikmet, İst., Bahar, 1994/6.

¹¹⁷ İbn Teymiyye, *Tefsir Üzerine*, sh., 27, Adnan Zerzur şerhiyle birlikte terc. Hârun Ünal, Pınar Yay., İst.,1985.

¹¹⁸ Hız. Peygamber’in tefsiriyle ilgili bazı örnekler için bk.Yıldırım Suat, *Peygamberimiz’in Kur’ân’ı Tefsiri*, sh., 205, 246, 254, Kayıhan Yay., İst., 1983.

Kur'ân'ı aynı seviyede anladığını söyleyemeyiz. Ayrıca şunu da bilmek gerekir ki, Arap dilinin bilinmesi demek, Kur'ân'ın topyekûn anlaşılması demek değildir. "Herhangi bir dilde yazılmış bir kitabın, o dil mensupları tarafından tümüyle anlaşılmasına imkan yoktur. Nice İngilizce, Fransızca veya Türkçe kitaplar vardır ki, Türk, Fransız ve İngilizler onu anlayamazlar. Çünkü bir kitabı anlamak sadece o dili bilmeğe bağlı değildir. Bu iş, ilmî bir seviye ve ihtisasa bağlıdır. İşte Arapların Kur'ân-ı Kerim'in yüksek belâgat ve fesâhatı karşısındaki halleri bundan farklı değildir."¹¹⁹ Dolayısıyla Arap olan ve Arapçayı bilen sahâbenin, Kur'ân'ın tüm âyetlerini bütünüyle daha işin başında hemen anladığını söyleyemeyiz. Onlar Kur'ân'ı tedrici bir şekilde öğrenmişlerdir.

Hız.Peygamber'in, müfessirlerin yaptığı gibi Kur'ân'ın tamamını sûre sûre ve âyet âyet ele alarak tefsir ettiğini düşünmek yanlıştır. Şayet O, bu şekilde Kur'ân'ın tamamını tefsir etmiş olsaydı dirâyet tefsir kapısı kapanır, insan aklı böylece dururdu. Buna bağlı olarak içtihat azalır ve fikirler katılaşırdı. Dolayısıyla O, imân, ibâdet ve muâmelâtla ilgili açıklanması gereken âyetleri açıklamış, onun dışındakileri ise, insanların açıklamalarına bırakmıştır.¹²⁰ Müdevven bir ilim haline gelmeden önceki tefsir, tefsirin ilk merhalesini teşkil eder. Bu da Hız.Peygamber'le başlamıştır. İlk devirlerde tefsir, hadisin bir cüz'ü idi. O zaman hadis ilmi bütün dini maarife şâmil idi. Hadislerin bir kısmı Kur'ân âyetlerini tefsir ediyor, bir kısmı fikhî bir hükmü ortaya koyuyor ve bir kısmı da Hız.Peygamber'in gazalarından bahsediyordu.¹²¹ Daha sonra ki dönemlerde İslâmî ilimler, kendi aralarında branşlara ayrılmıştır.

"Ben cinleri ve insanları ancak Bana ibâdet etsinler diye yarattım."¹²² şeklinde buyurulan âyette insanların mükellef tutulduğu ibâdetlerin ayrıntıları ve uygulamaları fiili olarak Hız.Peygamber

¹¹⁹ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, sh., 292, terc., Ahmet Serdaroğlu, Kılıç kitabevi, Ank., 1976.

¹²⁰ Abdül'Âl Sâlim Mükerrrem, *Kur'ân-ı Kerim'in Kur'ân-ı Kerim'le Tefsiri* sh., 343-344, terc. Müctebâ Uğur, Diyanet Dergisi, c.XII, sayı: 6, Ankara.

¹²¹ Cerrahoğlu, *İsmail, Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmilleri*, sh., 110-111, Ank., 1968.

¹²² Zâriyât, 51/56.

tarafından bizzat gösterilmiştir. Hz.Peygamber'in uygulamalarını esas almadan ibâdetleri yerine getirmemiz ve dolayısıyla Allah'a karşı görevimizi tam olarak yapmış olmamız mümkün değildir. Örneğin hadiste namazın nasıl kılınacağı konusunda *"Ben nasıl namaz kılıyorsam, siz de öylece benden gördüğünüz gibi kılınız."* şeklinde buyurulmaktadır.¹²³ Aynı şekilde hac ibâdetinin de, kendisinin yaptığı gibi yapılması istenmektedir.¹²⁴

Kur'ân mesâjının ve öğretisinin doğru anlaşılmasını vurgulayan ve insanı tefekküre çağıran şu âyet-i kerimeler de dikkate alınmalıdır:

*"(Ey Muhammed) Sana bu mubârek kitabı, âyetlerini düşün-sünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye indirdik."*¹²⁵

*"Biz onu, anlayasınız diye, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."*¹²⁶

*"...Allah size âyetleri, düşünesiniz diye böylece açıklar."*¹²⁷

*"Onlar Kur'ân'ı düşünüyorlar mı? Yoksa kalpler(inin) üzerinde kilitler mi var?"*¹²⁸

Bu âyet-i kerimeler, insanı Kur'ân'ın anlaşılması için onu okurken düşünmeye, tefekkür ve tedebbüre çağırmaktadır. Ancak bununla beraber Kur'ân'ın doğru anlaşılması noktasında Sünnet'in konumunu da gözardı etmemek gerekir. Dolayısıyla Sünnet olmaksızın Kur'ân'ın doğru anlaşılması, hatta İslâmın doğru bir şekilde anlaşılması ve tatbik edilmesi mümkün değildir.

Son olarak Hz.Peygamber'in Kur'ân'ın ne kadarını tefsir ettiği meselesi her ne kadar ihtilaflı olsa da, bu konunun detayına girmeksizin öncelikle şunu belirtelim ki, hadis kitaplarının "tefsir" bölümleri ile belli başlı rivâyet tefsirleri tarandığında görülecektir ki, Hz.Peygamber ne bazılarının dediği gibi Kur'ân'ı az tefsir etmiştir, ne de İbn Teymiyye'nin(ö.728/1328) iddia ettiği gibi

¹²³ Buhârî, Ezân, 18, Edeb, 27; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 53, ÇağrıYay., İst., 1982; Dârimî, Sünenü'd-Dârimî, Salât, 4, thk., es-Seyyid Abdullah Haşim, Pakistan, 1984.

¹²⁴ Nesâî, Sünen, Menâsik, 220, Çağrı Yay., İst., 1981; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 318, 366.

¹²⁵ Sâd, 38/29.

¹²⁶ Yusuf, 12/2.

¹²⁷ Hadid, 57/17.

¹²⁸ Muhammed, 47/24.

Kur'ân'ın tamamını veya tamamına yakın ekseriyetini izâh etmiştir. Bundan dolayı her iki tarafın aşırılığı tenkit edilmiştir. Kısaca diyebiliriz ki, Hz.Peygamber mükellef olduğu kadarı ile Kur'ân'ı beyân etmiştir.¹²⁹ Şu hususu da hatırlamak gerekir; Hz. Peygamber'in vefâtından sonra sahabe arasında bazı âyetlerin yorumu ve tefsiri konusunda farklı görüşlerin ortaya çıktığı tarihi bir gerçektir. Özellikle rivâyet tefsirlerinde bunun çokça örneklerine şahit oluyoruz. Eğer Hz.Peygamber onlara Kur'ân'ın tamamını tefsir etmiş olsaydı aralarında bu tür ihtilâfların çıkmaması gerekirdi. Dolayısıyla buradan hareketle de Hz.Peygamber'in Kur'ân'ın tamamını tefsir etmediğini söyleyebiliriz.

C-Muallimlik

Hız. Peygamber, 13 yıllık Mekke döneminde çeşitli zorluk ve sıkıntılar içerisinde önceleri gizli, daha sonra da âşikâr bir şekilde ilâhi mesajı tebliğ etmeye çalışan ve kendine inanan insanların başında bulunan bir cemaat lideri konumundadır. Bu zor şartlar altında başka bir görevi yürütmesi de mümkün değildi. Mekke ortamında can, mal, namus güvenliğinden uzak, her türlü insan haklarından mahrum bir şekilde yaşamak mecburiyetinde bırakılmıştır. Hız. Peygamber, Mekke döneminde İslâm adına planladığı, düşündüğü hedefleri ve amaçları gerçekleştirememiştir. Ancak Medine ortamına geçildiğinde şartlar ve ortam değişmiş, daha serbest ve özgür bir dönem başlamıştı. Dolayısıyla Hız. Peygamber bu ortamda kurumsallaşma yoluna giderek muallimlik, hâkimlik, komutanlık ve yöneticilik gibi bazı görevler ifa etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de ilmi, âlimi öven oldukça çok sayıda âyet-i kerime vardır. Bu âyet-i kerimelerden bazıları şunlardır:

*"...De k: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?..."*¹³⁰

*"...Kulları içinden ancak âlimler, gereğince Allah'tan korkar..."*¹³¹

¹²⁹Yıldırım, Suat, a.g.e., sh., 70. Hız.Peygamber'in, Kur'ân'ın ne kadarını tefsir ettiği konusu tartışmalı olup bu konudaki farklı görüşler için bk., a.g.e., 45-69.

¹³⁰ Zümer, 39/9.

¹³¹ Fâtır, 35/28.

“...Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun.”¹³²

“...‘Rabbim benim ilmimi artır.’ de.”¹³³

Bu ve benzeri âyetlerden ilhâmını almış olan Hz. Peygamber, ilâhî mesajı tebliğ ederken aynı zamanda eğitim-öğretimle alakalı bir faaliyet içerisinde. Kur’ân-ı Kerim’de muallim kelimesinin kökü olan ve öğretme manasına gelen “*alleme*” fiili, bir çok âyette geçmektedir.¹³⁴

“Ey Rabbimiz, onların içinden onlara Senin âyetlerini okuyacak, onlara kitabı, hikmeti öğretecek, onları (şirkten) temizleyecek bir peygamber gönder. Şüphesiz ki Sen Aziz ve Hakimsin.”¹³⁵

“Nitekim, kendi içinizden bir peygamber gönderdik ki, o size âyetlerimizi okuyor, sizi temizliyor, size kitap ve hikmeti öğretiyor ve bilmediklerinizi size bildiriyor.”¹³⁶

“Andolsun ki, Allah, inananlara, âyetleri okuyan onları arıtan, onlara kitap ve hikmeti öğreten, kendisinden bir peygamber göndermekle iyilikte bulunmuştur. Halbûki onlar önceleri apaçık sapıklık içinde idiler.”¹³⁷

Bu âyetlerde Hz. Peygamber’in tebliğ faaliyetlerinin bir eğitim-öğretim ameliyesi olduğu açıkça ifade edilmektedir. Aslında bütün peygamberlerin ortak yönü muallimlik. Nitekim peygamberimiz kendisinin de muallim olarak gönderildiğini beyân etmiştir.¹³⁸ Hz. Muâviye O’nun mükemmel bir muallim olduğunu “Anam, babam Rasûlullah’a feda olsun! Hiçbir zaman ondan daha güzel öğretmen görmedim.”¹³⁹ sözüyle tescil etmiştir. Hz. Peygamber, ashâbına her şeyi kısaca dini, ahlâkî ve âdâbî öğretiyordu. O’nun öğretme ameliyesinin geniş bir yelpazede gerçekleştiğini “Ben sizin babanız gibiyim, her şeyi size öğretiyorum” deme-

¹³² Nahl, 16/43.

¹³³ Tâhâ, 20/114.

¹³⁴ Bk. Bakara, 2/129, 151; Âl-i İmrân, 3/164; Cuma, 62/2.

¹³⁵ Bakara, 2/129.

¹³⁶ Bakara, 2/151.

¹³⁷ Âl-i İmrân, 3/164.

¹³⁸ Müslim, Talak, 29; İbn Mâce, Mukaddime, 17.

¹³⁹ Müslim, Mesâcid, 33. Hz. Peygamber’in Hz. Peygamber’in eğitim ve öğretim faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Özbek Abdullâh, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamber*, 3. bsk., Esrâ Yay., Konya, 1994; Abdulfettâh Ebû Gudde, *Hz. Peygamber ve Öğretim Metodları*, terc., Enbiya Yıldırım, Umran Yay., İst., 1998.

*sinden*¹⁴⁰ anlıyoruz. Bunun farkında olan bir müşrik bu gerçeği Selmân-ı Fârisî'ye (ö.36/656) şöyle ifâde etmiştir: “*Görüyorum ki dostunuz (Muhammed), size her şeyi, ama her şeyi, hatta tuvalette nasıl hareket edeceğinizi bile öğretiyor.*” Selmân-ı Fârisî de “*evet*” diyerek bu söylenenleri olduğu gibi kabul etmiş ve tasdik etmiştir.¹⁴¹ Hakikatte Hz.Peygamber, inanan kesimi her yönüyle yetiştiriyor ve insan-ı kâmil düzeyinde onlara bir eğitim veriyordu. Bu eğitim ve öğretimini yaygın ve örgün olarak uygulamıştır.

İslâm tarihinde Mescid-i Nebvî'nin arka kısmında yer alan ve Suffe denilen kısmı ilmî faaliyetlerin yürütüleceği ilmî bir merkez haline getirilmiştir. Bu ilim merkezi İslâm tarihinde ilk üniversite olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber burada ders verdiği gibi, sahabeden olan daha başka muallimler de görev yapmıştır.¹⁴² Suffa'da meydana gelen bu insan gücünün eğitim ve öğretimi için Hz. Peygamber gece-gündüz, büyük bir özveri içerisinde çalışmıştır.¹⁴³ Bu ilim merkezinden üst seviyede (muallim, komutan, vali ve müctehit) sahabiler yetişmiştir. Hz. Peygamber'in bu tür örgün eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmesi yanında, yaygın eğitim-öğretim faaliyetlerini de ihmal etmemiştir. Örneğin kadınlara da ayrı zamanlarda vaaz vererek, sohbet ederek onların da yetişmesini sağlamıştır.

Hiz. Peygamber'in, kendisine risâlet görevi verilmeden önce okuma yazma bilmediği, O'nun ümmî olduğu konusunda bazı âyetler de vardır. Görünürde O'nun muallimliğı ile çelişkili gibi algılanabilecek olan bu konu üzerinde de kısaca durmak istiyoruz.

“İşte böylece sana emrimizle Kur'ân'ı vahyettik. Sen kitap nedir, imân nedir bilmezdin...”¹⁴⁴ “Sen bundan önce, ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, bâtila uyanlar kuşku duyar-

¹⁴⁰ İbn Mâce, Tahâret, 16.

¹⁴¹ Müslim, Tahâret, 57; Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî, Tahâret, 12, thk., A.M.Şâkir, M.F.Abdülbâkî, İ.Adev Avad, Kahire, 1938.

¹⁴² Geniş bilgi için bk., Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 75-76, terc., M.S. Mutlu - S.Tuğ. İrfan Yay., İst., 1969.

¹⁴³ Köten Akif, *Asr-ı Saadet'te Suffa Ashâbı*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm, IV, 400, Beyan Yay., İst., 1995.

¹⁴⁴ Şûrâ, 42/52.

lardı."¹⁴⁵ "...Kuşkusuz sen daha önce bunlardan habersizdin."¹⁴⁶ "O, seni şaşırmış bulup da yol göstermedi mi?..."¹⁴⁷ Hz. Peygamber'in, okuma-yazması olmayan bir ümmî olduğu bilinmektedir. O'nun ümmîliği, aynı zamanda peygamberliğine de bir delil teşkil etmektedir. Çünkü okumuş olduğu Kur'ân âyetlerinin, bir ümmînin kaleminden çıkması mümkün değildir. Şayet O, okuma-yazma bilseydi, belki de insanlar, şüpheye düşecek, onları kendisinin bir yerlerden okuyup kaleme aldığını iddiâ edeceklerdi. Onların bu çeşit şüphelere düşmemeleri için, Yüce Allah, elçisinin bir ümmî olmasını dilemiştir.¹⁴⁸ Hz. Peygamber'in okuma yazma oranının çok düşük olan bir topluma geldiği tarihi bir gerçektir. Hz. Peygamber de ümmîliğini bir hadisinde şöyle beyân eder: *"Biz ümmî bir ümmetiz. Yazı ve hesap işlerini fazla bilmeyiz."*¹⁴⁹

Arapçada "ümm" ana demektir; "ümmî" de anasından doğduğu gibi, doğduğu hâl üzere, fitrat-ı asliyesinde bir değişiklik olmamış anlamına gelir. Bu sıfat, Arap toplumunda daha çok, bir kimsenin okuma-yazma durumunu anlatma ve kültür seviyesini belirtme açısından kullanılır.¹⁵⁰

Hz. Peygamber'in peygamberlikle görevlendirildikten sonra okuma-yazmayı öğrenmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Şu kadar var ki, eğer böyle bir şey olmuşsa, inancımıza göre bu okuma-yazma eylemi, ismini yazma ya da bazı cümleleri okuma gibi sınırlı bir çerçevede kalmıştır. Çünkü bu çerçeveyi aşmış olsaydı bu durum, en azından rivâyetlerde ve hadislerde bize kadar ulaşır-
dı.¹⁵¹

Ahmet Önkal, "Hz. Peygamber'in Ümmîliği" isimli makalesinde lehte ve aleyhte olan delilleri tahlil ettikten sonra bizim de katıldığımız şu neticeye varmıştır: Hz. Peygamber tebliğle görevli olmadan önce kesin olarak okuma-yazma bilmiyordu. Hem

¹⁴⁵ Ankebût, 29/48.

¹⁴⁶ Yûsuf, 12/3.

¹⁴⁷ Duhâ, 93/7.

¹⁴⁸ Akgül Muhittin, *Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber*, sh., 317, Işık Yay., İzmir, 1999. Ayrıca bk. William Montgomery Watt, *Kur'ân'a Giriş*, sh., 52, terc., Süleyman Kalikan, Ankara Okulu Yay., Ank., 1998.

¹⁴⁹ Buhârî, Savm, 13; Müslim, Sıyâm, 15.

¹⁵⁰ Yardım Ali, a.g.e., sh., 17.

¹⁵¹ İzzet Derveze, a.g.e., II, 55.

Rasûlullâh'ın peygamberlikten önce yazıya ihtiyacı da olmamış, yaşadığı çevre îcâbı okur-yazarlarla sık irtibatı bulunmamıştı. Ama nübevvetten sonra durum değişti. 23 seneye yaklaşık bir süre durmadan nâzil olan âyetleri tespit için vahiy kâtipleri Rasûlullâh'ın huzurunda, bizzat O'nun gözleri önünde yazı malzemelerini kullandılar. Özellikle Medine'ye hicretinden sonra Rasûlullâh'ın çok değişik çevrelerle muhtelif münâsebetleri oldu. Bu münâsebetler sebebiyle O'nun huzurunda antlaşmalar kaleme alındı, mektuplar yazıldı, emir-nâmeler çıkarıldı, iktâ kararları tahrir edildi. Günden güne genişleyen İslâm'ın ve devletinin bu gelişmeyle orantılı olarak gittikçe büyüyen bir sekreteryası ortaya çıktı. Ayrıca daha ilk âyetinden itibâren ilmi yücelten, her vesîle ile düşünmeye, bilmeye, öğrenmeye yönelten bir dinin peygamberi olarak Hz. Muhammed, hep ilme teşvikte bulundu; okuma-yazma bilmeyi gerçek hürriyet telâkkî etti ve ashâbı arasında âdeti bir okuma-yazma seferberliğine girdi. Yani peygamberliğinden sonra, özellikle Medine döneminde O'nun okuma ve yazma ile çok sık bir irtibatı, ilgisi oldu. Böyle bir durumda hayatının sonlarına doğru iyice öğrenmek ve bellek şeklindeki bir teşebbüsün neticesi olmaksızın, sâdece, gözleri önünde belki de hergün cereyan eden yazışmaları sebebiyle, yazıların ve harflerin şekillerinin, peygamberliğin vasıflarından birisi olarak "fetânet" sıfatına sahip Hz. Peygamber'in dikkâtini çekmiş olması ve bunların O'nun zihninde yer etmiş bulunması gayet normaldir. İslâm'ın tamamen yayıldığı, Kur'ân'ın Allah tarafından inzâl buyurulduğunda şüphe kalmadığı, müşriklerin Kur'ân âyetlerinden bir tanesine bile benzer bir cümle söylemekten âciz kaldıkları bir dönemde, O'nun okur-yazar sayılamayacak derecede ve kolay yazılabilen ve okunabilen bazı şeyleri bilmiş olmasına -kanâatimizce- hiçbir engel yoktur; bunu kabul etmek İslâmî naslarla tezat teşkil etmez.¹⁵²

D-Hâkimlik

Hz. Peygamber'in beşer ve risâlet vasıflarından bir vasfı da hâkimlik vasfıdır. Biz, bu vasfıyla O'nun hem Kur'ân ahkâmını

¹⁵² Önkâl Ahmet, *Hz. Peygamber'in Ümmîliği*, sh., 259-260, S.Ü.İ.F.D., sayı: 2, Konya, 1986.

tatbik etmesini, hem de müslümanlar arasında ortaya çıkan davalara bakmasını, insanların sordukları çeşitli meselelere fetvalar vermesini kastediyoruz. O, Kur'ân ahkâmını tatbik ettiği gibi, Kur'ân dışında da hükümler ve fetvalar verdiğinden, O'nun bu vasfında risâlet yönü ile, beşeri yönü birleşmektedir.¹⁵³ O, üstlendiği tüm görevleri hakkâniyet, ahlâk, âdalet ve eşitlik ölçüleri içerisinde yürütmüştür:

*"...Ve eğer hüküm verirsen, aralarında âdaletle hükmet. Allah âdil olanları sever."*¹⁵⁴ âyeti buna işaret etmektedir. O, suç işleyen kızı Hz.Fâtıma dahi olsa onun da cezalandırılması gerektiğini açıkça ifade ederek kimsenin imtiyazlı olmadığını ve işlediği suçun cezasından kaçamayacağını söylemiştir.¹⁵⁵

Kaynağı ister Kur'ân olsun, isterse kendi ichtihadı olsun, Hz. Peygamber'in verdiği nihâî hüküm, bütün müslümanları bağlayıcıdır.¹⁵⁶ Aşağıda vereceğimiz âyet-i kerimeler bu durumu şöyle beyân etmektedir:

*"Hayır! Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe imân etmiş olmazlar."*¹⁵⁷ Hz. Peygamber'in Allah'ın rehberliği ile öğrettiği hayat tarzı, O'nun uyguladığı ve öğrettiği hüküm ve düzenlemeler, kendi hayatıyla sınırlı olmayıp, kıyamete kadar geçerlidir.¹⁵⁸ Hz. Peygamber'in her konuda hakem kabul edilmesinin, O'nun tarafından verilen hüküm ve çözümlerin tam bir gönül hoşluğuyla benimsenmesinin mü'min olmanın şartı olarak kabul edilmiş, dille veya başka vasıtalarla O'na eziyet edilmesi kesinlikle yasaklanmıştır.¹⁵⁹ Bu âyet, düşünen, Allah'a ve âhiret gününe imân eden ve Kur'ân'ı, Allah Teâlâ'nın, Rasûlüne indirmiş olduğunu yakinen bilen kimseye, konunun ciddiyeti için yeterlidir. Eğer

¹⁵³ Erul Bünyamin, *Sahabe'nin Sünnet Anlayışı*, sh., 110, T.D.V.Y., Ankara, 1999.

¹⁵⁴ Mâide, 5/42.

¹⁵⁵ Buhârî, Hudûd, 11; Müslim, Hudûd, 8-11; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, Sünen-i Ebî Dâvûd, Hudûd, 4, Çağrı Yay., İst., 1981.

¹⁵⁶ Erul Bünyamin, a.g.e., sh., 111.

¹⁵⁷ Nisâ, 4/65.

¹⁵⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I, 334.

¹⁵⁹ Topaloğlu Bekir, *Peygamber'e Saygısızlığın Dinî Hükümü*, sh., 432, Hz. Peygamber ve Aile Hayatı (sempozyum), İlmî Neşr., İst., 1989.

Rasûlullah'ın, kendisine kadar ulaşan sahih sünnetinde, vermiş olduğu hükümlere karşı, içinde bir şüphe ve itiraz, başkalarının sözlerine meyil buluyor veya ihtilâfa düştüğü konularda, Hz. Peygamber'i bırakıp başkalarını destekliyorsa o kişi, itikadî açıdan tehlikeli bir duruma girmiş sayılır.¹⁶⁰ Aynı zamanda âyete göre Hz. Peygamber, Kur'ân'ın temas etmediği bir konuda hüküm koyabilir.¹⁶¹

*"Allah ve Rasûlü bir işe hüküm verdiği zaman, mü'min bir erkek ve mü'min bir kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Rasûlüne isyân ederse, muhakkak apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."*¹⁶² Bu âyet, Hz. Zeynep ile ilgili özel bir olay üzerine nâzil olmasına rağmen, âyetteki emir ve talimat umûmidir. Buna göre, hiçbir müslümanın, Allah ve Rasûlü'nün hüküm verdiği bir konuda kendi isteğine göre seçme hakkı yoktur. Bu, müslüman olmanın bir gereğidir.¹⁶³ Âyette Hz. Peygamber'in verdiği hükme muhâlif olan kişinin durumu açıkça anlatılıyor. Hz. Peygamber Kur'ân ile hüküm verdiği gibi, Kur'ân dışında kendi re'y ve görüşüyle kendisine gelen çok değişik davaları çözüme bağlamış ve sorulan sorulara fetvalar vermiştir.

*"Mü'minler, aralarında hüküm vermek için, Allah'ın kitabına ve peygamberine çağrıldığı vakit, onların sözü ancak dinledik ve itaat ettik demeleridir. İşte bunlar, zafer bulacak olanlardır."*¹⁶⁴ Bu âyete göre imânı ispat edecek delillerden birisi de ihtilaf halinde Allah ve Rasûlü'nün hükmüne davet edildiği zaman icâbet ve itaat etmektir. Yoksa imân sadece sözden ibaret bir olgu değildir.¹⁶⁵

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere de sizden olan idarecilere de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Rasûlüne arzediniz; eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız... Bu müracat, hem hayırlı, hem de netice baki-

¹⁶⁰ Abdulgâni Abdulhâlik, *Huciiyyetü's-Sünne*, sh., 32, terc., Dilaver Selvi, Şûle Yay., İst., 1996.

¹⁶¹ Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılâhları*, sh., 235, terc., M.Yaşar Kandemir, D.İ.B.Y., Ank., 1971.

¹⁶² Ahzâb, 33/36.

¹⁶³ Mevdudî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, IV, 377.

¹⁶⁴ Nûr, 24/51.

¹⁶⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., V, 3531.

mından daha güzeldir."¹⁶⁶ İhtilafın çözümünü Allah'a bırakmak demek, Kur'ân-ı Kerim'e müracaat etmek demektir. Rasûlullah'a bırakmak da vefatından sonra Sünnet'ine müracaat etmekle olur.¹⁶⁷

Muhtelif hadislerde de Hz. Peygamber'in hâkimlik göreviyle ilgili uygulamaları ve açıklamaları mevcuttur. Örneğin aşağıda vereceğimiz şu hadis gösteriyor ki, kendisine gelen davalara hep zâhire bakarak hüküm vermiş ve bunu ilke olarak da miras bırakmıştır: *"Ben ancak bir beşerim. Sizler de muhâkeme olmak için yanıma geliyorsunuz. Olabilir ki, sizden biriniz diğerine nazaran delillerini daha güzel anlatır. Ben de duyduğuma göre hüküm veririm. Her kime kardeşinin aleyhinde bir şey veririm onu almasın. Çünkü o hakla ona ateşten bir parça veriyorum."*¹⁶⁸

E-Komutanlık

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettikten sonra yaptığı ilk işlerden birisi müşriklere karşı kendilerini savunabilmeleri için bir ordu hazırlamaktı. Nitekim hicretten kısa bir süre sonra savaşlar başlamış ve bu savaşlar O'nun vefatına kadar sürmüştür. Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber'in yaptığı savaşları değişik açılardan ele alarak bu savaşlardan uzun uzadıya bahsetmektedir. O, yapılan savaşların bir kısmına bizzat katılarak ordunun başında komutan olarak bulunmuştur.

Uhud savaşından bir kesit anlatan şu âyet, Hz. Peygamber'in savaştaki cesaretini güzel bir şekilde dile getirmektedir: *"O zaman Peygamber arkanızdan sizi çağırırken siz mütemadiyen kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz."*¹⁶⁹ İslâm ordusu, savaşın belli bir safhasında dağılırken Hz. Peygamber'in cesareti ve sabrı, düşmanın hem önden, hem de arkadan saldırmasıyla ortaya çıkan karışıklığın apaçık bir felâkete dönüşmesini önledi.¹⁷⁰ Âyetin çizdiği tablo Hz. Peygamber'in şecaatini, cesaretini, tehlike anların-

¹⁶⁶ Nisâ, 4/59.

¹⁶⁷ Subhi Salih, a.g.e., sh., 239.

¹⁶⁸ Müslim, Akdiye, 4; Mâlik, Muvatta, Akdiye, 1.

¹⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/153.

¹⁷⁰ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I, 265.

da, savaş ve harp meydanlarında sarsılmaz bir yüreğe sahip olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır.¹⁷¹

Uhud savaşında, İslâm ordusu birinci safhada Peygamberimizin savaş taktiklerine uyarak üstünlük sağlamıştı, fakat daha sonra kesin sonucu almadan ganimet toplamaya girişince ve yerlerini terk etmemeleri gereken okçular da ganimet toplama işine koşunca düşman süvari birliği arkadan kuşatmış, böylece müslümanlar iki ateş arasında kalmışlardı. Bu safhada Müslümanlar 70 şehit verdikleri halde; Peygamberimiz emir komutayı elinde bulundurdu ve büyük bir soğukkanlılıkla İslâm ordusunu çevresine topladı. Başarılı bir savunma ile düşmanı durdurdu. Peşinden de inkârcıları Mekke istikametinde günlerce takip etti. Peygamberimiz öyle bir kahramanlık ve cesaret ortaya koydu ki, müşrik ordusu geri dönerek yeniden savaşmayı göze alamadı.¹⁷² Hz. Ali de Hz. Peygamber'in cesaret ve kahramanlığını şöyle anlatır: Bedir'de savaş bütün şiddetiyle devam ederken bazen biz Hz. Peygamber'in arkasına sığınmakta idik. Hepimizin en cesuru O idi. Düşman saflarına en yakın O bulunuyordu."¹⁷³

Hz. Peygamber savaşlarda düşmana karşı değişik taktikler ve stratejiler uygulamış¹⁷⁴ ve ashâbıyla devamlı istişârede bulunmuş, onların görüşlerinden de yararlanmıştı.¹⁷⁵ O, savaşlarda uluslararası kabul edilen savaş hukukuna da riâyet etmiş ve askerlerine yaşlılara, çocuklara, kadınlara, mâbedlere kapanmış din adamlarına dokunulmamasını, hayvanların telef edilmemesini, ağaçların tahrib edilmemesini¹⁷⁶, alınan esirlere iyi muâmele edilmesini, insanca davranılmasını, her türlü ihtiyaçlarının giderilmesini istemiştir.¹⁷⁷ Dolayısıyla Hz. Peygamber bir komutan olarak görevini ifâ ederken de insanlara örnek olmuştur.

¹⁷¹ İzzet Derveze, a.g.e., II, 67.

¹⁷² Algül Hüseyin, *Peygamberimizin Şemâilî, Ahlâk ve Âdâbı*, sh., 43, Nil Yay., İst., trs.

¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 126; İbnü'l-Esîr, *el-Cezerî Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 209, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 6.bsk., Beyrut, trs.

¹⁷⁴ Bk., Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 279-280; Hz. *Peygamber'in Savaşları*, sh., 105.

¹⁷⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 232, III, 71, 247, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1995.

¹⁷⁶ Bk., Mâlik, *Muvatta'*, Cihâd, 3; Buhârî, Cihâd, 147-148; Müslim, Cihâd, 2.

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, a.g.e., II, 92.

Muhammed Hamidullah Peygamber döneminde yapılan savaşların blançosunu ve neticesini şöyle değerlerdirir: Müşriklerle yapılan savaşlarda düşman tarafından ölen kişilerin sayısı 250, müslümanlardan şehit edilenlerin sayısı da 150 civarındadır. Bu da gösteriyor ki, Peygamber döneminde insan kanına verilen bu değer ve hürmetin eşine daha insanlık tarihinde rastlanmamıştır.¹⁷⁸

F-Liderlik

Kendisine tevdi edilen risâletinden itibaren Hz. Peygamber'in liderliği, Mekke'de müslüman cemaatin lideri; Medine'de ise İslâm Devletinin başkanı ve İslâm ordusunun komutanı olmak üzere dinî, siyasî ve askerî liderliği bünyesinde toplamaktadır. Varlığı itibarıyla bir beşer, ama misyonu itibarıyla vahiy ile mücehhez ve müeyyed bir Rasûl olan Hz. Peygamber'in icra ettiği görevlerinden O'nun nübüvvet vasfını tecrit etmemiz mümkün değildir. O, bütün görevlerini beşer-rasûl çerçevesinde yürütmüştür.¹⁷⁹

Hz. Peygamber, Medine'ye geldiğinde gayr-i müslim unsurlarla bir araya gelerek ve onlarla anlaşarak Medine site devletini kurmuştur. Medine vesikası dediğimiz değişik maddelerden oluşan anayasa oluşturulmuş ve yürürlüğe girmiştir. Muhammed Hamidullah'a göre bu, ilk İslâm Devletinin anayasası olmakla kalmamış, aynı zamanda dünyada ilk yazılı anayasa olmuştur.¹⁸⁰ Medine'de yaşayan bütün cemaatler (müslim-gayr-i müslim) birbirlerinin aleyhine başkasına yardımcı olmayacaklar, düşmana karşı Medine'yi birlikte savunacaklardı. Müslümanların sadık kaldığı bu antlaşma daha sonra Yahudiler tarafından bozulmuş ve onlar da cezalarını görmüşlerdir.¹⁸¹ Bilâhare Medine site devleti M.628 yılında imzalanan Hudeybiye anlaşmasıyla müşrikler tarafından resmen tanınmıştır.

¹⁷⁸ Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, sh., 14-15, terc., Salih Tuğ, Yağmur Yay., İst., 1972.

¹⁷⁹ Erul Bünyamin, a.g.e., sh., 116.

¹⁸⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 122.

¹⁸¹ Köten Akif, *Hz. Peygamber'in Devlet Başkanlığı*, sh., 5, Furkan Ofset Kültür Serisi, Bursa, 1983.

Hız. Peygamber bir lider olarak çevre yöneticilerine İslâma dâvet mektupları göndermiş, elçiler gönderip elçiler kabul etmiş, bir takım antlaşmalar yapmıştır. İdareciliği ve peygamberliği süresince hak ve adâlete, eşitlik ve kardeşliğe, ahlâki esaslara son derece önem vermiştir.

V- HZ.PEYGAMBER'E İTÂAT ZORUNLULUĞU

Yüce Allah'a imân eden ve hayatında O'na itaatı kendisine şiar edinen bir kişi, aynı zamanda O'nun elçisi, dininin tebliğçisi konumunda olan peygamberine inanmak ve O'na itaatı da kayıtsız şartsız kabullenmek mecburiyetindedir. Dolayısıyla imân esasları arasında yer alan Allah'a ve peygamberine iman eden kişi için aynı zamanda Allah'a ve Rasûlüne itaat de sözkonusudur. Böyle bir kişinin Allah'a ve Rasûlüne itaat etmemesi, isyan etmesi, onların otoritesini kabullenmemesi düşünülemez. Bunun için ilgili âyetler analiz edildiğinde; imân, itaat ve muhabbet kavramlarının bir arada yer aldığını görmekteyiz. Ve bu kavramlar çoğunlukla Allah ve peygamberle birlikte zikredilmektedir.

Sünnet'e uyma, İslâm'ın ve imânın bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan sahâbe-i kirâm, O'nun sağığında Kur'ân hükümlerinin tefsirinde, müşkillerinin beyânında aralarında meydana gelen fikir ayrılıklarının hallinde, O'na başvurmaya dinin bir gereği saymışlardır.¹⁸² Kur'ân-ı Kerim, peygamberlerin kendilerine itaat edilmesi için gönderildiğini ifade eder ve hidayet ancak onlara uymakla gerçekleşeceğini haber verir. Peygamberlere itaatın meşruiyeti onların ilâhi vahye mazhar oluşundan kaynaklanır, zira onlar da diğer insanlar gibi beşeri özellikler taşır. Peygamberler de Allah'a itaatle emrolunmuştur.¹⁸³ Sahâbe, Rasûlullah'ın söz, davranış ve takrirlerini şer'î bir hüküm olarak algılamakta anlaşmazlığa düşmüyordu.¹⁸⁴ Hız. Peygamber'e itaat kasıt O'nu gönülden sevmek, bize sunmuş olduğu mesajları

¹⁸² Bk. Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, sh., 14, A.Ü.İ.F.Y., Ank., 1977.

¹⁸³ Alper Ömer Mahir, *İtaat Mad.*, T.D.V. İ.A., XXIII, 444, İst., 2001.

¹⁸⁴ Krş. Sibâî Mustafa, *İslâm Hukukunda Sünnet*, sh., 62, terc., Edip Gönenç, Evs, Yay., İst., 1981.

kabul etmek ve onlara uymaktır.¹⁸⁵ O'na hayatta iken itaat ve ittibâ nasıl farz idiyse vefâtından sonra da sünnetine ittibâ da öyle farzdır. Zira naslar O'na itaatı farz kılarken hayatı ve ölümüyle kayıtlamadan ve itaatı sadece sahâbeye has kılmadan genel bir ifade ile itaat emrinin hem hayatına, hem de ölümünden sonrasına, hem sahâbeye hem de diğer insanlara şâmil kılmıştır.¹⁸⁶

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan itaatle ilgili çok sayıdaki âyet-i kerimelerden bazılarını vermek istiyoruz:

*"Biz her peygamberi Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesi için gönderdik..."*¹⁸⁷

*"...Kim Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederse Allah onu, altlarından ırmaklar akan cennetlerine koyacaktır; orada devamlı kalıcıdır; işte büyük kurtuluş budur."*¹⁸⁸

*"Allah'a ve peygambere itaat edin ki, rahmete erdirilesiniz."*¹⁸⁹

*"Kim peygambere itaat ederse, muhakkak Allah'a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik."*¹⁹⁰ Allah'a itaatin gerçeklik kazanması, O'nun buyruklarını insanlara açıklayan ve bunlara uymanın örneklerini kendi yaşantısıyla gösteren peygamberler vasıtasıyla mümkün olacağından âyette Peygamber'e itaatle Allah'a itaat özdeş kılınmıştır.¹⁹¹

*"Ey inananlar! (Allah ve peygamber, sizi) hayat verecek şeyle-
re çağırdığı zaman Allah ve Rasûlüne uyun."*¹⁹²

*"De ki, eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizleri sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Zira Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir."*¹⁹³

Hız. Peygamber'e itaatı âdeti şart koşan bu âyetlerde görüldüğü gibi, salt Allah'a itaat etmek ve O'nu sevmek yeterli olmayıp,

¹⁸⁵ Bk., Koçkuzu, Ali Osman, *Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi*, sh., 15, M.Ü.İ.F.V.Y., İst., 1985.

¹⁸⁶ Sıbâî Mustafa, a.g.e., sh., 55.

¹⁸⁷ Nisâ, 4/64.

¹⁸⁸ Nisâ, 4/13.

¹⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/132.

¹⁹⁰ Nisâ, 4/80.

¹⁹¹ Alper Ömer Mahir, a.g.mad., XXIII, 444.

¹⁹² Enfâl, 8/24.

¹⁹³ Âl-i İmrân, 3/31.

aynı zamanda peygamberin de sevilmesi ve O'na da itaat edilmesi gerekli görülmektedir. Âyetler, Hz.Peygamber'e itaatı ihtiyârî bırakmayıp zorunlu kılmaktadır. Hz.Peygamber, önder, örnek ve rehber olduğuna göre ona itaat etmek, O'nun sünneti üzerine hayatımızı uyarlamak kaçınılmazdır. Yukarıdaki âyet-i kerimelere göre Yüce Allah, peygambere uymayı kendisine uymaya âdeta eş-değer olarak kabul etmektedir. Allah sevgisinin belirtisi ve şartı olarak da Hz. Peygamber'e itaatı öngörmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e itaat etmeyen bir kişi, Allah'ın hoşnutluğunu ve sevgisini kaybedecektir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'e itaat etmemek demek bir nevi O'nu aradan çıkarmak manasına gelir ki, bu da itikadî açıdan tehlikeli bir durum arz eder ve Allah'ın buğzunu celbeder.

Hz.Peygamber'e itaat konusunu Abdulganî Abdulhâlık şöyle değerlendiriyor: Yüce Allah, "*Peygambere itaat ediniz.*" buyurarak, peygambere itaatı vâcib kılmıştır. Bu emir, Hz.Peygamber'in de tek başına hüküm koyucu olduğunu, ondan çıkan emir ve yasakların, Yüce Allah'dan değil, kendisinden kaynaklanan hükümler olduğunu gösterir. Çünkü Allah'ın, peygambere itaatı vacib kılmasının manası, Hz.Peygamber, herhangi bir fiili emredip gerekli kıldığında, ona uymamızın vâcib olmasından başka bir şey değildir. Şu halde burada iki hüküm vardır: Biri, Hz.Peygamber'e uymanın gerekli oluşu ki bu hüküm, Yüce Allah'dan gelmektedir; diğeri de fiilin gerekli oluşu ki, bu da Hz.Peygamber'den kaynaklanmaktadır. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın "*Peygamber'e uyunuz*" emri olmasaydı, Hz. Peygamber'in emri bize vâcib olmazdı. Şu halde, her ne kadar Hz. Peygamber zâhiren hüküm koyucu görünüyorsa da aslında, hüküm koyup emir veren sadece Allah Teâlâ'dır.¹⁹⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber'e itaat etmek, getirmiş olduğu hususların tümüne itaat etmek demektir.¹⁹⁵ Yüce Allah, bütün peygamberlere itaatı mensuplarına vâcib kılmıştır.¹⁹⁶

Kur'ân, Hz.Peygamber'e indiğine, O da bunu tebliğ ve beyân etmekle yükümlü olduğuna göre Rasûlullah'a uymak aklen de ge-

¹⁹⁴ Abdulganî Abdulhâlık, a.g.e., sh., 22.

¹⁹⁵ Kâdî İyâd, *Şifâ-i Şerîf*, sh., 343, terc., Nâim Erdoğan, H.S.Erdoğan, Çile Yay., İst., 1980.

¹⁹⁶ Kâdî İyâd, a.g.e., sh., 344.

reklidir. Aksi takdirde Kur'ân'a itimat edilmiş olup, Kur'ân'ı getiren zâta itimat edilmemiş olunur. Halbuki Hz.Peygamber'e itimat-sızlık, Kur'ân'a itimatsızlığı beraberinde getirir.¹⁹⁷

*"Ey imân edenler! Allah'a ve Rasûlüne itaat edin, işittiğiniz halde O'ndan yüz çevirmeyin. İşitmedikleri halde işittik diyenler gibi olmayın. Şüphesiz Allah katında canlıların kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir."*¹⁹⁸

*"Kim Allah'a ve Rasûlüne itaat eder, Allah'tan korkar ve O'ndan sakınırsa, işte bunlar kurtuluşa erenlerdir."*¹⁹⁹

*"Biz her peygamberi ancak Allah'ın izni ile kendisine itaat olunmak için gönderdik..."*²⁰⁰

*"Mü'minler, aralarında hüküm vermek için, Allah'ın kitabına ve peygamberine çağrıldığı vakit, onların sözü ancak dinledik ve itaat ettik demeleridir. İşte bunlar, zafer bulacak olanlardır."*²⁰¹ Buna göre her kim Allah ve Rasûlüne itaat eder, yani Allah'ın kitabına ve Rasûlünün sünnetine ittiba eder, Allah'tan korkar ve isyan etmezse işte o kurtuluşa eren kişiler arasına girer.²⁰²

*"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere de sizden olan idarecilere de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, hemen onu Allah'a ve Rasûlüne arzediniz; eğer Allah'a ve âhîret gününe inaniyorsanız... Bu, hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir."*²⁰³ Bu âyeti yorumlayan Şâtibî (ö.790/1388), bir meselenin Allah'a arzedilmesinin Kur'ân'a arzedilmesi demek olduğunu, Rasûlullah'a arz etmek ise, ölümünden sonra Sünnet'ine müracaat etmek olduğunu ifade eder.²⁰⁴ Dolayısıyla Allah'a itaattan maksat Kur'ân-ı Kerîm'e ittibâ, peygambere itaattan

¹⁹⁷ Hatipoğlu Nihat, *Kur'ân-ı Kerîm'in Doğru Anlaşılmasında Hadislerin Önemi*, sh., XXXIII-XXXIV, Ta-ha Yay., Ank., 1999.

¹⁹⁸ Enfâl, 8/20-22.

¹⁹⁹ Nûr, 24/52.

²⁰⁰ Nisâ, 4/64.

²⁰¹ Nûr, 24/51.

²⁰² Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., V, 3533.

²⁰³ Nisâ, 4/59.

²⁰⁴ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, IV,12, terc., M.Erdoğan, İz Yay., İst., 1990. Ayrıca bk. İbn Abdilberr, *Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlih*, II, 28, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, trs.; Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., X, 148, 151.

maksat da sünnetine ittibâ etmek demektir.²⁰⁵ O halde Allah'a itaat farz ise, Hz. Peygamber'e itaat da farzdır.²⁰⁶ Hz. Peygamber'e mutlak itaatı emreden ve O'na itaatla Allah'a itaatın eş değerde olduğunu açık ve kesin bir şekilde ortaya koyan bu âyetler, O'nun, ister sözle olsun, ister fiil ve hareketle olsun, Kur'ân âyetlerine kazandırdığı açıklamalara da uymak gerektiğini gösterir. Bu sebeptendir ki, herhangi bir müslümanın, "Ben Kur'ân'ın açık hükmüne uyarım, ancak Hz. Peygamber'in yaptığı açıklamalara uymak mecburiyetinde değilim." demesi, yukarıda zikrettiğimiz âyetlerdeki Allah'ın açık ve kesin emirlerine karşı gelmekten başka hiçbir mana ifade etmez. Çünkü mücmel ve gayr-i mufassal veya mutlak ve gayr-i mukayyed âyetlerin açıklanmasını Peygambere emreden de O'dur. Peygambere itaatın manası ise, O'nun Sünnet'ine veya Sünnet'in naklinden ibaret olan hadislerine itaat tır.²⁰⁷

*"Kim Allah'a ve Rasûlüne itaat edenlerse, işte bunlar Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddıklarla, şehidlerle ve Salih kimselerle beraberdirler. Bunlar ise ne güzel birer arkadaştır!"*²⁰⁸

*"Şüphesiz ki Allah ve melekleri, peygambere salât etmektedir (Onun şânını ve şerefini yüceltmektedir); O halde siz de ey imân edenler ona salât edin, ona içtenlikle selâm edin"*²⁰⁹ Yüce Allah, bu âyeti gönderdiğinde Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu dönem, İslâm düşmanlarının İslâmın başarısını kiskandıkları bir dönemdi. O'nu lekeleyerek, O'nun, İslâm ve müslümanların her gün daha da güçlenmesine sebep teşkil eden ahlâkî mükemmelliğine gölge düşürmeyi planlıyorlardı. Allah Teâlâ bu âyetle bir nevi Peygamber'ine destek vermiştir. Âyette geçen "Allah'ın Peygamber'ine salât etmesi" şu anlama gelir: "Allah Peygamber'ine karşı çok merhametlidir. O'nu över, O'nun işlerini bereketli kılar, ismini yü-

²⁰⁵ Bk. Taberî, a.g.e., IV, 150, 153; İbn Abdilberr, a.g.e., II, 29.

²⁰⁶ Bk. İbn Hazm, a.g.e., II, 190; Âmidî, *el-lhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, III, 169, thk., Seyyid el-Cemîlî, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1984; İbn Kayyım Ceziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, II, 220, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. bsk., Beyrut, 1993.

²⁰⁷ Koçyiğit Talat, *İslâmî Da'vetin Mâhiyeti ve Hz. Peygamber'in Hutbeleri*, sh., 103-104.

²⁰⁸ Nisâ, 4/69.

²⁰⁹ Ahzâb, 33/56.

celtir ve O'nun üzerine rahmetini indirir." "Meleklerin salât etmesi" ise şu anlama gelir: "Onlar Peygamber'i çok severler, O'na en yüce makamları vermesi, dininin gelişmesi ve O'nu yüksek dercelere ulaştırması için Allah'a duâ ederler." Mü'minler de peygamberlerine duâ ve niyazda bulunurlar.²¹⁰

"...Şayet ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz..."²¹¹ Hz. Peygamber'e itaat edilmedikçe Allah'a itaat edilmiş olunmaz. Çünkü O'na itaat ilâhi bir emirdir. Neticede Allah'ın kitabına uymak bir vecibe olduğu gibi, Peygamber'in sünnetine uymak da bir vecibedir.²¹²

"O peygamberler, Allah'ın, hidâyetine erıştirdiği kimselerdir. Sen de onların gittiği yoldan yürü..."²¹³

"Onların hepsi sâlih kimselerdendi."²¹⁴

Yine âyetlerde, Hz. Peygamber'e itaatın Allah'a itaatle birlikte zikredilmesi, Rasûl'e itaatın Allah'a itaat demek olduğunun belirtilmesi, O'nun sünnetine verilen değeri açıkça ifade etmektedir. Bu itaat elbette sağlıklıdayken bizzat şahsına, vefatından sonra da sünnetine uymakla gerçekleşecektir.²¹⁵ İtaatın imânla ilişkilendirildiği ancak imânın farklı bir olgu olduğu âyette şöyle anlatılır: "(Bazı insanlar) 'Allah'a ve Peygamber'e imân ettik ve itaat ettik' diyorlar."²¹⁶ Bu ve benzeri âyetlerden anlaşılıyor ki, itaat görevinin şuursuzca değil Allah ve Rasûlünün çağrısının iyi bir şekilde anlaşılması ve mesajın gerçek manada kavranması ile yerine getirilebileceği anlaşılır.²¹⁷ Dolayısıyla imânın bir gereği olan itaat imândan farklı olup, ancak imandan sonra gelmektedir. Çünkü iman olmaksızın itaatın da bir anlamı olmayacağı âşikardır.

Yüce Allah, yukarıda verdiğimiz âyetlerde olduğu gibi İtaati sadece kendisine hasretmeyerek önce kendisine, sonra da pey-

²¹⁰ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, IV, 401-402.

²¹¹ Nûr, 24/54.

²¹² Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., V, 3534.

²¹³ En'âm, 6/90.

²¹⁴ En'âm, 6/85.

²¹⁵ Güngör Mevlüt, *Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in Sünnetine Verdiği Değer*, sh. 74, Sünnet'in Dindeki Yeri (sempozyum), Ensar Neşr., İst., 1997.

²¹⁶ Nûr, 24/47.

²¹⁷ Alper Ömer Mahir, a.g.mad., XXIII, 444.

gamberine yapılmasını emrederek kendisini ve peygamberini beraberce zikretmektedir. Bazı âyetlerde ise sadece Peygamber'e itaat edilmesinden bahsedilir: "*Namaz kılın, zekâtı verin, Peygamber'e itaat edin ki, merhamete nâil olasınız.*"²¹⁸ Allah Teâlâ, '*Peygamber'e itaat edin*' sözüyle Kur'ân'a itaat edin, ama Peygamber'in bunun dışındaki açıklamalarına ve yorumlarına bakmayın demeyi murâd etseydi, bunu açıkça söylerdi. Aksine mutlak bir ifadeyle '*Peygamber'e itaat edin*' buyuruyor. Öte yandan '*Peygamber'e itaat edin.*' buyruğunun anlamı, Allah Teâlâ'nın onunla gönderdiği âyetlere itaat edin demek olsaydı, o takdirde âyetlerin başındaki '*Allah'a itaat edin.*' sözü gereksiz bir tekrardan ibâret olurdu. Allah Teâlâ'nın emrettiği bu itaat, sadece Rasûlünün getirdiği âyetleri kapsamamakta, âyetlerle birlikte sünnetine hatta şahsına itaati de kapsamaktadır.²¹⁹

Şâfiî'ye (ö.204/819) göre, Hz. Peygamber'e itaat etmek farz, O'na karşı tavır almak ise haram kılınmıştır. Hz. Peygamber'in sünnetine uymak farz olduğu gibi, anlaşmazlığa düşülen konularda Allah'ın kitabında bulunmayıp, Rasûl-i Ekrem'in sünnetiyle kat'i olarak sâbit olan hükümlere de itaat etmek durumundayız.²²⁰ İtaat, imânın bir gereği ve neticesidir. Peygambere imân, ona itaatı zorunlu kılar. Dolayısıyla peygambere imân farz olduğu gibi, itaat da farzdır. Peygambere itaat, O'nun getirdiği ve uyulmasını emrettiği bütün prensipleri yerine getirmeyi gerektirir.²²¹ Kim Allah'a itaat etmek istiyorsa, peygamberin emrettiği şeyleri yerine getirmesi gerekir. Zira kulun Allah'ı ve peygamberi sevmesi demek, Allah'a ve peygamberine itaat etmek ve emrettiklerine rıza göstermek demektir. Allah'ın kullarını sevmesi ise, onları affetmesi, onlara rahmetiyle muâmele etmesi demektir.²²²

İslâm düşüncesinde Kur'ân ve Sünnet, müracat edilen iki ana kaynaktır. Allah'ın, Hz. Peygamber'e itaatı kendisine yapılacak itaatle birlikte emretmesi ve O'nun ismini kendi ismiyle beraber

²¹⁸ Nûr, 24/56.

²¹⁹ Yaşar Kandemir, *İki Cihan Güneşi*, sh., 245, İst., 1996.

²²⁰ Bk. Şâfiî, *er-Risâle*, sh., 43,49-50,98, thk.,M.Seyyid Keylânî, Kültür Yay., İst., 1985.

²²¹ Küçük Raşit, *Kur'ân-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği*, sh.,128, Sünnet'in Dindeki Yeri (Sempozyum), Ensâr Neşriyat, İst., 1997.

²²² Kâdî İyâd, *a.g.e.*, sh., 348.

zikretmesi habibine verdiği yüksek pâyeden dolayıdır. Böyle bir şey peygamberden başkası için asla câiz değildir.²²³ Allah ve Rasûlüne imân etmekle birlikte muhabbet ve itaat de gerekmektedir. Bu âyetlerde belirtilen itaattan maksat, Hz.Peygamber'in sünneti, ahlâkı ve yaşayışından başka bir şey değildir.

Yüce Allah insanlara peygamber göndererek iyilikte ve lütuf-ta bulunmuştur. Bununla beraber insanlardan gönderdiği peygamberlerine iman ve itaat etmeyi öngördüğü gibi, isyan ve muhalefet etmemeyi de istemiştir. Âdeti kendisine ve elçisine isyan ve muhalefet edilmesinin eş değerinde suç olduğunu âyetlerde ilan etmiştir:

*“Allah ve Rasûlü bir işe hüküm verdiği zaman, mü'min bir erkek ve mü'min bir kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Rasûlüne isyân ederse, muhakkak apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”*²²⁴

*“Allah'a da itaat edin. Peygambere de itaat edin. Karşı gelmekten sakının. Eğer (itaatten) yüz çevirirseniz biliniz ki, bizim elçimize düşen sadece apaçık bir tebliğdir.”*²²⁵

*“Ey imân edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. İşlerinizi boşa çıkarmayın.”*²²⁶ Önce Allah'a ve peygamberine iman, sonra da her ikisine itaat etmek öngörülmektedir. Âyete göre itaatsizlik kişinin amellerinin boşa gitmesine neden olmaktadır. İtaat aynı zamanda kişinin kurtuluşunu sağlamaktadır.²²⁷

*“Kim Allah'a ve peygamberine isyân ederse bilsin ki, ona içinde ebedi kalacağı cehennem ateşi vardır...”*²²⁸

*“Peygamberin emrine aykırı hareket edenler, başlarına bir belâ gelmesinden, veya kendilerine acıklı bir azâb isâbet etmesinden sakınsınlar.”*²²⁹

²²³ Bk. Kâdî İyâd ,a.g.e., sh., 26.

²²⁴ Ahzâb, 33/36.

²²⁵ Mâide, 5/92.

²²⁶ Muhammed, 47/33.

²²⁷ A'raf, 7/158.

²²⁸ Cin, 72/23.

²²⁹ Nûr, 24/63.

Hız. Peygamber'e isyan, muhalefet ve karşı gelmek, Allah'ın, âyetlerinde geçen *"Peygamber'e itaat edin, O'na isyan etmeyin."* talimatlarını hiçe saymak ve dinlememek demektir. Aynı zamanda bu, Allah'ın otoritesine karşı gelmek ve O'nun direktiflerini kabullenmemektir. Bu işe yeltelenen kişiler, sürekli olarak âyetlerde yaptıklarının yanlış olduğu konusunda uyarılmıştır. Aksi takdirde Peygamber otoritesine karşı gelen bir kişi, keyfi hareket etmiş, heva ve hevesinin peşinden gitmiş olur. Asıl olan samimi davranarak Allah ve Rasûlünün otoritesinin sarsılmamasına dikkat edilmesi ve istenilen istikamette hareket edilmesidir.

*"Bu söylenenler, onların, Allah'a ve Rasûlüne karşı gelmelerinden ötürüdür. Kim Allah'a ve Rasûlüne karşı gelirse, şüphesiz ki, Allah'ın cezası çok şiddetlidir."*²³⁰

*"Şüphesiz Allah'a karşı gelen ve Rasûlüne eziyet edenleri Allah, dünyada da âhirette de lânetlemiş ve onlar için horlayıcı bir azap hazırlamıştır."*²³¹ *"Allah'a ve Rasûlüne eziyet edenler"* ifadesindeki Allah'a ezâ edilmesi ifadesi mecâzdır. Allah hakkında lâyük olmayan söz söyleyen veya Allah'ın razı olmayacağı fiiller yapan veya hut Allah'ın sevdiği kullarına eza eden kişi Allah'a eza etmiş demektir. Bu kişiler âyete göre lânetlenmiş kişilerdir.²³² Rasûlüne eza da O'nun şahsını rencide etmek, O'nun yolundan gitmemekle gerçekleşir.

*"Kim, Allah'a ve O'nun elçisine karşı gelir ve O'nun sınırlarını aşarsa, Allah onu ebedî kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azab vardır."*²³³

İtaatla ilgili âyetlerde olduğu gibi, isyanı ve muhalefeti yasaklayan bu tür âyetlerde de Allah ve Peygamber peşpeşe zikredilmektedir. Peygamber'e karşı isyan ve muhalefet hareketi bir nevi Allah'a yapılmış gibi kabul edilmektedir.

*"Rasûl size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa sakının."*²³⁴ âyetinde geçen hükmün umûmî olduğu ifade edilmekte-

²³⁰ Enfâl, 8/13.

²³¹ Ahzâb, 33/57.

²³² Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., VI, 3924.

²³³ Nisâ, 4/14.

²³⁴ Haşr, 59/7.

dir: “Asıl maksat, tüm ilişkilerde Hz. Peygamber’in emirlerine teslim olunmasıdır. Nitekim burada, *‘Rasûl size neyi verdiyse onu alın’* denirken, cümlelerin devamında *‘size neyi vermediyse’* değil *‘neyi yasakladıysa ondan kaçının.’* şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Bu hüküm sadece Fey’e ait malların paylaşımını ihtiva etseydi, o zaman *‘neyi vermediyse’* denilirdi. Fakat aksine *‘neyi yasakladıysa’* denilmesinden anlaşıldığına göre, kastolunan Hz. Peygamber’in emir ve yasaklarına uyulmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber, *“Size emrettiğim bir şeyi mümkün olduğunca uygulamaya çalışın, yasakladığım bir şeyden de kaçının.”* demiştir.²³⁵

Bütün bu âyetler (gerek itaat, gerekse isyan ile ilgili âyetler), Rasûlullah’ın sahip olduğu değerini, konumunu gösterdiği gibi, aynı zamanda O’nun sünnetinin değerini ve önemini de gösterir. Kur’ân’ın emirlerine ve yasaklarına uyma konusunda gösterilen titizliğin, Sünnet’e uyma konusunda da gösterilmesi elzemdir. Yüce Allah, Kur’ân’a uymayı nasıl farz kılmış ise Peygamber’inin sünnetine de uymayı farz kılmıştır.²³⁶

Yukarıda verdiğimiz bu âyetlerin yanı sıra, peygamberimizin bu konuda kendi ifâdeleri de, Kur’ân’ın paralelinde mesajlar vermekte ve tabii olarak kendisine itaatın zorunlu olduğunu öngörmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber de kendi hadislerinde âyetlerde olduğu gibi benzer ifadeler kullanarak sünnetine, ahlâkına ittibânın gerekliliğini şöyle vurgulamaktadır:

*“...Kim bana itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur. Kim de bana isyân ederse Allah’a isyân etmiş olur.”*²³⁷

“Bütün ümmetim Cennet’e girecektir, ancak yüz çevirenler müstesna! Dediler ki : “Ey Allah’ın Rasûlü, yüz çeviren kimdir?” Hz. Peygamber de “Kim bana itaat ederse Cennet’e girer. Bana isyân edene gelince, o yüz çevirmiştir.” buyurdular.²³⁸

*“Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.”*²³⁹

²³⁵ Mevdudî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, VI, 191.

²³⁶ Uraler Aynur, *Sünnet’e Bağlılık*, sh., 59, Işık Yay., İst., 2000.

²³⁷ Buhârî, Cihâd, 109, İ’tisâm, 2; Müslim, İmâret, 32-33; Nesâî, Biât, 27.

²³⁸ Buhârî, İ’tisâm, B.2.

²³⁹ Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5; Nesâî, Nikâh, 4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 157, III, 241, 259, 285, V, 409; Dârimî, Nikâh, 3.

*“Bana itaat eden kimse muhakkak ki, Allah’a itaat etmiş olur. İsyân eden de muhakkak Allah’a isyan etmiş olur, emîre itaat eden, bana itaat etmiş olur, emîre itaat etmeyen bana da itaat etmemiş olur.”*²⁴⁰

*“Sizi nehyettiğim şeylerden uzak durun; size emrettiğim şeyleri de gücünüz yettiği kadar yerine getirin. Sizden öncekileri helâk eden; çok sormaları ve peygamberlerine muhâlefet etmeleri olmuştur.”*²⁴¹ Bu delillerde verilmek istenen mesaj şudur: Kim Hz. Peygamber’e itaat eder, sünnetine sarılırsa, Allah’a itaat etmiş ve hidayeti bulmuş olur. Kim de O’na isyan ederse ve hadisini reddedip, kendi görüş ve hevâsına göre hareket ederse, Allah’a isyan etmiş, yolunu şaşırmış olur.²⁴²

Hz.Peygamber, ümmetine karşı kendi konumunu şu hadisiyle çok güzel bir şekilde dile getirmektedir: *“...Ben sizi ateşten korumak için kuşaklarınızdan tutuyorum, siz ise benim elimden kurtulmaya, ateşe girmeğe çalışıyorsunuz.”*²⁴³ Burada Hz.Peygamber kendisine karşı gelinmemesini ve kendi konumunun iyi algılanmasını istemektedir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: İslâmı bize tanıtan Peygamber’e itaat, Allah’a itaatın aynısıdır. O’na isyân etmek, verdiği hükümlere sırt çevirmek de tıpkı Cenâb-ı Hak’tan yüz çevirme gibidir. Çeşitli sebepler üzerine inen yukarıda zikrettiğimiz âyetlerin ihtivâ ettiği itaat tavsiyeleri ve emirleri, umûmî hükümler olarak kıyâmete kadar devamlıdır, belli bir zaman ve mekâna tahsis edilmesi düşünülemez.²⁴⁴ Peygamberimizin vefâtından sonra O’na itaat etmenin veya isyan etmemenin yolu O’nun yaşayan sünnetine uymaktan geçmektedir.

Allah’a ve Rasûlüne gönülden imân etmiş, her ikisine itaat etmiş gerçek mü’minlerin teslimiyet halleri şöyle tavsif edilmektedir: *“(Gerçek) mü’minler, ancak Allah’a ve Rasûlüne imân etmiş kimselerdir. Onlar peygamber ile ortak bir iş üzerindeyken ondan*

²⁴⁰ Hemmâm b. Münebbih, *es-Sahîfetu’s-Sahîha*, 92, Neşre hazırlayan: Muhammed Hamidullah; terc. Kemal Kuşçu), İst., 1967; Müslim, İmâre, 32,33.

²⁴¹ Tirmizî, ilim, 17 (Hadis hasen sahihtir).

²⁴² Abdülğani Abdülhâlık, a.g.e., sh., 88.

²⁴³ Müslim, Fedâil, 18.

²⁴⁴ Koçkuzu A.Osman, *Rasûlullah ve Sünneti*, Oku Mecmuası, Ocak, 1971.

izin almadıkça bırakıp gitmezler. Doğrusu senden izin isteyenler, hakikaten Allah'a ve Rasûlüne imân eden kimselerdir..."²⁴⁵

VI- HZ.PEYGAMBER'İN HÜKÜM KOYMA YETKİSİ

Teşrîi'de mutlak manada Şâri'in ittifakla Allah Teâlâ olduğu kabul edilmektedir. Hz.Peygamber ise mecâzi manada Şâri'dir. O'nun koymuş olduğu ve bağlayıcılık açısından farz, vâcip, haram ve mekruhların yanısıra müstehap, mendup ve mubâh derecesinde hükümleri vardır. Kur'ân-ı Kerim'in açıkça bir hüküm getirmediği yerlerde Sünnet, müstakil olarak hüküm koyma selâhiyetine hâizdir. Bu konuya ileride daha geniş bir şekilde yer vereceğiz. Hz.Peygamber'e hüküm koyma yetkisinin verildiğini gösteren Kur'ân âyetlerinden şu delilleri verebiliriz:

"O peygamber ki onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder; onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar."²⁴⁶

"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Rasûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendisine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."²⁴⁷

Bu âyetler, Hz. Peygamber'e bir şeyi haram veya helâl kılma yetkisini vermektedir.²⁴⁸ Dolayısıyla haram ve helâlin tesbitinde veya bunlara uyulması noktasında Kur'ân ve Sünnet arasında bir fark gözetilmediği bir gerçektir.²⁴⁹ Ancak kendisine verilen bu yetkinin sınırsız ve kontrolsüz olduğunu düşünmemek gerekir. Âyetlerde olduğu gibi aynı doğrultuda mesâj veren, Hz. Peygamber'in hüküm koyma yetkisinin olduğunu beyân eden hadisler de vardır:

"Şüphesiz ben, size kendilerine sarıldığınız sürece hiç sapıtmayacağınız iki şey bıraktım: Bunlar, Allah'ın kitabı ve peygamberinin

²⁴⁵ Nûr, 24/62.

²⁴⁶ A'râf, 7/157.

²⁴⁷ Tevbe, 9/29.

²⁴⁸ Bk. Beydâvî, Kâdî Nâsiruddîn, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, Tefsîru'l-Beydâvî, Envâr-u't-Tenzîl Esrâr-u't-Te'vîl, I, 401, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

²⁴⁹ Koçkuzu, Ali Osman, Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi, sh., 18.

sünnetidir.”²⁵⁰

“...Size, benim Sünnetim ve hidâyet üzere olan râşid halifelerin sünneti (gidişatı) gerekir. Onlara sımsıkı tutunun, azı dişlerinizle (elinizden geldiği kadar) sarılın. Sonradan uydurulan ve dine sokulan işlerden sakının. Şüphesiz sonradan uydurulan şeyler bid’attır. Her bid’at da bir dalâlettir.”²⁵¹

“...Ben de (bazı şeyleri) nehyettim ve emrettim.”²⁵²

“...Allah Rasûlünün haram kıldığı şeyler, Allah’ın haram kıldığı şeyler gibidir.”²⁵³

Bu hadislerden ve Hz. Peygamber’in uygulamalarından Allah’ın hüküm vermediği konularda Allah’ın müsaade ettiği kadarıyla Hz. Peygamber’in hüküm koymada yetkili olduğu anlaşılmaktadır. Âyetlerin koymuş olduğu hükümlere uyma zorunluluğu olduğu gibi, sahih hadislerin koyduğu hükümlere de uyma zorunluluğu vardır. Her ikisi arasında uyup uymama noktasında bir ayırımın yapılması doğru değildir.

Sünnet’in Kur’ân dışında hüküm getirebileceği konusu âlimler tarafından tartışılmıştır. Bazı âlimler, “Allah Teâlâ, Peygamber’e itaatı farz kılması ve Peygamber’in kendi rızâsına uygun davranacağını bilmesi sebebiyle Kitab’ta hükmü belirtilmeyen konularda Peygamber’e hüküm koyma yetkisi vermiştir.” demişlerdir. Bazıları da “Hiçbir Sünnet yoktur ki, onun mutlaka Kur’ân’da bir aslı bulunmasın. Namazın nasıl kılınacağını gösteren sünnetin, namazın kılınması emrini getiren âyete dayandığı gibi diğer konulardaki teşriî sünnetler de mutlaka bir âyete dayanır. Peygamber neyi haram veya helal kılmışsa, onları Allah tarafından bir açıklama olmak üzere ortaya koymuştur.” görüşünü savunmuşlardır. Bir kısım âlimler de, “Peygamber’in sünnet olarak ortaya koyduğu her şey, onun kalbine Allah Teâlâ tarafından konulan hikmetten ibârettir. Peygamber’in kalbine konulan şey, onun sünneti olmaktadır.” demişlerdir. Bu görüşler sünnetin müstakil olarak hüküm getireceğinde birleşmekte, sadece Pey-

²⁵⁰ Mâlik, *Muvatta*, Kader, 3.

²⁵¹ Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 5; İbn Mâce, *Mukaddime*, 6; Dârimî, *Mukaddime*, 16.

²⁵² Tirmizî, *İlim*, 10 (Hadis hasen sahihtir).

²⁵³ Bu söz sahabeden Mikdat’a aittir. Bk. Tirmizî, *İlim*, 10 (Hadis hasen garibtir).

gamber'in tek başına ortaya koyduğu hükmü, doğrudan doğruya Allah'ın yardımına dayanarak kendiliğinden mi ortaya koyduğu, yoksa kendisine vahiyle mi bildirildiği, ya da kalbine ilkâ ve ilham mı edildiği noktasında birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Âlimler arasında cereyan eden bu ihtilaf aslında bu değerlendirme ve ifadelendirme noktasında yoğunlaşmaktadır.²⁵⁴ Yoksa Hz. Peygamber'in hüküm koyamayacağı doğrultusunda değildir.

VII- HZ.PEYGAMBER'E SAYGI VE SEVGİ GÖSTERİLMESİ

Hız. Peygamber'e imân ve itaat edilmesi, isyan edilmemesi istenildiği gibi, kendisine muhabbet edilmesi, sevgi ve saygı duyulması da istenilmektedir. Şimdi bu konuyla ilgili âyetler üzerinde durmak istiyoruz:

*"Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha yakındır..."*²⁵⁵ Çünkü O, insanlara iyilikleri, güzellikleri ve kurtuluş yolunu bildirir, zararlardan, kötülüklerden de sakındırır. Sürekli insanların yararına çalışır. Nefis ise öyle olmayıp, insanı yoldan çıkarır ve insana zarar vermeye çalışır. Dolayısıyla Peygamber, onlara kendilerinden (nefislerinden) daha sevgilidir.²⁵⁶ Hz. Peygamber'in müslümanlarla, müslümanların da Hz. Peygamber ile olan ilişkileri, diğer insan ilişkilerinin ötesinde farklı ve ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Hz. Peygamber'le mü'minler arasındaki bu ilişki ile karşılaştırılabilecek başka hiçbir ilişki yoktur. Hz. Peygamber mü'minlere, ailelerinden, hatta kendi nefislerinden bile daha müşfik, yumuşak ve merhametlidir. O, diğer insanlardan farklı olarak sadece mü'minleri ebedi saadet ve huzura yöneltecek davranışlarda bulunur. Dolayısıyla sevgiye en layık kişi O'dur.²⁵⁷

"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesada uğramasından kork-

²⁵⁴ Çakan İsmail Lütfi, *Sünnet'e Yönelik Tartışmalar*, sh., 119.

²⁵⁵ Ahzâb, 33/6.

²⁵⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., VI, 3871.

²⁵⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, 350.

tuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Rasûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevimli ise, artık Allah emri- ni getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidâyete erdirmez."²⁵⁸ Burada söz konusu edilen canlı ve cansız varlıklara duyulan sevgi, tümüyle zemmedilmiş ve kötülenmiş değildir. Bu varlıklara duyulan sevgide bir ölçü ve sınır getirilmektedir. Âyette geçen bu varlıklara karşı duyulan sevgi, Allah ve Rasûlüne karşı duyulan sevginin önüne geçmediği ve insanı Allah yolundan alı- koymadığı sürece bunda bir mahsurun olmadığı belirtilmek iste- niyor.²⁵⁹

*"Ey imân edenler! Allah'a ve Rasûlüne hainlik etmeyin. Bile bi- le kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz."*²⁶⁰ Allah'a ve Rasûlüne ihânet etmemek imânın gereğidir. Onların öngördüğü ilkeleri çiğnemekle ihânet gerçekleşmiş olur. Bu ihânet başladığı zaman insanlar arasında da kendini gösterir ve neticede toplum- da güven ortamı kalmaz.

*"Şüphesiz Biz seni, şahit, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik ki, Allah'a ve Rasûlüne imân edesiniz, O'na destek olasınız, O'na saygı gösteresiniz ve sabah akşam Allah'ı tesbih edesiniz."*²⁶¹

*"Ey imân edenler! Size izin verilmedikçe peygamberin evlerine girmeyin. Yemek vaktini gözetleyip durmayın. Davet edildiğiniz va- kit girin. Yemeği yediğinizde hemen dağılın. Sohbeta dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamber'i üzüyor, fakat O utanıyordu. Ama Allah hakkı söylemekten çekinmez..."*²⁶² Arapların cahiliyeden kal- ma Hz. Peygamber'i rahatsız edici, üzücü, nezaket dışı pek çok âdetleri ve davranışları vardı. Kur'ân, onların bu yanlışlarını dü- zelterek onları zaman içerisinde eğitmiştir.²⁶³

"Ey imân edenler! Allah'ın ve Rasûlünün huzurunda öne geç- meyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah iştir, bilendir. Ey imân edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinden fazla yükseltmeyin. Bir- birinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın.

²⁵⁸ Tevbe, 9/24.

²⁵⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., IV, 2490.

²⁶⁰ Enfâl, 8/27.

²⁶¹ Fetih, 48/8-9.

²⁶² Ahzâb, 33/53.

²⁶³ Geniş bilgi için bk. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV, 398.

Öyle yaparsanız, farkına varmadan amelleriniz boşa gider."²⁶⁴ Burada imân sahibi olan kimselerin Allah ve Peygamber'i ile olan ilişkilerinde dikkat etmesi gereken bir takım kurallardan bahsedilmektedir. İmânın gereği olarak uyulması gereken bu kurallar hatırlatılıyor. Allah ve Rasûlünün önüne geçmeyin ifadesi âyetin zâhiri lafzına bakılarak tefsir edildiği gibi, burada bir istiârenin bulunduğunu, dolayısıyla lafzî mananın dışında bir mana ile tefsir edilmesi gerektiğini söyleyenler de vardır. Yani bu ifadenin manası; Allah ve Rasûlünün (Kur'ân ve Sünnet'in) hükmünü nazar-ı dikkate almaksızın bir konuda hüküm vermeyin demektir. Her hangi bir konuda Kur'ân ve Sünnet'e bakmadan hüküm vermek, Allah ve Rasûlünün önüne geçmek olduğu şeklinde tefsir edilmiştir.²⁶⁵

*"(Ey mü'minler) Peygamber'i, kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın. İçinizden, birini siper ederek sıvışıp gidenleri muhakkak ki Allah bilmektedir. Bu sebeple, onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar."*²⁶⁶

*"Mü'minler, ancak Allah'a ve Rasûlüne gönülden inanmış kimselerdir. Onlar, o Peygamber ile ortak bir iş üzerineyken ondan izin istemedikçe bırakıp gitmezler. (Rasûlüm) Şu senden izin isteyenler, hakikaten Allah'a ve Rasûlüne imân etmiş kimselerdir. Öyle ise, bazı işleri için senden izin istediklerinde, sen de onlardan dilediğine izin ver: onlar için Allah'tan bağış dile; Allah mağfiret edicidir, merhametlidir."*²⁶⁷ Son âyetlerde inananlar ile Hz. Peygamber arasında olması gereken ilişkiler anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'e başka insanlara karşı uluorta davranıldığı gibi davranılmaması, O'nun rencide edilmemesi, üzüntüye sevk edecek davranışlardan kaçınılması istenmektedir. O'na karşı saygılı ve nezaket kuralları içerisinde davranılması öngörülüyor. Bu, aynı zamanda sevgi ve saygının bir tezahürüdür. Çünkü O, sıradan bir insan değil, bir Peygamber ve bir otoritedir. Hiçbir sûrette O'nun otoritesini sarsacak

²⁶⁴ Hucurât, 49/1-2.

²⁶⁵ Âyetin değişik tefsiri ve geniş açıklaması için bk., Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., VI, 4448 vd.

²⁶⁶ Nûr, 24/63.

²⁶⁷ Nûr, 24/62.

eylemlerde bulunmaya Kur'ân'da müsaade edilmemiştir. Vefâtından sonra O'na saygı ve sevgi göstermenin yolu O'nun hayatından haberdar olmak, saygı ile anmak ve yolundan gitmekle olur.

Bütün bu âyet-i kerimeler, Peygamber'e öncelikle imân etmeyi sonra da O'na itaat etmeyi, sevgi ve saygı göstermeyi ifade etmektedir. Her türlü saygı, sevgi ve nâzik davranışı Hz. Peygamber'den esirgememek müslüman olmanın sembolüdür. "Muhammed" adı "Peygamber" (nebi, rasûl) kelimesi, ibâdetlerimizin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Ezanda, kaamette, tehiyyatta, sallî-bâriklerde, diğer ibâdet ve zikirlerde bu ad ve kelimeler hergün, her mü'min tarafından yüzlerce defa saygıyla anılmaktadır.²⁶⁸

*"Şüphesiz ki Allah ve melekleri, peygambere salât etmektedir (Onun şânını ve şerefini yüceltmektedir) ; O halde siz de ey imân edenler ona salât edin, ona içtenlikle selâm edin"*²⁶⁹ Klasik ifadesi ile salât; Allah'tan rahmet, meleklerden istiğfâr ve mü'minlerden duâ demektir.²⁷⁰ Buna göre bahis konusu âyette "Allah, Peygamber'ine hep rahmet etmekte; melekler O'na hep bağışlanması için niyazda bulunmakta olup; ey mü'minler, siz de O'na hep duâ edin" buyurulmaktadır. Bu âyet, aynı zamanda, Hz. Peygamber'in peygamberlik tasarrufunun dâimî ve kesintisiz olduğunu da göstermektedir. Bu sebeple, O'na hayatta iken nasıl muâmele edilmesi gerekiyorsa, fânî vücûdu ile aramızdan ayrıldıktan sonra da aynı şekilde davranılması gerekmektedir.²⁷¹

Hız. Peygamber'e sevgi ve saygı boyutunu anlatan şu iki hadis de anlamlıdır.

*"Beni ananızdan, babanızdan, çoluk çocuğunuzdan ve herkes-ten çok sevmedikçe gerçek manada imân etmiş olamazsınız."*²⁷² Benzer bir ifade Hız. Ömer'in sözlerinde de geçmektedir. O, Hız. Peygamber'e *"Ey Allah'ın Rasûlü nefsim hariç Sen bana her şeyden*

²⁶⁸ Topaloğlu Bekir, *a.g.tebliğ*, sh., 445.

²⁶⁹ Ahzâb, 33/56.

²⁷⁰ Elmalî Hamdi Yazır, a.g.e., VI, 3910.

²⁷¹ Yardım Ali, a.g.e., sh., 13.

²⁷² Buhârî, İmân, 8; Müslim, İmân, 69-70.

daha sevgilisin.” deyince Hz. Peygamber bunu yeterli bulmayıp, kendi nefsinden de fazla sevmesi gerektiğini belirtmiştir. Hz.Ömer, *“Allah’a andolsun ki, şimdi sen, bana kendi öz nefsimden daha sevgilisin.”* diyerek hatasını düzeltmiş ve Hz. Peygamber de bunun üzerine memnuniyetlerini ifade etmiştir.²⁷³

*“Üç şey vardır ki, bunlar kimde bulunursa o kimse imânın tadını bulur. Bunlar, Allah ve Rasûlünün her şeyden daha sevimli olması, (kişinin) sevdiğini yalnız Allah için sevmesi, Allah küfürden kurtardıktan sonra, tekrar küfre dönmekten, ateşe atılmaktan korktuğu gibi korkmasıdır.”*²⁷⁴

Kısaca diyebiliriz ki, Hz. Peygamber'i sevmek, sadece ona salat ve selam okunduğunda tazim ifadesi olarak elimizi göğsümüze götürmek değildir. Peygamber'i sevmek, Peygamber'in her yaptığını şekli olarak yapmak, her yapmadığını da yine şekil planında yapmamak değildir. Peygamber'i sevmek, onun izinden gitmektir, onu yakından tanımaya çalışmaktır. Kısaca onu örnek almaktır.²⁷⁵

VIII- HZ.PEYGAMBER'İN ÖRNEK AHLÂKI

Kur'ân'da geçen pek çok âyet-i kerime, doğrudan veya dolaylı bir şekilde Hz.Peygamber'in üstün ahlâkından övgüyle bahsetmekte ve O'nun ahlâkının örnek alınmasının gerekli oluşunu dile getirmektedir. O'nun ahlâkî anlayış ve tarzı, Kur'ân tarafından şekillendirildiği için peygamber ahlâkının Kur'ân ile ilişkili olduğu, hatta kaynağı durumunda olduğu üzerinde görüş birliği vardır. O, Kur'ân ahlâkının tüm incelik ve detaylarını kendi şahsında pratik olarak insanlara sergilemiş ve göstermiştir. Dolayısıyla hiçbir müslüman, Hz.Peygamber'in ahlâkını kendisine şîâr edinmekten müstağni değildir. Kur'ân'ın çizdiği ölçü ve hudutlar çerçevesinde Hz.Peygamber'in ahlâkıyla ahlâklanma zorunluluğu vardır. “Hiç kimsenin Rasûlullah'dan daha ileri bir müslüman olma imkanı yoktur. Müslümanlıktan daha fazla müslüman olmak da mümkün değildir. O halde en iyi müslüman, dinî çerçeveye daha büyük

²⁷³ Buhârî, Eymân ve'n-Nüzûr, 3.

²⁷⁴ Buhârî, İmân, 14, İkrâh, 1; Müslim, İmân, 67-68.

²⁷⁵ Albayrak Halis, *Hiz. Muhammed'den Günümüze İslâm Dünyası*, Hz. Muhammed ve Gençlik, sh., 124, Ank., 1995.

oranda uyabilen insandır.”²⁷⁶ Hz.Peygamber’i hayatının her safhasında örnek ve önder edinen kişidir.

Kur’ân’daki ilgili âyetler dikkatle okunup analiz edildiğinde Peygamber’in büyüklüğü ve mükemmel bir şahsiyet olduğu görülecektir.²⁷⁷ Kur’ân-ı Kerim’i okuyan bir kişi, İslâmın ahlâk mefhumunun ne olduğunu, nasıl bir ahlâkı benimsediğini, nasıl bir ahlâkı reddettiğini kolayca anlayacaktır.²⁷⁸ Sabır, kardeşlik, doğruluk, hilim, yardımseverlik, şecaat, adâlet, cömertlik, şefkât, iffet, insan hakları, zühd, merhamet, isâr gibi ahlâkî meziyetleri en üst noktada yaşayan Hz.Peygamber’i ifrat ve tefrite düşmeksizin Kur’ân’ın ve kendisinin tavsif ettiği şekilde mu’tedil çizgide yani “*Abdühü ve Rasûlühü*” dengesinde anlamak gerekir. Nitekim hadislerinde de bu duruma işaretle “...(Bana) Allah’ın kulu ve elçisi deyiniz.” şeklinde uyarıda bulunmuştur.²⁷⁹ Unutmamak gerekir ki, Hz. Peygamber, ne insan üstü bir varlık, ne de bir melektir. O kendisine vahiy gelen bir insan ve rasûldür.

“Biz seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik.”²⁸⁰ övgüsüne mazhar olan Hz.Peygamber’in şahsiyeti ve ahlâkî özellikleri, Kur’ân’da şöyle tavsif edilmektedir:

“O vakit, Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet sen, kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için duâda bulun! İşlerde onlara danış. Artık kararını verdiğin zaman da Allah’a güven! Çünkü Allah, kendisine sığınanları sever.”²⁸¹

Hız. Peygamber’in dürüstlüğünü, güvenilirliğini dost düşman kabul etmiştir. O, “Muhammedü'l-Emîn” lakabıyla anılmış²⁸² ve dürüstlüğün zirvesine çıkmıştır. Hız. Peygamber’in hayatında (ahlâkında) çok önemli bir yer teşkil eden dürüstlüğünü Kur’ân

²⁷⁶ Çakan, İ. Lütfî, *Sünnet’in Bütünlüğü* isimli tebliğ ile ilgili yapılan tartışmalara verilen cevaplar, sh.156, Hz.Peygamber ve Âile Hayatı (sempozyum), İlmî Neşriyat, İst., 1989.

²⁷⁷ İzzet Derveze, a.g.e., II, 59.

²⁷⁸ Mevdudî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz.Peygamber’in Hayatı*, III, 75.

²⁷⁹ Buhârî, Enbiya, 48.

²⁸⁰ Enbiyâ, 21/107.

²⁸¹ Âl-i İmrân, 3/159.

²⁸² İbnü'l-Esîr, a.g.e., II, 29.

şu şekilde tescil eder:.

*“Gerçekten sen onları doğru bir yola çağırıyorsun.”*²⁸³

*“Onların söyledikleri sözün seni mahzûn edeceğini biliyoruz. Gerçi onlar seni yalancı saymıyorlar, fakat zâlimler Allah'ın âyetlerini bilerek inkâr ediyorlar.”*²⁸⁴

*“Eğer o peygambere itaat ederseniz doğru yolu bulmuş olursunuz.”*²⁸⁵

Ebû Süfyân, Bizans imparatorunun huzurunda iken Herakliyüs, Ebû Süfyân'a hitâben “Peygamber olmadan önce siz Muhammed'i yalancılıkla ithâm eder miydiniz?” diye sormuş. Ebû Süfyân, Herakliyüs'e “Asla yalan söylediğini bilmeyiz.” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine verilen cevaptan hoşlanan Herakliyüs “İnsanlara karşı yalan söylemeyen Allah'a karşı hiç yalan söylemez.” demiştir.²⁸⁶ Ebû Cehil de şöyle demiştir: “Aslında biz seni yalanlamıyoruz. Ancak senin getirdiğin şeyi yalanlıyoruz.”²⁸⁷ Bunun üzerine şu ayet nazil olmuştur: *“Gerçekten onlar seni yalanlamıyorlar, ancak bu zalimler Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar.”*²⁸⁸ Yahudi âlimlerinden biri olan Abdullah b. Selam (ö.43) Hz. Peygamber'i ilk gördüğünde, “Anladım ki bu yüz, yalancı bir yüze benzememektedir.” demiştir.²⁸⁹ Hz. Peygamber Mekke'de tebliğ görevini yürütürken bir gün Safa tepesine çıkarak Kureyş'e şu tepenin arkasında atlılar bekliyor desem inanır mısınız? diye sorar. Onlar da “Evet (inanırız), çünkü senden hiç yalan işitmedik.” dediler Hz. Peygamber de bunun üzerine şöyle buyurdu: Öyleyse haberiniz olsun ki, ben, şiddetli azab öncesinde size gönderilmiş bir uyarıcıyım.²⁹⁰ Bütün bu açıklamalar O'nun, dost ve düşman tarafından dürüstlüğü'nün tescil edildiğini göstermektedir.

“Sana tâbi olan mü'minlere şefkât kanatlarını ger.” âyetine²⁹¹

²⁸³ Mü'minûn, 23/73.

²⁸⁴ En'âm, 6/33.

²⁸⁵ Nûr, 24/54.

²⁸⁶ Buhârî, Bedü'l-Vahy, 6; Müslim, Cihâd, 74.

²⁸⁷ Tirmizî, Tefsîr, 7.

²⁸⁸ En'âm, 6/33.

²⁸⁹ Tirmizî, Kıyâme, 42; İbn Mâce, İkâme, 174, Et'ime, 1; Dârimî, Salât, 156, İsti'zân, 4.

²⁹⁰ Bk. Buhârî, Tefsîr, 26; Müslim, İmân, 355, İbnü'l-Esîr, a.g.e., II, 40; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 73.

²⁹¹ Şuarâ, 26/215.

göre hareket eden Hz. Peygamber'in bu yönü de şöyle anlatılmaktadır:

*"Andolsun size içinizden öyle bir peygamber geldi ki, gayet değerli ve şereflidir. Sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir, üstünüze titrer; mü'minlere karşı gayet merhametli ve şefkâtlidir"*²⁹²

*"Herhalde sen, onlar bu söze inanmıyorlar diye üzüntüden kendini helak edeceksin."*²⁹³ âyetinden de anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber insanların inanmalarını sağlamak için elinden gelen gayreti fazlasıyla göstermiştir.

Duâlarında sürekli iyi ahlâkı isteyen Hz. Peygamber²⁹⁴, ahlâka o derece önem vermiştir ki, en iyi müslümanı *"Ahlâkı en güzel olanıdır."* şeklinde tarif etmiştir.²⁹⁵ Başka hadislerinde *"Mü'minlerin imân bakımından en kâmil ahlâkı en güzel olanıdır. Ahlâkı en güzel olanınız da kadınlarına en güzel davrananıdır."*²⁹⁶, *"Sizin en hayırlınız ahlâkı en güzel olanınızdır."*²⁹⁷, *"Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim."*²⁹⁸ şeklinde buyurarak güzel ahlâkı özendirmekte ve övmektedir.

Hz. Peygamber'in ahlâk sistemi Kur'ân merkezli idi. Hz. Âişe'ye O'nun ahlâkı sorulduğunda O, *"Siz Kur'ân'ı okumuyor musunuz? O'nun ahlâkı Kur'ân'dır."* diyerek cevap vermiştir.²⁹⁹ Hz. Âişe'nin bu açıklamasından Hz. Peygamber'in, eğitimi ve terbiyesini Kur'ân'dan aldığını, dolayısıyla O'nun ahlâkının kaynağının Kur'ân olduğunu anlamaktayız. Örneğin O'nun ahlâkını şekillendiren şu âyetler câlib-i dikkattir:

*"(Rasûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."*³⁰⁰ *"Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, dü-*

²⁹² Teybe, 9/128,

²⁹³ Kehf, 18/6.

²⁹⁴ Müslim, Salâtü'l-Misâfirîn, 201; Tirmizî, Daavât, 32; Nesâî, İftitâh, 16-17; Dârimî, Salât 33; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 94.

²⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 469, 481, V, 89, 99.

²⁹⁶ Ebû Dâvûd, Sünnet, 16.

²⁹⁷ Buhârî, Edeb, 38; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 185.

²⁹⁸ Mâlik, el-Muvatta, Hüsnü'l-Hulk, 8, thk., M.F.Abdülbâkî, trs.; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 381.

²⁹⁹ Müslim, Salâtü'l-Misâfirîn, 139; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 54, 91, 163, 188.

³⁰⁰ A'raf, 7/199.

şünüp tutasınız diye size öğüt verir"³⁰¹

*"...Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever."*³⁰²

*"...Başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir."*³⁰³ *"Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir."*³⁰⁴

*"...Bir de onlar bağışlasınlar; feragat gösterebilirler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir."*³⁰⁵

*"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur."*³⁰⁶

*"Onlar bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever."*³⁰⁷ Dolayısıyla ahlâkının kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim, O'nun, insanlar tarafından örnek alınmasını, O'na ittibâ edilmesini istiyor. Allah bu durumu sarîh bir şekilde şöyle dile getiriyor: *"Allah'ı ve âhiret gününü isteyenler için Allah'ın elçisinde en güzel örnek vardır."*³⁰⁸ Âmidî (ö.631/1233) bu âyetin yorumuyla ilgili olarak şunları söyler: Kim Hz. Peygamber'i örnek olarak almazsa, Allah'a ve âhiret gününe imân etmiş olmaz. Bu da O'na itaatın vücûb ifade ettiğini gösterir.³⁰⁹ Muhammed Hamidullah da bu âyetin yorumunda şu görüşlere yer verir: Şayet Hz. Peygamber dünyadaki hoşgiden şeyleri hakir görerek bir melek gibi yaşasaydı, O'nun getirdiği mesaj ölü bir şey olmaktan ileri gidemezdi.³¹⁰ *"Rasûlullah örnektir."* denildiği anda, "Bütün müslümanlar aynı şekilde Hz. Peygamber'i örnek almak durumundadırlar; aksi takdirde gü-

³⁰¹ Nahl, 16/90.

³⁰² Mâide, 5/13.

³⁰³ Lokman, 31/17.

³⁰⁴ Şûrâ, 42/43.

³⁰⁵ Nûr, 24/22.

³⁰⁶ Fussilet, 41/34.

³⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/134.

³⁰⁸ Ahzâb, 33/21.

³⁰⁹ Âmidî, a.g.e., I, 252.

³¹⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 10.

nahkâr duruma düşerler” anlamı akla gelmektedir. Halbûki âyet-te, “Sizler için Rasûlullah da örnekler vardır.” deniyor ki bu, “Herkes kendine, kendi konumuna uygun olarak Allah’ın elçisinde bir örnek bulabilir. O’nun şahsiyetinde âlim-câhil, zengin-fakir, genç-ihtiyar, güçlü-zayıf her türden insanın örnek alıp kendine mâl edebileceği bir tavır ve davranış vardır. Hiçbir mü’min bu şeref-ten mahrum değildir.” anlamında değerlendirilmelidir.³¹¹

İnsanlığı karanlıktan aydınlığa, zulmetten nûra çıkarmak için gönderilen Hz. Peygamber, peygamber olmadan önce peygamberliğe hazırlık dönemi geçirmiştir. O, ilâhî terbiye altında yetiştiğini “*Rabbim beni terbiye etti, terbiyemi en güzel bir şekilde yaptı.*” şeklinde buyurarak³¹² kendisine vehbî bir ilmin verildiğini dile getirmektedir. O, bu ilâhî göreve uzun bir süre, hatta doğumundan itibaren hazırlanmıştır.³¹³ Kur’ân-ı Kerim de bu durumu “*Sen en yüce bir ahlâk üzeresin.*”³¹⁴ diyerek pekiştirmektedir. Allah’ın yücelttiği bir ahlâk elbette yüce, faziletli, en güzel ve en mükemmel ahlâktır. Kur’ân’da böylesine büyük bir övgüyle anılan başka hiçbir kimse yoktur.³¹⁵ Âyetin muhtevasında iki anlamdan söz edilebilir: Birincisi; insanları hidâyete götürebilmek için katlandığını bütün bu eziyetlere yüksek bir ahlâk üzere olduğunu için dayanabiliyorsun. Aksi takdirde, zayıf ahlâklı olan bir insan bunlara tahammül edemez. İkincisi; Kur’ân’ın yanında sırf senin bu yüksek ve temiz ahlâkın, kâfirlerin sana delilik ithamlarında bulunmalarına karşı açık bir delildir. Onların bu ithamları tamamen mesnetsiz bir yalandır, çünkü yüksek ahlâk ve delilik bir arada bulunamaz.³¹⁶

Çevresindeki insanlara karşı yumuşak huylu, anlayışlı, hiçbir kimseyi kırmayan, incitmeyen, rencide etmeyen, küçük büyük herkese yardım eden, nezâket ve zerâfet sahibi olan Hz. Peygamber, ev işlerinde bile hanımlarına zaman zaman yardımcı olurdu.

³¹¹ Yardım Ali, *Peygamberimiz’in Şemâili*, sh.,12.

³¹² Hadis zayıftır. Bk. Suyûtî, *Câmiu’s-Sağîr*, I, 48, thk., Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dîmeşk, 1996; Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, I,70, 3.bsk., Dâru’l-lhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1351.

³¹³ Mevdudî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadalası ve Hz. Peygamber’in Hayatı*, I, 60.

³¹⁴ Kalem,68/4.

³¹⁵ Musa Cârullah Bigiyef, *Kitâbu’s-Sünne*, sh., 34, terc. Mehmet Görmez, Ankara Okulu Yay., Ank., 1998.

³¹⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, VI, 392.

Hız. Âişe, O'nun bu durumunu şöyle dile getirir: Hz. Peygamber ayakkabısını tamir eder, elbisesini diker, koyun sağlar ve ev işlerinde hanımlarına yardım ederdi.³¹⁷ Dolayısıyla O, hayatın her safhasında -ahlâkta, ticaretle, siyasette, sosyal hayatta- inananlara örnek olmuştur.³¹⁸

Netice olarak, O'nu örnek almanın zorunlu ve kaçınılmaz olduğunu ifade eden âyet ve hadislerle rağmen Hz. Peygamber'i örnek almayanların âhirette pişman olacakları şöyle ifade edilmektedir: *"O gün zâlim, ellerini ısırp diyecek ki: Keşke ben de o peygamberle aynı yola girseydim! Vay başıma ! Keşke falancayı dost edinmeseydim."*³¹⁹ Ancak şunu da belirtelim ki, Hz. Peygamber'in hangi hareket ve davranışlarının örnek alınması veya hangilerinin örnek alınmaması gerektiğinin tefrik edilmesi kaçınılmazdır. O'nun ahlâkını örnek almak demek O'nun beşer olarak yaptığı, bağlayıcı olmayan hareketlerini ve davranışlarını hiçbir ayırımı tâbi tutmadan onlara uymak demek değildir. Hz. Peygamber'in dürüstlüğü, adâleti, cömertliği, kardeşliği, iffeti, hürriyet anlayışı, şecaati, cesareti, diğergamlığı, şefkat ve mermameti, iyilikseverliği, yardımseverliği vb. evrensel mahiyette olan ilkeleri örnek olarak alınmalıdır. Yoksa o döneme ait şekil ve görüntü ile ilgili konular arasında yer alan yeme-içme, giyim kuşam, evlerin tefrişâtı vb. hareketlerin örnek alınma mecburiyeti söz konusu değildir. İslâm'da şekil vardır, ancak şekilcilik yoktur veyahut İslâm Dini şekilden ibâret değildir. İlginçtir ki, Kur'ân-ı Kerim, bizlere Hz. Peygamber'i anlatırken O'nun bu özelliklerinden yani boy-post, saç-sakal, kılık-kıyafet, yiyecek-içecek, çoluk-çocuk sahibi olmasından, evlenmesinden vb. hususlardan hiç bahsetmez. Bunlar her insan için geçerli olan beşeri niteliklerdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber tıpa tıp hiçbir ayırım yapılmadan taklid edilemez.

Hız. Peygamber'in ahlâkı, kendisinden sonraki dönemlerde de gerek müslüman kitlelerin ahlâkî yaşayışı için, gerekse bilim ve düşünce adamlarının ahlâk görüşleri veya felsefeleri için örnek ve asıl olmuştur. Her şeyden önce, müslüman kitlelerin, takip et-

³¹⁷ Bk. Mevlânâ Sıblî, *Asr-ı Saadet*, II, 98, terc.Ö.Rıza Doğrul, Günümüz Türkçesine Uygulayan: O.Zeki Mollamehmetoğlu, Eser neşr., İst., 1997.

³¹⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 15.

³¹⁹ Furkân, 25/27-28.

meyi bir görev ve vefa borcu bildikleri “Sünnet” kavramı hem ibadet hem de ahlâk uygulamalarını kapsar. Çağlar boyunca bütün müslümanlar erdemli yaşamayı sırf bir ahlâkî ödev değil, aynı zamanda Sünnet’in tatbiki anlayışıyla değerlendirmişlerdir.³²⁰ Ahlâkî dejenerasyon ve yozlaşmanın had safhada yaşandığı, toplumsal bir problem haline geldiği ve herkesin bundan şikayet ettiği günümüzde, dünden daha fazla peygamber ahlâkına ihtiyaç duyulduğu kanaatindeyiz. Yolsuzlukların, hırsızlıkların, sahtekârlık, haksızlık ve adaletsizliklerin önüne geçilmesi ancak toplumun, peygamber ahlâkının gerekli oluşunun bilincinde olması ve peygamber ahlâkını kendine şîâr edinmesiyle mümkündür. Temiz toplumun aydınlık geleceği burada yatmaktadır.

IX- KUR’AN-I KERİM’DE GEÇEN VE SÜNNET OLARAK YORUMLANAN HİKMET KAVRAMI

Kur’ân-ı Kerim’de hikmet kelimesi 19 âyette (20 yerde bir âyette iki defa) geçmektedir.³²¹ Hikmet kelimesinin lügat ve ıstılâh mânâları, Kur’ân’daki kullanımları üzerinde âlimlerin çok farklı görüşleri ve yorumları söz konusudur. Tefsir kaynaklarını bu açıdan analiz ettiğimizde bu durumu açıkça müşâhede edebiliriz. Lügatte hikmet kelimesi, Kur’ân, nübüvvet, ilim ve amel, fıkıh, sâlim akıl, itaat, ilâhî nûr, din, dîni öğütler, adâlet, hilm, anlamak, doğru söz, illet ve felsefe gibi manalara gelmektedir.³²² Hikmet kelimesi Kur’ân-ı Kerim’in her yerinde aynı anlamda geçmeyip, geçtiği yere göre değişik anlamlar içermektedir. Fîrûzâbâdî (ö.817/1414) hikmet kelimesinin Kur’ân-ı Kerim’de şu manalarda kullanıldığını ifade etmektedir: Âl-i İmrân 48; Sâd 20; Bakara

³²⁰ Çağırıcı Mustafa, a.g.tebliğ, I, 19.

³²¹ Hikmet kelimesinin geçtiği âyetler için bk. Bakara, 2/129, 151, 231, 251,169; Âl-i İmrân, 3/48, 81, 164; Nisâ, 4/54, 113; Mâide, 5/ 110; Nahl, 16/125; İsrâ, 17/39; Lokman, 31/12; Ahzâb, 33/34; Sâd, 38/20; Zuhuruf, 43/63; Kamer, 54/ 5; Cuma, 62/2.

³²² Bk. İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, XII, 140, Dâru Sâdır, 3.bsk., Beyrut, 1994; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur’ân*, sh., 128, thk., Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, II, 487, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, trs.; Tehânevî, *Mevsûatü Keşşâfî Istılâhâtî'l-Fünûn*, I, 701, thk., Ali Dehrûc, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 676 vd., hazırlayan: M.Ş.Yaltkaya ve Kilisli R.Bilge, M.E.B., İst.,1941.

251. âyetlerinde nübüvvet ve risâlet anlamında, Bakara 269. âyetinde Kur'ân, te'vil, tefsir ve sözde isâbet anlamında, Meryem 12. âyetinde incelikleri kavrama ve dinde fakih olma manasında, Nisâ 54, En'âm 89. âyetlerinde va'z ve tezkir anlamında, Nahl 125. âyetinde Kur'ân âyetleri, emirleri ve yasakları anlamında, Lokmân, 12. âyetinde dîni hükümlere uygun olarak aklın delil oluşu anlamında kullanılmıştır.³²³ Biz, burada bu geniş konunun detayına girmeden, bu farklı ve ihtilaflı görüşler üzerinde durmadan sadece Sünnet anlamındaki hikmet kelimesini üzerinde durmak istiyoruz. Kur'ân-ı Kerim'de -bazı âlimler tarafından- Sünnet olarak yorumlanan hikmet kelimesinin bulunduğu şu âyetleri verebiliriz:

*“Ey Rabbimiz, onların içinden onlara Senin âyetlerini okuyacak, onlara kitabı, hikmeti öğretecek, onları (şirkten) temizleyecek bir peygamber gönder. Şüphesiz ki Sen Aziz ve Hakimsin.”*³²⁴ Müfessirlerden Taberî (ö.310/922), İbn Kesîr (ö.774/1373) ve Nesefî (ö.710/1310) bu âyette geçen hikmet kelimesinin Sünnet manasında kullanıldığını ifade etmektedir.³²⁵ İbn Kesîr, Hasan Basrî (ö.110/728), Katâde (ö.118/736), Mukâtîl b. Hayyân, Ebû Mâlik ve daha başkalarının da bu görüşte olduğunu belirtmektedir.³²⁶

*“Nitekim, kendi içinizden bir peygamber gönderdik ki, o size âyetlerimizi okuyor, sizi temizliyor, size kitap ve hikmeti öğretiyor ve bilmediklerinizi size bildiriyor.”*³²⁷ Burada da yukarıdaki gibi hikmet, Sünnet şeklinde yorumlanmaktadır.³²⁸

“Andolsun ki, Allah, inananlara, âyetleri okuyan onları arıtan, onlara kitap ve hikmeti öğreten, kendisinden bir peygamber göndermekle iyilikte bulunmuştur. Halbûki onlar önceleri apaçık sapık-

³²³ Firuzabâdî, a.g.e., II, 490-491. Hikmet kelimesinin tanımları hakkında geniş bilgi için bk. Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., II, 915-929.

³²⁴ Bakara, 2/129.

³²⁵ Taberî, a.g.e., I, 607; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 190, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, I, 126, Dâru'n-Nefâis, thk., Mervan Muhammed, Beyrut, 1996.

³²⁶ İbn Kesîr, a.g.e., I, 190. Ayrıca bk. İbn Abdilberr, a.g.e., sh., 17. Fahrüddîn er-Râzî, tefsirinde hikmet kelimesinin manası üzerinde müfessirler arasında farklı görüşlerin bulunduğunu ifade eder. Bk. Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., IV, 73,157.

³²⁷ Bakara, 2/151.

³²⁸ Bk.Taberî, a.g.e., II, 40; İbn Kesîr, a.g.e., I, 201; Nesefî, a.g.e., I, 137.

lık içinde idiler."³²⁹ Bu âyetle de hikmet kelimesi Sünnet olarak tefsir edilmiştir.³³⁰ Suyûtî (ö.911/1505) de bu âyeti verdikten sonra Şâfiî, Hasan Basrî, Katâde ve Yahya b. Ebî Kesîr'in (ö.129/746) buradaki hikmet kelimesini Sünnet olarak yorumladıklarını ifade etmektedir.³³¹

*"O, ümmîlere içlerinden kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Kuşkusuz onlar, daha evvel apaçık bir dalâlet içindeydiler."*³³² Zemahşerî (ö.538/1144) buradaki hikmet kelimesini Sünnet olarak yorumlamaktadır.³³³

*"...Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek için indirdiği Kitabı ve hikmeti düşünün."*³³⁴ âyetinde de hikmet kelimesinin Sünnet manasına geldiği ifade edilmektedir.³³⁵ Kurtûbî (ö.671/1273), âyetle geçen *"hikmet"* kelimesi hakkında şöyle bir açıklamada bulunur: Hikmet sünnettir, yani kitapta mânâsı açıklanmayan konular hakkında Allah'ın murâdının ne olduğunun Allah Rasûlünün lisânıyla açıklanmasıdır.³³⁶

*"...Allah sana Kitabı ve hikmeti indirdi ve sana bilmediğini öğretti. Allah'ın senin üzerindeki lütfu ve inâyeti büyüktür."*³³⁷ İbn Kesîr bu âyetle geçen hikmet kelimesini Sünnet olarak yorumlamıştır.³³⁸ Kastallânî de (ö.923/1517) âyetle geçen Kitap ve hik-

³²⁹ Âl-i İmrân, 3/164.

³³⁰ Begavî, *Şerhu's-Sünne*, I, 178-179, thk., Ali Muhammed Muavviz ve Âdil Ahmed Abdülmevcut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 188, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988; İbn Kesîr, a.g.e., II, 433; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 288, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995.

³³¹ Suyûtî, *Miftâhu'l-Cenne fi'l-l'tisâm bi's-Sünne*, sh., 30, thk., Mustafa Aşûr, Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, 1987.

³³² Cuma, 62/2.

³³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 102, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs. Ayrıca bk., Taberî, a.g.e., XII, 89.

³³⁴ Bakara, 2/231.

³³⁵ Bk. Taberî, a.g.e., II, 496; Beydâvî, a.g.e., I, 124; Neseî, a.g.e., I, 182; İbn Kesîr, a.g.e., I, 289; Şevkânî, a.g.e., I, 307.

³³⁶ Bk. Kurtûbî, *Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 104, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

³³⁷ Nisâ, 4/113.

³³⁸ İbn Kesîr, a.g.e., I, 567; Neseî, a.g.e., I, 364.

metten maksadın Kur'ân ve Sünnet olduğunu ifâde etmektedir.³³⁹

“Allah'ın evlerinizde okunup duran âyetlerini ve hikmetleri hatırlayın, Allah hiç şüphesiz herşeyin iç yüzünü bilen ve her şeyden haberdar olandır.”³⁴⁰ Taberî ve İbn Kesîr burada da hikmet için Sünnet yorumunu yapmaktadır.³⁴¹

Şafîî (ö.204/1819), *Risâle*'sinde hikmet kelimesinin geçtiği bazı âyetleri verdikten sonra hikmetin Rasûl-i Ekrem'in sünnetinden başka bir şey olmadığını ifâde etmektedir.³⁴²

Örneklerini verdiğimiz yukarıdaki muhtelif âyet-i kerimelerde, Yüce Allah “*Kitap ve hikmeti*” yanyana zikretmektedir. İttifak olmasa dahi pek çok âlime göre, âyetlerde geçen kitap ile Kur'ân, hikmet ile de Sünnet kastedilmektedir. Bu yorumlar Sünnet'in hangi konumda olduğunu göstermesi açısından fevkalde önemlidir. Mezkur âyetlerde geçen hikmet kelimesinin bazı alimler tarafından Sünnet olarak yorumlanması aynı zamanda Sünnet'in vahiyle olan ilişkisini de ortaya çıkarmaktadır. Böylece Sünnet'in önemini ve konumunu bizzat Kur'ân-ı Kerim âyetleri bizlere anlatmakla beraber, hikmet kelimesini Sünnet olarak yorumlayan alimler de, Sünnet'in sahip olduğu bu konumu ve önemi te'kit etmektedirler. Her ikisinin ortak gayesi insanlara doğru ve hak yolu göstermek olan Kur'ân ve Sünnet'in peşpeşe zikredilmesi aynı zamanda kaynak olmaları açısından da bir delildir.

X- SÜNNET'İN VAHİY KAYNAKLI OLUP OLMADIĞI

KONUSUNDAKİ DELİLLER VE GÖRÜŞLER

Günümüzde hadis sahasında en çok tartışılan konulardan birisi kuşkusuz Sünnet-vahiy ilişkisidir. Tebliğ ve tebyinle görevli bulunun³⁴³ ve Allah'ın kontrolü altında görevini yapmış olan Hz. Peygamber'in sünnetinin vahiy ile olan ilişkisinin çok erken dö-

³³⁹ Bk. Kastallânî, *el Mevâhibü'l- Ledünniye Tercümesi*, II, 114, terc., Şâir Abdülbâkî, Sa-
deleştiren: İ.Turgut Ulusoy, Hisar Yay., İst., 1984.

³⁴⁰ Ahzâb, 33/34.

³⁴¹ Bk. Taberî, a.g.e., X, 299; İbn Kesir a.g.e., III, 494; Neseî, a.g.e., III, 494; Şevkânî, a.g.e., IV, 349.

³⁴² Bk. Şafîî, a.g.e., sh., 45.

³⁴³ Bk. Nahl, 16/44, 64.

nemlerde araştırılmaya başlanmasının sebebi, kanaatimizce Sünnet'in dinimizdeki önemi, delil oluşu ve bağlayıcılık özelliğine sahip olmasıyla ilşikilidir. Konu Asr-ı Saâdet'te sahâbe tarafından değişik şekillerde gündeme getirilerek Hz. Peygamber'in Sünnet'inin vahiy ile olan ilişkisi soruşturulmuş³⁴⁴, tarihî süreç içerisinde İslâm âlimleri de bu konu üzerinde durmuşlar ve değişik görüşler serdetmişlerdir. Dolayısıyla İslâm'ın ikinci kaynağı konumunda olan Sünnet'in vahiyle olan ilişkisi, önemine binâen güncelliğini günümüzde de korumaya devam etmekte ve bugün de konu üzerinde değişik yorumlar yapılmaktadır. Acaba Sünnet kaynak itibariyle vahiy mi, yoksa Hz. Peygamber'in kendi re'y ve ictihâdları mıdır? Şayet vahiyse Sünnet'in tamamı vahiy mahsûlü müdür? Vahiy olmayan kısımları var mıdır? Bunların kesin sınırları çizilebilir mi? gibi konuları delilleriyle beraber ele alarak inceleyeceğiz.

A- Vahyin Lügat ve İstılâh Manası

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Allah ile insan arasında cerayan eden haberleşme ve iletişim başlıca iki yönlü olmaktadır: Allah'tan insana doğru (vahiy) ve insandan Allah'a doğru (duâ ve niyâz) gerçekleşmektedir.³⁴⁵ Vahiy, kendisine iletilen (peygamber) açısından subjektif bir tecrübe olmakla birlikte, insanlara iletiildiği andan itibaren objektifleşen, umûmîleşen bir olgu halini almaktadır. Çünkü vahyî veriler hem insanların yaratılışlarındaki ortak payda ile uyum içerisinde, hem de içerdiği ilkeler ve fikirler açısından bütün insanlar tarafından paylaşılabılır niteliktedir.³⁴⁶ Allah ile peygamberler arasında iletişim yolu olan vahiy dediğimiz olay, gaybî özellikler taşıyan olağanüstü, insan aklının kavrayamayacağı, muhteva olarak esrarengiz bir şeydir. Dolayısıyla sıradan bir insanın vahiy alamayacağına göre psikolojik ve fizyolojik güçlerle donatılmış peygamber dediğimiz araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. Vahiy akıl üstü ve metafizik bir olay olduğu için onun hakikatını

³⁴⁴ Bk. İbn Hişâm, a.g.e., II, 197-198.

³⁴⁵ Bk. Izutsu Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, sh., 142, terc., Süleyman Ateş, Kevser Yay., Ankara.

³⁴⁶ Demirci Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, sh., 23, M.Ü.İ.F.Y., İst., 1996.

tümüyle ancak Allah bilir. Peygamberler de yaşadıkları ve kendilerine bildirildiği kadarını bilebilirler. Diğer insanlar ise vahyin hakikatını ve mâhiyetini Yüce Allah'ın ve peygamberlerin açıkladıkları oranda kavramaya çalışırlar. Vahyin künhüne hiç bir zaman vâkıf olamazlar.

Kur'ân-ı Kerim'de lügat manalarında da kullanılmış olan vahiy kelimesi³⁴⁷, Arapça "v.h.y." fiilinin mastarı olup, lügatte işâret etmek, gizli konuşmak, ilhâm etmek, acele etmek, süratli bir şekilde bildirmek, emretmek, seslenmek, fısıldamak gibi çok çeşitli manalara gelmektedir.³⁴⁸ Bu kelimenin bu tür lügavî manaları üzerinde durmayacağız. Vahiy kavramı ve türevleri Kur'ân'da yaklaşık olarak 70 yerde kullanılmıştır. Buralarda çoğunlukla asıl anlamıyla ve Allah'tan gelen şey manasında kullanılmasına karşılık, bazen de bu mananın dışındaki manalarda kullanılmıştır.³⁴⁹ Bütün bu vahiylerin bir çeşidi var ki, sadece peygamberler bunlardan istifade edebilir veya sadece onlar için nâzil olur. Bu vahiy, diğer vahiylerden farklı özellikler taşır. Böyle bir vahiy, ilgili peygambere tamamıyla bilinçli bir biçimde gelir ve kendisi Allah tarafından yönetildiğini anlar. Bu tür vahiyler Allah'ın çeşitli emir ve talimatlarını içine alır. Bu vahyin indiriliş amacı da, İnsanoğlu'na hak yolunu göstermek ve onu kurtuluşa erdirmektir.³⁵⁰

Vahyin istilâh manası ise, Yüce Allah'ın, tebliğ etmek istediği hususları, bildirmek istediği mesajları -insanlara bildirilmek üzere- gizli bir yolla peygamberine bildirmesi demektir.³⁵¹ Zerkânî de (ö.1367/1948) vahyi şöyle tanımlamaktadır: "Allah Teâlâ'nın, kullarına bildirmek istediği hidâyet ve buyruklarını, onların arasından seçtiği peygamberlerine, insanların alışık olmadığı gizli ve

³⁴⁷ Örnekler için bk. Maide, 5/111; En'âm, 6/112, 121; Nahl, 16/68-69; Meryem, 19/11; Kasas, 28/7; Fussilet, 41/12.

³⁴⁸ Bk. Cevherî, es- Sihâh, VI, 2519-2520, thk., Ahmed Abdülgafur Attâr, Mısır, 1982; Zebidî, Murtazâ, Tâcu'l-Arûs, X, 384, Mısır, 1306/1888; Râğıb el-İsfahânî, a.g.e., sh., 515-516; İbn Manzûr, a.g.e., XV, 382; Firuzâbâdî, el-Kâmûs'u'l- Muhîr, sh., 1729, Beyrut, 1987; Tehânevî, a.g.e., II, 1776.

³⁴⁹ İzzet Derveze, a.g.e., II, 127.

³⁵⁰ Mevdudî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, I, 60.

³⁵¹ Bk. Tehânevî, a.g.e., II, 1776; Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, sh.12, Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut, 1984. Ayrıca bk. Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., III, 1525 vd.; Koçyiğit Talat, *Hadis İstilahları*, sh., 447, 2.bsk., A.Ü.İ.F.Y., Ank., 1985.

sûratli bir yolla bildirmesidir.”³⁵² Daha kapsamlı bir ifade ile şöyle de tarif edilebilir: Yüce Allah’ın, umûmi manada kâinattaki bütün varlıklara davranış şekillerini öğretmesi, hususi manada da, insanlara bildirmeyi arzu ettiği emir, nehiy ve hadiseleri, sûratli ve gizli bir şekilde, vasıtalı veya vasıtasız olarak, insanların alışık olmadığı bir yolla peygamberlerine ulaştırmasıdır.³⁵³ Allah, peygamberlerine haber vermek istediği şeyleri ancak vahiy yoluyla bildirmiş, onlar da ilâhî vahyin kendilerine gidilecek yolu göstermesiyle insanlara rehber olmuşlardır.³⁵⁴ Vahiy, yüce yaratıcının bütün varlıklara, yaratılış düzenine uygun hareket tarzını bildirme yolu ve insanlarla konuşma şeklidir.³⁵⁵

B- Vahiy Kavramı ve Çeşitleri

Kur’ân-ı Kerim’de vahiy ile ilgili âyetleri incelediğimizde, Allah’ın, peygamberlerine gönderdiği vahyi özel manada³⁵⁶, peygamberlerin dışında canlı veya cansız olsun diğer varlıklara gönderdiği vahyi de genel manada ³⁵⁷ anlamak gerekir. Yine vahiy kökünden gelen kelimelerin geçtiği âyetlere baktığımızda, vahiy kelimesinin kökenindeki ortak yönün, bir varlığın diğer varlıklarla irtibat kurması, iletişime geçmesi hususudur. Başka ortak bir husus daha vardır ki o da kurulan iletişimde, söyleyenin veya iletenin, kendisine söylenen ve iletileni, iletişim sonucunda, iletilen şeyin tesiriyle harekete geçirmesi, bir davranış ve tutum içine sokmasıdır. İletilen şey bir bakıma müessir faktör ve itici güç rolünü oynamaktadır. Bu peygamber için kullanıldığında, hemen ona (söylenilene) tabi olup, onu tebliğe başlaması, tebliğ edilen insanların da etkilenecek aksiyona başlaması söz konusudur.³⁵⁸ Vahiy, peygamberleri diğer insanlardan ayıran en bâriz özelliklerden birisi olduğu gibi, aynı zamanda nübüvvetlerinin de bir de-

³⁵² Zerkânî, Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân, I, 63, Mısır, trs.

³⁵³ Akgül Muhittin, *Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber*, sh., 65, Işık Yay., İzmir, 1999.

³⁵⁴ Peygamberlerin insanlara doğru yolu bildirdiklerine dair pek çok âyet vardır. Mesela, bk. Enbiyâ, 21/73.

³⁵⁵ Demirci, Muhsin, a.g.e., sh., 237.

³⁵⁶ Nisâ, 4/163-164.

³⁵⁷ Mâide, 5/111; Nahl, 16/68; Kasas, 28/7; Fussilet, 41/12.

³⁵⁸ Albayrak Halis, *Vahiy Gerçeği*, sh., 108, Kutlu Doğum Haftası 12-17 Ekim 1989, T.D.V.Y., Ankara, 1990.

lilidir.

Vahyin konusu ve geliş şekilleri hakkında Kur'ân'da şu bilgiler verilmektedir:

*"Allah'ın bir insanla konuşması ancak ya vahiyle , ya perde arkasından, ya da bir elçi gönderip dilediklerini, izniyle vahyetmesi sûretlerinde olur. Şüphesiz O, yüce ve hâkimdir."*³⁵⁹

*"De ki, Cebrâîl'e kim düşman ise (bilsin ki) Allah'ın izniyle Kur'ân'ı senin kalbine bir hidâyet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve mü'minler için de müjdeci olarak O , indirmiştir."*³⁶⁰

Genelde peygamberlere bir elçi vasıtasıyla vahyedilir. Vahiy meleğinin Hz. Peygamber'e ise çeşitli şekillerde geldiği kaynaklarda zikredilir. Vahiy esnasında Hz. Peygamber, -nadiren de olsa- meleği, ya kendi aslî sûretinde, ya da beşer sûretine bürünmüş olarak görür. Cebrâîl'in görünmeden çeşitli sesler eşliğinde Hz. Peygamber'e vahiy getirdiği de olmuştur.³⁶¹ Genel ve klasik manada peygamberlere vahiy şu şekil ve tarzlarda gelmiştir:

- 1)-Sâdık rüyâ (vahyin ilk geliş şekli)
- 2)-Perde arkasından Allah'ın konuşması
- 3)-Cebrâîl'in insan sûretinde gelmesi
- 4)-Cebrâîl'in aslî sûretinde gelmesi
- 5)-Kalbe üfleme (ilkâ)
- 6)-Çıngırak sesi
- 7)-Uyku halinde iken gelen vahiy³⁶²

Vahiy, Allah'ın, bazı kişileri doğrudan bilgilendirmesi yoludur. İki yönü bulunan vahyi gönderen Allah, vahye muhatap olan ise başta insan olmak üzere diğer varlıklardır. Bu, tıpkı günümüzde uzaktan bilgi aktarımını sağlayan verici-alıcı ikilisine benze-

³⁵⁹ Şûrâ, 42/51.

³⁶⁰ Bakara, 2/97.

³⁶¹ Aslan Abdülgaaffar, *Kur'ân'da Vahiy*, sh., 201, Ankara Okulu Yay., Ank., 2000.

³⁶² Geniş bilgi için bk. Buhârî, *Bedü'l-Vahy*, 1; Râgıb el-İsfahânî, a.g.e., 516 vd.; Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., XXVII, 187 vd.; Kurtubî, a.g.e., XVI, 35-36; İbn Kesîr, a.g.e., IV, 131; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, I, 78-80, thk., Şuayb el- Arnavûd- Abdülkadir el-Arnâvûd, Mektebeti'l-Menâri'l-İslâmî, 1987; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, terc., S.Yıldız-H.Avni Çelik, Hikmet Neşriyât, İst., 1987; Okic, M.Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, sh.34 vd., Nûn Yay., İst., 1995; Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., VI, 4255-4257.

mektedir. Burada alışılmış bilgi vasıtaları, zaman, mekan sınırları ve sebep sonuç ilişkileri devre dışıdır.³⁶³

Tarih boyunca vahyin hakikati, mâhiyeti, çeşitleri ve geliş şekilleri konusunda âlimler çeşitli görüş ve düşünceler ileri sürmüşlerdir.³⁶⁴ İslâm âlimleri Hz. Peygamber'e gelen vahyi genel olarak vahy-i metlûv (okunan vahiy) ve vahy-i gayr-i metlûv (okunmayan vahiy) olmak üzere iki kategoride incelemişlerdir.³⁶⁵ Vahy-i metlûv lafız ve mânâ olarak inzâl edilen, mu'ciz ve tahriften emin olan Kur'ân-ı Kerim'dir. Vahy-i gayr-i metlûv ise Hz. Peygamber'in bir kısım Sünneti'dir.³⁶⁶ Bu vahiy çeşidi lafız olarak değil de mânâ olarak Hz. Peygamber'in kalbine ilkâ edilmiştir. Dolayısıyla her iki vahiy çeşidi aynı olmamakta, aralarında önemli nüanslar bulunmaktadır. "Kur'an vahyinin peygambere inzâli, sadece bir intikal-den ibâret değildir. Yani Kur'an vahyi Rasûlullah Muhammed (s.a.v.)'e terkip ve lafızdan uzak bir şekilde bildirilmemiştir. O'nun inzâlinde hem lafız, hem ses ve hem de her ikisinin birleşmesinden doğan bir kıraat söz konusudur."³⁶⁷

Kur'ân'ın lafız ve mânâ olarak vahiy mahsûlü oluşu konusunda âlimler arasında ittifâk vardır. Kur'ân-ı Kerim'de uyku halinde iken nâzil olmuş bir âyet yoktur; hepsi uyanık halde iken gelmiştir.³⁶⁸ "Şüphesiz o (Kur'ân), âlemlerin Rabbi'nin indirmesidir. (Ey Muhammed!) onu Ruhu'l-Emîn (Cebrâil) uyarıcılardan olası diye apaçık Arap diliyle senin kalbine indirmiştir."³⁶⁹ meâlindeki âyetten anlaşılabacağı gibi Kur'ân-ı Kerim, çoğunlukla Cebrâil vasıtasıyla indirilmiştir. Vahyin mâhiyeti, içeriği hakkında elimizde çok kesin

³⁶³ Çelebi, İlyas, *İslâm İnancında Gayb Problemi*, sh., 148-149, M.Ü.İ.F.V.Y., İst., 1996..

³⁶⁴ Vahiy hakkında daha geniş bilgi için bk. Suyûtî, a.g.e., I, 43-44; Ebû Zehv, a.g.e., sh. 12-13; el-Kattân, *el-Mebâhis fî Ulûmil-Kur'ân*, 30-31, 5.bsk., Mısır, 1981; Demirci, Muhsin, a.g.e., sh., 23-49.

³⁶⁵ Kırş, Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, IV, 298, el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2.bsk., Beyrut, 1981; İbn Hazm, a.g.e., I, 108; Begavî, a.g.e., I, 178-179; İbn Kesir, a.g.e., I, 4; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 97, Kahraman Yay., İst., 1984.; Âmidî, a.g.e. III, 162; Suyûtî, a.g.e., I, 105; Abdülğani Abdülhâlik, a.g.e., sh., 308.

³⁶⁶ Serahsî, a.g.e., II, 73; Âmidî, a.g.e., III, 162. Bazı âlimler aynı manaya tekâbüle eden "vahy-i celî, vahy-i hafî" veya "vahy-i zâhir, vahy-i bâtın" tâbirlerini kullanmışlardır.

³⁶⁷ Demirci, Muhsin, a.g.e., sh., 40.

³⁶⁸ Suyûtî, a.g.e., I, 43-44, 106; Ebû Zehv, a.g.e., sh., 14. Aksi görüşte olan âlimlerin varolduğu da bilinmektedir.

³⁶⁹ Şuârâ, 26/192-195.

bilgiler olmadığından Kur'ân dışındaki vahyin çeşitleri, mertebeleri, şekilleri üzerinde çok kesin konuşmak bizim için mümkün değildir. Ancak şunu kesin olarak belirtmemiz gerekir ki, vahy-i metlûv olarak belirtilen ve farklı özelliklere sahip olan Kur'ân-ı Kerim'in geliş biçimi, diğerlerinden kesin olarak ayrılmaktadır.

C- Sünnet'in Vahiy Kaynaklı Olduğunu Gösteren Deliller

Bazı âyet ve hadisler, Sünnet'in vahiyle olan ilişkisi konusunda Hz. Peygamber'in her davranışının ve her sözünün vahiyden kaynaklandığı intibâhı vermektedir. Ayrıca konuyla ilgili âyet ve hadislerden bir kısmı ise, O'nun beşerî yönünü ortaya koymaktadır. Vereceğimiz bu delilleri ayrı ayrı değerlendirmeye çalışacağız. Şimdi Sünnet'in vahiy mahsûlü olduğuna işâret eden bazı delilleri görelim:

1)- Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: *"O, kendiliğinden bir şey söylemez; söylediği ancak kendisine gönderilen vahiydir."*³⁷⁰ Bu âyeti yorumlayan âlimlerin bir kısmı Sünneti de bu âyetin kapsamına dâhil etmekte ve çoğunlukla Sünnet'in vahiy kaynaklı oluşunda söz konusu âyeti delil olarak kullanmaktadır.³⁷¹ Bazıları da Sünnet'in bu âyetin kapsamına girmediği, bu âyetle kastedilenin sadece Kur'ân olduğu görüşündedir.³⁷² Her ne kadar âyetin farklı yorumları olsa da başta usûl-i fıkıh kaynakları olmak üzere pek çok kaynak, Sünnet-vahiy ilişkisini işlerken bu âyete mutlaka yer vermeye ve delil göstermeye özen gösterir.

2)- Daha önceki konularda temas edildiği üzere Kur'ân-ı Kerim'in 19 âyetinde hikmet kelimesi geçmektedir.³⁷³ Bu âyetlerin

³⁷⁰ Necm, 53/3-4.

³⁷¹ Bk. İbn Hazm, a.g.e., I, 108; Âmidî, a.g.e., III, 162; Serahsî, a.g.e., II, 97; Beydâvî, a.g.e., II, 438; İbn Kesîr, a.g.e., IV, 264; Neseî, a.g.e., IV, 285; Şevkânî, a.g.e., V, 130; Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., VII, 4572.

³⁷² Örnek olarak bk. Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., XXVIII, 281-282; Kurtûbî, a.g.e., XVII, 57. Ayrıca bu konuda geniş bilgi için bk. Kırbaçoğlu; M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, 239-243, 2. bsk., Ankara Okulu Yay., Ank., 1996; Duman, Zeki, *Vahiy Geçceği*, sh., 120-126, Fecr Yay., Ank., 1997.

³⁷³ Bu âyetler için bk. Bakara, 2/129, 151, 231, 251, 269; Âl-i İmrân, 3/48, 81, 164; Nisâ, 4/54, 113; Mâide, 5/110;

Nahl, 16/125; İsrâ, 17/39; Lokmân, 31/12; Ahzâb, 33/34; Sâd, 38/20; Zuhuruf, 43/63; Kamer, 54/5; Cum'a 62/2.

bazılarında geçen hikmetten maksadın Sünnet olduğu bazı âlimler tarafından ifade edilmektedir. Bu görüşü savunan âlimler arasında Hasan Basrî (ö.110/728), Katâde (ö.118/736)³⁷⁴, Yahya b. Ebî Kesîr (ö.129/746)³⁷⁵, Şafîî (ö.204/819)³⁷⁶, Begavî (ö. 516/1122)³⁷⁷, Kurtubî (ö.671/1272)³⁷⁸ ve Kastallânî'yi (ö.923/1517)³⁷⁹, isimlerini daha önce verdiğimiz pek çok müfessiri zikredebiliriz. Dolayısıyla Kur'ân'da bazı âyetlerde geçen hikmet kelimesinin Sünnet olarak yorumlanması da, Sünnet'in vahiyle olan münâsebetini bize açık bir şekilde göstermektedir.

3)- Hz. Peygamber, hanımlarından birine saklı kalması için bir sır vermiş, ancak hanımı bu sırrı saklayamamış ve Hz. Peygamber'in başka bir hanımına söylemiştir. Hz. Peygamber'e bu durum Kur'ân vahyi dışında Allah tarafından bildirilmesi üzerine eşi, Hz. Peygamber'e bunu sen nereden duydun, ben bunu gizli olarak söylemiştim dedi. Bunun üzerine şu âyet-i kerîme nâzil olmuştur: *"Peygamber, eşlerinden birine bir sır vermişti. Hanımı o sırrı diğerlerine söyleyince, Allah, bu durumu peygamberine bildirmiş, O da bir kısmını açıklamış, bir kısmını açıklamamıştı. Peygamber, bu durumu eşine haber verince eşi bunu sana kim haber verdi diye sormuştu. Peygamber cevaben bunu bana her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah bildirdi demişti."*³⁸⁰ Bu örneğe benzeyen Kur'ân'da iki örnek daha vardır ki, bu âyetlerde de³⁸¹ Allah'ın haber verdiği hususlar yine Kur'ân vahyi dışında gerçekleşmiştir.

5)- Evzâî (ö.157/773), hocaları arasında yer alan Hassan b. Atiyye'den (ö.126/743) şu haberi rivâyet etmiştir: *"Hz. Peygamber'e vahiy inerti. Cebrâîl aynı zamanda O'na inen vahiy tefsir eden Sünnet'i de getirirdi."*³⁸² Tâbiînin ileri gelenlerinden olan Hasan

³⁷⁴ Bk. İbn Abdilberr, a.g.e., I, 17.

³⁷⁵ Suyûtî, *Miftâhu'l-Cenne*, sh., 30.

³⁷⁶ Şafîî, a.g.e., sh., 45.

³⁷⁷ Begavî, a.g.e., I, 178-179.

³⁷⁸ Kurtubî, a.g.e., III, 104.

³⁷⁹ Kastallânî, a.g.e., II, 114.

³⁸⁰ Tahrîm, 66/3; Bu olayın yorumu için bk. Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., VII, 5110-5116.

³⁸¹ Bk., Enfâl, 8/7, 9.

³⁸² İbn Abdilberr, a.g.e., II, 119; Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, sh., 15, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988. Benzeri bir ifade için bk. Dârimî; Mukaddime, 49.

b.Atiyye'nin bu ifadesi o zamanın görüşünü yansıtmayı açısından öneme hâizdir.

6)- Müslümanların ilk kiblesi, âyet ile belirlenmediği halde, uzun bir süre Mescid-i Aksâ yönüne doğru idi. Daha sonra nâzil olan âyet ise, kiblenin Kâbe'ye doğru olması gerektiğini vurgulamıştır: *"Hemen yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Ey mü'minler! Siz de nerede olursanız olun yüzünüzü onun tarafına çevirin."*³⁸³ Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksâ'ya doğru uzun bir süre yönelmiş olması kendi düşüncesi olmayıp, Kur'ân dışında bir vahiyle gerçekleşmiştir.³⁸⁴ Aynı zamanda Hz. Peygamber, gönlünden kiblenin Mescid-i Haram'a çevrilmesini istiyor ve bir süre vahyin gelmesini hararetle bekliyordu. Bize göre ilk kiblenin tesbiti vahy-i gayr-i metlûv ile, ikinci defa kiblenin tesbiti ise vahy-i metlûv ile sâbit olmuştur.

7)- Bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Şunu kat'i olarak biliniz ki, bana kitap ve onun bir misli daha verilmiştir. Yakında bazı kimseler çıkacak karnı tok bir halde, rahat koltuğunda oturarak: Şu Kur'ân'a sarılınız, onda helâl olarak ne görürseniz onu helâl kabul ediniz, neyi de haram görürseniz onu haram biliniz diyeceklerdir."*³⁸⁵ Bu hadisteki *"Bana kitap ve onun bir misli daha verildi."* sözünün zâhirinden, misl olarak verilenin kitaptan ayrı ve müstakil bir şey olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Kuteybe (ö.276/889)³⁸⁶, İbn Teymiyye (ö.728/1328)³⁸⁷ ve İbn Kesîr (ö.774/1373)³⁸⁸ hadiste geçen *"misl"* kelimesinin Sünnet olduğunu ifade etmişlerdir. Hattâbî (ö.388/998) de *"Bana kitap ve onun bir misli daha verilmiştir."* hadisini şerh ederken iki türlü te'vilin mümkün olduğunu söylemiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.) metlûv olan zâhirî vahye mazhar olduğu gibi, O'na gayr-i metlûv olan

³⁸³ Bakara, 2/144.

³⁸⁴ Bk.Şâfiî, a.g.e., sh., 63, Hâzimi, *Kitâbu'l-l'tibâr fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr*, sh., 191, thk., Abdülmu'tî Emin, 2. bsk., Pakistan, 1989; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, III, 12-13, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.

³⁸⁵ Ebû Dâvûd, Sünne, 6; Ahmed b.Hanbel, Müsned, IV, 131; Hadisin değişik lafızlarla rivâyeti için bk. Ebû Dâvûd, İmâre, 33; Tirmizî, İlim, 10; İbn Mâce, Mukaddime, 2; Dârimi, Mukaddime, 49.

³⁸⁶ İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifil-Hadîs*, sh., 166, Dâru'l-Ceyl, Lübnan, 1972.

³⁸⁷ İbn Teymiyye, a.g.e., sh., 120 vd.

³⁸⁸ İbn Kesîr, a.g.e., I,4.

bâtınî bir vahiy de ihsân edilmiştir. İkinci te'vil ise şöyledir: Metlûv vahiy olarak gönderilen Kur'ân yanında Hz. Peygamber'e Kur'ân'da olanları açıklama yetkisi de verilmiştir.³⁸⁹ Bu ifadelerden anlaşılıyor ki, İbn Kuteybe, Hattabî, İbn Teymiyye ve İbn Kesîr Sünnet'in vahiy ile olan ilişkisini kesin olarak beyân etmektedirler.

8)-Cibrîl hadisinde hatırlanacağı üzere vahiy meleğinin insan sûretinde gelerek İslâm'ın şartları, imânın şartları, ihsânın mâhiyeti ve kıyâmet alâmetleri hakkında bilgi verdiği kaydedilmektedir.³⁹⁰ Sahâbe burada Cebrâil'i insan sûretinde bizzat dünya gözüyle görme imkanına sahip olmuştur. Bu durumun da açık olarak Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahiy aldığını göstermektedir.

9)-Bir gün Hayber Yahûdilerinden bir kadın tarafından zehirlemek amacıyla Hz. Peygamber'e zehirli et ikrâm ediliyor, tam ağzına koyacağı zaman zehirli olduğu kendisine bildiriliyor ve eti yemiyor. Hz. Peygamber'den önce davranıp eti yiyen sahâbeden Bişr b. el-Berrâ o anda ölür. Daha sonra Hz. Peygamber kadını bu-larak niçin böyle yaptığını sorar. Kadın şöyle cevap verir: Eğer (gerçekten) peygambersen sana hiçbir şey zarar vermez. Yok eğer kral isen insanları sende kurtarmış olurum.³⁹¹ Bu olay da Hz. Peygamber'e Kur'ân dışında vahiy geldiğini göstermektedir.³⁹²

10)-Aynı şekilde bazı hadislerde Hz. Peygamber'in "*Bana Rabbim emretti.*", "*Cibril geldi.*", "*Bana vahyolundu.*" gibi ifâdelerle vahiyden söz etmesi O'na, Kur'ân dışında da vahyin geldiğini göstermektedir.³⁹³ Örneğin komşuya iyi davranılması konusunda

³⁸⁹ Hattâbî, a.g.e., IV, 298.

³⁹⁰ Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 18; Tirmizî, İmân, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

³⁹¹ Dârimî, Mukaddime, 11. Ayrıca bk., Buhârî, Hibe, 28; Ebû Dâvûd, Diyât, 6; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 218.

³⁹² Kur'ân dışında vahyin geldiğine işaret eden Kur'an ayetlerinin yorumu için bk. Duman Zeki, a.g.e., sh., 132-143.

³⁹³ Örnekler için bk. Müslim, Cenne, 63, 64, Cenâiz, 1; Tirmizî, İmân, 18; Cihâd, 32. Bu tür bazı rivayetlerin tahlili, kritiği için bk., Erul Bünyamin, Hz. Peygamber'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi, sh., 57-69, İslâmiyat, cilt: 1, sayı:1, Ocak-Mart, Ank., 1998. Bünyamin Erul konuyla alakalı olarak kaleme aldığı makalesinde Hz. Peygamber'in bilgi kaynakları arasında Kur'ân

Cebrâil Hz. Peygamber'e o kadar çok tavsiye ve telkinde bulunmuştu ki, Hz. Peygamber komşunun komşuya neredeyse vâris kılınacağını zannetmişti.³⁹⁴ Başka bir hadiste Hz. Peygamber: *"Allah sizin alçak gönüllü olmanızı bana vahyetti."* buyurmuştur.³⁹⁵ Cebrâil, Hz. Peygamber'e zaman zaman Kur'ân vahyi dışında da gelerek ibâdetlerin nasıl yapılacağı konusunda ona bilgiler vermiştir. Abdestin alınması, namazın kılınması³⁹⁶, namaz vakitle-ri³⁹⁷, hacc'da nasıl telbiyede bulunulacağı³⁹⁸ gibi konuları Hz. Peygamber'e öğretmiştir.³⁹⁹ Dolayısıyla bu sâyede Hz. Peygamber, Kur'ân'ın açılımını, uygulanışını ve pratiğini insanlara gösterme imkanını bulmuştur. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in hadislerinde Cennet, Cehennem, âhiret, sırât, hesâp, mizân gibi gaybî bilgiler de vardır. Kur'ân'da olmayan bu tür teferruata âit bilgileri, Hz. Peygamber'in kendi kafasından uydurması veyahut içtihadlarına dayandırması düşünülemez. Şahsî tecrübesine, ferdî ihtihâdına ve kişisel bilgi birikimine, bağlayamayacağımız pek çok hadisin ken-disinde vahiy kelimesi geçsin veya geçmesin vahiyle ilişkili oldu-ğu ortaya çıkmaktadır.

11)- Hz. Peygamber Kur'ân'ı tebliğ, tebyîn ve tatbik görevle-rinin yanı sıra, Kur'ân dışında farz, vâcib, haram, mekrûh, mubâh ve müstehap türünden olan bazı hükümler de getirmiştir. Örne-ğin ehl-i eşeğin, azı dışı yırtıcı hayvanların ve pençeli kuşların et-le-rinin yenmesinin haram kılınması⁴⁰⁰, erkeklere altın takmanın

vahyi dışında Yüce Allah ile Rasûlü arasında vahyin bulunup bulunmadığı husu-sunda (bir makale sınırları içerisinde) kesin bir yargıya varmanın zor olduğunu, çünkü konunun başlı başına bir doktora çalışmasına konu olacak derinlikte ve ge-nişlikte olduğunu ifade etmektedir. Bk., a.g.m., sh., 56.

³⁹⁴ Bk. Buhârî, Edeb, 28; Müslim, Birr, 140; İbn Mâce, Edeb, 4; Ahmed b. Hanbel, Müs-ned, II, 85, 160, V, 22, VI, 52.

³⁹⁵ Müslim, Cennet, 64; Ebû Dâvûd, Edeb, 40.

³⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 161.

³⁹⁷ Buhârî, Bedü'l-Halk 2, Meğâzî, 12; Müslim, Mesâcid, 166-167; Ebû Dâvud, Salât, 2; Tirmizî, Mevâkît, 1.

³⁹⁸ Ebû Dâvûd, Menâsik, 27; Tirmizî, Hacc, 14; İbn Mâce, Menâsik, 16; Başka örnekler için bk. Buhârî, Bedü'l-Halk, 6, Cihad, 37; Müslim, İmân, 264; Ebû Dâvûd, Menâsik, 94, Salât, 2, Sünne, 9; Tirmizî, Hacc, 14, Menâkib, 68; Nesâî, Cenâiz, 115; İbn Mâce, Züh'd, 16, 23; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 238.

³⁹⁹ Bk. Şâfiî, a.g.e., sh., 82-84, 86-90.

⁴⁰⁰ Bk. Buhârî, Meğâzî, 38, Zebâih, 27-28; Müslim, Sayd, 12-16; Ebû Dâvûd, Etime, 32-34; Tirmizî, Etime, 3.

ve ipek giymenin haram edilmesi⁴⁰¹, neseb ile haram olanın süt emme yoluyla da haram olması⁴⁰², nineye mirastan hisse verilmesi⁴⁰³, bir kadının teyze veya halası ile aynı erkeğin nikâhında birleştirilmesinin haram oluşu⁴⁰⁴, fıtır sadakasının vacib kılınması⁴⁰⁵ v.b. konular, hep Sünnet ile sâbit olmuş hükümlerdir. Şayet Sünnet'in vahiy mahsûlü olmadığını düşünecek olursak, o zaman bütün bunları, Hz. Peygamber'in, vahyin dışında kendi arzusuyla koyduğunu söylememiz gerekecektir ki, bu da peygamberimiz için muhâl olan bir şeydir.

12)- Kur'ân-ı Kerim'deki bazı âyetlerin derinlemesine tahlili yapıldığında, peygamberlere, Allah tarafından vahyedilen dînî talimatlar dışında da vahiy geldiği ifade edilmektedir. Meselâ Hz. Dâvûd için *"Biz ona sizi savaşta korumak için zırh yapma sanatını öğrettik."*⁴⁰⁶ buyurulmaktadır. Hz. Nûh'un gemiyi ilâhî vahiy ve nezâret altında yaptığı şu âyetle ifade ediliyor: *"Gemiyi murâkabemiz altında vahyettiğimiz gibi yap."*⁴⁰⁷ Başka bir âyette ise Hz. Süleyman'ın ağzından: *"Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi."*⁴⁰⁸ buyrulur. Bütün bu ilâhî tâlimatlar peygamberlikle doğrudan alakalı değildir. Yani dînî hususlar değildir. Diğer peygamberler için mümkün olan bir şeyi, peygamberimiz için imkansız görmeyi gerektirecek bir engel yoktur.⁴⁰⁹

13)-Yüce Allah'ın, -yukarıda itaat konusunda geçtiği üzere- Hz. Peygamber'e itaatı, bir nevi kendisine itaat olarak kabul etmesi,⁴¹⁰ Hz. Peygamber'e itaat edilmesini emir sigasıyla⁴¹¹, neh-

⁴⁰¹ Bk. Ebû Dâvûd, Libâs, 14; Nesâî, Zîneh, 40, 43, 45; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 96, IV, 392..

⁴⁰² Bk. Buhârî, Şehâdet, 7; Müslim, Radâ, 1.

⁴⁰³ Bk. Ebû Dâvûd, Ferâiz, 5; İbn Mâce, Ferâiz, 4.

⁴⁰⁴ Bk. Buhârî, Nikâh, 27; Müslim, Nikâh, No: 33-34, 36, 40; Ebû Dâvûd, Nikâh, 13; Tirmizî, Nikâh, 31; Nesâî, Nikâh, 37, 39; İbn Mâce Nikâh, 31; Dârimî, Nikâh, 8; Malik, Nikâh, 20.

⁴⁰⁵ Bk. Buhârî, Zekât, 70-71; Müslim, Zekât, 12-13, 16; Ebû Dâvûd, Zekât, 18-20. Nesâî, Zekât, 30, 32-33; İbn Mâce, Zekât, 21; Mâlik, Zekât, 52; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 102, 137; Dârimî, Zekât, 27.

⁴⁰⁶ Enbiyâ, 21/80.

⁴⁰⁷ Hûd, 11/37.

⁴⁰⁸ Naml, 27/16.

⁴⁰⁹ Polat Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, sh., 145-146, İnsan Yay., İst., 1997.

⁴¹⁰ Bk. Nisâ, 4/80.

yettiği şeylerden kaçınma konusunda da nehiy sigasını kullanması⁴¹² neticede Sünnet'in Allah'tan gelmiş⁴¹³ gayr-i metlûv bir vahiy mâhiyetinde olduğunu gösteren deliller olarak telakki edilmelidir.

Yukarıda serdettiğimiz deliller ve görüşler (bu delillerin sayısı çoğaltılabilir), Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında da vahiy aldığı ve Sünnet'in vahiy mahsûlü olduğunu göstermektedir. Ancak Sünnet'in, Kur'ân vahyi ile eş değerde olduğu söylenemez. Lafız ve mânâ olarak Allah'tan gelmiş olan ve başka bir eserde bulunmayan Kur'ân'ın i'câz yönü, tabii olarak hadislerde bulunmamaktadır. Aralarındaki en büyük farklardan birisi budur. Eğer hadislerde i'câz söz konusu olsaydı hadis uydurma hareketi görülmezdi. Oysa hadislerin böyle bir uslûb ve i'câza sahip olmayışı neticesinde pek çok uydurma hadis literatüre geçmiştir. Dolayısıyla Kur'ân vahyininin, Sünnet'ten ayrı bir konumu ve statüsünün olduğunu unutmamak gerekir.

4)-Sahabeden Abdullah b. Amr (ö.65/684) şöyle buyurur: Allah Rasûlün'den duyduğum her şeyi unutmayayım diye yazardım. Kureyş'in ileri gelenleri, *"Sen her duyduğunu yazıyor musun? Halbûki Allah Rasûlü neşeli halinde de, hiddetli iken de konuşan bir beşerdir."* diyerek beni bundan menettiler. Ben de yazmaktan vazgeçtim ve durumu Allah Rasûlüne ilettim. Kendileri: *"Yaz, hayatım elinde olana yemin ederim ki (parmağı ile ağzını göstererek) buradan hakikatten başka söz kesinlikle çıkmaz."* buyurdular.⁴¹⁴ Bu da doğrudan olmasa da dolaylı yoldan konuyla ilgili bir delil olarak kabul edilebilir.

D- Hz. Peygamber'in Beşerî Yönünü Yansıtan Deliller

Sünnet'in vahiy ile ilişkili olduğunu gösteren bazı âyet, hadis ve âlimlerin görüşlerini yukarıda verdikten sonra şimdi de Hz. Peygamber'in beşerî yönünü yansıtan, her tutum ve davranışının vahiy kaynaklı olmadığını gösteren bazı delilleri de vermek isti-

⁴¹¹ Bk. Âl-i İmrân, 3/132; Nisâ, 4/59; Mâide, 5/92; Enfâl, 8/20, 46; Nûr, 24/54; Muhammed, 47/33;

Teğabün, 64/12.

⁴¹² Bk. Haşr, 59/7.

⁴¹³ Bk. Şafîî, a.g.e.,sh., 22.

⁴¹⁴ Ebû Dâvûd, İlim, 3.

yoruz.

1)-Önce bu konudaki bazı âyetleri görelim: “*De ki: ben de sizin gibi bir insanım...*”⁴¹⁵ O zamanın müşrikleri, peygamberliğin bir insan işi olmadığını iddia ederek şöyle diyorlardı: “*Bir insan mı bize yol gösterecek?*”⁴¹⁶ “*Siz de bizim gibi beşerden başka bir şey değilsiniz.*”⁴¹⁷ Bu durumu Kur’ân-ı Kerim Hz. Peygamber’in ağzından şöyle ifade etmektedir: “*Biz de sizin gibi insandan başka bir şey değiliz. Fakat Allah, kullarından dilediğine nimetini lutfeder. Allah’ın izni olmadan biz size delil getiremeyiz.*”⁴¹⁸ Bazı müşriklerin peygamberin, insan üstü, yarı ilâh ve olağan üstü şeyler gösteren bir varlık olma beklentisine karşılık kendilerine sürekli onların da bir beşer olduğu vurgulanarak cevap verilmiştir. Onların bu anlayış ve görüşleri, peygamberi hayatın dışına itmektedir. Sahâbe Kur’ân ve hadislerin ışığı altında beşerî özellikleriyle beraber Hz. Peygamber’in peygamberliğini kabul etmiş ve müşrikler gibi aksi görüş beyân eden hiçbir kimse ortaya çıkmamıştır.

Peygamberler de insan olması ve insani özellikleri taşıması açısından diğer insanlardan farksızdırlar. Onlar da doğar, büyür, çoğalır ve ölürler. Onlar da dünya işleriyle meşgul olur, onların da bir takım duygu, istek ve ihtiyaçları bulunmaktadır. Onlar insan üstü, nurânî varlıklar değildir. “*Eğer O’nu (yani peygamberi) melek yapsaydık, yine bir adam yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük.*”⁴¹⁹ buyurulmaktadır. Yukarıdaki âyetler⁴²⁰, Rasûlullah’ın bir beşer olduğunu ve insan üstü bir varlık olmadığını göstermektedir. Fakat peygamberi diğer insanlardan ayıran en önemli fark, kendilerine Allah tarafından vahyolunması, risâlet görevi verilmesi ve ilâhî mesajı tebliğle yükümlü tutulmasıdır.

2)-Hz. Peygamber’in beşerî yönünü yansıtan ve dolayısıyla

⁴¹⁵ Kehf, 18/110; Ayrıca bu konudaki âyetler için bk. Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7; Yûsuf, 12/109; Yûnus,

10/15; En’âm, 6/50; Fussilet, 41/6.

⁴¹⁶ Teğâbün, 64/6.

⁴¹⁷ İbrâhîm ,14/10; Yâsin, 36/15.

⁴¹⁸ İbrâhîm, 14/11.

⁴¹⁹ En’âm, 6/9.

⁴²⁰ Bu tür âyetlerin tahlili daha önce geçen “Beşer ve Rasûl Olarak Hz. Peygamber” isimli başlıkta daha geniş olarak ele alınmıştır. Geniş bilgi için ilgili başlığın muhtevasına bakılabilir.

Sünnet'in tamamının vahiyle ilişkili olmadığını gösteren bir çok hadis-i şerif de mevcuttur. Bunlardan bazılarını burada yer vermek istiyoruz:

a)- *"Ben de bir insanım. Diğer insanlar gibi ben de bazen sevinç duyar, hoşnut olurum, bazen öfkelenirim."*⁴²¹ Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de ve gerekse hadislerde Hz. Peygamber'in bir beşer olduğunun vurgulanmasını mutlak manada anlayarak onu sıradan bir insan olarak algılamak da yanlıştır. Burada verilmek istenilen mesâj, peygamberin insan üstü bir varlık olmadığı ve peygamberliğin beşerî özellikleri ortadan kaldırmadığı istikâmetindedir. Yoksa Hz. Peygamber'in diğer insanlarda bulunmayan bazı üstün özelliklere sahip olmadığı manasına gelmez.

b)- Kendisine getirilen bir dava sebebiyle *"Hakkında vahiy gelmeyen dava konularında ben re'y ve içtihadımla hükmederim."* buyurmuşlardır.⁴²²

c)-Hz. Peygamber, beşer kavramını açarak, daha somut bir şekilde şöyle anlatır: *"Ben de sizin gibi bir beşerim, hata da eder, isâbet de ederim. Lakin size "Allah buyurdu" dedim mi, asla Allah'a yalan isnâd etmem."*⁴²³

d)- *"Ben ancak bir beşerim. Sizler de muhâkeme olmak için yanıma geliyorsunuz. Olabilir ki, sizden biriniz diğerine nazaran delillerini daha güzel anlatır. Ben de duyduğuma göre hüküm veririm. Her kime kardeşinin aleyhinde bir şey veririm onu almasın. Çünkü o hakla ona ateşten bir parça veriyorum."*⁴²⁴ Hz. Peygamber, Kur'ân'da vurgulandığı gibi kendi hadislerinde de beşer ve kul tâbirlerini sürekli vurgulamış ve bu halini peygamberlik öncesi ve sonrasındaki yaşamında bizzat göstermiştir.

e)- Allah Rasûlû bir gün namaz kıldırırken yanılmış, ashâbın *"Bir değişiklik mi oldu"* sualleri üzerine *"Ben ancak bir beşerim, sizin gibi ben de unutup yanılabilirim..."* demiştir.⁴²⁵ Yanılmak, hata

⁴²¹ Müslim, Birr, 95.

⁴²² Ebû Dâvûd, Akdiye,7.

⁴²³ İbn Mâce, Ruhun, 15.

⁴²⁴ Müslim, Akdiye, 4; Mâlik, Muvatta, Akdiye 1.

⁴²⁵ Buhârî, Salât, 31. Ayrıca bk. Müslim, Mesâcid, 89; Nesâî, Sehv, 25; İbn Mâce, İkâme-tu's-

Salât, 133; Ahmed Nâim, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, II, 342-345, D.İ.B.Y., Ank., 1975.

etmek ve unutmak kul ve beşer olmanın bir özelliğidir. Peygamberliğe herhangi bir halel getirmez. Hz. Peygamber'in insan olarak kendisinin her an yanılmasının mümkün ve tabii bir şey olduğu aşağıdaki olaylarda da güzel bir şekilde belirtilmiştir:

3)- Bedir savaşından önce Hubâb b.Münzir (ö.19/640), ordunun konuşlandırıldığı yerin savaş stratejisi açısından elverişli ve uygun olmadığını müşâhede edince, Hz. Peygamber'e bu kararının vahiy ile ilgili olup olmadığını sormuş ve vahiyle ilgili bir karar olmadığını öğrenince Hz. Peygamber'e o yerin savaş stratejisi açısından değiştirmesinin gerekli olduğunu söylemiştir. Şayet Hz. Peygamber'in, o yeri seçmesinde vahiy belirleyici bir rol oynasaydı Hubâb b.Münzir'in Hz. Peygamber'e karşıt bir görüş teklif etmesi düşünülemezdi. Neticede Hz. Peygamber, sahâbenin farklı görüşünü benimsemiş ve o doğrultuda hareket etmiştir.⁴²⁶ Burada Hubâb isimli sahabenin, Hz. Peygamber'in vermiş olduğu kararının kaynağını ve görüşünün vahye dayanıp dayanmadığını sorması bu bağlamda bir nevi Sünnet'in iki kategoride değerlendirildiği (Sünnet'in bir kısmının vahiy dışında, bir kısmının da vahiy ürünü olduğu) ortaya çıkmaktadır.

4)- Hz. Peygamber, Medine'de iken ziraatçıların yabani hurmaları, iyi cins hurmalarla aşıladığını görmüş ve ne yaptıklarını sormuştu. *"Öteden beri bunu yapıyorduk."* dediler. Hz. Peygamber de: *"Umarım ki siz bunu yapmanız daha iyi olur."* buyurdu. Onlar da aşılama yapmayı terkettiler. Bu yüzden hurmalar o yıl olgunlaşmadan döküldü ve eksik oldu. Durum Allah Rasûlüne intikal ettirilince O şöyle buyurdu: *"Ben ancak bir beşerim, size, dininize âit bir şey emredersem bunu uygulayın, size şahsî görüşüme dayanarak bir şey söylersem ben ancak bir beşerim."* Bir başka rivâyette *"...Siz, dünya işini daha iyi bilirsiniz."* buyurdular.⁴²⁷ Bu hususta Kâdî İyâd (ö.544/1149) şöyle der: Hz. Peygamber'den dünya işlerinden bazılarında sehiv ve hata vaki olması câizdir. Nâdiren vâki olan bu tür sehiv ve hatalar, peygamberliğe halel getirmez.⁴²⁸ Sahâbe de Hz. Peygamber'in bütün davranışlarının -özellikle de

⁴²⁶ Bk. İbn Hişâm, a.g.e., II,197-198; Hakim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, III, 427, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.

⁴²⁷ Müslim, Fedâil, 140-141.

⁴²⁸ Kâdî İyâd, a.g.e., sh., 573.

dünya işlerine taalluk eden işlerin- vahiy kaynaklı olmadığını bildiği için ayırt edemedikleri zaman peygamberimize ilgili davranışının vahiyle ilgili olup-olmadığını sormadan o konuda görüş beyan etmekten çekinmişlerdir.⁴²⁹

Peygamberler, vahiy dışında sırf dünya işlerine ait meselelerde sadece kendi beşerî akıllarıyla bir zan, tahmin ve görüşte bulundukları vakit, diğer insanlar gibi isâbet ettirmeleri de yanılmaları da mümkündür. Bunlar peygamberler için bir noksanlık ve kusur değildir. Peygamberlerin vazifeleri, insanlığı dünya ve âhirette mes'ûd edecek hidâyeti, dini bilgileri tebliğ edip öğretmektir. Çeşitli dünya işlerini, teknik ve maddî ilimleri öğretmek değildir. Dünya işleriyle ilgili ilimler dinamiktir; gelişir, ilerler. Dünyevî iş ve bilgiler, iklim, çevre ve zamanların durumu ile alakalıdır. Bunları, üzerlerinde çalışıp uğraşarak tecrübe edenler bilir. Hz. Peygamber *"Sizler dünya işinizi daha iyi bilirsiniz."* sözü ile görevinin din ve tebliğ işlerini öğretmek olduğunu, bu gibi maddî işlere âit bilgilerin tecrübe ve çalışmakla elde edileceğini söylemiş oluyor. Savaş ve siyâset işleri de tecrübeyle daha iyi bir şekilde bilinir.⁴³⁰ Kısaca hadiste geçen dünya işinden kasıt din-dünya ayırımı olmayıp, ihtisas ve uzmanlık isteyen işlerdir. Bu tür işler dünya işleri olarak ifade edilmektedir.

5)-Hz. Peygamber'in hayatının her safhasında vahiyle hareket etmediğini gösteren en önemli delillerden birisi de kuşkusuz *"şûra"* konusudur. Kur'ân'da geçen *"İş hususunda onlarla müşâveret et."*⁴³¹ buyruğuna göre hareket ederek zaman zaman ashâbıyla istişârede bulunmuştu. Zemahşerî (ö.538/1144), bu âyete dayanarak Allah, Rasûlüne ashâbı ile müşâveret etmesini emrettiğini söylerken⁴³², Kurtubî (ö.671/1273) aynı zamanda âyetin Hz. Peygamber'in içtihadına da işâret ettiğini söyler.⁴³³ Hz. Peygamber'in de mükellef tutulduğu şûradan amaç, belli bir konuda değişik gö-

⁴²⁹ Bk. İbn Hişâm, a.g.e., II, 197-198; İbn Hacer Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's - Sahâbe*, I, 302, Dâru Sâdır, Beyrut, 1328.

⁴³⁰ Bahçeci Muhittin, *Pegamberlik ve Peygamberler*, sh., 121-122, Türdav Basım Yayım, İst., 1977.

⁴³¹ Âl-i İmrân, 3/159.

⁴³² Zemahşerî, a.g.e., I, 475.

⁴³³ Kurtubî, a.g.e., IV, 161.

rüşlere müracaat etmek ve uygun olan görüşü tercih etmektir. Buradan hareketle Hz. Peygamber'in, başkalarının görüşlerine itibâr etmesi, onun her hareketinin ve sözünün vahiy ürünü olmadığını göstermektedir. Özellikle savaşlarda izlenilecek stratejiler konusunda pek çok istişâre yapıldığı bilinmektedir. Bedir savaşında alınan esirlere yapılacak muâmele konusu müzâkere edilmiş, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer gibi sahâbenin önde gelenlerin konuyla ilgili görüşlerine müracaat edilmiş ve ortaya değişik görüşler çıkmıştır. Neticede Hz. Ebû Bekir'in görüşü tercih edilerek esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılmalarına karar verilmiştir.

⁴³⁴ Sonradan gelen bir âyet bu olayı şöyle değerlendirmiştir: *"Düşmanı çokertip yeryüzünde hâkim oluncaya kadar bir peygamberin esirleri olamaz. Siz dünya malını istiyorsunuz. Allah ise âhireti istiyor: Allah izzet ve hikmet sahibidir. Eğer Allah tarafından daha önce konmuş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidye yüzünden size büyük bir cezâ gelecekti."*⁴³⁵

Bu âyet, Hz. Peygamber'in her hâdisenin halledilmesi için vahyi beklemediğini, istişâre yoluyla ashâbının da re'yini alarak zaman zaman içtihadâ başvurduğunu göstermektedir. Uhud savaşında da savaşın nerede yapılması konusunda yapılan istişâre sonucunda Hz. Peygamber, kendi görüşüne aykırı olan görüşü benimseyerek savaşın Medine dışında yapılmasına karar vermişti.⁴³⁶ Aynı şekilde Hendek savaşında da Hz. Peygamber ashâbıyla istişâre etmiş ve istişâre neticesinde hendekler kazılarak şehrin içten savunulmasına karar verilmişti.⁴³⁷ Sayıları oldukça fazla olan bu tür istişâreler de, Sünnet'in tamamının vahiy mahsûlü olmadığını kanıtlar.

6)- Cumhur ulemâya göre, Hz. Peygamber vahyi beklemeksizin bir olay veya kendisine sorulan bir sual üzerine mutlak mana-

⁴³⁴ Bk. İbn Hişâm a.g.e., II, 240; İbn Sa'd, a.g.e., II, 22; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 30-31; Taberî, *Târîhu Taberî*, II, 475, Beyrut, trs..

⁴³⁵ Enfâl, 8/67-68. Beydâvî, âyetin peygamberlerinde içtihad yapabileceklerine delâlet ettiğini, bazen de hata yapabileceklerini, ancak hata üzere bırakılmayacaklarını ifade eder. (Bk. Beydâvî, a.g.e., I, 391).

⁴³⁶ Bk. İbn İshâk, *Siyeru İbn İshâk*, sh.303, thk., Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı, Konya,1981; İbn Hişâm, a.g.e., III, 52; İbn Sa'd, a.g.e., II, 38-39; Kâmil Miras, Tecrid, X, 187.

⁴³⁷ İbn Sa'd, a.g.e., II, 66.

da içtihat yapabilir.⁴³⁸ Âlimler arasında O'nun içtihatlarında hata edip etmediği konusunda farklı görüşler vardır. Bir çok âlim, O'nun mâsum olduğunu öne sürerek hata yapmayacağı görüşünü benimser. Hanefilerde çoğunluğun görüşü ise, O'nun içtihadında hata etmesi câizdir, ancak hatasında karar kılmaz.⁴³⁹ Serahsî (ö.490/1097), Hz. Peygamber'in re'yinin diğer insanların re'yi gibi olduğu ve O'nun da hata edebileceğini, ancak O'nun, dini konulara olan vukûfiyeti sebebiyle hatasının olmayacağını belirtir.⁴⁴⁰

Hz. Peygamber, dîni konularda da re'y ile fetvâ verir, fakat hata üzere karar kılmaz. Peygamberimizin karar kılmadan re'y ile amel ettiğine dâir yaşanmış bazı örnekler vardır. Bu gibi durumlar yaşandığı zaman Hz. Peygamber uyarılmıştır. Örneğin Hz. Peygamber bir gün hanımı Zeyneb'in yanında biraz fazla kalarak kendisine ikrâm edilen bal şerbetinden içmiştir. Bunu haber alan diğer hanımları kıskanmışlar ve "Ağzından kötü bir koku geliyor, içtiğin bal şerbetinden olmalı" deyince Hz. Peygamber, alınmış ve bir daha bal şerbeti içmemeğe söz vermişti. Vahiy bu davranışı şöyle değerlendirdi: *"Ey peygamber! eşlerinin gönlünü hoş edeceğim diye niçin Allah'ın helâl kıldığı şeyi haram kılıyorsun; Allah çok bağışlayıcıdır, engin rahmet sahibidir."*⁴⁴¹

Başka bir örnekte ise Hz. Peygamber, baş münâfık olan Abdullâh b. Ubeyy'in cenâze namazını kıldırmaya teşebbüs etmiş, bunun üzerine uyarı mâhiyetinde şu âyet nâzil olmuştur: *"Onlardan (münâfıklardan) ölen kimsenin (cenâze) namazını sakın kılma, mezarı başında da durma! Çünkü onlar Allah'ı ve peygamberini inkâr ettiler, fâsık olarak öldüler."*⁴⁴² İbn Hazm (ö.456/1064) ko-

⁴³⁸ Bk. Nâdiye Şerif el-Umerî, *İçtihadü'r-Rasûl*, sh., 43; Abdülcelil İsâ, *Peygamberimizin İçtihatları*, sh., 50. Serahsî Hz. Peygamber'in içtihatlarıyla ilgili şu görüşlere yer verir: Hakkında nass bulunmayan her hangi bir meselede peygamber, belli bir süre vahyin gelmesini bekler, vahiy gelmediği takdirde kendi re'y ve içtihadıyla hareket eder, tam olarak karar kılınca bu durum hüküm için kesin olarak delil olur. Bk. Serahsî, a.g.e., II, 91.

⁴³⁹ Nâdiye Şerif el-Umerî, a.g.e., sh., 122.

⁴⁴⁰ Serahsî, a.g.e., II, 92.

⁴⁴¹ Tahrîm, 66/1. Konunun yorumu için bk. Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadis*, III, 1924-1925, thk., Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman es-Suûdî, Merkezû İhyâ't-Türâsî'l-İslâmî, Mekke, 1988; Beydâvî, a.g.e., II, 505.

⁴⁴² Tevbe, 9/84. Âyetin nuzûlü ve geniş bilgi için bk. Kurtubî, a.g.e., VIII, 139; Beydâvî, a.g.e., I, 415-416.

nuyla ilgili şöyle der: “Peygamberler bazen bir hususta Allah’ın rızasını ararlar, fakat murâd-ı ilâhiye isâbet edemezler, Allah bu gibi hallerde onları bu hal üzere bırakmaz, derhal uyarır.”⁴⁴³ Kâdî İyâz da (ö.544/1149), Hz. Peygamber’in dünyevî işlerde yanılabilceğini ifade etmektedir. O’na göre dünyevî işlerle ilgili bu tür yanılmalarda dinin her hangi bir müdahalesi yoktur. Bu gibi hallerde Hz. Peygamber’in zannında yanılması mümkündür. Bundan dolayı O’na her hangi bir noksanlık meydana gelmez. Bu gibi işler sıradan işler olup, bunları tecrübe edenler ve bu gibi işlerle uğraşanlar bilir.⁴⁴⁴

Yaptığı bazı işlerinden, içtihâd ve görüşlerinden dolayı Kur’ân-ı Kerim’de uyarı mâhiyetinde gelen ve tefsirlerde olaylarla ilgili geniş bilgi verilen şu âyet-i kerimeler nâzil olmuştur: Enfâl, 8/66 ; En’âm, 6/52 ; Abese, 80/1-4 ; Tevbe, 9/42, 43, 113; Kasas, 28/56. Eğer Hz. Peygamber, sürekli vahiy ile hareket etmiş olsaydı bu tür uyarılara muhatap olmazdı. Hz. Peygamber’in bu âyetlerde uyarılmış olması onun mertebesini düşürmez. Çünkü O’nun, bazı içtihâdlarında veya dünyaya ait tecrübî ve teknik konularda hata etmesi, yanılmış olması câizdir. Dinî konularda hata yaptığı zaman hata üzere bırakılmaz, Allah tarafından düzeltilir. Aynı zamanda bu tür uyarılar, O’nun beşerî yönünü yansıtmakta ve O’nun bir ilâh olarak algılanmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Zikrettiğimiz bu deliller, Hz. Peygamber’in beşerî yönüne işâret etmekte, Sünnet’in tamamının vahye dayanmadığını ortaya koymakta, diğer yandan bağlayıcı olan ve olmayan davranışlarını birbirinden ayırma konusunda bir ölçü de getirmektedir. Kanaatimizce bu iki kategoride verdiğimiz deliller çerçevesinde konuyu düşündüğümüzde Sünnet’in tamamının vahiy olduğunu iddia etmek mevcut nasslara ve ilgili rivâyetlere aykırı olduğu gibi, hiç vahiyle alakalı olmadığını savunmak da bir takım nasslara ve rivâyetlere aykırı düşmektedir.

Aslında Sünnet’in vahiy kaynaklı olduğu konusunda âlimler

⁴⁴³ İbn Hazm, *el-Fasl fi’l-Milel ve’n-Nihâl*, IV, 3, 2.bsk., Beyrut, 1975.

⁴⁴⁴ Kâdî İyâz, a.g.e., sh., 556.

arasında fazla bir problem söz konusu değildir.⁴⁴⁵ Asıl problem Sünnet'in tamamının vahiy kaynaklı olup olmaması noktasında düğümlenmektedir. Kanaatimizce Sünnet'in tamamının vahiy kaynaklı olduğu iddiası Kur'ân'ın bir takım âyetlerince reddedildiği gibi Hz. Peygamber'in bir beşer olduğunu vurgulayan âyetler de, bu görüşün doğru olamayacağını göstermektedir.⁴⁴⁶ Zira her sözü, her kararı, hükmü ve davranışı vahiy ile belirlenen bir kim-senin, beşerî olarak hiç bir inisiyatifinden söz edilemez. Zira bu tür bir anlayış Hz. Peygamber'i kendi irâdesiyle hareket edemeyen bir "robot" haline indirmek, ya da her adımını vahiyyle atan beşer-üstü bir varlık konumuna yükseltmek anlamına gelir.⁴⁴⁷ Yine Sünnet'in tamamının vahiy ürünü olduğunu iddiâ etmek demek, Hz. Peygamber'in icthadlarını reddetmek demektir. Halbûki, İslâm âlimleri "*Usûl-i Fıkıh*" kitaplarında Hz. Peygamber'in içtihadlarından da bahsetmektedirler.⁴⁴⁸ Dolayısıyla Sünnet'in bir kısmı vahiy ürünü, bir kısmı da Hz. Peygamber'in şahsî görüşleri, beşerî tecrübesi ve içtihatlarıdır. "O'nun icthadlarından dinle ilgili olanlar ilâhî vahyin onayına mazhar olmuştur. Dolayısıyla içtihatlarında hata ve isâbetsizlik yahut daha evlâ olanı terk söz konusu olduğunda Allah tarafından hemen tashîh edilmiştir. Rasûlullah'ın hatalı içtihatlarının düzeltilmesi, düzeltilmeyen içtihatlarının isâbetli olduğu ve bunların ilâhî tasvipten geçtiği manasına gelmektedir."⁴⁴⁹ Elmalılı Hamdi Yazır da bazı âyetlerin, peygamberin içtihadına işaret ettiğini, ancak re'y ve iç-

⁴⁴⁵ Çağdaş yazarlardan Subhi Salih'in, bu konuda aykırı ve farklı düşündüğünü belirtmek gerekir. Subhi Salih şu yorumu yapar: "Biz -vahiy nokta-i nazarından- Kur'ân-ı Kerim'in Rasûlullah'ın kalbine indirilmesi ile bazı hadisleri söylemesi için ilham verilmesini birbirinden ayırmaya şiddetle taraftarız. Sonra da bu ayırım sebebiyle vahiy hadisesinin sadece Kur'ân'a mahsus olduğu kanaatindeyiz. Zira Rasûlullah, kendine nâzil olan vahiy ile Allah'ın ilhâmı diye bahsettiği kendi hadislerini zaten açıkça ayırırdı. O'nun, içinden geçen sırf insanî düşünce ve fikirleri, ilâhî kelimeler ile karıştırması mümkün değildir. Bu durumda -nebevî hadislerdeki "tevkîf" (vahye müstenid) manaya- Kur'ân-ı Kerim'in de dediği gibi hikmet adını vermeyi tercih ediyoruz." (Bk. Subhi Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, sh., 28, terc., M.Yaşar Kandemir, D.İ.B.Y., Ank., 1971).

⁴⁴⁶ Bu âyetler için bk. Kehf, 18/110; Enbiyâ, 21/3; Şuarâ, 26/104; Fussilet, 41/6.

⁴⁴⁷ Kırbaçoğlu, M. Hayri, a.g.e., sh., 299.

⁴⁴⁸ Bu konuda müstakil olarak çalışmalar için bk. Abdülcemil İşâ, *İçtihadür-Rasûl*, Mısır tarihsiz; Nâdiye Şerif el-Ömeri, *İçtihadü'r-Rasûl*, Beyrût, 1985.

⁴⁴⁹ Demirci Muhsin, a.g.e., 176.

tiyhâdında isâbet etmezse o halde bırakılmayıp vahiy ile tashîh edildiğini söylemektedir.⁴⁵⁰ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, vahyin en yüksek mertebesi olan Kur’ân vahyini, vahy-i gayr-i metlûvden ayırmak ve onu farklı düşünmek gerekir.

E-Konuyla İlgili Âlimlerin Görüşleri

Tarih boyunca Sünnet’in vahiyyle olan ilişkisi, Sünnet’in tamamının vahiy kaynaklı olup olmama konusu âlimler arasında tartışmaya yol açmış ve bu konuda farklı görüş ve düşünceler ortaya çıkmıştır. Konunun daha net bir şekilde anlaşılması için âlimlerin farklı görüş ve düşüncelerine yer vermek istiyoruz.

İbn Kuteybe (ö.276/889) Sünnet’i değişik açıdan sınıflandırarak üç grupta değerlendirmektedir: Cebrâil’in Allah’tan getirdiği Sünnet, Allah’ın, Rasûlüne bıraktığı, hakkında kendi re’yini açıklamasını emrettiği Sünnet, Hz. Peygamber’in edep olarak ortaya koyduğu Sünnet.⁴⁵¹ Böylece İbn Kuteybe Sünnet’in vahiyle ilişkili olduğunu savunurken tamamının vahye dahil edilemeyeceğini belirtmektedir. İbn Kuteybe, Sünnet’in vahiyyle olan ilişkisi konusunda kitabının bir başka yerinde şu açıklamayı yapar: “Kur’ân’ın Kur’ân’la neshi câiz olunca Kur’ân’ın Sünnet’le neshedilmesi de câizdir. Çünkü Cebrâil, Sünnet’i kendisine Yüce Allah’dan getirmektedir. Dolayısıyla neshedilmiş olan Allah kelâmı Kur’ân, Kur’ân olmayan Allah’ın vahyi ile neshedilmiş olmaktadır.”⁴⁵²

Şâtıbî’nin (ö.790/1388) Sünnet-vahiy ilişkisi konusundaki görüşleri ise şöyledir: Hadis ya katıksız Allah’tan gelen bir vahiydir, ya da Hz. Peygamber tarafından yapılmış bir ictihâttır; ancak bu durumda O, Kitap ya da Sünnet’ten sahîh bir vahye dayandırılmış ve onun kontrolünden geçmiştir. Her iki duruma göre hadisin Allah’ın kitabı ile çelişki halinde olması mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber kendi hevâ ve hevesinden esinlenerek konuşmaz; O’nun konuşması ancak kendisine ilkâ edilen bir vahiy-

⁴⁵⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., VII, 4572.

⁴⁵¹ İbn Kuteybe, a.g.e., 196 vd.

⁴⁵² İbn Kuteybe, a.g.e., sh.,195.

dir.⁴⁵³

Sünnet'in kısmen vahiy kaynaklı olduğunu benimseyen alimler olduğu gibi, Sünnet'in tamamının vahiy kaynaklı olduğunu savunan âlimler de vardır. Bunların başında İbn Hıbbân (ö.354/965)⁴⁵⁴ ve İbn Hazm'ı (ö.456/1063) sayabiliriz.

Özellikle Sünnet'in vahiy kaynaklı oluşunu çok hararetle bir şekilde savunan İbn Hazm, Sünnet'in tamamının vahiy mahsulü olduğu görüşünü savunarak, Sünnet'i vahiy olması açısından Kur'ân ile aynı sayar.⁴⁵⁵ Ona göre vahiy, Kur'an ve Sünnet'ten ibâret olup, Kur'an ve sahîh hadisler, Allah'tan olma bakımından aynıdır, itaat edilmesi açısından da her ikisinin hükmü aynıdır.⁴⁵⁶

Ebu'l-Bekâ da (ö.1095/1683) İbn Hazm'ın görüşlerine yakın görüşler serdetmektedir: Kur'ân ve hadis Allah tarafından inen vahiy olmaları açısından aynıdır. Bunun delili de şu âyet-i kerimedir: *"O kendi hevasından konuşmaz. O'nun konuştuğu ancak vahiydir."*⁴⁵⁷ Ancak Kur'ân , i'câz yönüyle, Levh-i Mahfûz'da yazılmış olmasıyla ve peygamber ile Cebrâîl'in Kur'ân lafızları üzerinde hiçbir tasarrufta bulunmamaları açısından hadisten ayrılır. Sünnet, ya Cebrâîl'e Allah tarafından mana olarak inmiş, Cebrâîl de bu manaya uygun ifadelelerle Hz. Peygamber'e bildirmiş, Hz. Peygamber de aynı ifadeleri hadis olarak telaffuz etmiştir, ya da Cebrâîl kendisine ilkâ olunan tarzda Hz. Peygamber'e ilhâm etmiş, Hz. Peygamber de bu ilhâmı kendi ifadeleriyle telaffuz etmiş-

⁴⁵³ Şâtübî, a.g.e., IV, 19.

⁴⁵⁴ İbn Hıbbân, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîh-i İbn Hıbbân*, I, 189, Beyrut,1988.

⁴⁵⁵ İbn Hazm, a.g.e., I, 108-109. İ.Lütfi Çakan, Sünnet'in tamamının vahiy ile irtibatlandırılabilceği konusunda şu yorumu yapmaktadır: Sünnet'in bütünüyle vahiy kaynaklı olup olmadığı tartışmalıdır. Vahiy tarafından düzeltilen Hz.Peygamber'e ait görüş ve uygulamalar, onun bütün uygulamalarının vahiy kaynaklı olmadığına açık delilidir. Ancak onun uygulamalarının vahiy denetiminden geçtiği de bir başka gerçektir. Böylesi bir denetimden geçen uygulamalar, vahyin tasvibini arkasında taşımak gibi farklı bir konuma sahip bulunmaktadır. Bu sebeple başlangıçta değilse bile, sonuç itibarıyla Sünnet'in bütününe vahiy ile irtibatlandırılması mümkün olmaktadır." Çakan, İ.Lütfi, *Sünnet'e Yönelik Tartışmalar*, sh., 118, Bilgi ve Hikmet, sayı:6, İst., 1994/6.

⁴⁵⁶İbn Hazm'ın bu görüşüyle ilgili yapılan tartışma için bk. Kırbaşoğlu, Hayri, a.g.e., sh., 281-283.

⁴⁵⁷ Necm, 53 /3-4.

tir.⁴⁵⁸

Muhammed Hamidullah'ın konuyla ilgili görüşleri de şöyledir: "Kur'ân'a (Necm, 53/3-4) nazaran peygamber her ne söyle-diye ilâhî vahiy üzerine söyledi"⁴⁵⁹ "Peygamberin sağlığında, Allah'ın kitabı ve peygamberin tatbikatı tam manasıyla aynı değere sahip idi. Teâmül ve hukûkî anlayışa göre, bir elçi, onu gönderen gibi addedilir ve hatta elçinin sözü, onu me'mur edenin şahsen söylediği söz gibi kabul edilir."⁴⁶⁰ Muhammed Hamidullah, Sünnet-vahiy bağlamında vahyin taksimatı konusunda da şöyle der: Bazı durumlarda O: "Bu Allah katındandır, onu yazı ile tespit edin, ezberleyin ve namazlarınızın belli yerlerinde tilâvet edin" diyor. İşte bu işâret ettiği şey Kur'ân-ı Kerîm çerçevesine girer. Diğer bazı durumlarda ise O: "Bunu (şöyle) yapın" diyor ve hatta bazen bir söz sarfetmeksizin sadece belli bir şekilde hareket edip işliyordu ve bütün bu gibi durumlarda yazı ile tespit emrini vermiyordu. İşte bu halde karşımıza vahy-i metlûv ile vahy-i gayr-i metlûv farkı çıkar; bu ikinci sınıfa girenler, umumiyetle Hz. Peygamber'in iş, hareket, ve tutumlarına dâir anlatılanlar, hadis yahut bundan farklı bir mana taşımayan Sünnet şeklinde adlandırılırlar.⁴⁶¹

Cüveynî (ö.478/1085) ve Suyûtî (ö.911/1505) de vahyi, vahy-i metlûv ve gayr-i metlûv şeklinde iki kategoride ele almakta ve değerlendirmektedir.⁴⁶²

Sünnet'in kısmen vahiy ürünü olduğunu kabul edenlerden birisi de Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'dir (ö.1176/1762). Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Sünnet'i, risâleti tebliği zımındaki söz, fiil ve takrirler ile vahye dayanmayan, vahyin tebliği ile ilgisi bulunmayan şahsî görüş ve ictihâdlar olmak üzere ikiye ayırarak bu konudaki görüşlerini açıklamış olmaktadır.⁴⁶³

⁴⁵⁸ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyyât*, sh., 722, thk. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısrî, 2. bsk., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.

⁴⁵⁹ Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, sh., 16 (dipnot), terc., Kemal Kuşçu, İst., 1963).

⁴⁶⁰ Muhammed Hamidullah, *Sünnet Mad.*, İ.A., XI, 243, 2. bsk., M.E.B., İst., 1979.

⁴⁶¹ Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, sh., 15-16.

⁴⁶² Suyûtî, *el-İtkân*, I, 104-105.

⁴⁶³ Geniş bilgi için bk. Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, I, 471-473, terc., M.Erdoğan, İz Yay., İst., 1994..

Çağdaş âlimlerden Abdülganî Abdülhâlik de (ö.1403/1983) Şah Veliyyullah gibi, Hz. Peygamber'den Allah'ın ahkâmını tebliği maksadıyla sâdır olanlar ve tebliğ maksadı dışında sâdır olan şeyler diyerek Sünnet'i iki kısımda değerlendirmektedir.⁴⁶⁴

Muhammed Ebû Şehbe Sünnet'in bir kısmını vahiy ürünü, bir kısmını da Hz. Peygamber'in ictihâdları olarak görmüştür.⁴⁶⁵ Nitekim Müslim şârihi Nevevî de (ö.676/1277) bu görüşleri destekler mâhiyetteki görüşünü Müslim'e koyduğu bir bâb başlığında "Hz. Peygamber'in şer'an söylediklerine uymanın vâcip olması, kendi görüşü olarak dünya maişetine dair söylediklerine uymanın vâcip olmaması bâbı" diyerek belirtmektedir.⁴⁶⁶ Nevevî'nin bu yaklaşımını kayda değer bir görüş olarak telakki ediyoruz. Ülke-mizde konuyla ilgili yapılan çalışmalarda da Sünnet'in vahiyle olan ilişkisi kabul edilmekle beraber, tamamının vahiy mahsûlü olmadığı görüşü benimsenmektedir.⁴⁶⁷

Sünnet - vahiy ilişkisi konusunda İbn Hazm'ın ve onun gibi düşünenlerin görüşlerini kabul etmemiz mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in, risâlet görevi söz konusu olduğu gibi, beşerî yönü, bilgi birikimi, kişisel tecrübesi de söz konusudur. Sünnet'in tamamının vahiy mahsûlü olduğunu kabul etmek, Hz. Peygamber'i insan olmaktan çıkarmak demektir ki, daha önce verdiğimiz bazı âyet ve hadislerle aykırı düşmektedir. Hz. Peygamber'in bir insan olması hasebiyle yaşadığı toplumun bilgi ve kültüründen kısmen de olsa etkilenmesi tabii karşılanmalıdır. Nitekim bazı âyet ve hadisler Hz. Peygamber'in bu yönüne dikkat çekmektedir. Sünnet'in vahiyle olan ilişkisi konusunda en önemli mesele, Hz. Peygamber'in risâlet görevi ile kendi şahsiyeti arasındaki ayrımın ortaya konulmasıdır. Ancak bu ayrımı her zaman kesin çizgi-

⁴⁶⁴ Abdülganî Abdülhâlik, a.g.e., sh., 116.

⁴⁶⁵ Muhammed Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafası*, I., 37-38, terc., M.Görmez-M.E.Özaşar, Rehber Yay., 1990..

⁴⁶⁶ Müslim Fedâil, 38.

⁴⁶⁷ Kocyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, sh., 11-15; Koçkuzu, Ali Osman, a.g.e., sh.,10-13; Uğur; Mücteba, *Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu*, sh., 72, Çağrı Yay., İst., 1980; Kırbaoğlu, M.Hayri, a.g.e., sh., 299-303; Erdoğan, Mehmet, *Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, sh., 72-80, M.Ü.İ.F.V.Y., İst., 1995; Toksarı, Ali, *Delil Olma Açısından Sünnet*, sh., 96-105, Rey Yay., Kayseri, 1994; Kara, Necati, *Kur'an Sünnet Bütünlüğü*, sh., 216-222, İhtar Yay., Erzurum,1995; Önkâl Ahmet, *Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahiy-i Gayr-i Metlûv*, sh., 67, Kur'an ve Sünnet Sempozyumu, İst., 1999.

lerle yapmak imkansızdır.⁴⁶⁸

F-Değerlendirme

Hz. Peygamber'in beşerî yönünü yansıtan deliller ile Sünnet'in vahiy kaynaklı olduğunu gösteren delilleri bir arada değerlendirdiğimizde Sünnet'in vahiyle olan ilişkisi konusunda orta bir yolun takip edilmesi bizce daha isâbetli ve gerçekçi görülmektedir. Buna göre vahyin Kur'ân-ı Kerim ile sınırlandırılmayacağı, Hz. Peygamber'in, Kur'ân dışında da Allah'la irtibâtının olduğu, Kur'ân dışında vahiy aldığı ve sürekli vahyin projektörü altında bulunduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Şunu da unutmamak gerekir ki, O'nun vahiy kaynaklı olmayan söz, fiil ve takrirleri diğer insanlardan farklı olarak ilâhî kontrolden geçmiştir. Başka bir ifâde ile Sünnet'in vahiy kaynaklı olduğunu rahatlıkla söylemekle beraber bunun isimlendirilmesinde farklı düşünenler ve yaklaşımlar olabilir. Örneğin, buna vahy-i gayr-i metlûv, hikmet veya ilhâm diyenler çıkabilir. Bu tür değişik isimlendirmelerde herhangi bir sakıncanın olmadığı kanaatindeyiz. Yeter ki buna tatmin edici ve tutarlı cevaplar verilmiş olsun.

Hz. Peygamber'in Allah ile Kur'ân dışında iletişim içerisinde olmadığını düşünmek ve bunu iddiâ etmek mümkün değildir. Ancak İbn Hıbbân (ö.354/965) ve İbn Hazm (ö.456/1063) gibi Sünnet'in tamamının vahiy mahsûlü olduğunu iddia etmekle yukarıda geçen bazı nassları açıklamamız mümkün olmadığı gibi, aynı zamanda Hz. Peygamber'in yanılmazlığını ileri sürmüş oluruz ki, Kur'ân âyetleriyle ve hadislerle böyle bir iddiâyı bağdaştırmak

⁴⁶⁸ Prof. Dr. Ali Yardım bir dergide kendisiyle yapılan bir röportajda "Hz. Peygamber'in hangi sözleri ve davranışları bağlayıcıdır; hukûkî birer nasıttır?" şeklinde sorulan bir soruya: "Efendim, benim ömrüm bu sorunuzun cevabını aramakla meşguldür. Bu tür soruların sorulması kolay ve cazib, cevabı ise müşkil ve netâmelidir." şeklinde cevap vererek bu konunun zorluğuna işaret etmektedir. " (Bk. *Altınoluk Dergisi*, Sayı 149, Temmuz, İst., 1998). Prof. Dr. Mehmet Hatipoğlu da bir sempozyumda yaptığı konuşmada hadis ilminin zorluğunu şu ifadelerle dile getirmektedir: "Arkadaşlar hemen özür dileyerek belirteyim ki, ben 25-30 senedir bu işlerin içinde çalışıyorum. Fakat daha bir ilim adamı olduğumu zannetmiyorum. Bu ilim deriyası o kadar derindir ki, hususiyle bizim hadis sahası İslâm ilim adamlarının en müşkil sahasıdır". (Bk. *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, 105, Dokuz Eylül Üniv., Yay., İzmir, 1985.)

mümkün değildir.⁴⁶⁹ Bununla beraber Hz. Peygamber'in bazı Sünnetlerini izâh etmek de mümkün olamaz. Çünkü yaşadığı sürece O'nun içtihadları, bir insan olarak yaptığı işleri, bilgi birikimi, yaşadığı toplumdan edindiği kültürü de söz konusudur. Hz. Peygamber'in anlaşılmasında O'nun bu özelliklerini gözardı etmek, O'nu anlamamak demektir. Sünnet'in vahiyle hiçbir ilgisinin olmadığını iddiâ etmek de birtakım nasslara ve delillere aykırıdır. Çünkü Sünnet'in bir kısmı Cebrâil'in vahyetmesiyle gelebileceği gibi, bir kısmı da ilhâm, kalbe ilkâ veyahut rüyâ şeklinde oluşabilmektedir. Bu konuda kesin ayrımlar yapmamız mümkün değildir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Sünnet'in kısmen vahiyle ilişkisi olduğunu söylemekle beraber Hz. Peygamber'in, kendi görüş ve kanaatlerinin vahiyle ne derece ilgili olduğunun tesbitini yapmak ve kesin çizgileriyle böyle bir ayrımı yapmak oldukça zordur. Çünkü Hz. Peygamber yaptıklarını, söylediklerini vahiy olup olmama açısından bir tasnife tâbi tutmamıştır. Ancak Sünnet'in kısmen vahiy mahsûlü olduğunu söyleyen İslâm âlimleri, Sünnet'in vahiy kaynaklı olan kısmının dinle, tebliğle ve tebyinle ilgili konularla alakalı olabileceği görüşündedirler.⁴⁷⁰

XI- SÜNNET'İN DİNDE KAYNAK OLUŞU

Birbirinin aynısı olmayan Kur'ân ve Sünnet, İslâm dinini meydana getiren, et ve tırnak gibi birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir bütünün iki parçasıdır. Nasıl ki, hidrojen ve oksijen olmadan su meydana gelemiyorsa İslâm dininin de Sünnet ve Kur'ân olmaksızın oluşması mümkün değildir. Sünnet Kur'ân'dan, Kur'ân da Sünnet'ten ayrı, birbirinden kopuk ve bağımsız olarak düşünülemez. Sünnet Kur'ân'a alternatif veya rakip olarak da alınamaz. Kur'ân'ın birinci derecede, Sünnet'in de ikinci derecede kaynak olduğu konusunda âlimler arasında ittifâk vardır.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ Örneğin Hz. Peygamber'in yaptığı bazı yanlışları Allah Teâla Kur'ân'ında düzeltmiştir: Bk. Enfâl, 8/67; Tevbe, 9/43; Yûnus, 10/99; Tahrîm, 66/1; Abese, 80/1-10.

⁴⁷⁰ Sünnet'in kaynağı ile ilgili bu kısmın kısa bir özeti 1998 yılında Diyanet ilmi derginin 34. cildin 3. sayısında makale olarak yayımlanmıştır.

⁴⁷¹ Bk. Sıbâî Mustafa, a.g.e., sh., 367 vd., Subhi Salih, a.g.e., sh., 233.

Dolayısıyla Sünnet olmaksızın bir müslümanlık düşünmek de mümkün değildir.⁴⁷²

İslâm dininin, kültür ve medeniyetinin olduğu kadar müslüman kimliğinin de iki temelinden biri olan Sünnet, kısaca, Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından yapılmış evrensel yorumu diye tanımlanabilir. Başlangıçtan günümüze kadar İslâm toplumlarında meşrûiyetin kaynağı daima Kitap ve Sünnet olagelmıştır. Düşünceler, teşebbüsler, kurumlar ve yorumlar sürekli bu iki temel kaynaktan onay almak zorunluluğu içinde olmuşlardır.⁴⁷³

A- Âyet ve Hadislerden Deliller

Yukarıda muhtelif başlıklar altında verdiğimiz âyetler ve Sünnet'in önemini anlatan hadisler, Sünnet'in dinde kaynak ve huccet olduğuna kesin olarak işâret etmektedir. Dolayısıyla her ikisinin yeri, konumu ve işlevi bu açıdan farklılık arz etmektedir. Özellikle Sünnet'in Kur'an'dan sonra ikinci sırada kaynak olduğu ifade edilir. Tefsir, fıkıh, kelâm, İslâm târihi, tasavvuf vb. İslâmî ilimlerin hepsinde Sünnet, ikinci derecede kaynak olarak kullanılır. Ali Osman Koçkuzu konuyu şöyle değerlendirir: "Sünnet'in dinimizde kaynak oluşu meselesinde, onun Kur'an'dan sonra ikinci sırada mütalaa edilmesi zannımca ilim adamlarınca farklı değerlendirilmektedir. Burada, Kur'an'a ve Allah'ın dindeki otoritesine ilk sırayı verme mecburiyeti ve terbiyesi önemli bir rol oynamaktadır. Allah, kitabında kendisini andığı yerde, elçisini ikinci olarak anmaktadır. İlâhî sıralama, bilginler tarafından da uygun görülmüş ve peygamberimiz ile sözleri, ikinci derecede kaynak olarak tanınmıştır."⁴⁷⁴

Tarih boyunca Sünnet'in kaynak oluşunu kabul etmeyen ciddi manada her hangi bir mezheb ortaya çıkmış değildir. Sahâbe döneminden başlayıp günümüze kadar Sünnet'in ikinci derecede şer'i kaynak oluşu, bir iki istisna hariç herkes tarafından hüsnü

⁴⁷² Çakan İsmail Lütfi, *Sünnet'e Yönelik Tartışmalar*, sh., 114.

⁴⁷³ Çakan İsmail Lütfi, *Sünnet'in Dindeki Yeri* (sempozyum), sh., 15 (Açılış Konuşması), Ensar Neşr., İst., 1997.

⁴⁷⁴ Koçkuzu Ali Osman, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikât ve Teşrî Yönlerinden Değeri*, sh., 107, D.İ.B.Y., Ank., 1988.

kabul görmüştür. Şevkânî (ö.1250/1834) Sünnet'in dinde huccet oluşuna İslâm dininden nasibi olmayandan başka kimse karşı ge-
 lemez diyerek Sünnet'in dinde kaynak oluşunu ve önemini bu şe-
 kilde ifade etmektedir.⁴⁷⁵ Sünnet, ya Kur'ân-ı Kerim'de bulunma-
 yan meselelerin teşriinde müstakildir veya Kur'ân'daki hükümleri
 destekler veyahut da Kur'ân-ı Kerim'deki mücmellerin, müphem-
 lerin açıklayıcısıdır. Dolayısıyla Sünnet'in olmadığı bir dinin dü-
 şünülmesi imkansızdır. Çünkü Sünnet olmaksızın İslâm dininin
 doğru ve tam olarak anlaşılması, yaşanması mümkün değildir. Ki-
 tabımızın birinci bölümünde değişik başlıklar altında yer verdi-
 ğimiz Hz. Peygamber'in konumunu ve Sünnetin önemini dile ge-
 tiren bazı âyet-i kerimeler ve hadisler, Sünnet'in dinde kaynak ve
 delil olduğunu açıkça göstermektedir. Bu deliller için ilgili bölüme
 bakılabilir.

Teşrî'nde mecâzî manada Şâri' olan Hz. Peygamber'in, bağla-
 yıcılık açısından farz, vâcip, haram ve mekruhların yanısıra müs-
 tehap, mendup ve mubâh derecesinde koyduğu hükümler mev-
 cuttur. Kur'ân-ı Kerim'in açıkça bir hüküm getirmediği yerlerde
 Hz. Peygamber, müstakil olarak kanun koyma selâhiyetine hâiz-
 dir. Hz. Peygamber'e hüküm koyma yetkisinin verildiğini göste-
 ren pek çok delil vardır. Kur'ân âyetlerinden şu delilleri verebili-
 riz:

*"...O peygamber ki, onlara(inananlara) iyiliği emreder, onları
 kötülükten meneder; onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram
 kılar..."*⁴⁷⁶

*"Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe
 inanmayan, Allah ve Rasûlünün haram kıldığını haram saymayan
 ve hak dini kendisine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle
 cizye verinceye kadar savaşın."*⁴⁷⁷

Âyetler, açık bir şekilde Hz. Peygamber'e bir şeyi haram veya
 helâl kılma yetkisini vermektedir.⁴⁷⁸ Aynı doğrultuda mesâj ve-

⁴⁷⁵ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, sh., 69, thk., Ebû Mus'ab Muhammed Saîd el-Bedrî, Muesse-
 setü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrut, 1992.

⁴⁷⁶ A'râf, 7/157.

⁴⁷⁷ Tevbe, 9/29.

⁴⁷⁸ Bk. Beydâvî, a.g.e., I, 401.

ren, Hz. Peygamber'in hüküm koyma yetkisinin olduğunu beyân eden hadisler de vardır:

*"Şüphesiz ben, size kendilerine sarıldığınız sürece hiç sapıtmayacağınız iki şey bıraktım: Bunlar, Allah'ın kitabı ve peygamberinin sünnetidir."*⁴⁷⁹

*"...Size, benim Sünnetim ve hidâyet üzere olan râşid halifelerin sünneti(gidişatı) gerekir. Onlara sımsıkı tutunun, azı dışlerinizle (elinizden geldiği kadar) sarılın. Sonradan uydurulan ve dine sokulan işlerden sakının. Şüphesiz sonradan uydurulan şeyler bid'attır. Her bid'at da bir dalâlettir."*⁴⁸⁰

*"Ben de (bazı şeyleri) nehyettim ve emrettim."*⁴⁸¹

*"...Allah Rasûlünün haram kıldığı şeyler, Allah'ın haram kıldığı şeyler gibidir."*⁴⁸²

Bu hadislerden ve Hz. Peygamber'in uygulamalarından Allah'ın hüküm vermediği konularda Hz. Peygamber'in hüküm koymada yetkili olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber, Muâz b.Cebel'i (ö.18/639) Yemen'e görevli olarak gönderdiğinde kendisine orada karşılaşacağı meseleleri nasıl halledeceğini sorduğunda Muâz, sırasıyla Allah'ın kitabıyla, peygamberin sünnetiyle; eğer bu iki kaynakta da bulamazsa kendi re'yi ile hareket edeceğini Hz. Peygamber'e bildirmiştir. Bu hareket tarzına çok sevinen peygamber, bu meşhûr sahâbeyi bu doğru anlayışından dolayı takdir etmiş ve *"Rasûlullah'ın elçisini muvaffak kılan Allah'a hamdolsun."* diyerek kendisine duâ etmiştir.⁴⁸³ Hadiste geçen bu sıralama, âlimler tarafından da aynen benimsenmiştir.

⁴⁷⁹ Mâlik, Muvatta, Kader, H.No: 3.

⁴⁸⁰ Ebû Dâvûd, Sünnet, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 6; Dârimî, Mukaddime, 16.

⁴⁸¹ Tirmizî, İlim, 10 (Hadis hasen sahihtir).

⁴⁸² Bu hadis sahabeden Mikdat'a aittir. Tirmizî, İlim, 10 (Hadis hasen garibtir).

⁴⁸³ Ebû Dâvûd, Akdiye, 11; Tirmizî, Ahkâm, 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 230, 236, 246; Dârimî, Mukaddime, 20. Tirmizî, hadisin sıhhat durumunu şöyle değerlendirir: "Biz bu hadisi yalnız bu isnadla biliyoruz. Bana göre isnâdı muttasıl değildir. (Bk.Tirmizî, aynı yer) Buhârî de hadisin senedinin kopuk olduğunu belirtir.(Bk.Buhârî, Târihu'l-Kebîr, II, 277, Lübnan, 1968).

B- Sahabeden Deliller

Sahabenin hadisleri delil alışı konusunda sahabeye âit pek çok uygulamadan ve onların konuyla ilgili görüşlerinden de söz edebiliriz. Sahâbe, hadislerin yanlış rivâyeti, Kur'ân ile karıştırma korkusu, Kur'ân'ın terkedilmesi vb. endişelerden dolayı hadis rivâyeti konusunda son derece hassas, temkinli ve ihtiyatlı davranmıştır. Sünnet'i delil kabul etme ve onunla amel etme konusunda da çok dikkatli ve titiz idiler. Örneğin Meymûn b. Mihrân (ö.116/734), Hz. Ebû Bekir'in hadise olan bağlılığını şöyle anlatır: Hz. Ebû Bekir bir konuda hüküm vereceği zaman önce Allah'ın kitabına bakardı. Eğer aradığını Kur'ân'da bulamazsa o konuyla ilgili bildiği Sünnet'le hükmederdi. Şayet aradığı konuyu Sünnet'te de bulamıyor ve konu hakkında her hangi bir hadis bilmiyorsa sahâbeye sorar ve o konuda Hz. Peygamberden vârid olmuş bir Sünnet'in bulunup bulunmadığını araştırırdı.⁴⁸⁴ Daha somut bir örnek verecek olursak Hz. Ebû Bekir, nineye mirâs verilmesi konusu gündeme geldiğinde Kur'ân'da bulunmayan bu konunun Sünnet'te de olup olmadığını bilmediğini itiraf ettikten sonra etrafındakilere danıştı. Muğîre b. Şu'be (ö.50/670) ayağa kalkarak *"Rasûlullah nineye altıda bir verdi."* deyince Hz. Ebû Bekir bu hadisi başka birinin bilip bilmediğini sormuş, bunun üzerine Muhammed b. Mesleme (ö.43/663), Muğîre'ye şahitlik yapmıştır. Neticede Hz. Ebû Bekir, Kur'ân'da bulamadığı bu meselede hadise göre hüküm vermiştir.⁴⁸⁵

Hz. Ömer de aynı derecede Sünnet'e bağlı, Sünnet'le amel etme ve onu delil alma konusunda titizdi. Onun bu titizliğini Haceru'l-Esved'in öpülmesiyle ilgili şu sözünde açıkça görmekteyiz: *"Ben senin taş olduğunu, ne fayda ne de zarar veremeyeceğini biliyorum. Şayet Rasûlullah'ın seni öptüğünü görmeseydim ben de öpmezdim."*⁴⁸⁶ Hz. Ömer'in, Şurayh'i (ö.78/697) Kûfe kadılığına tayin ettiğinde ona yazdığı meşhûr mektubunda hadisin önemini vurgulayan şu ifadelerine rastlamaktayız: Kur'ân'da apaçık bir hüküm bulmaya çalış. Eğer böyle bir hüküm bulursan o konuda

⁴⁸⁴ Dârimî, Mukaddime, 20.

⁴⁸⁵ Ebû Dâvûd, Ferâiz, 5; Tirmizî, Ferâiz, 10; İbn Mâce, Ferâiz, 4.

⁴⁸⁶ Buhârî, Hac, 50; Müslim, Hac, 251.

kimseye bir şey sorma. Fakat Kur'ân'da açık bir hüküm bulamadığın bir meselede Sünnet'e ittibâ et. Sünnet'te de bir şey bulamazsan (o konuda) icmâ olup olmadığını araştır, o da yoksa kendi re'yin ile içtihât edebilirsin.⁴⁸⁷

Yine Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'ârî (ö.44/664) ile ilgili şu olay da hatırlanmalıdır: Ebû Mûsâ el-Eş'ârî bir gün Hz. Ömer'i ziyarete gider, üç defa izin istemiyle selâm verir, hiçbir cevap almayınca geri döner. Durumu fark eden Hz. Ömer, onu çağırır ve geri dönüşünün sebebini sorar. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Hz. Peygamberden *"Biriniz herhangi bir eve girmek istediği zaman üç defa selâm versin, cevap alamazsa dönsün."*⁴⁸⁸ hadisini işittiğini beyân ederek cevap verir. Hadisi o zamana kadar işitmemiş olan Hz. Ömer, Ebû Mûsâ'dan şâhit getirmesini ister, Ebû Mûsâ da, Ebû Saîd el-Hudrî'yi (ö.74/693) hadisin başka bir râvisi olarak Hz. Ömer'in huzuruna getirir ve hadisi te'yid ettirir.

Hadisin kaynak olarak alınmasında diğer sahâbenin de aynı tutum ve yaklaşım içerisinde olduğu müşâhede edilmektedir. Çünkü sahâbe, (her zaman) yanlış yapmamak ve dine aykırı bir davranış sergilememek için hadis rivâyetinde dikkatli, ihtiyatlı ve temkinli olmuştur. Sahâbenin iyi niyetine dayalı olan bu hassâs tutumunu yanlış mecrâlara çekmenin doğru olmayacağı inancındayız.

Fakih sahâbîlerin başında gelen İbn Mes'ûd (ö.32/652), Sünnet'in ikinci derecede kaynak alınması konusunda şöyle demiştir: *"Biriniz herhangi bir meseleyle karşılaştığında onunla ilgili olarak Allah'ın kitabıyla hükmetsin, Allah'ın kitabında olmayan bir meseleyle karşılaştığında ise Rasûlullahın sünnetiyle hükmetsin."*⁴⁸⁹

İmrân İbni Husayn (ö.52/672) Hz. Peygamber'in Sünnet'inden bahsederken birisi araya girerek Sünneti küçümser vaziyette *"Ey Ebû Nüceyd, bize Kur'ân'dan bahset!"* demiştir. Bunun üzerine İmrân adama şu cevabı vermiştir: Sen Kur'ân'ı okumuyor

⁴⁸⁷ Krş. Dârimî, Mukaddime, 20; Şâtibî, a.g.e., IV, 6; İbn Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, II, 173-174.

⁴⁸⁸ Buhârî, Buyû, 9, İsti'zân, 13; Müslim, Âdâb, 33-37; Mâlik, Muvatta, İsti'zân, 3.

⁴⁸⁹ Şâtibî, a.g.e., IV, 6.

musun, bana namazın nasıl kılınacağından, zekâtın hangi mallardan verileceğinden, hac ibâdetinin nasıl yapılacağından vb. konulardan bahsedebilir misin? İmrân bu tür açıklamaları ile adamı susturmuştur.⁴⁹⁰ Mutarriif b. Abdillâh'a (ö.85/705) birisi *"Bize hadis anlatıp durmayın, Kur'ân'dan bahsedin."* deyince o şahsa şu cevabı verir: *"Vallahi biz hadisleri Kur'ân'ın yerine anlatmıyoruz. Bilâkis hadisleri anlatmaktaki gayemiz Kur'ân'ı en iyi bilen anlatmaktır."*⁴⁹¹

Sünnet'i kabul etmemek, bir nevi Hz. Peygamber'in elçilik görevini kabul etmemek demektir. İslâm hukukunda Kur'ân'la Sünnet'i kesin çizgileriyle tamamen birbirinden ayırmak imkansızdır. Çünkü bir bütünü teşkil eden Kur'ân ve Sünnet, İslâm hukukunun temeli ve ana kaynaklarıdır. Müçtehit, bir meselede önce Kur'ân'a bakar, aradığı mesele orada yoksa, Sünnet'e yönelir. Sünnet'te de bulamazsa kendi re'yi ile o meseleyi halletmeye çalışır. Şâtıbî (ö.790/1388) Sünnet'in ikinci kaynak oluşu konusunda şöyle der: Hüküm çıkarırken yalnız Kur'ân'a bakıp, O'nun bir açıklaması olan Sünnet'e bakmamak doğru olmaz. Çünkü Kur'ân genelde külli hükümler ihtiva eder. Namaz, zekat, hacc, oruç vb. emirleri açıklamak için Sünnet'e müracaat etmek zarûridir.⁴⁹² Dolayısıyla Sünnet, ister Kur'ân'a bir açıklama, isterse de bir ilâve olarak değerlendirilsin, açıklama açıklanana nisbetle bir açıklayıcı olarak ikinci mertebededir. Eğer bir ilâve olarak değerlendirilecek olursa bu durumda da kitapda bulunması durumunda geçerliliği bulunmakta ve bu yönüyle yine ikinci sırada yer almaktadır.⁴⁹³

Mezheb imamları ve müçtehitler, karşılaştıkları fikhî meseleleri çözümlemede Kur'ân-ı Kerim'den sonra Sünnet'i ikinci kaynak olarak kullanmada hiçbir zaman tereddüt etmemişlerdir. Ancak aralarındaki ihtilaf, hadisleri almada kullandıkları kendilerine

⁴⁹⁰ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 109-110; İbn Abdillber, a.g.e., II, 191; Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, sh., 15; Şâtıbî, a.g.e., IV, 24.

⁴⁹¹ Bk. İbn Abdilberr, a.g.e., II, 191; Şâtıbî, a.g.e., IV, 24; Suyûtî, *Miftâhu'l-Cenne*, sh., 63, thk., Mustafa Aşûr, Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, 1987. Sahâbe ve tâbiîn gibi ilim ehlinin Sünnet'in önemi hakkındaki görüşleri için bk. Suyûtî, a.g.e., sh., 80-85.

⁴⁹² Şâtıbî, a.g.e., IV, 23-24.

⁴⁹³ Sıbâî Mustafa, a.g.e., sh., 368.

mahsûs olan metodolojidedir. Özellikle âhad haberin delil olup olmamasında aralarında ihtilaf söz konusudur.

XII- SALT KUR'ÂN İLE YETİNME MESELESİ

Geçmişde olduğu gibi, günümüzde de İslâmı salt Kur'ân'a hasreden ve İslâmın Kur'ân'dan ibâret olduğunu zımnen veya açıkça iddia eden, “*Kur'ân İslâmî*” veya “*Kur'ân müslümanlığı*” şeklinde -ilmi gerçeklere aykırı bir şekilde- yaldızlı ve süslü sözler söyleyerek insanların zihinlerini karıştıran bazı kişilere, hatta ilim adamlarına rastlamaktayız. Günümüzde Sünnet'e karşı menfi tavır takınan marjinal, küçük gruplar olduğu gibi, tarihî süreç içerisinde Sünnet'i kabul etmeyen ve reddeden bazı kişiler de olmuştur.

Hadise karşı muhalefet hareketi veya hadis inkârcılığının ilki -Yunan felsefesinden yapılan tercümelerin etkisinde kalınmış olacak ki- H.II. asırda gerçekleşmiş, ikincisi de benzeri bir hareket olarak XIX. asırda kültür ve medeniyet açısından batının hegemonyası altında kalındığı bir ortamda ortaya çıkmıştır. Bu hareketlerde yer alan gruplar içerisinde Sünnet'i kısmen reddedenler olduğu gibi, Sünnet'i tamamen reddedenler de olmuştur.

Şâfiî (ö.204/819), kendi döneminde ortaya çıkan hadis muhalifleriyle mücadele etmiş ve bu tür kişilerle ilgili olarak “el-Ümm” adlı eserinin “Cimâu'l-İlim” kısmında bunlar için özel bir bölüm açmıştır.⁴⁹⁴ Şâfiî, yaşadığı dönemde Sünnet'e karşı oluşturulan menfi hareketleri üç grupta toplamaktadır: Birinci grupta olanların iddiası şöyledir: Kur'ân her şeyi açıklamıştır. Onun özelliği de budur. hadis ise, insanlar tarafından nakil ve rivâyet edilmektedir. Durum böyle olunca; Sünnet, din ve teşri'de Kur'ân-ı Kerim'e karşı nasıl müvâzî delil olarak kabul edilir. Kur'ân'ın hadise muhtaç olmadığı ve hadis râvilerinin, hata, unutkanlık ve yalandan sâlim olmadıkları sebebiyle hadisin İslâm teşri'inde yerinin olmadığı görüşü ileri sürülmektedir. İkinci grubun görüşü de şöyledir: Bir konuda vârid olan hadisler, ancak Kur'ân tarafından o konuda açıklama yapılmış ise kabul edilir. Bunun dışındakiler

⁴⁹⁴ Bk. Şâfiî, *Kitâbu'l-Ümm*, VII, 273-289 (Cimâu'l-İlim), 2.bsk., Beyrut, 1973.

kabul edilemez.Yâni Sünnet'in Kur'ân'a ilave hüküm getiremeyeceği ileri sürülerek Sünnet kısmen devre dışı bırakılmaktadır. Üçüncü görüşe göre, sadece mütevâtir hadisler kabul edilmeli, haber-i vâhidler ise reddedilmelidir. Bu gruba göre de hadislerin tamamına yakın bir kısmı inkâr edilmiş olmaktadır.

Şâfiî, bu grupların görüşlerini aktarmakla beraber bu görüş sahiplerine gereken cevapları vermiştir. Ancak Şâfiî, bu görüş sahiplerinin hangi mezhepten ve kimler olduğunu açıklamamıştır.⁴⁹⁵ Hudârî, bahsedilen bu görüş sahiplerinin İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) ifâde ettiği gibi en-Nazzâm(ö.221/835) ve el-Câhız(ö.255/869) gibi mu'tezilenin ileri gelen kelâmcılarından olabileceğini, çünkü bunların hadise hücum ettiklerini söylemiştir.⁴⁹⁶ Hatib el-Bağdâdî de (ö.463/1071) hadise muhâlif olan gruplar arasında bid'atçılar, mu'tezile kelâmcıları ve ehl-i sünnet dışı fırkaların olduğuna dikkat çekerek benzer görüşleri aktarmaktadır.⁴⁹⁷ Kanaatimizce burada bu kişilerin kimler olduğu pek fazla önemli değildir. Önemli olan husus daha o dönemde Sünnet'e karşı bir muhalif hareketin olduğunun bilinmesi ve tesbit edilmesidir. Ve bu olayın bilimsel olarak tahlil edilmesidir.

İbn Hazm (ö.456/1064) hadis inkârcılarına karşı şöyle der: Kur'ân'da öğle namazının dört rekatten, akşam namazının üç rekatten ibâret oluşu, oruçta kaçınılması gereken şeylerin açıklanması, gümüş ve altından alınacak zekâtın miktarı ve diğer konular bulunmamaktadır. Eğer Kur'ân'da icmâlen belirtilen bu konularda onunla yetinirsek nasıl davranacağımızı bilemeyiz. Kuşkusuz bu tür durumlarda kendisine başvurulacak tek kaynak Sünnet'tir.⁴⁹⁸ Dolayısıyla İbn Hazm, sadece Kur'ân ile amel edip, Sünnet'i dışlayan kimsenin kâfir olacağı hakkında ümmetin icmâi olduğunu söyler. Çünkü ona göre böyle düşünen bir kişinin, ibâdetlerini doğru bir şekilde yapması mümkün değildir⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ Şâfiî, a.g.e., VII, 273-289 (Özetle nakledilmiştir.).

⁴⁹⁶ Hudârî, *İslâm Hukuku Târihi*, sh., 198, terc.Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yay., İst., 1974.

⁴⁹⁷ Bk.Hatip el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, sh., 20-21, thk., M.S.Hatipoğlu, A.Ü.İ.F.Y., Ank.,1972.

⁴⁹⁸ İbn Hazm, *el-Ihkâm*, I, 136, II, 253.

⁴⁹⁹ İbn Hazm, a.g.e., II, 251-252.

Hicrî II. asrın sonlarına yakın zamanlarda Sünnet'i red ve inkâr yanlısı küçük bir topluluğun var olduğu ve bunların II.asrın sonuna veya en çok III.asrın ortalarına kadar kalabildikleri, bu tarihten sonra bunların ardından hiç kimsenin bu işe kalkışmadığı görülür. İslâm dünyası XI asır gibi uzun bir süre boyunca bu fitneden yana emniyette yaşadı. Bu hal, sömürgecilik döneminin başlamasıyla son buldu. Sömürgeciler, İslâm üzerine yetkin ve hâkim olmak için ve müslümanları parçalayıp, düzenlerini yıkarak darmadağın etmekten ibâret olan emperyalist planlarının gerçekleşmesi adına çirkin düşünce ve fikir akımlarını yaymaya başladılar. Sömürgeciler, Sünnet'e yaptıkları saldırıları, O'nun hüccet oluşuna, Sünnet'i toplayıp, rivâyet edenlerin dürüst ve samimiliğinde şüpheler uyandırmaya yöneltmişlerdir.⁵⁰⁰

Mevdûdî Sünnet inkârcılığının kronolojik seyrini anlatarak ve bunun sebeplerini açıklayarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Hicrî II. asırda ortaya çıkan Sünnet'i inkâr etme hareketi, uzun bir aradan sonra XIX. asırda tekrar kendini göstermiştir. Bu fitnenin ilk doğuşu Irak'ta olmuştu. Şimdi de dirilişi Hindistan'da oldu. Burada bunu başlatan Sir Seyyid Ahmet Han (ö.1898) ve Mevlevî Çerağ Ali (ö.1898) idi. Daha sonra Mevlevî Abdullah Çakralvi (ö.1914) bunun bayraktarlığını yaptı. Onu Mevlevî Ahmedüddîn Amritseri (ö.1936) ve onu da Mevlana Aslam Ceyrâcpuri izledi. Ve en sonunda bu saltanat Çavduri Gulam Ahmet Perviz'e geçti ki, kendisi bunu dalâlete kadar götürmüştür. Bu fitnenin ikinci doğumunun nedeni de, hicri II. yüzyıldaki ilk doğumuna benzemektedir. Yani İslâm düşüncesi, yabancı felsefe ve gayr-i müslim medeniyet ve kültürle karşılaşınca dışarıdan gelen bütün fikir ve akımları eleştirel açıdan incelemek yerine, tamamen akla ve mantığa uygun kabul ederek, İslâmı bunların kalıbına dökme-yenye kalkışmakla olmuştur.⁵⁰¹

Günümüzde de Kur'ân'da yer almayan, sadece hadislerle sâbit olan hükümleri devre dışı bırakma eğiliminde olanlar giderek yaygınlık kazanmaktadır. Bu gelişmenin varacağı yer; hadis-

⁵⁰⁰ Muhammed Tahir Hekim, *Sünnet'in Etrafındaki Şüpheler*, sh., 39-40, terc., Hüseyin Asan, Pınar Yay., İst., 1985.

⁵⁰¹ Mevdûdî, *Sünnet'in Anayasal Niteliği*, sh., 8, terc.N.Ahmet Asrar, 3.bsk., Bengisu Yay., İst., 1997.

leri, hiçbir bağlayıcılığı olmayan sadece yol gösterici ve ışık tutucu tarihi malzemeler olarak görmektir. Halbûki Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında helâl ve haram hükmü koyabileceğini genel olarak prensipte kabul eden önceki âlimlerin çoğunluğu bu konularda bir problem görmemişlerdir. Yani bu tür hadisleri Kur'ân'a aykırı diye reddetmemişlerdir. Esas olan Hz. Peygamber'in hangi sıfatla ve hangi ihtiyaçtan hareketle Kur'ân dışında hüküm koyduğu üzerinde durulmalıdır. Hz. Peygamber, hiçbir sıfatla Kur'ân dışında hüküm koyamayacaksa yani meselâ devlet reisi, komutan, yargıç, müçtehid olarak Kur'ân'da olmayan bir hüküm koyamayacaksa; bu yetkinin O'nun dışında kimseye de verilmemesi gerekir. Halbûki İslâm hukukuna az çok âşina olan herkes bilir ki bu yetki, başkalarına, değişik sıfatları hasebiyle verilmektedir. Meselâ, devlet başkanlarına, müçtehitlere bu yetki verilmiştir.⁵⁰²

Hız. Peygamber'in, Sünnet'i reddedenlere karşı söylemiş olduğu pek çok hadisi vardır. Bunlardan bir tanesi şöyledir: *"Sizden birinizi, koltuğuna yaslanmış bir vaziyette iken kendisine benim emir ve nehiyelerimden birisi geldiğinde: Biz anlamayız, Allah'ın Kitabında ne bulduysak ancak ona tâbi oluruz, derken bulmuyoruz."*⁵⁰³ Bu hadiste bir nevi gelecekte ortaya çıkacak olan hadis inkârcılarından bahsedilmekte ve buna karşı ihtiyatlı olunması istenmektedir. Hız. Peygamber'in bu hadisi bu sahada bir uyarı olarak kabul edilmelidir.

Nihat Hatipoğlu da doktora tezinde günümüz hadis inkarcılığının çıkış sebeplerini şöyle açıklar: Çağımızdaki hadis inkârcılığı iki kaynaktan esinlenerek ortaya çıkmıştır. Birbirinden ayrılmaz bu iki kaynak; Oryantalistler ve onların İslâm âlemindeki talebeleri. Oryantalistlerin veya onların etkisinde kalmış kişilerin, Sünnet karşıtı hareketlerini; haricî, şiî, râfizî ve mu'tezilî grupların tarihi hadis düşmanlığından soyutlamak mümkün değildir. Bu nedenle de XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Sünnet inkârcılığını temel esprisi itibariyle eski döneme bağlamak gerekir.⁵⁰⁴ Oryantalistler arasında hadis düşmanı olan belli başlı şu isimleri sa-

⁵⁰² Polat, Selahaddin, *Hadislerin Kur'ân'a Arzının Problemleri*, sh.,183, Sünnet'in Dindeki Yeri (Sempozyum), Ensar Neşriyat, İst., 1997.

⁵⁰³ Ebû Dâvûd, Sünnet, 5; Tirmizî, İlim, 10.

⁵⁰⁴ Hatipoğlu Nihat, a.g.e., sh., 24-25.

yabiliz: Ignaz Goldziher, A. Sprenger, İ. Schact, Dozy, Snouck Hurgronje, Morgoliouth, Lammens.

Çağımız İslâm dünyasında hadise cephe alan ve Sünnet'i reddedenlerin başında Mecelletü'l-Menâr dergisi 9. dönem 7. ve 12. sayılarında "İslâm Kur'ân'dan ibarettir." yazısıyla meşhûr olmuş olan Dr. Muhammed Tefvik Sıdkî (ö.1920) gelmektedir.⁵⁰⁵ Kendilerine Kur'ân'cılar ismini veren Tefvik Sıdkî ve onun gibi düşünenlerin ileri sürdükleri görüşler, İmâm Şâfiî zamanında Sünnet aleyhinde ileri sürülen görüşlerin benzerleri olduğu görülmektedir. Tefvik Sıdkî'ye göre tek kaynak Kur'ân'dır, hadisler ise tarihseldir, hadis Hz. Peygamber zamanında yazılmadığı ve hadis râvilerinin yanlışmaları sebebiyle hadis kabul edilemez. İlim erbâbı hadis inkarcılarının bu görüşlerinin tutarsızlığı ve zayıflığı konusunda en küçük bir tereddüte kapılmamaktadır.⁵⁰⁶ Bu görüşlerin çürütülmesiyle ilgili olarak yapılan çalışmalarda gerekli cevaplar verilir, açıklamalar yapıldığından ve tekrardan kaçınmak için bu konulara detaylı bir şekilde girmek istemiyoruz.⁵⁰⁷ Çünkü Sünnet inkarcılarının delilleri, eski dönemdeki Sünnet inkarcılarının delillerinden farklılık göstermez. Aynı şekilde bu inkar, bilgi ve anlamaya dayanmamaktadır. Aksine yanlış anlamaya, batı kaynaklı fikir sömürgeciliğinin yankısına, kötü maksatlara dayanmaktadır.⁵⁰⁸ Aynı zamanda hadis inkârcıları hem ilk dönemlerde ve hem de günümüzde, hadisleri inkâr ederken veya hadislerle ilgili şüphelerini ortaya koyarken kendi içlerinde zaman zaman çelişkiye düşmektedirler. Bazen hadislerin tümünü inkâr ederken, bazen inkâr ettikleri hadisleri kendi re'y ve içtihatlarına delil olarak kullanmaktadırlar.⁵⁰⁹ Sünnet'i terkedip sadece Kur'ân'la amel fikrinde olanların öncelikle kendi anlayışlarına göre kolay bir din yaşamak istemekte olduklarında şüphe yoktur.⁵¹⁰

⁵⁰⁵ Bk. Sıbâî Mustafa, a.g.e., sh., 162.

⁵⁰⁶ Sıbâî Mustafa, a.g.e., sh., 164.

⁵⁰⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk.Abdulganî Abdulhâlik, a.g.e., sh., 179 vd.; Sıbâî Mustafa, a.g.e., sh.,162-175; Denizkuşları Mahmut, *Sünnet'i Terk Kur'ân'la Amel Meselesi*, sh., 82 vd., Ribat Yay., Konya, trs.; Hatipoğlu Nihat, a.g.e., sh., 42 vd. ; Muhammed Tahir Hekim, a.g.e., sh.,100 vd.

⁵⁰⁸ Denizkuşları Mahmut, a.g.e., sh., 192.

⁵⁰⁹ Hatipoğlu Nihat, a.g.e., sh.,16.

⁵¹⁰ Denizkuşları Mahmut, a.g.e., sh.,191.

Kur'ân-ı Kerim'i bizlere tebliğ eden İslâm Peygamber'inin sünnetlerini reddeden bir kimsenin kendisini *Ehl-i Kur'ân* diye isimlendirmeye hiçbir hakkı olamaz. Hem En'âm hem de Rûm sûrelerinde şöyle buyurulmuştur: *"Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur..."*⁵¹¹ Dinin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr ederek bölüp parçalayan kimse, aynı zamanda, Allah'ın insanlara emrettiği, Hz Muhammed'in hem ümmetine, hem de bütün insanlığa miras bıraktığı dinden ayrılmış olur. Binaenaleyh, Hz. Peygamber'in sünnetlerini inkâr eden kimse asla *Ehl-i Kur'ân* adını alamaz.⁵¹²

İlginçtir ki, son zamanlarda bazı oryantalistler dahi *"İslâm Kur'ân'dan ibârettir"* görüşünün yanlışlığını ve ilmî gerçeklere aykırı olduğunu İslâm ülkelerinde yaptıkları araştırmalar neticesinde dile getirmekte ve bu noktada yanlışlıklarını itiraf etmektedirler.⁵¹³ Bu da müsteşriklerin kısmen de olsa bazı gerçekleri görerek terakki ettiklerini göstermektedir.

Haram ve helâlin tesbitinde Kur'ân ile Sünnet arasında büyük ölçüde bir fark gözetilmediği bir gerçektir. Durum böyle olmakla beraber, hadislerin dindeki yeri konusunda, bazı düşünce farklılıklarına rastlıyoruz. Bu farklı düşüncelerin zuhur edeceğini bize Rasûl-i Ekrem önceden haber vermektedir. Tarihin muhtelif devirlerinde: *"Sadece Kur'ân'la yetinme"* adı ile isimlendirebileceğimiz bir cereyan, zaman zaman görülür. Bu cereyana kapılanlar, Kur'ân'ın kat'iyeti yanında Sünnet'in zan ifade ettiğini ileri sürer. Halbûki sıhhati tesbit edilen hadisin mükellefe ilim verdiğini, yakîn sağladığını, amelin farz olduğunu belirten görüş kâhir ekseriyetin kanaatidir. Sünnet'in, Rasûl-i Ekrem'den sudurunun zanniliğini belirten bu fikrin sahipleri, İslâmın ve İslâm toplumunun çeşitli meselelerini sadece Kur'ân'la çözmeye kalkarlar.⁵¹⁴

Sünnetle amel konusunda bazı kişilerin Sünnet zannîdir, halbuki biz , yakine ve zandan kaçınmakla emrolunduk,, şeklindeki iddialarına gelince, gerçek böyle değildir. Şöyle ki, Kur'ân-ı Ke-

⁵¹¹ En'âm, 6/159. Ayrıca bk., Rûm, 30/32.

⁵¹² Musa Cârullah Bigiyef, *Kitâbu's-Sünne*, sh., 7.

⁵¹³ Görmez Mehmet, *Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler*, sh., 22-23, İslâmîyât, c.3, sayı1, Ank., 2000.

⁵¹⁴ Koçkuzu Ali Osman, *Hadiste Nâsih-Mensûh Meselesi*, sh., 18.

rim'in sübût yönünden kat'i olduğu şüpheye mahal olmayan bir hakikattir. Fakat o, her konuda delâlet bakımından kat'i değildir. Bu itibarla, onun muhtemel manalarından birisini tercih eden kimse, bu delâletin kat'i ve diğerlerinin bâtil olduğuna kesin hüküm veremez. Ancak delâleti zannî olmasına rağmen o manaya inanır. O halde delâleti zannî olan naslara da uymakla yükümlü-yüz.⁵¹⁵ Kısaca delillere uymada zannî olma bakımından aralarında bir fark yoktur.⁵¹⁶

Ülkemizde Kur'ân'ı esas alıp hadisi reddeden ve "meâl-ci" olarak tanınan küçük bir grubun da var olduğu bilinmektedir. Ancak bunların görüşlerini yansıtan yayınlarına rastlayamadığımız için savundukları görüşler hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Kısaca şunu söyleyebiliriz ki, sadece Kur'ân'la yetinilebileceğini iddia eden marjinal ve küçük bazı gruplar günümüzde olduğu gibi, tarihin muhtelif devirlerinde de görülmüşlerdir. Bu fikrin sahipleri, İslâmın ve İslâm toplumunun karşısına çıkan meselelerini salt Kur'ân'la çözmeğe çalışırlar. Bir süre etkinliklerini sürdüren bu tür marjinal gruplar kitlelerin tepkisini çekmiş ve bir süre sonra da tarih sahnesinden silinip gitmişlerdir. Günümüzde de aynı yöntemi takip edenlerin aynı sonuçla karşılaşacaklarına dair hiçbir kuşku duymamaktayız.

Eğer hadisler arasında zayıf ve mevzû hadisler olduğu iddia edilip, bu yüzden hadislere karşı kuşku duyuluyorsa, bu, hadislerin topyekun reddedilmesine veya hadislerin tamamının şüpheli olduğu iddiasına bir gerekçe olamaz ve onları da hiçbir surette mazur kılamaz. Hadisler arasına zayıf ve mevzû hadislerin karışması, hadislerin reddedilmesini gerektirmez. Bunlar, birbirinden apayrı konulardır. Hadis uzmanları geçmişte olduğu gibi günümüzde de gerekli performansı göstererek bu kuşkuları ortadan kaldıracırlar.⁵¹⁷ Ancak şu bilinmelidir ki, hadis inkâr edilip, or-

⁵¹⁵ Mustafa el-A'zamî, *Sünneti İnkâr Edenler*, terc., Nuri Topaloğlu, Dokuz Eylül Üniv., İ.F.D., IV, 446, İzmir, 1987.

⁵¹⁶ Mustafa el-A'zamî, a.g.m., sh., 448.

⁵¹⁷ Şu da bir gerçektir ki, hadis uydurma faaliyetinin, dinin esaslarına (meşâir) dokunamamış olması, dinden olmayan bir şeyi dinin prensibi haline getirmemiş olması, hak dinin korunmuşluğu gereğidir. (Bk. Musa Cârullah Bigiyef, a.g.e., sh., 113).

tadan kaldırılınca sadece İslâmın iki temelinden biri yıkılmakla kalmaz, bununla beraber İslâm da anlaşılmaz bir hâle gelir. İkinci kaynak kurutulunca, birinci kaynak da yavaş yavaş kuvvetini kaybedecek ve neticede İslâm dini bundan zarar görecektir. Bunu çok iyi bilen bazı müsteşrikler, taktik kullanarak önce peygamberden hadis rivâyet eden sahâbe üzerinde, daha sonra da hadisler üzerinde şüphe uyandırmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla İbn Hazm'ın (ö.456/1063) dediği gibi, bu tür çabalar içerisinde olup, sahîh hadisi hafife alarak Kur'ân'dan başka bir kaynağa ihtiyaç yoktur diyen kimsenin dinden çıkması kaçınılmaz olacaktır.⁵¹⁸ O halde Sünnet, Kur'ân'dan tamamen ayrı düşünülemez.

⁵¹⁸ İbn Hazm, a.g.e., I,110-111.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN DOĞRU ANLAŞILMASI

Tarihi süreç içerisinde olduğu gibi günümüzde de hadis sahasında yaşanan problemlerin başında hadislerin doğru anlaşılması olgusu yer almaktadır. Hadisleri doğru anlayamayan, Hz. Peygamber'i (sav.) doğru anladığını söyleyemez. Yani Hz. Peygamber'i (sav.) doğru anlamamanın yolu hadisleri doğru anlamaktan geçer. Hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması noktasında altyapı mâhiyetinde bilinmesi gereken bazı hususlar vardır. Bunlardan habersiz olan bir kişinin, önüne çıkan her hadisi doğru anlaması mümkün değildir. Aşağıda zikredeceğimiz bu hususlardan hiç haberi olmayan bir kişi, bazı hadisleri yanlış anlaması neticesinde başta Hz. Peygamber olmak üzere İslâm dininden dahi uzaklaşabilir.

İşte bu bölümde yukarıda bahsettiğimiz altyapı mâhiyetinde bilinmesi gereken hususları örnekler vererek maddeler halinde açıklamaya çalıştık. Ancak bundan önce kısaca konunun tarihçesine bakmak istiyoruz.

I-KONUNUN TARİHÇESİNE KISA BİR BAKIŞ

İslâm dini insanlar tarafından anlaşılması ve yaşanması için gönderilmiş evrensel bir dindir. Bu dini son peygamber Hz. Peygamber (sav.) tebliğ etmiş,¹ aynı zamanda yanlış anlaşılmaması için de tebyîn etmiştir.² Dolayısıyla birinci bölümde zikrettiğimiz

¹ Konuyla ilgili âyetler için bk. Bakara, 2/119; A'raf, 7/2; Âl-i İmrân, 3/20; Ra'd, 13/40; Sa'd, 38/65; Mâide, 5/67; Nahl, 16/82; Sebe', 34/28.

² Bk. Nahl, 16/44, 64.

üzere Hz. Peygamber'in tebliğ ve tebyîn gibi çok önemli iki görevi vardır. Hz. Peygamber (sav.) bu iki önemli görevini tam olarak yerine getirmiştir.

İslâm dininin gerçekçi bir şekilde anlaşılabilmesi, Kur'ân ve hadisin doğru ve tutarlı açıklamalarında yatmaktadır. Anlaşılma-yan bir dinin tam olarak yaşanması da mümkün değildir. Tarih boyunca İslâmî ilimler sahasında ortaya çıkan ihtilaf ve tartışmalar Kur'ân ve hadisin doğru anlaşılması noktasında düğümlenmektedir. Hz. Peygamber'den (sav.) günümüze değin Kur'ân'ın doğru anlaşılması için pek çok tefsir yazıldığı gibi, hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanmasına yönelik de çok sayıda şerh kaleme alınmıştır.³ İslâm âlimleri tarihi süreç içerisinde bu iki kaynağın doğru anlaşılması noktasında gereken gayreti ve çalışmayı göstermişlerdir. Her çağda Kur'ân tefsirlerinin yazılması gerektiği gibi, hadis şerhlerinin de yazılması elzemdir. Toplumun dinamik ve zinde tutulması için bu çalışmaların ihmal edilmemesi şarttır.

Hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması konusunun tarihi seyrine kısaca bir göz atacak olursak, konunun, Hz. Peygamber (sav.) dönemine kadar uzandığını görürüz. Sahâbe Kur'ân âyetlerinde anlayamadıkları yerleri ve hususları nasıl ki ilk müfessir olan Hz. Peygamber'e (sav.) sormaktan imtina etmiyorsa⁴, hadisler konusunda da anlayamadıkları hususları ilk şârih olan Hz. Peygamber'e (sav.) sormaktan çekinmiyorlardı. Hz. Peygamber de hadislerde anlaşılmayan ve kendisinden açıklama istenilen konularda gerekli açıklamaları yapmış ve yanlış anlaşılmanın önüne geçmiştir.⁵ Pek çok hadis muhtevasında anlaşılmayan kelime, kavram veya muhtevayla alakalı sahâbe sorularına rastlıyoruz. Hadisin daha doğru anlaşılmasına zemin hazırlayan bu tür

³ Bir örnek verecek olursak sadece Buhârî'nin Sahîh'i üzerine iki yüze yakın çalışma yapıldığı ifade edilmektedir. (Bk. Sandıkçı Kemal, *Sahîh'i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, sh., 23 vd., D.İ.B.Y., Ank., 1991).

⁴ Bu konuda örnekler için bk. Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân (Bakara sûresi), 12, 28; (En'âm sûresi.) 3; (Mutaffîfîn sûresi) 83; Müslim, Sıyâm, 33; Ebû Dâvûd, Savm, 17; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân (Fâtiha sûresi) 2; (Bakara sûresi) 3; (En'âm sûresi) 9; (Mutaffîfîn sûresi) 75.

⁵ Örnekler için bk. Buhârî, Cenâiz, 44-45; Şehâdet, 6; Müslim, Cenâiz, 12; Zikir, 15; Tirmizî, Cenâiz, 63, 67; İbn Mâce, Cenâiz, 20, 53; Nesâî, Cenâiz, 10, 49; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 259-260.

hadislere şu örnekleri vermek istiyoruz: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kardeşine zâlim ve mazlûm da olsa yardım et.*” Sahâbe hemen araya girerek anlamadığı noktayı yani zâlime yardımın nasıl olacağını sormuştur. Hz. Peygamber de “*Ona zulûmden el çektirirsin (yani onun zulmüne engel olursun), ona yapacağın yardım işte budur.*” şeklinde cevap vererek⁶ zihinlerdeki istifhâmı ortadan kaldırmış ve hadisin yanlış anlaşılmasına engel olmuştur. Şayet sahâbe araya girip bu soruyu sormasaydı hadisin ilk cümlesinin anlaşılması müşkil hale gelecekti.

Başka bir hadiste “*Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse Cennet’e giremez.*” buyurulmaktadır. Sahâbîlerden biri: “*İnsan elbise ve ayakkabısının güzel olmasını arzu eder.*” deyince bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurur: “*Allah güzeldir, güzeli sever. Kibir ise hakkı kabul etmemek ve küçümsemektir.*”⁷ Burada da kibir kavramına açıklık getirilmekte ve hadisin yanlış anlaşılması sağlanmaktadır. Başka bir örnek: “*İki müslüman birbirine kılıç çektiği zaman, öldüren de, ölen de Cehennem’dedir.*” şeklinde gelen hadisin muhtevası tam olarak anlaşılabilmesi üzerine, ey Allah’ın Rasûlü öldürenin durumu belli, ama ölen niçin Cehennem’dedir diye sorulur. Taammüden adam öldürmeye tam teşebbüs fiili işlendiği için Hz. Peygamber, “*Çünkü o, arkadaşını öldürmek istiyordu.*” şeklinde cevap vererek konuyu vuzûha kavuşturmuştur.⁸ Hz. Peygamber döneminde hadislerle ilgili anlaşılma-yan bir konu olduğu zaman bu, sahâbe için problem olmuyor, hemen Hz. Peygamber’e gidip müşkilatlarını hallediyorlardı. Ancak daha sonraki dönemlerde ve günümüzde durum çok farklı olup anlama ile ilgili ortaya çıkan müşkilatların halledilmesinde karşımıza bazı problemler çıkmaktadır. Sahâbe gibi problemi anında çözecek bir merciye gitme imkanımız da yok. Sahâbîler arasında hadislerin yanlış anlaşılması noktasında en çok cehd ve gayret gösteren ve bu konuda daha sonraki nesillere örnek teşkil eden kuşkusuz Hz. Âişe vâlidemiz olmuştur. Kendisine hadislerin doğru anlaşılmasıyla ilgili tevdi edilen pek çok soruya ce-

⁶ Tirmizî, Fiten, 68. Ayrıca bk., Buhârî, Mezâlim, 4.

⁷ Müslim, İmân, 147.

⁸ Buhârî, İmân, 22, Diyât, 2, Fiten, 10; Müslim, Kasâme, 33, Fiten, 14-15.

vap vererek, kendi görüş ve yorumlarını izhâr etmiş ve bazı yanlış anlaşılan hadisleri düzeltmiştir.⁹ Dolayısıyla sahâbe döneminde de hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması hususunda titiz davranılmış ve daha sonraki nesillere örnek olunmuştur.

Hadislerin doğru anlaşılmasına yönelik olarak yapılan faaliyetler sahâbe döneminden sonra da devam etmiştir. Hicrî II. asrın sonlarında hadislerdeki bazı kelime ve kavramları açıklayan eserler yazılmaya başlanmıştır. *Garîbu'l-Hadîs*¹⁰ ismi verilen bu eserler, hadislerde geçen garib ve bilinmeyen kelimeleri açıklamayı amaçladıkları için bu eserleri ilk şerh faaliyetleri içerisinde değerlendirmemiz mümkündür.¹¹ Çünkü bu eserler daha sonra yazılmış şerhlere altyapı görevini ifâ etmişlerdir. Hiçbir şârih bu eserlere müracaat etmekten kendini müstağnî göremez. Bu arada hicrî II. asırda kaleme alınan *Garîbu'l-Hadis* kaynaklarının yanı sıra hadislerin muhtevâlarını açıklamaya yönelik bazı çalışmaların yapıldığını da görmekteyiz. Bu çalışmalar içerisinde Şâfiî'nin (ö.204/819) *İhtilâfü'l-Hadîs*, İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*, Tahâvî'nin (ö.321/933) *Müşkilü'l-Âsâr ve Şerhu Maânî'l-Âsâr*, İbn Fûrek'in (ö.406/1015) *Müşkilü'l-Hadîs* isimli eserlerini zikredebiliriz.¹² Bununla beraber hicrî III. asırda müstakil olarak kaleme alınan şerhler de yazılmaya başlanmıştır. Özellikle Mâlik'in (ö.179/795) *Muvatta'* isimli eserine bu dönemde bazı şerhlerin yazıldığı kaynaklardan tespit edilmektedir.¹³ Buhârî (ö.256/870) ve Ebû Dâvûd (ö.275/888) üzerine ilk şerh

⁹ Konuyla ilgili bazı örnekler için bk. Buhârî, Hayz, 13; Müslim, Hayz, No: 60 ; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 22. Ayrıca bk., Bedreddin Zerkeşî, *el-İcâbe li İrâdi mâ İstedrekethu Âişetu ale's-Sahâbe*, thk., Saîd Afgânî, 3.bsk., el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1990.

¹⁰ Hicrî II. Asırda yazılmaya başlanan, hadis şerh faaliyetlerinin bir parçası olarak kabul edilen bu filolojik kaynaklar için bk. Hâkim en-Nisâbü'rî, *Kitâbu Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadîs*, sh. 88-89 , Neşreden: es-Seyyid Muazzam Huseyn, Mektebetü'l-Mütenebbi, Kâhire, trs.; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, II, 185-186, thk., A.Abdüllatif, 2.bsk., Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, Beyrut, 1979; Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 1203-1205 ; Kettânî, *er-Risâletü'l-Mustadrafe*, sh., 116-118, Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, Kâhire, trs.

¹¹ Bu eserler arasında en çok rağbet edilen Ebû Ubeyd, İbn Kuteybe, Hattâbî ve İbnü'l-Esîr'in eserleridir.

¹² Zikrettiğimiz bu eserlerin hepsi matbûdur.

¹³ *Muvatta'* üzerine yazılan şerhler için bkz. Kâtip Çelebi, a.g.e. II,1907; İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, I,48,624, II,550, İst., 1951; Sezgin Fuât, *GAS*, I,460-461, Leiden, 1967.

yazanın IV. asırda yaşayan Hattâbî (ö.388/998) olduğu kabul edilmektedir.¹⁴ Hattâbî'nin, Buhârî'nin Sahîh'i üzerine yazdığı *A'lâmu'l-Hadîs'i* ile Ebû Davûd'un Sünen'ine yazdığı *Meâlimü's-Sünen* isimli şerhleri ilk şerhler olması açısından orijinaldir.¹⁵

Hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması konusunda üst seviyede gayret göstermiş ve kıymetli eserler vermiş olan şu âlimleri zikretmek yerinde olur: Ebû Câfer Tahâvî (ö.321/933), Muhammed İbn Hibbân (ö.354/965), Ebû Süleyman Hattâbî (ö.388/998), İbn Abdilberr (ö.463/1071), Ebû Muhammed Bega-vî (ö.516/1122), Ebû Zekeriyya Nevevî (ö.676/1277). Ciddi manada ve sistematik bir şekilde hicrî IV. asırda başlayan hadis şerh faaliyetleri, daha sonraki asırlarda daha da gelişmiş ve VIII, IX ve X. asırlarda zirveye ulaşmıştır. Hadis şerh faaliyetlerini incelediğimizde tarih boyunca yüzlerce şerh yazılmış ve halen yazılmaya devam etmektedir. Hadislerin sened ve metnini konu alan ve hadislerin doğru anlaşılması amacıyla yazılmış olan bu tür şerhlerin en meşhurları şunlardır:

- 1- el-Bâcî (ö.494/1100): el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta'
- 2)- Mâzerî (ö.536/1141): el- Mu'lim bi Fevâidi Müslim
- 3)- İbnü'l-Arabî (ö.543/1148): Ârizatü'l-Ahvezî fî Şerhi't-Tirmizî
- 4)- Kâdî İyâd (ö.544/1149): el-İkmâl fî Şerhi Müslim
- 5)- Nevevî (ö.676/1277) : Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî
- 6)- Kirmânî (ö.786/1384): el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi'l-Câmiî's-Sahîh li'l-Buhârî.
- 7)- İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448): Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî.
- 8)- Aynî (ö.855/1451): Umdetü'l-Kârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî
- 9)- Suyûtî (ö.911/1505): Tenvîru'l-Havâlik
- 10)- Kastallânî (ö.923/1517): İrşâdü's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî

¹⁴ Bk. Kâtip Çelebi, a.g.e. I, 545, II,1005; Sezgin Fuât, a.g.e., I,118 ; Brockelmann, *Suppl*, I,261, Leiden, 1937; Kâmil Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, XII, 90.

¹⁵ Her iki şerh de matbûdudur. Meâlimü's-Sünen'in birden fazla baskısının yapıldığını, A'lâmu'l-Hadîs'in ise tek baskısının olduğunu bilmekteyiz.

- 11)- Sehârenfûrî (ö.1346/1927): Bezlü'l-Mechûd fî halli Ebî Dâvûd.
- 12)- Mubârefkûrî (ö.1353/1935): Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî

Bütün bu şerh faaliyetlerinin amacının, hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanmasına yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde de bu faaliyetlerin ehil ve uzman kişiler tarafından devam ettirilmesi gereğine inanmaktayız. Şunu da ifade edelim ki, "Sünnet'in anlaşılması noktasında yapılmış olan araştırma ve çalışmalar henüz yeterli seviyede değildir."¹⁶ Günümüzde *Kütüb-i Sitte* dahil olmak üzere pek çok hadis kaynağı tercüme edilmiş ve edilmeye de devam etmektedir. Bunların tercüme edilmelerinin faydasız olduğunu söylememekle beraber, bazı hadislerin şerhsiz, açıklamasız salt tercüme edilmesinde, hadisin doğru anlaşılması açısından bazı mahzurlar ortaya çıkmaktadır. Hadisin yanlış anlaşılmasında zihinlerde oluşacak istifham ve şüphelerin izâle edilmesi için en azından bazı hadislerin sıhhat ve metin açısından kısa açıklamalarının yapılması zorunludur. Çünkü genel olarak hadislerde yer alan nâsih-mensûh, takyîd, tahsîs, zayıf ve sahîh gibi meselelerin hepsi bir arada karışık bir halde hadis kaynaklarında yer almaktadır. Hadis şârihleri bu ve benzeri durumları açıklığa kavuşturmak için hadis kaynaklarını çeşitli açılardan ele alıp açıklamışlar ve şerh etmişlerdir. Bu gün de hadis kaynakları halkın istifadesine sunulurken en azından bazılarının açıklamaları mutlaka yapılmalıdır. Aksi takdirde bazı hadisler belki hiç anlaşılmayacak, bazılarının da yanlış anlaşılması kaçınılmaz olacaktır. Hadisler yanlış anlaşıldığında ortaya çıkacak olan kötü durumları gösterme açısından bazı yanlış anlaşılmalara örnekler vererek bu konu üzerinde de durmanın faydalı olacağı kanaatindeyim.

II- HADİSLERİN YANLIŞ ANLAŞILMA SORUNU

Nasıl ki, Kur'ân'ın insanlara gönderiliş amacı, onun okunması, doğru anlaşılması ve yaşanması ise, hadislerden amaç da onların okunması, bilinmesi, doğru anlaşılması, yorumlanması ve ya-

¹⁶ Çakan, İsmail Lütfi, Sünnetin Dindeki Yeri, sh., 18, (Açılış Konuşması).

şanmasıdır. Ancak bu amaç her zaman ve herkes için gerçekleşmemiş ve tarih boyunca hadisleri yanlış anlayanlar, yorumlayanlar olduğu gibi, günümüzde de yanlış anlayanlar mevcuttur.¹⁷ Bu söylediklerimize tarihten ve günümüzden yaşanmış bazı örnekler vererek hadislerin yanlış anlaşılma ve yorumlanmaları, insanları ve toplumu nerelere götüreceğini görme açısından vereceğimiz bu örnekler önem arz etmektedir.

Tarihi süreç içerisinde hadislerdeki mecâzî manaları en fazla gözardı eden ve lafızların zâhirine göre hareket eden metodolojileri gereği Zâhirîler olmuştur. Özellikle bu ekolün önde gelen isimlerinden İbn Hazm'ın (ö.456/1064) bazı hadislerin salt lafızlarına bakarak hadisi anlamaya, açıklamaya ve yorumlamaya çalışması garib bir takım manalar ve hükümler çıkarması düşündürücüdür. M.Said Hatiboğlu, İbn Hazm'ı hadisleri zâhirî manalarında anlayarak yanlışla düştüğünü söyleyerek ağır bir dille şöyle tenkid etmektedir: “İbn Hazm'ın bazı hadislerden hüküm çıkarmada gösterdiği akıl ve idrâk dışı davranışına şâhid olan bir kimse, hacmen fevkalade zengin eserlerini, fevkalade ihtiyatla okumak lazım geleceğine kat'i kanaat getirecektir.”¹⁸ Bu eleştirel görüşleri haklı çıkaracak ve salt lafızcı anlayışın insanı nerelere götüreceğini ve yanlış anlaşılan bazı hadisleri göstermek açısından yorumlamaya yönelik İbn Hazm'a ait bazı örnekler vermek istiyoruz:.

1)-Hadisde “*Köpek bir kabı yalarsa, onu yedi defa yıkayın, sekizincide toprakla ovalayın .*” buyurulmaktadır.¹⁹ İbn Hazm, hadisdeki manayı aynen almakta ve ona göre, köpeğin yaladığı kabın temizlenmesinde kullanılan su hakkında herhangi bir nas bulunmadığı için bu su, temiz ve içilebilir . Çünkü Hz. Peygamber, bu

¹⁷ Hz.Peygamber'in ve hadislerinin yanlış anlaşılmasıyla ilgili geniş bilgi için makale bazında yapılmış şu çalışmalara bakılabilir: Mehmet Sait Hatipoğlu, *H.z.Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezahürleri*, İslâmî Araştırmalar, sayı: 2, 1986; İsmail Hakkı Ünal, *Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya H.z.Peygamber'i Anlamak*, İslâmî Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı, c.10, sayı: 1-3, Ank., 1997; H.Musa Bağcı, *H.z.Peygamber'i Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım*, D.Ü. İ.F.D., sayı: 1, Diyarbakır, 1999.

¹⁸ Hatiboğlu, M.Said, *Hilâfetin Kureyşliliği*, sh., 178, A.Ü.İ.F.D. XXIII, Ank., 1978.

¹⁹ Müslim, Tahâret, 93; Nesâî, Tahâret, 53; İbn Mâce, Tahâret, 31.

suyun necis olduğuna dâir her hangi bir şey söylememiştir.²⁰ İbn Hazm'ın bu görüşünü akl-ı selim sahibi hiçbir kimsenin kabul etmesi düşüncülemez

2)-Hz. Peygamber sabah namazının farzından önce bazen ihtiyaç duyduğu zamanlar sağ tarafına uzanır yatarmış ve peygamberimizden bu meyanda şu hadis vârid olmuştur: *“Biriniz sabah namazı öncesi iki rekat kılınca sağ yanı üzerine yatsın.”*²¹ İbn Hazm bu hadisi de yanlış anlayarak “Namazdan sonra sağına yaslanmanın namazı bâtil olur.” şeklinde bir anlayış sergilemektedir.²² Halbûki bazı âlimler, bu hadisten anlaşılması gereken esas mananın ne olduğunu ve Hz. Peygamber'in böyle bir hareketi hangi amaçla yaptığını düşünmüşler, netice de hadisi daha doğru anlayarak böyle yapmanın bağlayıcı olmadığını belirterek, bazıları mekruh, bazıları bid'at, bazıları da müstehap olarak görmüşlerdir.²³ İbn Hazm'ın bu görüşünü destekleyen ve savunan hiçbir âlim çıkmamıştır. Nitekim şârihlerden İbn Hacer Askalânî (ö.852/1449), İbn Hazm'ın bu görüşünü aşırı bir görüş olarak telakki etmiş ve onun görüşünü reddetmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, bu hareketini bazen yapıyor, bazen yapmıyordu. Hz. Âişe bu durumun *“Ben uyanık isem benimle konuşur, yoksa ezana kadar yatarı.”* diyerek tabii bir hal olduğunu belirtmektedir.²⁴ Dolayısıyla hadisi bu çerçevede anlamak en doğru görüştür.

3)- Hz. Peygamber, Cuma günü müslümanların gusül boy abdesti almalarını istemiştir.²⁵ İbn Hazm, hadiste verilmek istenilen mesâî doğru olarak anlamayıp hadiste geçen Cuma lafzına takılarak ona göre, Cuma namazı kılındıktan sonra güneş batıncaya kadar gusül yapılırsa bu da hadise göre geçerlidir. Yani İbn Hazm'a

²⁰ İbn Hazm, *el-Muhalla bi'l-Âsâr*, I, 122, thk., Abdülgaffâr Süleyman el-Bendârî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trs.

²¹ Buhârî, Teheccüd, 23; Ebû Dâvûd, Tatavvu, 4; Tirmizî, Salât, 311. Ayrıca bk. Buhârî, Teheccüd, 23; Ahmedb. Hanbel, Müsned, II, 415.

²² İbn Hazm, a.g.e., II, 227.

²³ Bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, I, 319-320; Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, IV, 104-105, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

²⁴ Hadisin geniş açıklaması için bk., İbn Hacer Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 57, Mektebetü Dâri's-Selâm, Dimeşk, 1997; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 234-236, Mısır, 1972.

²⁵ Buhârî, Cuma, 2; Müslim, Cuma, 3-7.

göre Cuma namazından önce gusletmek şart değildir.²⁶ Halbûki Hz. Peygamber cumaya gelen insanların temiz gelmelerini dolayısıyla gusûl boy abdesti almalarını ve güzel koku sürünmelerini istediği için bu hadisi söylemiştir. Esas olarak buradan çıkaracağımız mesâj; cemaat içerisine gidileceği zaman insanların hiçbir sûrette rahatsız edilmemesine son derece dikkat edilmesidir.

4)-Hadiste nikâhı kıyılacak bayanın bâkire ise kendisine sorulduğunda sukût etmesinin ikrâr manasına geleceği ve bunun yeterli olacağı, dul kadının ise, sözlü beyânının gerekli olduğu ifade edilmektedir.²⁷ İbn Hazm yine hadisin vermek istediği esas amaçtan uzaklaşarak hadisi şu şekilde yorumlamaktadır: Hadiste bâkire kızın sükûtundan bahsedildiği için nikâhta bâkire olan kızın, lehte veya aleyhte bir beyânda bulunsa da onun beyânına itibâr edilmez ve bu beyâna göre nikâh akdedilmez. Yani böyle bir durumda akdedilen nikâh bâtıldır.²⁸ İbn Hazm'ın bu hadisten de anladığı ve çıkardığı mesâj, hadisin vermek istediği asıl mesajdan uzaktır. Böyle bir yorumu günümüzde evlenecek olan genç kızlara anlatmamız oldukça zordur.

5)- *"Sizden biriniz durgun suya bevletmesin, sonra ondan abdest alabilir."* hadisini ²⁹ Dâvûd ez-Zâhirî (ö.270/883), zâhirî manada anlamış ve suya dolaylı yoldan bevl karışmasında sakınca görmemiştir. Örneğin, bir kişi bir kaba bevletse, daha sonra bunu durgun suya dökse ona göre bu durum bu hadisin kapsamına girmez, su necis de olmaz ve bu sudan abdest alınabilir. Nevevî (ö.676/1277), "Bu görüş, nasların zâhirî üzerinde donup kalma konusunda kendisinden nakledilenlerin en çirkinidir." diyerek bu görüş sahibini böyle tenkid etmektedir.³⁰ Dolayısıyla Nevevî'nin haklı olan bu tenkidi çok yerinde bir tenkittir.

6)- *"Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki, odun toplanmasını istedim. Sonra namaz için ezân okunmasını ve bir adamın da*

²⁶ İbn Hazm, *el-Muhalla*, I, 266 vd. Aynı zamanda İbn Hazm'a göre Cuma günü gusletmek farzdır. Bk. İbn Hazm, a.g.e., I,255.

²⁷ Buhârî, Nikâh, 41. Hadisin yorumu için bk., Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadîs*, III, 1969-1971.

²⁸ İbn Hazm, *el-Muhalla*, IX,57-58 . Hadisin yorumu için bk., Aynî, a.g.e., XVI, 321-322.

²⁹ Buhârî,Vudû', 68; Müslim,Tahâret, 95-96.

³⁰ Bk.Nevevî, a.g.e., III,179. Konuyla ilgili İbn Hazm'ın görüşü için bk.İbn Hazm a.g.e., I, 142, 156-157.

imamlık yapmasını arzu ettim. Daha sonra (cemaate gelmeyenlerin) evine gidip evlerini yakmayı istedim..."³¹ İbn Hazm yine hadise lafızca yaklaşarak, özürsüz olarak kasten cemaate gelmeyen kimseye hadisin zâhirî hükmü uygulanır görüşündedir.³² Halbûki Hz. Peygamber bu hadisinde cemaatle namaz kılmanın önemini vurgulamakta ve namazların mümkün merteye cemaatle kılınmasına teşvik etmektedir. Hadisten başka bir mana çıkarmak da mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in, hayatı boyunca cemaatı terk eden hiç bir kimsenin evini yaktığı vâki değildir. Aynı zamanda tarih boyunca da hiçbir yönetimde böyle bir uygulamaya şahit olunmamıştır.

İbn Hazm'ın hadislerle karşı bu yaklaşım tarzını, hadisleri bu şekilde yorumlama ve anlayışını kabul etmek mümkün değildir. İbn Hazm'dan bu tür örnekleri vermekteki amacımız, hadislerdeki verilmek istenilen esas mesaj düşünülmeden, hadisler salt zâhirî anlayış ve yaklaşımla yorumlandığında ne derece hadisin vermek istediği mesajdan uzak hükümlere ve neticelere varılacağını göstermektir. Bu tür yanlış anlayış ve yorumların, insanın ferdi ve sosyal hayatını menfi etkilememesi düşünülemez. Hatta bu yanlış anlayış ve yorumlar, bazı kişileri Sünnet'ten, Hz. Peygamber'den ve dinden dahi uzaklaştırabilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in vermek istediği mesâjı doğru anlamının ve hadislerde kullandığı üslûbunun iyi bir şekilde tetkik ve tahlil edimesinin ne derece önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Şimdi de günümüz sosyal hayatta hadisin yanlış anlaşılmasıyla ilgili olarak yaşanmış şu iki olayı aktarmak istiyoruz. Her iki olayda da hadisin yanlış anlaşılması söz konusudur. Birinci olay şöyle cereyan etmiştir: "Çevresinde dindarlığıyla tanınan, sözü, sohbeti dinlenen bir zât bir gün evindeki sergileri kaldırarak artık toprak üzerinde yaşamak istediğini söylemiş, âile efrâdının şaşkınlıkları ve itirazlarına karşılık verdiği cevap şu olmuştur : *Hz. Peygamber (sav.) ve sahâbenin sergileri mi vardı? Onlar toprak üzerinde oturup kalkıp yürüyorlardı. Ben de onlar gibi olacağım ve*

³¹ Buhârî, Ezân, 29, Mâlik, Muvattâ, Salâtü'l-Cemâat, 3.

³² İbn Hazm, *el-Muhalla*, III,104, 106-107. İbn Hazm'a göre, cemaatle namaz kılmak farzdır. Özürsüz olarak cemaati terkedenin namazı bâtıldır.

Sünnet'e uyacağım." Yaşanmış olan bu olayı anlatan Talat Sakallı şu yorumu yapmaktadır: Bu kişi Sünnet'i şeklen bile anlamış değildir. Çünkü onun anladığı Sünnet anlayışı hem fitratla hem de Sünnet'in ruhuyla bağdaşmaz. Şöyle ki : Bu kişi toprak üzerinde yaşamaya çalışsa, kış çok sert geçen bir bölgede sıhhatini nasıl koruyacak? Buzullar içinde yaşayan bir müslüman, sergi ve kalın kürklü elbise giymeden nasıl yaşayacak? Hz. Peygamber'in yaşadığı iklim çevresinin çöl iklimi olduğu bilinmektedir. O şartlarda toprak üzerinde yaşamak belki daha serinleticidir. Ama evrensel bir din olan İslam'ın mesajı kutup bölgelerine yakın insanlara da hitap ettiğine göre, o insanlar bu çöl iklimini nasıl bulacaklar, o şartları bölgelerine nasıl taşıyacaklar?³³ Bu tür suallerin sayısını daha da artırmak mümkündür, ancak bu suallere tutarlı cevaplar bulmak mümkün değildir.

Yaşanan ikinci olayı Yusuf el-Kardâvî şöyle anlatır: "Bazı âlimlerden duyduğum acâyip şeylerden birisi de şudur: O âlimlerden birisi, müslüman Asya ülkelerinden bazılarını ziyâret etmiş ve onların tuvaletlerinde kenarlarına yığılmış küçük taşlar görmüş ve onlara bunun sırrını sorduğunda: Biz Sünnet'i ihyâ etmek için onlarla taharetleniyoruz" şeklinde cevap vermişlerdir. Yusuf el-Kardâvî de bu olay üzerine şu yorumu yapmaktadır: "Bu durumda Sünnet'e uyarak köpeklerin bile girip çıkabileceği şekilde mescitleri sağlam kapıları olmaksızın (öylece açık) bırakmaları, tavanlarına hurma dallarıyla gölgelik yapmaları ve yine Sünnet'e uyarak onları, yağ lambalarıyla aydınlatmaları gerekir! Halbuki onların mescitleri süslü-dekorlu, halılarla, seccâdelerle döşenmiş ve elektrik avizeleriyle aydınlatılmıştır."³⁴

Günümüzde yaşanan ve ibret verici olan her iki olay da toplumsal içerikli olup, sosyal yaşantıyı yakından ilgilendirmektedir. Çevremizdeki insanlara, dünya insanına hadisi, Hz. Peygamber'i ve İslâm'ı bu anlayışla anlatmaya ve bu yaşantıyla örnek olmaya kalktığımız zaman başkalarına karşı zor durumda kalmaktan kendimizi kurtaramayacak ve başkalarının alaylarına muhatap

³³ Sakallı, Talat, *Sünnet'in Bağlayıcılık Açısından Taksimi*, sh., 97, S.D.Ü.İ.F.D. sayı: II, Isparta, 1995.

³⁴ Yusuf el-Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, sh., 158-159, terc.Bünyamin Erul, Rey Yay., İst., 1991.

olmaya mahkum olacağız. Şunu iyi bilmek gerekir ki, Hz. Peygamber'i (sav.) salt şekilsel olarak anlamak, Sünnet'in özünü, ruhunu anlamadan onu tıpa tıp olduğu gibi taklit etmek Sünnet değildir.

Hız. Peygamber (sav.) zamanında su bulunamadığı zaman temiz taşla veya toprakla taharetlenme yoluna gidilmiştir. Bu, gayet doğal ve fitrî bir olaydır. Günümüzde de aynı durum yaşandığı zaman, aynı uygulamanın yapılmasında hiçbir mahzur yoktur. Bunda yadırganacak her hangi bir şey de söz konusu değildir. Ancak sünnetteki esas amaç ve hedef temizliğin en iyi bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Günümüzde, suların gürül gürül aktığı bir ortamda taş veya toprakla tahâretlenmenin Sünnet olduğunu iddiâ etmek ve böylece Sünnet'in ruhuna ve özüne aykırı hareket etmek, Hız. Peygamber'i ve Sünnet'ini hiç anlamamak demektir. Ancak bazı fıkıh kitaplarımızda dahi taş veya toprakla tahâretlenmenin Sünnet olduğu ifade edilmektedir. Örneğin Nûru'l-Îzah'ta taşla istincanın sünnet, su ile yıkamanın ise daha iyi olduğu, her ikisinin bir arada yani önce taşla sonra su ile yıkamanın ise daha faziletli olduğu ifade edilmektedir.³⁵ Buradaki yürütülen mantığı anlamak mümkün değildir. Çünkü bize göre temizlik maddeleri ve malzemeleri zamana, mekana ve günün şartlarına göre değişebilir, ancak temizlik anlayışı evrenseldir, değişmez. Dolayısıyla suyun bulunduğu yerde her türlü temizliği su ile yapmak Sünnet'in ruhuna, özüne ve amacına en uygun olanıdır. Temizlik konusunda gelen hadislerin hepsini bu çerçevede değerlendirmek en doğrusudur.

Hadislerin yanlış anlaşılması ve yorumlanması neticesinde ferdî, sosyal ve dînî hayatta çok kötü durumlara düşüleceği, âile fâcialarına dahi yol açacağı, başkalarına karşı zor durumda kalınacağı ve daha da ileriye gidilerek insanımızı hadisten, Hız. Peygamber'den, hatta dinden uzaklaştırılabileceği gerçeğini unutmamak gerekir. Bu söylediklerimizin birer fantazi veya varsayım olmadığını yaşamış olaylar ve verdiğimiz örnekler kanıtlamaktadır. Dolayısıyla hadisleri anlama ve yorumlamada esas olan nokta, ifrat ve tefrit aşırılığına düşmeksizin ma'kul ve mu'tedil

³⁵ Bk. Şurunbilâfî Hasan b. Ammâr- Ebû Zeyd eş-Şiblî, *el-Miftâh Şerhu Nûri'l-Îzâh*, s. 13, terc. Abdullah Aydın, 7. bsk., Aydın Yay., ist. 1970.

çizgide hareket ederek verilmek istenilen mesajı algılamak ve böylece amaca ulaşmaktır. Ne zâhirîler gibi hadislerin lafzına ve şekline takılarak yanlış bazı yorumlar yapmak suretiyle hadisin vermek istediği mesajı anlamaktan uzaklaşmak, ne de i'tidal çizgiyi aşan marjinal bazı ekol mensupları gibi nasları kendi görüş ve düşüncelerine âlet ederek yanlış bir anlama ve yorumlama içerisinde dalmak. Evrensel düşünme ve yorumlamada aşırılıklara yer yoktur.

III. HADİSLERİN KUR'ÂN ÂYETLERİYLE BİRLİKTE ELE ALINMASI

Kur'ân ve Sünnet bir birinden ayrılması mümkün olmayan ve bir bütünü meydana getiren unsurlardır. Sünnet, Kur'ân'a muhtaç olduğu gibi, Kur'ân da, Sünnet'e muhtaçtır. Sünnet, Kur'ân'ın açılımını sağlayan, onu te'kit ve tefsir eden bir konuma sahiptir. Kur'ân da, Sünnet'in konumunu belirleyen, onu destekleyen ve Hz. Peygamber'in şahsiyetini şekillendiren bir unsurdur. Kur'ân'ın tefsir edilmesinde Sünnet'e ihtiyaç duyulduğu gibi, hadislerin doğru ve kolay anlaşılması noktasında da Kur'ân'a ihtiyaç duyulmaktadır. Bir konu işlenirken hadislerle beraber âyetlerin de hesaba katılması doğru anlama ve yorumlama açısından gerekli bir husustur. Ancak burada Kur'ân'a hâkim olunması şarttır.

Bu kısımda Sünnet-Kur'ân bütünlüğü, Sünnet'in Kur'ân'a karşı fonksiyonu ve Sünnet'in Kur'ân'a arzı konularına temas edilecektir.

A-Sünnet Kur'ân Bütünlüğü

Kur'ân-ı Kerim insanlara gönderilen ve kıyâmete kadar yürlükte kalacak olan, tebdîl ve tağyîrden uzak,³⁶ evrensel, mu'cîz ve son kitaptır. Kur'ân-ı Kerim'i en iyi bilen , anlayan ve uygulayan Hz. Peygamber (sav.) de kıyâmete kadar insanlar için örnek ve model teşkil eden mümtaz bir şahsiyettir. O, Kur'ân-ı Kerim'i hayatının tüm safhalarında, tüm yönleriyle bir bütünlük içerisinde

³⁶ Hicr, 15/9.

de uygulamış ve pratik olarak İslâm'ın uygulanmasını insanlara göstermiştir. Kur'ân ve Sünnet et ile kemik gibi iç içe girmiş ve birbirinden ayrılmaları mümkün olmayan, İslâm dinini oluşturan unsurlardır. Her ikisi bir bütünü meydana getirmekte ve birliktelik oluşturmaktadır.

Kur'ân ve Sünnet birlikteliğini belirgin bir şekilde görmemizi sağlayan delillerden birisi; Hz. Peygamber'in, bazı hadislerde hadisi zikrettikten sonra hadisin konusuyla ilgili olarak bazı âyetleri okumasıdır. Örneğin, Hz. Peygamber (sav.) *"zekâtı vermeyen herkesin karşısında kıyâmet gününde boynuna dolanacak çok zehirli bir erkek yılan dikilir"* hadisini³⁷ söyledikten sonra akabinde *"Cimrilik ettikleri şey kıyâmet gününde boyunlarına dolanacaktır"* âyetini³⁸ okumuştur. Yine başka bir örnekte, Hz. Peygamber (sav.), *"Mü'minin firâsetinden sakınınız. Zira o Allah'ın nuru ile bakar"* hadisini³⁹ zikrettikten sonra konuyla ilgili olan şu âyet-i kerîmeyi zikreder: *"Şüphesiz ki bunda firâseti olanlar için işâretler vardır."*⁴⁰ Hz. Peygamber kudsî bir hadiste *"(O, salih kullarıma) hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin aklına gelmeyen şeyler hazırladım."* ifadelerini söyledikten sonra te'kit bâbında şu âyet-i kerîmeyi de nakleder: *"Hiç bir kimse onlar için yaptıklarının karşılığı olarak gözlerin aydın olacağı şeylerden neler gizlendiğini bilemez."*⁴¹ Şâfiî de (ö.204/1819) Hz. Peygamber'in bu uygulamalarını gözönünde tutarak Allah'ın kitabındaki hükümlerle, Rasûlullah'ın sünnetindeki hükümleri bir arada kabullenmekle ancak bütünlüğün sağlanabileceğini ifade etmiştir.⁴² Hz. Peygamber'in yukarıda verdiğimiz uygulamalarını ve örneklerini bazı hadis kitaplarının tefsir bölümlerinde ve rivâyet tefsirlerinde bol miktarda görmek mümkündür.

Sahâbe de, Hz. Peygamber'in (sav.) bu metodunu sık sık kullanmakta ve âyet-hadis bütünlüğü içerisinde konuların daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Özellikle bu tutumu sergileyen

³⁷ Nesâî, Zekât, 3.

³⁸ Âl-i İmrân, 3/180. Ayrıca örnek için bk. Kurtubî, a.g.e., IV, 186.

³⁹ Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, (Hicr sûresi) 15. (hadis zayıftır)

⁴⁰ Hicr, 15/75; Başka örnekler için bk. Tirmizî, Sıfâtü'l-Cenne, 1; İbn Mâce, Cihâd, 4.

⁴¹ Müslim, İmân, 312. Âyet için bk. Secde, 32/17.

⁴² Şâfiî, a.g.e., sh., 22.

sahâbîler arasında *muksirûndan* kabul edilen Ebû Hureyre (ö.58/678), Enes b. Mâlik (ö.93/712), Ebû Saîd el-Hudrî (ö.78/697) ve Hz. Aîşe'yi (ö.58/678) zikredebiliriz.⁴³ Sahâbenin bu uygulamasına bir örnek verecek olursak, Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in (sav.) *"Her doğan çocuk ancak fitrat üzere doğar. Bundan sonra anası, babası, onu ya Yahûdî ya Nasrânî veyahut Mecûsî yaparlar"*⁴⁴ hadisini naklettikten sonra fitratla ilgili olması açısından şu âyeti de zikreder: *"O halde sen, yüzünü bir muvahhid olarak dine, Allah'ın o fitratına çevir ki, O, insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışında bir değişiklik bulunmaz. Bu dos-doğru bir dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler."*⁴⁵

Hz. Peygamber'in (sav.) ve sahâbenin bu uygulamasını esas almış olacaklar ki, eser te'lif eden hadisçilerin çoğu, *"ale'l-ebvâb"* sisteme göre tasnif ettikleri eserlerinde bâbın başında önce konuyla ilgili birkaç âyet-i kerîmeyi zikrettikten sonra ilgili hadisleri naklederler. Bu usûlü yaygın bir şekilde Buhârî (ö.256/870) Sahîh'inde, Begavî (ö.516/1122) Şerhü's-Sünne'sinde, Nevevî (ö.676/1277) Riyâzu's-Sâlihîn'de uygulamıştır. Onların böyle bir metod uygulamalarının amacı, konunun âyet-hadis bütünlüğü içerisinde daha net olarak anlaşılmasını sağlamaktır. Dolayısıyla şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, pek çok hadisin doğru anlaşılması âyetlerle daha kolay olmaktadır. Konuya ışık tutması açısından şu örnekleri de gözden geçirmekte fayda var:

"Dünya metâdır. Onun en hayırlı metâsı sâliha kadındır" şeklinde nakledilen hadisde⁴⁶ ilk bakışta kadının bir maddeye benzetildiği veya kadının basite alındığı izlenimi insanda oluşabilmektedir. Ancak Kur'ân âyetlerinde de insan, dünya ve başka şeyler, aynı şekilde metâyâ, maddeye benzetilerek anlatılmaktadır. Aşağıdaki âyetler yukarıdaki hadisin doğru ve daha kolay anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır:

⁴³ Hz.Âîşe ile ilgili örnekler için Zerkeşî'nin *el-İcâbetü li İrâdi mâ İstedrekethu Âişetü ala's-Sahabe* isimli eserine bakılabilir.

⁴⁴ Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân (Rûm sûresi) 1; Müslim, Kader, 22.

⁴⁵ Rûm,30/30. Konuyla ilgili başka örnekler için bk. Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân (Furkân sûresi), 2; Müslim, İmân, 142, 287; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân (Furkân sûresi), 26; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

⁴⁶ Müslim, Rada', 64. Ayrıca bk. Nesâî, Nikâh, 15; İbn Mâce, Nikâh, 15.

“Dünya hayatı bir aldatma metaından başka bir şey değildir.”⁴⁷

“Onlar (kadınlar) sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbise gibisiniz”⁴⁸

“Kadınlardan, oğullardan yığın yığın biriktirilmiş altın ve gü-müşten, salma atlardan, sağmal hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağılılık insanlar için bezenip süslendi. Bun-lar dünya hayatının metâidir. Sonunda varılacak güzel yer Allah’ın huzurudur”⁴⁹

“Bu dünya hayatı, eğlence ve oyundan başka bir şey de-ğil-dir.”⁵⁰

Bu âyetler sayesinde hadisteki mana, kolaylıkla anlaşıl-makta ve yanlış anlaşılma bertaraf edilmektedir. Çünkü hadislerde oldu-ğu gibi, âyetlerde de insanlar bazı şeylere benzetilmektedir. Bu tür benzetmeler (teşbihler), Kur’ân ve hadisin müşterek olarak sahip olduğu dolaylı anlatım üslûbunun çeşitlerindendir.

Başka bir örnek verecek olursak, hadiste “Şüphesiz her üm-metin bir fitnessi vardır. Ümmetimin fitnessi de maldır” buyurulmak-tadır.⁵¹ Hadiste geçen imtihan manasındaki *fitne* kelimesi aynı manada şu âyetle de geçmektedir: “Biliniz ki, mallarınız ve çocuk-larınız birer fitnedir.”⁵² Böylece hadiste geçen *fitne* kelimesinin manası yukarıdaki örnekte olduğu gibi âyetle beraber daha net olarak anlaşılmaktadır. Kur’ân-hadis bütünlüğünü ve birlikteliğini gerçekleştirebilmek Kur’ân’ın iyi bir şekilde bilinmesine ve ona hâkim olunmasına bağlıdır.

B-Sünnet’in Kur’ân’a Karşı Fonksiyonu

Hadisle iştigal eden İslâm âlimleri, Sünnet-Kur’ân ilişkisini işlerken Sünnet’in Kur’ân’a karşı görevinin üç kategoride incele-nebileceğini söylemişlerdir:⁵³

⁴⁷ Âl-i İmran, 3/185.

⁴⁸ Bakara, 2/187.

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/14.

⁵⁰ Ankebût, 29/64.

⁵¹ Tirmizî, Zühd, 26.

⁵² Enfâl, 8/28. Âyetin tefsiri için bk. İbn Kesîr, a.g.e., II, 313.

⁵³ Krs. Şafîî, a.g.e., sh. 52 vd. ; İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., II, 220; Suyûtî, *Miftâhu'l-Cenne*, sh. 34; Ebû Zehv, a.g.e., sh. 229 vd. ; Abdülğani Abdülhâlik, a.g.e., sh. 304-306.

1)- Sünnet, Kur'ân'da bulunan bir hükmü destekler ve kuvvetlendirir. Kur'ân ve Sünnet hakkı ibrâz hususunda sürekli birbirini desteklemektedir. Namaz, oruç, zekât, hac, anne-babaya itaat, haksız yere insan öldürülmemesi, yalan söylenmemesi gibi pek çok konuda Sünnet, Kur'ân âyetlerinin hükümlerini destekler mâhiyette gelmiştir. Örneğin, gönül rızasıyla olmadıkça hiçbir müslümanın malı diğer bir müslümana helâl olmayacağı meâlindeki hadisi⁵⁴, *"Ey iman edenler! Birbirinizin mallarını haram sebeplerle yemeyin"*⁵⁵ âyetini te'yid etmektedir. *"Onlarla iyi geçinin"* âyeti⁵⁶, Hz. Peygamber'in *"Kadınlar hakkında Allah'tan sakının. Siz onları Allah'ın emâneti olarak aldınız ve onların namuslarını Allah adına söz vererek helâl edindiniz"*⁵⁷ hadisiyle te'yid edilmektedir. Kaynaklarda hayli çok olan bu tür örneklerin sayısını daha da çoğaltmamız mümkündür.

2)- Sünnet'in bazı Kur'an âyetlerini açıklamasıdır. Sünnet yeri geldiği zaman Kur'ân'ın müphemini tefsîr, mücmelini tafsîl, müşkilini beyân, mutlakını takyîd, umûmunu tahsîs eder, bazılarına göre de nesheder.⁵⁸ Hz. Peygamber (sav.), peygamberliği süresince salt vahiy alıcı ve aktarıcı bir misyon icrâ etmekle kalmamış, aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'i tebyîn etmekle de mükellef tutulmuştur. Hz. Peygamber'e (sav.) bu görev *"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için sana da bu Kur'ân'ı indirdik. Umulur ki düşünüp anlarlar"* âyetiyle⁵⁹ verilmiştir.

Kur'an ana esasları verdiği için kısa, öz ve muhtasardır. Kur'an'ı açıklayan, tefsir eden hadislerdir.⁶⁰ Bundan dolayı Mekhûl'den (ö.113/731) rivâyet edildiğine göre : *"Kur'ân'ın Sünnet'e olan ihtiyacı, Sünnet'in Kur'ân'a olan ihtiyacından daha faz-*

⁵⁴ Müslim, Kasâme, 29

⁵⁵ Nisâ, 4/29.

⁵⁶ Nisâ, 4/19.

⁵⁷ Müslim, Hac, 147 ; Ebû Dâvûd, Menâsik, 57 ; İbn Mâce, Menâsik, 84 ; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 73 ; Dârimî, Menâsik, 34. Başka örnekler için bk. Bakara, 2/283 ; Müslim, Sıyâm, 3-9, 17-20 ; Bakara, 2/83, Buhârî, İmân, 2, Müslim, İmân, 19-22.

⁵⁸ Bu konuların örneklerini Usûl-i Fıkıh kaynaklarında bol miktarda bulmak ve konuyla ilgili tartışmaları görmek mümkündür.

⁵⁹ Nahl, 16/44. Ayrıca bk. Nahl, 16/64.

⁶⁰ Bk.Şâtübî, a.g.e., IV,9-10 .

ladır."⁶¹ Bu sözlerle Mekhûl, Sünnet'in hizmetinin daha çok olduğuna işâret etmek istemiştir. Sünnet olmadan Kur'ân'ın bütünüyle tam olarak anlaşılması ve tefsir edilmesi düşünülemez. Dolayısıyla tarih boyunca müfessirler, hadisi kaynak almaksızın Kur'ân'ı tefsir etmeye teşebbüs etmemişlerdir. "Peygamberin yaptığı tefsir, müfessirler tarafından bilinmekte olan tefsir demek değildir. Müfessirlerin tefsir anlayışına göre, âyetin lafzî tahlili yapılır, kelimelerin müfret lafızları teker teker ele alınır, lügat manaları incelenir, sarf, nahiv, bedî, beyân, meânî yönlerinden hükümleri açıklanır; kıraat farklılıklarına göre okunuşu ve manaları açıklanır; terkiplerin ifade ettiği hakiki ya da mecâzî manaları açıklanır. Sonunda da âyetin Allah Teâlâ tarafından murâd edilen manası beyân edilir. Hz. Peygamber ise tefsirin, sadece murâd-ı ilâhîyi beyân şeklindeki yönü ile meşgul olmuş, lafız ve terkiplerin ince tahliline girmemiştir. O'nun tefsirinde lafızların istikâkından, kıraatından, irâbından, nüzûl sebeplerinden, belağât vecihlerinden bahsedildiğini göremeyiz. Aynı zamanda O, Kur'ân'dan ancak Allah Teâlâ'nın tebliğ ve beyânını istediği kadarını açıklamış, ilim ve tefekkürle ilgili âyetlerin beyânını, ilme ve kulların tefekkürüne bırakmıştır."⁶²

Hz. Peygamber'in Kur'ân tefsirine dâir şu örnekleri verebiliriz: Oruca başlamakla ilgili olarak Bakara sûresi 187. âyetinde "*Fecirde beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yeyin için*" buyrulmaktadır. Bu âyetle geçen siyah ve beyaz iplik lafızlarında sahâbe tereddüt etmiş ve bunun üzerine peygamberimiz hadisinde âyetten murâdın gündüzün aydınlığı ile gecenin karanlığı olduğunu beyân etmişlerdir.⁶³ "*Namazlara ve orta namaza devam edin*" âyetinde⁶⁴ geçen "*orta namazın*" ikindi namazı olduğunu bizzat peygamberimiz bildirerek müphem kelimeyi açıklamıştır.⁶⁵

⁶¹ İbn Abdilberr, a.g.e., II, 191.

⁶² Soysaldı H.Mehmet, *Kur'ân Tefsirinde Hz.Peygamber'in Yeri*, sh., 287, F.Ü.İ.F.D., sayı: 3,Elazığ, 1998.

⁶³ Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân (Bakara sûresi), 28; Müslim, Sıyâm, 33; Ebû Dâvûd, Savm, 17; Dârimî, Savm, 7.

⁶⁴ Bakara, 2/238.

⁶⁵ Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân (Bakara sûresi), 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 7, 12-13. Örnek için bk.Kurtubî, a.g.e., III, 140; Beydâvî, a.g.e., I, 128; İbn Kesîr, a.g.e., I, 298.

*“Dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır.”*⁶⁶ âyetinde geçen *“harac”* kelimesi Hz. Peygamber’e sorulduğunda *“darlık, zorluk ve güçlük”* manasında olduğunu beyân etmiştir.⁶⁷ *“Başınıza gelen bir musibet, kendi ellerinizle yaptığınız (kötülükler) sebebiyledir ki, çoğunu da Allah affetmektedir.”*⁶⁸ Hz. Peygamber bu âyeti şöyle tefsir etmektedir: *“Dünyada başınıza gelen cezalar, belalar ve kötülükler, hep sizin kendi ellerinizle kazandıklarınız sebebiyledir. Allah, cezalandırdığı birini âhirette ikinci defa cezalandırmaktan ve affettiğini de tekrar cezalandırmaktan yücedir.”*⁶⁹

Hz. Peygamber, Kur’ân’da geçen bazı kavramları da izâh etmiştir. Örneğin giybetle ilgili âyette *“Bir birinizin giybetini yapmayın.”*⁷⁰ şeklinde buyrulmaktadır. Peygamberimiz giybet kavramını açarak giybetin ne olup ne olmadığını, boyut ve sınırlarını şöyle açıklar: *“Kardeşini hoşlanmadığın bir şekilde anmandır.”* Sahâbe araya girerek şayet söylediklerim gerçekse ne olur diye sorunca Hz. Peygamber şöyle cevap verir: *“Eğer söylediğin şeyler kardeşinde bulunuyorsa onun giybetini yapmış olursun. Eğer söylediğin şeyler onda bulunmuyorsa ona iftira etmiş olursun.”*⁷¹ Haset kavramı da aynı şekilde hadislerde daha detaylı açıklanarak daha anlaşılır hale gelmektedir. Kur’ân’ın ilk müfessiri olan Hz. Peygamber’in (sav.) tefsir örneklerini görmek isteyen, Buhârî, Müslim ve Tirmizî gibi bazı müelliflerin eserlerinde açmış oldukları *tefsir* bölümlerine ve rivâyet tefsirlerine bakabilir

3)- Sünnet’in üçüncü görevi, Kur’ân dışında bazı hükümler koymasıdır. Hz. Peygamber (sav.), mecâzî manada ikinci şâri’ olarak kabul edildiği için çok fazla olmasa da Kur’ân dışında bazı hükümler koymuştur. Bu hükümler teşri’ yönünden kabûle şayan hükümlerdir. Hz. Peygamber (sav.) bir hadislerinde, Allah’ın haram kıldığı gibi kendisinin de haram kıldığı şeylerin olduğunu

⁶⁶ Hac,22/78.

⁶⁷ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, II, 391.

⁶⁸ Şûra, 42/30.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 85.

⁷⁰ Hucurât, 49/12.

⁷¹ Tirmizî, Birr, 23. Ayrıca bk. Müslim, Birr, 70; Mâlik, Muvatta, Kelâm, 10; Dârimî, Rikâk, 6; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 384, 386.

ifâde etmektedir.⁷² Sünnet'in Kur'ân dışında koymuş olduğu hükümler arasında insanlara ehli eşeğin, azı dişli yırtıcı hayvanların ve pençeli kuşların etlerinin haram kılınması,⁷³ erkeklerle altın takmanın ve ipek giymenin haram edilmesi,⁷⁴ nesep ile haram olanın süt emme ile de haram olması,⁷⁵ nineye mirastan hisse verilmesi,⁷⁶ babaların karşılıklı olarak mehir vermeksizin kızlarını değiştirme şeklinde tarif edilen şıgar nikahının yasaklanması,⁷⁷ muta nikahının yasaklanması⁷⁸ gibi konuları zikredebiliriz.⁷⁹

Şafîî (ö.204/819), Sünnetin Kur'ân karşısındaki görevi konusunda yukarıda verdiğimiz üç maddeden ilk ikisi üzerinde âlimlerin ittifâk ettiklerini, görüş birliği içerisinde olduklarını, ancak Sünnet'in Kur'ân dışında hüküm koyma hususunda âlimler arasında farklı görüşlerin bulunduğunu söyler.⁸⁰ Kuşkusuz Sünnet'in, Kur'ân dışında bir hüküm getirmesi ona muhâlefet anlamına gelmez. Ancak böyle bir hadisin Kur'ân karşısında hangi görevi icrâ ettiği hususunda tereddüde düşülebilir. Böyle bir tereddütün de hadisin Kur'ân'a muhâlefeti olarak anlaşılmayıp, hadisin Kur'an'ı

⁷² Tirmizî, İlim, 10. Şu iki âyet-i kerîme de bu istikâmette mesaj vermektedir : “Kitap ehlinde Allah’a ve âhiret gününe iman etmeyenler, Allah’ın ve Peygamberinin haram kıldığını haram saymayanlar ve hak din olan İslâmı din edinmeyenlerle boyun eğip kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın” (Tevbe, 9/29). “Peygamber onlara iyiliği emreder, kötülüğü men eder. Temiz şeyleri onlar için helal, murdar şeyleri de haram kılar” (A’râf, 7/157).

⁷³ Bk. Buhârî, Meğâzî, 38 ; Zebâih, 27-28; Müslim, Sayd, 12-16; Ebû Dâvûd, Et’ime, B.32-34; Tirmizî, Et’ime, 3.

⁷⁴ Bk. Ebû Dâvûd, Libâs, 14 ; Nesâî, Zîneh, 40,43,45 ; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 96, IV,392.

⁷⁵ Bk. Buhârî, Şehâdet, 7; Müslim, Rada’, 1.

⁷⁶ Bk. Ebû Davûd, Ferâiz, 5; İbn Mâce, Ferâiz, 4.

⁷⁷ Buhârî, Nikâh, 28.

⁷⁸ Buhârî, Nikâh, 31.

⁷⁹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk.Bünyamin Erul, *Sünnet'in Kur'ân Dışında Hüküm Getirmesi Meselesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank.,1989).

⁸⁰ Şafîî, konuyla ilgili dört görüş zikretmektedir. Bk. Şâfiî,a.g.e., sh. 52-53. Örneğin bazıları Hz. Peygamber (sav.), Kur'ân'da aslı olan konularda teferruâtâ dâir hükümler koyabilir, Kur'ân'dan bir asla dayanmayan hükümler koyamaz derler. Halbuki bu “asl” terimi esnek bir terimdir. İstenirse sünnetteki her hükme Kur'ân'dan “asl” bulunabilir. Çok ilginçtir ki, Peygamberin emir ve hükümlerine itaati emreden âyetler “asl” olarak alınırsa, hadislerle sâbit olan her hüküm bu asla ircâ edilebilir. O takdirde de zaten sünnetin Kur'ân dışında hüküm getirip getiremeyeceği tartışmasına gerek kalmaz. Eğer “asl” dan maksat Kur'ân'dan çıkarılan genel ilkeler ve dinin amaçları ise, yine sahih hadislerdeki her hükmü bunlardan birisine irca edilebilir. Bk. Polat Salahattin, *Hadislerin Kur'ân'a Arzının Problemleri*, sh., 183-184 .

beyân yönünün tam olarak kavranmamasıyla ilgili olduğu bilinmelidir.⁸¹

Kur'ân ile hadis arasındaki zâhiren varolan tenâkuz bazen cem ve te'lif, bazen de tahsîs, takyid veya nesih yoluyla ortadan kaldırılabılır. Bunların örneklerini kaynaklarda bulma imkanımız mevcuttur. Sahîh bir hadisin âyete aykırı olması düşünülemez. Böyle bir aykırılık varsa bu, görünürde olan bir aykırılık olup, bizim aklımıza görüldüğü şekliyledir. Bu, gerçek bir çelişki değildir. Çünkü, Kur'ân ve Sünnet, bir bütünün parçaları gibidir. Her ikisi aynı hedefe doğru âdetat atbaşı olarak gitmektedir. Şâfiî (ö.204/819) ve Şâtîbî (ö.790/1388) gibi birçok âlim, Sünnet'le âyet arasında bir tenâkuzun olamayacağını açıkça ifâde ederler.⁸² Şâfiî, konuyla ilgili görüşünü şöyle beyân eder: Yüce Allah insanlar için iki huccet ortaya koymuştur. Birisi Kur'ân-ı Kerim, diğeri ise, Kur'ân-ı Kerim'de kendisine uyulması farz kılınan Hz. Peygamber'in Sünnet'idir. Dolayısıyla Sünnet'in Kur'ân'a muhâlif olması düşünülemez.⁸³

Hz. Peygamber'den sahîh ve sağlam bir yolla gelen Sünnet'in, Kur'ân'a muhâlif bir hüküm bildirmesi mümkün değildir. Bazen lafız olarak, sanki aralarında bir zıtlık var gibi görünse de aslında birinin anlatmak istediği, diğerrinin aynıdır. Bazen âyet ve hadisin murâdı, müçtehide gizli kalmakta ve ilk anda aralarında çelişki var zannedilmektedir. Aslında böyle bir çelişki söz konusu değildir.⁸⁴ İbn Hazm da (ö.456/1064) kesinlikle sahîh hadislerin Kur'ân'a muhâlif olamayacağı görüşündedir. Ona göre hadisler ya Kur'ân'da olan bir hükme ilâve veya ma'tûf veyahut mücmel olanın müfessiridir.⁸⁵ Muhammed Hamidullah ise: "Fiiliyatta ben şahsen Kur'ân-ı Kerim'le müşahhas tezat teşkil eden bir tek hadis bilmiyorum" diyerek konuyla ilgili kanaatini açıklamaktadır.⁸⁶ Dolayısıyla hadislerin hakikatte Kur'ân'a açıkça aykırı olması de-

⁸¹ Çakan, İ. Lütî, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, sh., 162, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neşriyat, İst., 1982.

⁸² Bk. Şâfiî, a.g.e., sh., 90 ; Şâtîbî, a.g.e., IV,19.

⁸³ Şâfiî, a.g.e., sh., 90.

⁸⁴ Abdulganî Abdulhâlik, a.g.e., sh., 297.

⁸⁵ İbn Hazm, a.g.e., II, 255.

⁸⁶ Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası*, sh., 58, terc., M.S.Mutlu, Yağmur Yay., İst., 1965.

mek onların Hz. Peygamber'in sözü olmaması demektir.

Muhaddisler, özellikle mevzû hadisleri sahih hadislerden ayıklama konusunda *"hadislerin Kur'ân'a aykırı olmamasını"* prensip olarak kabul etmişler ve Kur'ân'a aykırı olan hadisleri reddetmişlerdir. Örneğin, *"Kadınlar, evlerin lambalarıdır, fakat onlara okuma yazmayı öğretmeyiniz"* uydurma hadisi⁸⁷ başta Alâk sûresinin ilk âyetleri olmak üzere ilimle ilgili pek çok âyete, hatta sahih hadislerle de⁸⁸ açık bir şekilde aykırıdır. *"Dünyanın ömrü yedi bin senedir. Biz yedinci binin içinde bulunmaktayız"* uydurma haberi⁸⁹ tamamen kehânetle ilgili olup Kur'ân'ın pek çok âyetine aykırıdır.⁹⁰ Kıyâmetin ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimse bilemez. Nitekim Hz. Peygamber'e (sav.) Cebrâil tarafından böyle bir soru tevcih edilmiş ve Hz. Peygamber de (sav.) ince bir üslûpla *"Sorulan sorandan daha bilgili değildir"* diyerek⁹¹ kıyâmetin ne zaman kopacağını kimsenin bilemeyeceğini anlatmak istemiştir. *"Kötü ahlaklı olmak, affedilmeyecek bir hatadır."*⁹², *"Ashâbıma sövmek affedilmeyecek bir günahıdır."*⁹³ mevzû hadisleri *"Şüphesiz ki Allah, kendisine ortak koşulması dışında dilediği kimseyi affeder."*⁹⁴ âyetine aykırıdır. *"İsmim, içinde bulunan bir eve fakirlik girmez."*⁹⁵, *"İsimleri Ahmed ve Muhammed olan kimseler Cehenne me girmez."*⁹⁶, *"Doğan çocuğuna teberrûken Muhammed ismini verenin hem çocuğu, hem de kendisi, Cennet'tedir."*⁹⁷, *"Yüzü güzel olan, siyah gözlü insanlara azâb edilmez."*⁹⁸, *"Güzel yüze bakmak*

⁸⁷ Aclûnî, a.g.e., II, 316.

⁸⁸ İbn Mâce, Mukaddime, 17. Ayrıca bk. Okıç M. Tayyib, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, Ankara, 1973.

⁸⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Menârul-Münîf*, sh., 80, trs., A.Ebû Gudde, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, trs.

⁹⁰ Bk. A'râf, 7/187; Lokmân, 31/34; En'âm, 6/50.

⁹¹ Buhârî, İmân, 38. Dünyanın ömrünü tahdit eden bazı hadislerin yorumları için bk. Muhammed Ebû Şehbe, a.g.e., I, 329.

⁹² Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Zaife ve'l-Mevzûa*, I, 247, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, 1992.

⁹³ Aclûnî, a.g.e., I, 444.

⁹⁴ Nisâ, 4/48.

⁹⁵ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, I, 156, thk., A.Muhammed Osman, 2.bsk., Dâru'l-Fikr, 1983.

⁹⁶ Bk. İbnü'l-Cevzî, a.g.e., I, 157; İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., sh., 61; İbn Arrak, *Tenzihu's-Şeriatil-Merfûa*, I, 226, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1981.

⁹⁷ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., I, 157; İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., sh., 61.

⁹⁸ Elbânî, a.g.e., I, 255.

*ibâdet*tiir.”⁹⁹ şeklinde gelen mevzû hadisler, insanı kurtuluşa götürecektir. Bu tür rivâyetler, kurtuluşu basite indirgemekte ve hedef saptırmaktadır. Halbûki âyet-i kerimelerin bu konuda öngördüğü husus öncelikle kişinin imân sahibi olması ve amel-i sâlih işlemesidir. “*Veled-i zina cennete giremez*”¹⁰⁰, “*Zina yapanların çocukları, kıyâmet gününde maymun ve domuz olarak haşrolunacaktır.*”¹⁰¹, “*Zina yoluyla doğan kişi, babası ve çocuğu Cennet’e giremez.*”¹⁰² gibi uydurma haberler de suçların şahsiliğini anlatan “*Hiç bir günahkar bir başkasının günahını çekmez*” âyetine¹⁰³ aykırıdır. “*Onlarla (kadınlarla) istişâre ediniz, (ancak) onlara muhâlefet ediniz.*”¹⁰⁴ mevzû hadisinin de “*Ana-baba aralarında danışarak ve anlaşarak (çocuklarını) sütten kesmek isterlerse, ikisine de sorumluluk yoktur.*”¹⁰⁵ âyetine aykırılığı âşikârdır. Bu tür mevzû hadislerin, daha ilk bakışta mevzû oldukları, Kur’ân’a, hatta sahîh hadislerle ve dinî prensiplere aykırı oldukları apaçık ortadadır. Dolayısıyla mevzû hadislerin ayıklanmasında Kur’ân kriteri önemli ölçüde rol oynamaktadır.

C-Sünnet’in Kur’ân’a Arzı

Hadis-Kur’ân bütünlüğü işlenirken hadis tarihinde “arz hadi-

⁹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., sh., 62.

¹⁰⁰ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., III, 110-111; İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., sh., 133; Aliyyü’l-Kârî, *Esrâru’l-Merfûa fi’l-Ahbârî’l-Mevzûa*, sh., 362, thk., Muhammed b. Lutfi es-Sebbâğ, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, Beyrut, 1986; Aclûnî, a.g.e. II, 372.

¹⁰¹ İbn Arrak, a.g.e., II, 220.

¹⁰² İbnü’l-Cevzî, a.g.e., III, 110.

¹⁰³ Fâtûr, 35/18. Ayrıca şu âyet-i kerimeye bk. En’âm, 6 /164; Müddessir, 74/38; Necm, 53/38-39. Mâlik, âyet-hadis teâruzunu konusunda “*Bir köpek bir kaptan su içtiğinde o kabı yedi defa yıkayınız*” (Bk. Buhârî, Vudû’, 33; Müslim, Tahâret, 89) hadisini değişik ve ilginç bir şekilde yorumlamış ve şu âyete aykırı bulmuştur: “*Kendileri için neyin helal kıldığını sana soruyorlar. De ki: Sizin için bütün temiz nimetler helâl kılındı. Alıştırarak ve Allah’ın size öğrettiğinden öğretmek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların da size tutuverdiklerinden yiyin ve üzerine Allah’ın adını anın. Allah’tan korkun. Çünkü Allah hesabı çok çabuk görendir.*” (Mâide, 5/4). Mâlik bu âyetten hareketle hadis hakkında şu değerlendirmeyi yapar. Avlanan köpeklerle ilgili âyete göre biz onun avını yiyoruz da yaladığı niye kerih olsun? Malik bu hadisi bu sebeple zayıf kabul etmiştir. (Bk. Sâtibî, a.g.e., III, 17).

¹⁰⁴ Sehâvî, *Mekâsidü’l-Hasene*, sh., 297, thk., Muhammed Osman, Dârü’l-Kitâbî’l-Arabî, Beyrut, 1994; Aclûnî, a.g.e., II, 3.

¹⁰⁵ Bakara, 2/233.

si” olarak geçen ve hadislerin Kur’ân’a arz edilmesiyle ilgili bu hadisin sıhhati hakkında ve hadislerin Kur’ân’a arzı konusunda da bazı bilgiler vermek istiyoruz. Çünkü bu konu üzerinde bugün de bazı tartışmalar yapıla gelmektedir. “Özellikle günümüzde entellektüeller başta olmak üzere pek çok müslüman, hadislerin senetlerinin sağlam olmasının yetmediğini, metinlerinin yani muhtevalarının da Kur’ân’la çelişip çelişmediğinin kontrol edilmesi gerektiğini dile getirmektedirler. Özetle söylenmek istenen şudur: Eğer bir hadis Kur’ân’daki bir hükme, bir inanca, bir ilkeye, bir habere veya bunlardan birden fazlasına ters düşüyorsa reddedilmelidir. Çünkü Hz. Peygamber Kur’ân’a ters bir şey söylemez ve yapmaz. Eğer Kur’ân’la hadis arasında çelişki varsa o hadis peygambere ait değildir. Yani sahîh değildir. Şu halde işin uzmanları biran önce bütün hadisleri Kur’ân’la test etmeli ve müslümanlar Kur’ân’a uygunluğu sâbit olan hadislerle gönül rahatlığı ile amel etmelidirler. Böylece hadis diye dine sokulmuş uydurma hadisler temizlenmiş olacaktır.”¹⁰⁶

Bahsettiğimiz arz hadisi şöyledir: “*Benden nakledilen hadislerle Allah’ın Kitabına arz edin. Ona uygun ise ben söylemişimdir, aykırı ise ben söylememişimdir.*”¹⁰⁷ Âlimler tarafından bu hadisin sıhhati hakkında pek çok görüş beyân edilmiştir. Bunların en başında Şâfiî bu hadis için “*râvîsi meçhûldür*” diyerek bu hadisi kabul etmez.¹⁰⁸ Hattâbî bu hadis için uydurma manasına gelen “*Ashı yoktur, bâtıldır.*” ifadesini kullanır.¹⁰⁹ Suyûtî (ö.911/1505) “*Miftâhu’l-Cenne*” isimli eserinde konuya geniş yer ayırmış ve hadisin değişik versiyonlarını kaydederek hiç birinin sağlam olmadığını belirtmiştir.¹¹⁰ İbn Abdilberr (ö.463/1070) ilim ehli indinde bu hadisin peygambere nispetinin sâbit olmadığını ifade eder.¹¹¹ Abdurrahman b. Mehdi de (ö.198/813) bu hadisi zındıkların ve hâricîlerin uydurduklarını söyler.¹¹² Beyhakî (ö.458/1065) ise

¹⁰⁶ Polat Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, sh., 239.

¹⁰⁷ Şâfiî, a.g.e., sh., 104; İbn Abdilberr, a.g.e. II, 191 ; Aclûnî, a.g.e., I, 86.

¹⁰⁸ Şâfiî, a.g.e., sh., 105. Müellif hadiste geçen meçhûl râvinin kim olduğunu açıklamamıştır.

¹⁰⁹ Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, IV, 299, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut. 1981.

¹¹⁰ Suyûtî, a.g.e., sh., 42-47.

¹¹¹ İbn Abdilberr, a.g.e. II, 191.

¹¹² Şâtibî, a.g.e., IV,16.

hadisin senedinde inkitâ olduğunu ifade eder. Bununla birlikte Beyhakî, hadisin başka tariklerle de geldiğini, ancak hepsinin zayıf olduğunu belirtir.¹¹³ Ayrıca hadisin uydurma olduğunu söyleyenler de vardır.¹¹⁴

Netice olarak, değişik lafızlarla ve senedlerle nakledilen arz hadisine İslâm âlimlerinin çoğu sıcak bakmamışlar ve bu hadisi reddetmişlerdir.¹¹⁵ Ali Toksarı da arz hadisini Zındıklar veya Râfızîler'in uydurduklarını söyledikten sonra şu yorumu yapmaktadır: "Hadisleri Kur'ân-ı Kerim'e arzetmek sûretiyle âyetlere muhâlif olan haberlerin kabul edilmemesi gibi son derece masûmâne bir gerekçe ile bu hadisi uydurmuşlardır. Böylece bunlar, önlerine gelen her türlü hadisi Kur'ân-ı Kerim'e arz ederek, âyetleri te'yid eden haberleri kabul edip, diğerlerini kabul etmemekle Sünnet'in tebyîn ve müstakil hüküm koyma fonksiyonunu ortadan kaldırmayı hedeflemiş olabilirler. Hadislerin dindeki yerine bu şekilde değer biçmek ise Sünnet'in hiçbir teşriî değeri olmadığını kabul etmek manasına gelir."¹¹⁶

Bununla beraber konu üzerinde doktora tezi yapan Ahmet Keleş, hadise menfî bakanları zikrettikten sonra araştırmasında şu tespitleri yapmaktadır : Arz hadislerinden bazıları muteber hadis mecmûalarında muhaddisler ve Usûl-i Fıkıh kitaplarında da¹¹⁷ bazı hanevî âlimleri tarafından zikredilmiş ve tahriç edilmiştir. Arz hadislerinin bu şekilde rivâyet edilmesi, bu konudaki hadislerin tamamının mevzû sayılıp geçilmesinin isabetli olmayacağını bize göstermektedir.¹¹⁸ Ahmet Keleş araştırmasında konuya ılımlı bakmakta ve arz yöntemini benimsediğini şu ifadelerle belirtmektedir: " Meşrûiyyetini Hz. Peygamber'den, sahâbeden ve

¹¹³ Suyûtî, a.g.e., sh., 44.

¹¹⁴ Bk.Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevzûa*, sh., 278-283, thk., Abdurrahman b. Yahya, Kahire, 1960; Sehâvî, a.g.e., sh., 36; Aclûnî, a.g.e., I, 86.

¹¹⁵ Değişik tariklerle gelen hadisin sıhhat açısından değerlendirilmesi , hadise amel edenlerin görüşleri ve mezheplerin arz anlayışı için bk.Toksarı Ali, a.g.e., sh., 115-118,126-127,137-151; Keleş Ahmet, *Hadislerin Kur'ân'a Arzı*, sh., 71-77,84-101, İnsan Yay., İst., 1998.

¹¹⁶ Toksarı Ali, a.g.e., sh.,125-126.

¹¹⁷ Örnek olarak bk. Serahsî, a.g.e., I, 365. Serahsî hadisi eserinde zikretmekte ancak hadisçiler gibi hadisin sıhhati hakkında bir kritik yapmamaktadır.

¹¹⁸ Keleş Ahmet, a.g.e., sh., 79. Yazar arz uygulamasının leh ve aleyhinde olan görüş ve delilleri kitabında geniş olarak zikretmektedir. Geniş bilgi için bk. a.g.e., sh., 84-101.

daha sonraki bir çok âlimin uygulamalarından alan arz yöntemi- nin, Sünnet'in değerlendirilip anlaşılmasında oldukça önemli bir kriter olduğu kanaatindeyiz. Bu yöntemden yararlanmaya ise, geçmiş devirlerden daha çok bizim çağımızın da ihtiyacı olduğunu düşünüyoruz.”¹¹⁹

Hadis, sıhhat açısından her ne kadar kabul edilmese de hadisin içerdiği muhtevânın doğru olduğunu söyleyen, Sünnet'in Kur'ân'a arz edilmesini savunanlar olduğu gibi, bu görüşün yanlış olduğunu ve tehlikeli durumlara götüreceğini savunanlar da olmuştur.¹²⁰ Hatta bazıları, arz hadisini Hz. Peygamber'e itaati ön- gören âyetlere aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmişlerdir.¹²¹ Bazı kişiler tarafından Sünnet'i Kur'ân'a arzetmek, Kur'ân'da bulun- mayıp sadece Sünnet ile sâbit olan her şeyin reddedilmesi olarak anlaşılmış, dîni hükümlerin çoğunun da Sünnet ve özellikle âhâd haberlerle sâbit olmasından dolayı bunu kendilerine göre dîni ahkâmın çoğunu kabul etmeme ve dolayısıyla Allah'ın itaat etme- yi emredip, karşı gelmeyi yasaklamasına rağmen Rasûlullah'ı ka- bul etmeme ve onu yalan söylemekle suçlama olarak değerlendirilmiştir.¹²² Ahmet Akseki de konuyla ilgili çekincelerini şu şekil- de dile getirir: “Rivâyet olunan arz hadisine peygamberin hadisi nazarıyla bakacak olursak, Kur'ân-ı Kerim'de açık olarak bulun- mayan bir hükmü ihtivâ eden hadislerin hiç biri peygamberden değildir, diye hükmetmek lâzımdır. Bu ise dini yıkmaktan başka bir şey değildir.”¹²³ Ali Osman Koçkuzu arz hadisiyle ilgili şu yo- rumu yapar: Sünnet'i teşride kaynak saymayı hazmedemeyenle- rin “arz hadisi” diye adlandırılan bir haberle, peygamberimizden gelen hadislerin, Allah'ın kitabında benzerini aradıkları da bilin- mektedir. Dinin pek çok hükmünü yalnız başına tesbit eden Sün- net'in, böyle bir kayda –hangi manada olursa olsun – tâbi tutula- mayacağını ifade eden ilim adamları, adı geçen hadisin sıhhatin-

¹¹⁹ Keleş Ahmet, a.g.e., sh., 103.

¹²⁰ Bk. ed-Dümeynî, Misfir b. Gurmullah, *Hadiste Metin Tenkidi Metodları*, sh., 258-259, terc. İlyas Çelebi-Adil Bebek-Ahmet Yücel, Kitabevi Yay., İst., 1997.

¹²¹ Muhammed Ebû Şehbe, a.g.e., sh., 58.

¹²² ed-Dümeynî, a.g.e., sh., 258.

¹²³ Akseki Ahmet, *Riyâzü's-Sâlihîn ve Tercemesi*, (Mukaddime), I, XXI, D.İ.B.Y., 7.bsk., Ankara., 1981.

den şüphe etmişlerdir. Hadisi kabul edenlerin nokta-i nazarları da ayırdır. Onlara göre, Sünnet'in müstakillen getirdiği bir hükmün bile, Kur'ân-ı Kerim'de mutlaka aslı vardır. Her ikisinin vazifeleri müşterektir.¹²⁴

Sahâbeden itibâren bütün İslâm âlimleri arzı, Sünnet'in Kur'ân'a muhâlif hüküm koyamayacağı şeklinde anlamışlar ve tarih boyunca bunu her konuda uygulamışlardır. Ayrıca Kur'ân ve Sünnet'in birbirine muhâlif hüküm içermeyeceklerini belirtmişlerdir. Sahâbe nakledilen bir hadisin Kur'ân'ın sarîh hükümleri arasında çelişki gördüklerinde Kur'ân'ı esâs almışlar ve rivâyet edilen haberde bir illet bulunduğunu farzederek onunla amel edilmemesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Sahabenin bu uygulaması bize bir yöntem vermektedir.¹²⁵ Burada ihtilâfa yol açan ve açıklığa kavuşturulması gereken en önemli mesele, arızdan ne kastedildiğinin açık ve net bir şekilde ortaya konulmasıdır. Hadislerin Kur'ân-ı Kerim'e arzı demek, sadece Kur'ân-ı Kerim'de aslı veya benzeri bulunan, bir başka ifade ile, âyetleri te'yid eden hadislerin kabul edilip diğerlerinin reddedilmesi mi, yoksa sarîh âyetlerle ters düşen hadislerin kabul edilmemesi mi demektir? Birinci türden arzı, arz hadisi ister sahîh olsun isterse olmasın Ehl-i Sünnet'e mensup hiçbir İslâm âlimi kabul etmemiştir. Bu neviden arzı, Sünnet'i teşrî'î değerden dolayı da olsa düşürüp, Kur'ân-ı Kerim âyetlerini keyiflerine göre te'vil ederek, kendi kötü emellerine kavuşmak isteyen Zındıklar ile aşırı Râfızîler vb.leri, kabul edebilir. Bu şekilde düşünenler, Kur'ân-ı Kerim'e aykırı gerekçesiyle sahîh olan bir çok hadisi red yoluna gitmişlerdir. Hadislerin Kur'ân-ı Kerim'e arzının ikinci manada olacağı düşüncesi daha doğrudur.¹²⁶ Arz yönteminde dikkat edilmesi gereken hususların başında aşırı gidilmemesi ve bu işi ehliyetli uzman kişilerin yapmasıdır.¹²⁷

Şunu da belirtmek gerekir ki, arzı ulu orta değil de belli bir metodoloji çerçevesinde yapmalıyız. Örneğin, herhangi bir yerde

¹²⁴ Koçkuzu Ali Osman, a.g.e., sh., 19.

¹²⁵ Toksarı Ali, a.g.e., sh., 130-131.

¹²⁶ Toksarı Ali, a.g.e., sh., 128-129.

¹²⁷ Suat Yıldırım, a.g.e., sh., 115.

rastladığımız veya işittiğimiz bir hadisi elimize alıp, Kur'ân'ın altıbin küsur âyetiyle karşılaştırmak sûretiyle arz yapamayız. Önce elimizdeki hadisin bütün varyantlarını tesbit edeceğiz. Sonra bu hadisi Sünnet'in bütünlüğü içerisinde ilgili diğer hadisler içerisinde değerlendireceğiz. Sonra o hadis ile ilgili âyetleri, yine Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde inceleyeceğiz. Tâbir câizse, her iki değerlendirmenin neticelerini birbirine arzedeceğiz. Bir âyeti diğer âyetlerden, bir hadisi de diğer hadislerden bağımsız olarak değerlendirsek bütünlüklerini ihlâl etmiş oluruz. Bu da bizi onları yanlış anlamaya, dolayısıyla arzın hatalı sonuç vermesine götürebilir.¹²⁸ Arz işlemi öncelikle mevsûkiyeti genel kabul görmüş hadisler yerine, sıhhati ihtilâflı veya diğer bazı problemleri bilinen hadisler üzerinde uygulanmalıdır. Özellikle sıhhati tartışmalı hadislerde arz işlemi çok pratik sonuçlar doğurabilir.¹²⁹ Arz yöntemini savunan Mehmet Sait Hatipoğlu'nun bu konudaki görüşleri de şöyledir : Bu hadisin peygamber sözü olmadığı muhakkak ise de prensip olarak doğruluğunda şüphe yoktur. Hadis tenkidinde Kur'ân'ın hakemliğine başvurma yolu, İslâm âlimlerince benimsenmiş bir keyfiyettir. Husûsiyle ilk iki asırda, İslâm tefekkür dünyasını meşgul eden siyasî, fikrî vs. her türlü meselenin Hz. Peygamber'e çözdürtülmek istenmesi, ortalığı sayısız rivâyetlerin kaplamasına sebep olmuştur. Bunların tahkiki usullerinden en tesirli, şüphesiz onları, tahrifsiz kalmış bir kaynağın, yani Kur'ân-ı Kerim'in süzgecinden geçirmek idi.¹³⁰

Sünnet'in her hükmünün arka planını, yani ortamını iyi tespit etmek esastır. Bununla bağlantılı olarak Peygamberimizin sünnetinden her birinde esas aldığı ilkeyi ve prensibi tâyin önemlidir. Yâni her Sünnet'in hangi şartlarda ve hangi gayelerle ortaya konulduğu tespit edilmelidir. Bu tespitlerde Sünnet-Kur'ân bütünlüğü ve ilişkisine de dikkat edilmelidir. Çünkü Kur'ân'ı Sünnet tefsir ettiği gibi, bazen de Sünnet'i Kur'ân tefsir eder. Aynı şekilde Sünnet'in bütünlüğüne riâyet için incelenen konuyla alakalı bütün hadisleri bir araya getirmek lazımdır. Belki de hadisler birbirini

¹²⁸ Polat, Selahaddin, *Hadislerin Kur'ân'a Arzının Problemleri*, sh.,178 .

¹²⁹ Polat Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, sh., 186.

¹³⁰ Hatipoğlu M.Said, *Hilâfetin Kureyşliliği*, sh.,186-187.

tefsir etmektedir.¹³¹ Bu konuyu aşağıdaki başlık altında inceleme-ye çalışacağız.

Netice olarak, arz hadisi her ne kadar sıhhat açısından kabul edilmese de uygulamada aşırı gidilmemesi şartıyla hadislerin Kur'ân ile bir arada ele alınarak düşünülmesi ve değerlendirilmesinde bir sakınca yoktur. Sahâbe arasında bu işi en yaygın bir şekilde Hz. Âişe yapmıştır.¹³² Bu konuda Hz. Âişe'nin uygulamalarını gözardı etmemek gerekir.

IV- AYNI KONUDAKİ HADİSLERİN BÜTÜNLÜK İÇİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Aynı konuda Kur'ân âyetlerini bir arada, bütüncül bir yaklaşımla ele alıp değerlendirmek gerekiyorsa, aynı şekilde aynı konuda nakledilen hadisleri de bir arada ele alıp bir bütünlük içerisinde değerlendirmek ve yorumlamak gerekir. Bunun bir zorunluluk olduğu kanaatindeyiz. Konuların daha doğru ve daha kolay anlaşılması için bu metod günümüzde revaçta olan bir metoddur. Özellikle Kur'ân-ı Kerim'in "*konulu tefsir*" dediğimiz, konulara göre tefsir edilmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır ki, gerçekten bu tür tefsirlere de günümüzde ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı konuda nâzil olan âyetlerin sadece bir kısmına bakılıp diğerlerini gözardı etmek ve konuyu dar çerçevede anlamaya çalışmak insanı bazen yanlış neticelere götürebilir. Örneğin, içkinin haram edilişiyle ilgili âyetleri¹³³, cihâdın önemi, fazileti ve farziyetiyle ilgili âyetleri, hidâyet ve dalâletle ilgili âyetleri, şefaât konusunu bir bütünlük içerisinde ele almayıp parçacı bir yaklaşımla değerlendirmek doğru bir yaklaşım tarzı değildir.

Kur'ân'ı tefsir ederken hataya düşmemek ve yorum-nass çelişkisine yol açmamak için Kur'ân'ı bir bütünlük içerisinde ele al-

¹³¹ Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, sh., 267.

¹³² Hz. Âişe'nin hadisçiliğini esas alan müstakil eserler ve makaleler de hazırlanmıştır. Bk. Bedreddin Zerkeşi (ö.794/1391), *el-İcâbe li İrâdi ma İstedrekethu Âişetu ale's-Sahâbe* (thk. Saîd Afgânî), 3. bsk., el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1990; Hatipoğlu M.Said, *Hz.Âişe'nin Hadis Tenkitçiliği*, A.Ü.İ.F.D., sayı: XIX, Ank., 1973; Aşık Nevzat, *Hz. Âişe'nin Hadisçiliği*, Öğrenci Basımevi, İzmir, 1987.

¹³³ Bk. Bakara, 2/219; Nisâ, 4/43; Mâide, 5/90; Nahl, 16/67.

mak ve âyetler arasında var olan muhteva birliğini, uyumu gözden irak tutmamak ilim adamına düşen en büyük sorumluluklardan biridir.¹³⁴ Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona bilinen tertibiyle tefsir etme geleneği, onun bir bütün olarak değerlendirilmesini bir ölçüde engellemiştir. Çünkü Kur'ân, iletmek istediği mesâjları muayyen başlıklar altında sunmayıp Kur'ân'ın her yerine serpiştirmiştir. Kur'ân'ın âyet âyet baştan sona tefsir edilmesiyle konuyla ilgili başka âyetler ele alınamamıştır, dolayısıyla pek çok husus açıklığa kavuşturulamamıştır.¹³⁵ Bu durumda çözüm: Kur'ân'ı konularına göre tefsir etme, onun bütünlüğünü gözetmede daha elverişli bir ortam sağlayabilir.¹³⁶ Konulu tefsir metodunun, genel tefsir metoduna nazaran avantajlı tarafı, Kur'ân'da bir konu ile alakalı bütün âyetlerin, târihi sıra içinde incelenip, o konunun okuyucuyu tatmin edecek tarzda ve etraflı bir şekilde ortaya konulmasına imkan vermiş olmasıdır.¹³⁷

Hadislerin doğru anlaşılması noktasında da yukarıda bahsedilen metod, aynen geçerlidir. H.II. asrın ortalarından itibaren tasnif edilmeye başlanılan hadisler, daha pratik ve kullanılması daha kolay olması hasebiyle çoğunlukla “*ale'l-ebvâb*” sisteme göre dizayn edilmiştir. Bu tür hadis kaynakları kısmen söylenilen bu hususu gerçekleştirmiş olmasına rağmen, bazı eksiklikler de yok değildir. Çünkü hadis kaynaklarını hazırlayan müelliflerin, bir konuda Hz. Peygamber'den (sav.) vârid olan hadislerin tamamını toplama, bir araya getirme gibi bir amaçları ve imkanları söz konusu değildir. Onlar kendilerine ulaşan veya şartlarına uygun olan hadisleri konularına göre hazırlayıp toplamaya çalışmışlardır. Bu yönüyle bir eksiklik olsa da okuyucu için aynı konuda belli sayıdaki hadisleri bir arada görme, değerlendirme imkanı vardır. Dolayısıyla aynı konuda vârid olan hadisleri sened ve metin olarak ele alarak bir bütünlük içerisinde değerlendirmek kişiyi daha

¹³⁴ Dumlu Ömer, *Konulu Tefsir ve Düşündürdükleri*, sh., 157, Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu, Samsun, 1993.

¹³⁵ Albayrak Halis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, sh., 156, Şûle Yay., 2.bsk., İst., 1993.

¹³⁶ Albayrak Halis, a.g.e., sh., 152. Konulu tefsirin önemi hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, sh., 33 vd., terc., Salih Özer, Fecr Yay., 2.bsk., Ank., 1998.

¹³⁷ Güngör, Mevlüt, *Tefsirde Konulu Tefsir Metodu*, sh., 13, Kur'ân Araştırmaları I, Kur'ân Kitaplığı, İst., 1995.

sağlıklı ve daha tutarlı bir sonuca götürecektir.

Bir hadisin sahîh sayılan bütün hadisler içerisinde, bir bütünlüğü mevcuttur. Ayrıca aynı hadisin birden çok varyantı olması itibarıyla, hadis için, Kur'ân hakkında söz konusu olmayan ikinci bir bütünlük problemi söz konusudur. Yani bir hadis bütün varyantları toplanmadan değerlendirmeye tabi tutulursa yanlış sonuçlara varılabilir. Çünkü bir hadisin farklı varyantlarının mukayesesi sonucunda, ilk rastladığımız varyanttakinden farklı şekilde anlayabiliriz.¹³⁸ Bu sebeple, mevcut bütün varyantların karşılaştırılması, ilgili rivâyetlerin bir arada değerlendirilmesi, ciddi bir metin tahliline gidilmesi kaçınılmazdır. Şayet tek bir hadis üzerine çalışılıyorsa, o hadisin bütün varyantlarıyla karşılaştırılması, ortak lafızlarla, şâzz kalan lafızlar tesbit edilerek Hz. Peygamber'e ait olduğuna kanaat getirilen metnin yeniden tesbit edilmeye çalışılması âdeti bir zorunluluktur. Özellikle de aynı sahabîden veya birkaç ravisi itibarıyla ortak isnaddan gelen varyantlar, daha titiz bir şekilde incelenmelidir.¹³⁹ Kaldı ki, bazı hadislerin diğer bazılarını tefsir ettiğini ve bazıları arasında takyîd, tahsîs veya nesih gerçeğinin olduğunu unutmamak gerekir. Hadislerin doğru anlaşılması için bu metod kaçınılmazdır. Söylediklerimizi kanıtlayıcı mâhiyette şu örnekleri vermek istiyoruz. :

1)- *“Üç şeyde uğursuzluk vardır; Kadın, ev ve at .”* hadisini¹⁴⁰ tek başına ele aldığımız zaman hadisi yanlış anlarız. Ancak konuyla ilgili diğer hadislerle de baktığımızda konu daha net olarak anlaşılmaktadır. Çünkü hadisin eksik nakledilmesi bir yana, başka hadislerde ise İslâm'da uğursuzluğun olmadığı ifade edilmiştir.¹⁴¹ Ayrıca hadisi nakleden Ebû Hureyre, sözün yarısında Hz. Peygamber'in huzuruna girdiği için hadisi eksik rivâyet etmiştir. Hz. Âişe Ebû Hureyre'yi tenkit ederek hadisin tamamını şöyle nakleder: *“Cahiliyye ehli uğursuzluğun at, ev ve kadında olduğunu söy-*

¹³⁸ Polat Salahattin, a.g.e., sh., 240.

¹³⁹ Erul Bünyamin, Hz. Peygamber'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi, sh., 71.

¹⁴⁰ Farklı rivâyetler için bk. Buhârî, Nikâh, 17, Cihâd, 47, Tıb, 43; Müslim, Selâm, 116; Ebû Dâvûd, Tıb, 24; Tirmizî, Edeb, 58; İbn Mâce, Nikâh, 55; Mâlik, Muvatta, İsti'zân, 21; Ahmed b. Hanbel.Müsned, V, 335, 338.

¹⁴¹ Bk.Müslim, Selâm, 110-117.

ler.”¹⁴² Dolayısıyla hadis bu çerçevede esas manasını bulmakta ve yanlış anlaşılma ortadan kalkmaktadır.

2)- Kız çocukları, kadınlar, anneler hakkında genel olarak pek çok hadis rivâyet edilmiştir.¹⁴³ Hadislerde kadının gerçek konumunu ve değerini doğru bir şekilde anlayabilmek için konuyla ilgili hadislerin tamamını görerek bir bütünlük içerisinde konuyu değerlendirmek ve yorumlamak icap eder.

3)- Hadislerde sadaka kavramının önemini, genişliğini ve kapsamını daha iyi kavrayabilmek için sadaka ile ilgili nakledilen hadislerin tamamına birden bakmak gerekir. Çünkü hadislerde sadakanın ömrü uzattığı, gülümsemenin, güzel bir sözün, yolda eziyet veren şeyin yoldan kaldırılmasının sadaka olduğu vb. pek çok konunun sadaka kavramının kapsamına girdiği görülmektedir. Dolayısıyla konunun daha doğru anlaşılması hadislerin tamamına birden bakılmasını gerektirmektedir.

4)- Bazı hadislerde kişinin elbisesini uzatması, men edilmektedir. Hadis şöyledir: *“Üç kişi vardır ki, kıyâmet gününde Allah onlarla konuşmaz; verdiği başa kakan, yalan yeminle malına revaç sağlayan ve elbisesini uzatan kişi.”*¹⁴⁴ Başka rivâyetlerde, elbisenin topukların altına salınması halinde, oraların Cehennem’de olacağı, kıyâmette Allah’ın onlara bakmayacağı ve onları temize çıkarmayacağı beyân edilmektedir.¹⁴⁵ Sadece verdiğimiz bu rivâyetlere bakılıp aynı konuda nakledilen diğer rivâyetlere müracaat edilmediğinde konu, anlaşılması gerekenden çok değişik şekilde ve yanlış olarak anlaşılacaktır. Konuyla ilgili diğer rivâyetlerde açıklayıcı mâhiyette şu bilgiler bulunmaktadır: *“Kıyâmet gününde Allah, kendini beğenerek eteğini sürükleyen insanın yüzüne bakmaz.”*¹⁴⁶ Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir’e sarkan eteğini sorması üzerine *“Sen onu kibir olarak yapanlardan değilsin.”* şeklinde cevap ver-

¹⁴² Hattâbî, *A’lâmü’l-Hadîs*, II, 1380.

¹⁴³ Kadınlara ilgili hadislere toplu bir bakış için bk. Güler Zekeriya, *40 Hadis’te Kadın*, Uysal Kitabevi, Konya, 1997; Yıldırım Selahaddin ve Öztürk Bayram, *Kadınlarla İlgili 40 Hadis Şerhi ve Fetvalar*, Seha, Neşr., İst., 1993.

¹⁴⁴ Müslim, *İmân*, 171.

¹⁴⁵ Bk. Buhârî, *Libâs*, 1,2; Mâlik, *Muvatta*, Libas, 9-12.

¹⁴⁶ Müslim, *Libâs*, 45

miştir.¹⁴⁷ Görüldüğü üzere konuyla ilgili diğer rivâyetler de bir araya getirildiğinde konu daha iyi anlaşılmakta ve hadisdeki elbise uzatmanın nehyedilmesinin illetinin; kibir, gurur ve gösteriş olduğu ortaya çıkmaktadır. Nevevî'nin de (ö.676/1277) şerhinde aynı yorumu benimsediği görülmektedir.¹⁴⁸

Kısaca denilebilir ki, aynı konudaki hadislerin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi ve yorumlanması, parçacı yaklaşımın terk edilmesi hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Aynı zamanda aynı konudaki hadisleri bir arada görme imkanı olduğundan hadisler arasındaki mutlak, mukayyed, umum, husus, nâsih, mensûh, mücmel, müphem gibi problemlerin halledilmesine de katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda hadisin değişik senetlerini görme imkanına sahip olacağımızdan hadisin sıhhati hakkında daha kapsamlı bir bilgiye sahip olacağız.

V- HADİSLERİN SÖYLENİŞ SEBEPLERİNİ (SEBEB-İ VÜRÛDÎ'L-HADİS) ARAŞTIRMAK

Hz .Peygamber'in sözlü söylemlerini ve anlamlı eylemlerini değerlendirirken, tarih içinde onların tarihsel ve toplumsal bağlamlarını, zaman ve mekan boyutunu, yerellik ve evrenselliğini, özel (hass) ve genel (amm) olduğunu tesbit etmek için başvuru- lan bir disiplin de, *Esbâbu Vurûdi'l-Hadis* olmuştur. Sahâbenin, hadislerin anlaşılması ile ilgili tartışmalarına baktığımız zaman, büyük bir kısmının, esbâb-ı vurûdun, anlamı belirleyici olup olmadığı ile ilgili olduğu görülecektir. Tarihsel ve toplumsal bağlamından kopararak nakledilen hadislerin yanlış anlaşılmaları kaçınılmaz olmuştur.¹⁴⁹ Tefsir ilminde âyetlerin doğru olarak anlaşılması noktasında *sebeb-i nüzûlün* konumu ne ise, hadis ilminde de hadislerin daha sağlıklı ve daha doğru anlaşılmasında sebeb-i vurûdi'l-hadis'in konumu aynıdır.¹⁵⁰ Yani nüzûl sebebi olan âyet-

¹⁴⁷ Buhari, Libâs, 2.

¹⁴⁸ Bk.Nevevî, *Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, I, 298.

¹⁴⁹ Görmez Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, sh., 122-123, T.D.V.Y., Ank., 1997.

¹⁵⁰ Hadis tarihinde vurûd sebeplerini konu alan müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Matbû olarak günümüze kadar gelen şu iki eser kayda değerdir. Bunlar Suyûtî'nin

lerin doğru anlaşılması için nüzûl sebebini bilmek ne kadar önemli ve gerekli ise, vürûd sebebi olan hadislerin vürûd sebeplerini bilmek de o derece elzem ve gereklidir. Kuşkusuz bütün hadislerin vürûd sebepleri olmadığından her hadisin vürûd sebebini araştırmaya kalkışmak beyhûdedir. Ancak varolan hadislerin vürûd sebeplerini araştırma ve onları vürûd sebepleriyle birlikte değerlendirme zorunluluğu vardır.

Kanaatimizce bazı hadisler belirli bir sebebe dayanmadan vârid olmuş, diğer bazı hadisler ise bir takım sebeplere mebnî olarak vürûd etmiştir. Bunlar arasında Hz. Peygamber'e (sav.) sorulan sualler, meydana gelen hâdiselere cevap olmak üzere ve âyetlerin beyân, tefsîr, tahsîs ve takyîdi gibi durumlar vesilesiyle vârid olan hadisler mevcuttur.¹⁵¹ Hadisin söyleniş sebebi bazen hadisin muhtevâsında zikredilmektedir. Örneğin, hangi günahın daha büyük, hangi amelin en efdal olduğu, *Cibrîl hadisinde* imân, İslâm ve ihsânın ne olduğu vb. hususlarda sorulan suallere karşı Hz. Peygamber'in (sav.) cevap vermesi ve bu konulardaki hadisler bu kabildendir. Bazı hadislerin söyleniş sebepleri ise hadis muhtevâsının dışında zikredilir.¹⁵²

Konuyu daha iyi anlama açısından sebep-i vürûdu olan bazı hadislerle örnekler vermek istiyoruz:

1)-Hz. Peygamber (sav.) bir gün torunlarını yanına almış kucağında onları okşayıp öpüyordu. Bu sırada sahâbîlerden Akra' b. Hâbis, Hz. Peygamber'in yanına gelmiş ve bu duruma şâhit olunca şaşırarak şöyle demiştir: “Benim on tane çocuğum var, (şimdiye kadar) asla hiç birini öpmedim.” Bu sözleri yadırgayan ve onaylamayan Hz. Peygamber (sav.) bu olay üzerine “*Merhamet etmeyene*

Esbâbu Vurûdi'l-Hadis'i ile İbn Hamza el-Huseynî'nin (ö.1120/1708) *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâb-ı Vurûdi'l-Hadisî's-Serîf'idir*. Suyûtî'nin eseri Necati Tetik ve Abdülmelik Okçu Tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve 1996 yılında Erzurum'da İhtar Yayıncılık tarafından basılmıştır. Bu konuda Ramazan Ayyavallı'nın “*Esbâbu Vurûdi'l-Hadis ve Bunun İslâm Teşri'indeki Yeri ve Önemi*” isimli basılmamış doktora tez çalışması da vardır.

¹⁵¹ Ayyavallı Ramazan, *Hadislerin Vurûd Yerleri, Zamanları ve Sebepleri*, sh., 146, Diyânet Dergisi, Peygamberimiz (sav.) Özel Sayısı, c. XXV, sayı: 4, Ank., 1989.

¹⁵² Geniş bilgi için bk. İbn Hamza, *el-Beyân ve't-Ta'rîf*, I, 32-34, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.

merhamet edilmez” hadisini¹⁵³ söylemiştir.

2)-Hz. Peygamber (sav.) bir gün pazar yerinde gezerken yiyecek satan bir adama uğrayıp ne sattığını sorar ve daha sonra elini yiyeceğin içerisine sokunca bir nemlik ve ıslaklık hisseder. Satıcının hilesini fark eden Hz. Peygamber (sav.), bu olay karşısında etkilenmiş ve alış-verişte geçerli olacak olan evrensel ilkesini *“Aldatan bizden değildir”* diyerek koymuştur.¹⁵⁴

3)-Sahâbeden Abdullah b. Amr (ö.65/684) şöyle bir olay anlatmıştır: çıktığımız bir yolculukta Hz. Peygamber (sav.) bizden biraz geri kalmış, ancak daha sonra bize yetişmişti. O sırada namaz vakti girmiş ve biz abdest alıyorduk. Ayaklarımızı mesheder gibi hafifçe yıkamaya başlamıştık ki, bunu farkedenden Hz. Peygamber, en yüksek sesiyle *“Cehennemde yanacak topuklara yazıklar olsun.”* buyurdular.¹⁵⁵

4)-Kureys’den soylu bir kadın hırsızlık yapmış ve bu kadının affedilmesi, cezâya çarptırılmaması için aracı olarak Hz. Peygamber’in en sevdiği kişilerden birisi olan Üsâme (ö.54/673), Hz. Peygamber’e (sav.) gönderilmişti. Üsâme durumu Hz. Peygamber’e anlatınca, Hz. Peygamber ona, *“Allah’ın tayin ettiği cezalar-dan birinde aracılık mı yapmak istiyorsun?”* diyerek bu olay üzerine *“Sizden öncekileri ancak şu husus helâk etmiştir: Onlar, içlerinde şerefli bir kimse hırsızlık yaptığı zaman onu cezalandırmıyor, içlerinden zayıf birisi bir şey çalınca da ona ceza uyguluyorlardı. Vallâhi Muhammed’in kızı Fâtıma da hırsızlık yapmış olsa onun elini de muhakkak keserdim”* buyurmuşlardır.¹⁵⁶ Bu hadis aynı zamanda Hz. Peygamber’in, eşitliğe, adalete ve hukukun üstünlüğüne ne derece önem verdiğini bize gösteriyor.

5)-Hz. Peygamber, hadislerinde Cuma günü gusletmenin ve güzel koku sürünmenin gerekliliği üzerinde çokca durmakta-

¹⁵³ Buhârî, Edeb, 18; Müslim, Fedâil, 65. Ayrıca bk. Suyûtî, *Esbâbu Vurûd’i’l-Hadîs*, sh., 278-279, thk., Yahya İsmail, Dâru’l-Vefâ, 1988; İbn Hamza, a.g.e., III, 240-241.

¹⁵⁴ Müslim, İmân, 164; Tirmizî, Buyû’, 74; İbn Mâce, Ticârât, 36 ; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 466, IV, 45. Ayrıca bk. Suyûtî, a.g.e. sh., 208; İbn Hamza, a.g.e. III, 226.

¹⁵⁵ Buhârî, Vudû’, 27, İlim, 3, 30; Müslim, Taharet, 26. Ayrıca bk. Suyûtî, a.g.e., sh., 128-129; İbn Hamza, a.g.e., III, 285.

¹⁵⁶ Buhârî, Hudûd, 11-12; Müslim, Hudûd, 8-9.

dır.¹⁵⁷ Hz. Peygamber'i bunları söyletmeye sevkeden âmil şudur: Hz. Peygamber zamanında insanlar yoksul ve fakirdi. Yünden elbiseler giyerlerdi. Bahçe işleriyle uğraşırlardı. Hz. Peygamber'in mescidi ise, dar ve tavanı basıktı. İnsanlar yün elbiseler içerisinde terlemişler ve ter kokuları Hz. Peygamber'e kadar ulaşmıştı. Hz. Peygamber bunun üzerine: *"Ey insanlar! Cumaya geleceğiniz zaman gusledin. Ve yanında güzel kokusu bulunan da ondan sürsün."* buyurmuşlardır.¹⁵⁸ Dolayısıyla hadisdeki vâcib ifadesinin ibâha şeklinde anlaşılması söz konusudur.¹⁵⁹

6)-Hz. Peygamber, meyveler olgunlaşmadan satılmasını yasaklamıştır. Bunun sebebini de Zeyd b. Sâbit (ö.45/665) şöyle anlatır: Rasûlullah Medine'ye geldiği dönemde biz, meyveleri olgunlaşmadan satıyorduk. Meyveler olgunlaşınca istenilen randıman alınmadığında alıcılar ile satıcılar arasında münakaşa ve kavga çıkardı. Durum Hz. Peygamber'e intikâl edince Hz. Peygamber, *"Meyveler olgunlaşıp âfet tehlikesi geçmeden satmayınız."* şeklinde tâlimat vermiştir.¹⁶⁰ Böylece bu ilke sayesinde kimsenin mağdur edilmemesi sağlanmaktadır.

7)-Amel-niyet ilişkisini çok güzel bir şekilde beyân eden *"Ameller ancak niyetlere göredir. Herkese ancak niyet ettiği şey vardır. Her kimin hicreti Allah ve Rasûlüne ise onun hicreti Allah ve Rasûlünedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünya yâhut evleneceği bir kadın için ise, onun hicreti de hicret ettiğinedir."* hadisinin¹⁶¹ söyleniş sebebi; Mekke'den Medine'ye hicret eden bir sahâbî ile ilgilidir. Bu sahâbî Mekke'den Medine'ye hicret eden Ümmü Kays isminde bir kadınla evlenmek ister ve bu niyetini gerçekleştirmek için kadının peşinden giderek Medine'ye hicret eder. Bu olay üzerine yukarıdaki hadis vârid olmuştur. Bu

¹⁵⁷ Buhârî, Cuma, 2; Müslim, Cuma, 7; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 80.

¹⁵⁸ Ahmed b.Hanbel, Müsned, I, 268-269; Hâkim en-Nisâbü'rî, Müstedrek, I, 280-281. Ayrıca bk. Suyûti, a.g.e., sh.132-135.

¹⁵⁹ Değerlendirmeler için bk. Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, sh., 109-110, thk., M.Ahmet Abdülâziz, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1986; İbn Kuteybe a.g.e., sh., 199-200; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsar*, I,116-117, thk., M.Zühri en-Neccâr-M.Seyyid Câdu'l-Hak, 2.bsk., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1987; Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 106; Begavî, *Şerhü's-Sünne*, I, 430; Nevevî, a.g.e., III, 372.

¹⁶⁰ Buhârî, Buyû', 85; Ebû Dâvûd, Buyû', 22. Ayrıca bk. Suyûti, a.g.e., sh., 209-210.

¹⁶¹ Buhârî, Bedü'l-Vahy, 1 , İmân, 41, Nikâh, 5, Eymân, 23, Hiyele, 1 ; Müslim, İmâret, 155.

sahâbîye daha sonra “ *Muhâciru Ümmi Kays*” denilmiştir.¹⁶²

8)-Hz. Peygamber’e (sav.) deniz suyu ile abdest alınıp alınmayacağı sorulduğunda Hz. Peygamber (sav.): “*Onun suyu temiz, ölüsü helâldir*” buyurmuşlardır.¹⁶³

Sebeb-i vurûdî’l-hadisle ilgili yazılmış eserlerde söyleniş sebebi olan daha pek çok hadis örneğini görmek mümkündür. Ancak hadisin söyleniş sebeplerini ortaya koyan bu eserlerin vermiş olduğu haberlerin, sıhhat açısından kritik edilmesi, sağlam olmayan ve zayıf olanların da ortaya çıkarılması önemli bir husustur. Kısaca şunu söyleyebiliriz ki, örneklerde de görüldüğü üzere hadislerin vurûd sebeplerinin bilinmesiyle yanlışla düşülmeyecek ve hadis daha doğru ve daha kolay anlaşılacaktır. Bununla beraber sebebin bilinmesi durumunda o hadisin içerdiği fikhî hükümlerin istinbâtı da kolaylaşacaktır.

VI- ZÂHİRDE BİRBİRİNE ZIT OLAN HADİSLERİN (MUHTELİFU’L-HADİS) DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhtelifu’l-hadis, mana olarak birbirine zıt şeklinde rivâyet edilen hadislerdir. Hadis ilimleri arasında yer alan muhtelifu’l-hadisın konusu, zâhirde birbirine zıt gibi gözükken, fakat hakikatte zıt olmayan bu tür hadislerin aralarını bularak mevcut müşkili halletmektir.¹⁶⁴ Bu ilmin amacı birbirine zıt gibi görünen hadisler konusunda zihinlerde oluşabilecek şüpheleri ortadan kaldırmak, hadislerin doğru ve gerçek bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. Sahîh hadislerin hakikatte birbirine aykırı olması mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber’in (sav.) birbiriyle çelişen sözler söylemesi düşünülemez. Eğer birbirine zâhirde zıt gibi görünen bazı hadisler karşımıza çıkarsa bunu, bizdeki bilgi ve anlayış eksikliğine bağlamak gerekir. İşte buradan hareketle bazı âlimler, bu konu üzerinde mesâi harcayarak birbirine aykırı gibi görünen hadisleri birer birer ele alıp incelemişler ve bu sahada erken dö-

¹⁶² Bk. Begavî, a.g.e., I,300.

¹⁶³ Ebû Dâvûd, Tahâret, 41 ; Tirmizî, Tahâret, 52 ; Nesâî, Tahâret, 47; İbn Mâce , Tahâret, 38; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 393 ; Mâlik, Muvatta’, Tahâret, 12. Ayrıca bk. Suyûtî, a.g.e., sh. , 116.

¹⁶⁴ Bk. Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, II, 196.

nemlerde kıymetli eserler kaleme almışlardır.¹⁶⁵ Muhtelifu'l-hadis ilmi, daha çok hadis, fıkıh ve kelâm ilimleri açısından önem arz etmektedir. Bu hususta Nevevî (ö.676/1277) : “Muhtelifu'l- hadis ilmi, hadis usûlünün en önemli disiplinlerinden olup ve her âlimin bilmesi gereken sahalardan birisidir.”¹⁶⁶ diyerek konunun önemini vurgulamaktadır.

Hadis âlimlerinden olan İbn Huzeyme (ö.311/923), hadislerle birbiriyle teâruzu konusunda, “Birbirine zıt iki sahih hadis olduğunu bilmiyorum. Kimin yanında böyle bir hadis varsa getirsin, aralarını te'lif edeyim” der.¹⁶⁷ İbn Huzeyme'nin ifadelerine dikkat edilirse birbiriyle çelişen hadislerin sahîh olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde her türlü teâruzun muhtelifu'l-hadis ilminin konusuna dâhil olması söz konusu değildir. Yani müteâriz hadislerin sahîh olmaları şarttır.¹⁶⁸ Dolayısıyla muteâriz oldukları sanılan hadisler hakkında ilk yapılacak işlem, bu hadislerin, hadis usûlü kaidelerine göre, sübût, sıhhat ve birbirleriyle teâruz edebilecek denklik yönlerine sahip olup olmadıklarını araştırmaktır. Şâyet ikisinden birisi bu vasfı taşımıyorsa muâraza iddiâsı reddedilir. Mevzû veya zayıf hadislerin, makbûl hadismiş gibi teâruza taraf kılınıp yani olmayan teâruzu icâd edip sonra da halli için çalışmak boşuna bir gayrettir ve muhtelifu'l-hadis ilminin hedeflerinin ve çalışma usullerinin dışına taşmaktır.¹⁶⁹ Muhtelifu'l- hadis'in, hadis ilmi içindeki yer ve ehemmiyetini birkaç yönden ele almak mümkündür. Ancak, her şeyden önce hadis ilminin, gelişen siyasî ve iktisâdî ortamda, birinci derecede hadis uydurma girişimleri karşısında, hadisi anlama ve yaşama temel gayesine bağlı olmakla beraber daha çok hadisi muhafaza ve müdafaa görünümünde ortaya konan ciddi gayretlerin tabii neticesi olarak vücûd bulduğu hatırlanırsa, bu temel gayeye ulaşmakta muhtelifu'l-hadis disiplinine düşen görevin gerçekten ciddi ve büyük olduğu

¹⁶⁵ İsimlerini daha önce verdiğimiz bu eserlerden bazıları şunlardır: Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*; İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*; Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*.

¹⁶⁶ Suyûtî, a.g.e., II,196.

¹⁶⁷ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, sh., 170, thk., Mustafa Dîb Boğa, Mektebetü'l-Farabî, 1984; Suyûtî, a.g.e. II,196.

¹⁶⁸ Bk. Çakan İ. Lütfi, a.g.e. , sh., 34.

¹⁶⁹ Çakan İ.Lütfi, a.g.e., sh.,172-173.

teslim edilecektir.¹⁷⁰

Hadisçiler, hadisler arasındaki teâruz; cem ve te'lif, nesh, tercih ve tevakkuf yoluyla halletmekte ve bu sistemi benimsemektedirler.¹⁷¹ Zâhirî denen teâruzun, cem' ve te'lif usûlü ile; hakiki diye vasıflandırılan teâruzun da nesh-tercih-tevakkuf gibi birkaç usûlden biri ile belli bir sonuca bağlanabilir olması, çözümü mümkün tabii bir teâruz ve ihtilâf olayı ile karşı karşıya bulunduğumuzu söylemeye imkan tanımaktadır.¹⁷² Hadisin bir hadise veya hadislerle muhâlefeti olabileceği gibi, hadisin başının sonuna, sonunun başına muhâlefeti de söz konusudur.¹⁷³ Zâhiren çelişen hadislerin metinlerinin manaları ihtilâflı olan sahîh hadislerin arasını uzlaştırma, aralarını cem etme, uyum sağlanıp ihtilâf etmeyecek ve bütünlük sağlanıp çelişmeyecek şekilde her birisini doğru olan yerine koymak gerekir.¹⁷⁴ Tabii olarak bu işlemleri için uzmanları yapacaktır.

A-Cem' ve Te'lif

Cem ve te'lif: Zâhiren bir birine zıt olan hadislerin aralarının uzlaştırılması ve bağdaştırılması olayıdır. Bu işlemde nesih ve tercihte olduğu gibi hadislerden hiç birisi dışlanmamaktadır, her iki hadis de devrededir. Görünürde birbirine zıt olan hadislerle ve bunların aralarının nasıl cem edilip uzlaştırıldığına dair bazı örnekler vermek istiyoruz:

1)-Ayakta su içmeye izin veren hadisler olduğu gibi ayakta su içmeyi nehyeden hadisler de vardır.¹⁷⁵ Görünürde birbirine zıt olan bu hadislerin arasını hadisçiler değişik yorumlar yaparak bağdaştırmaya çalışmışlardır. İbn Kuteybe (ö.276/889) bu hadisler hakkında şu yorumu yapar: "Ayakta su içilmemesini öngören

¹⁷⁰ Çakan İ.Lütfi, a.g.e., sh., 73.

¹⁷¹ Bu konuda geniş bilgi için bk. İbnu's-Salâh, a.g.e., sh.,169-170; Suyûtî, a.g.e., II, 197 vd.; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisu'l-Hasis*, sh., 175-176, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1951; Ahmed Nâim, a.g.e., I, 250-251; ed-Dihlevî, a.g.e., I, 514-515.

¹⁷² Çakan, İ.Lütfi, a.g.e., sh., 103.

¹⁷³ Çakan, İ.Lütfi, a.g.e., sh., 104.

¹⁷⁴ Yusuf el-Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, sh., 127.

¹⁷⁵ Bu hadisler için bk. Buhârî, Hac, 67; Müslim, Eşribe, 112-116,117-120; Tirmizî, Eşribe, 11-12; İbn Mâce, Et'ime, 25.

hadisten murâd yürüyerek su içilmemesidir. Çünkü bu şekilde yenilen ve içilen bir şey insanın boğazında tıkanabilir ve rahatsız edebilir. Ayakta iken su içilmesine izin verilen hadislerde kastedilen mana yürüme ve koşma olmaksızın suyun içilmesidir. Bu durumda ayakta su içmenin bir sakıncası yoktur. Çünkü bu durumda o kimse hareketsiz ve sakin bir haldedir ve oturan kimse mesâbesindedir.”¹⁷⁶ Begavî (ö.516/1122) de birbirine zıt olan bu hadislerle farklı bir yaklaşım getirerek iki hadisin arasını şöyle bulmaya çalışır : “Ayakta su içilmesinin nehyedilmesi tamamen âdâb açısndandır. Bu nehyin sebebi suyun sükûnet içerisinde ve rahat bir şekilde içilmesidir.”¹⁷⁷ Verdiğimiz bu görüşlerden hangisi kabul edilirse edilsin bu yorumlar sâyesinde zıt gibi görülen her iki hadisin arası bulunmakta ve bağdaştırılmaktadır.

2)-Hz. Peygamber (sav.), Mekke’yi fethettikten sonra “*Fetihten sonra hicret yoktur*” buyurmuşlar¹⁷⁸, başka bir hadislerinde ise bu hadise aykırı olarak şöyle buyurmuşlardır: “*Tevbe devam ettiği sürece hicret de devam eder. Tevbe de kıyamete kadar kesilmez.*”¹⁷⁹ Zâhirde birbirine zıt olan bu iki hadisin arası şöyle cem edilmektedir: “Hicret İslâm’ın ilk dönemlerinde farz olmayıp mendûp idi. Hz. Peygamber (sav.) Medine’ye hicret ettiği zaman Hz. Peygamber’le (sav.) beraber olmaları, dinlerini Hz. Peygamberden öğrenmeleri, birlik halinde olduklarını göstermeleri için ümmete Medine’ye gitmeleri emrolundu. Mekke fethedilince hicret etmek yine ilk dönemlerdeki gibi mendûp ve müstehâp duruma geri döndü. Yani Mekke fethedilince farz olan hicret kalktı yine eskisi gibi mendûp hale geldi.” İki hadis başka türlü de yorumlanarak şu şekilde de cem edilmektedir: “*Fetihten sonra hicret yoktur*” ifâdesinde, Mekke’den Medine’ye gidiş murâd edilmiştir. İkinci hadiste

¹⁷⁶ İbn Kuteybe, a.g.e., sh., 335-336.

¹⁷⁷ Begavî, a.g.e., VI, 134. Ayrıca bk.Tahâvî, a.g.e., IV, 274; Nevevî, a.g.e., VII, 195; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tıbbu’n-Nebevi*, sh., 229, thk., Şuayb el-Arnâvûd-Abdülkâdir el-Arnâvûd, Mektebetü’l-Menârî’l-İslâmiyye, 16.bsk., Beyrut, 1993. Her iki hadisin arasında neshin olduğunu söyleyip zıtlığı bu şekilde halledenler de vardır. Ancak bu yaklaşım çoğunluk tarafından kabul edilmemektedir. Hadislerin geniş açıklama ve yorumları için bk., İbn Hacer Askâlânî, *Fethu’l-Bârî*, X, 103-105; Aynî, a.g.e., XVII, 318-320; Azîmâbâdî, *Avnu’l-Ma’bûd*, X,146.

¹⁷⁸ Buhârî, Cihâd, 27.

¹⁷⁹ Ebû Dâvûd, Cihâd, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV,99.

zikredilen “*Hicret süreklidir.*” ifadesinden de gayr-i müslim bir ülkede müslüman olan bir kimsenin, bu küfür beldesini terketmesi ve kâfirler arasından çıkıp İslâm ülkesine hicret etmesi gereği murâd edilmiştir.¹⁸⁰ Yapılan her iki yorumla da hadislerin arası cem edilmekte ve bu uygulamanın gereği olarak hadislerin hiç birisi dışlanmamaktadır.

3)-Tuvalet ihtiyacını giderirken kibleye karşı dönülmemesi konusunda rivâyet edilen hadislere karşın buna izin veren hadisler de söz konusudur.¹⁸¹ Bazı âlimler “Tuvalete gittiğinizde önünüzü kibleye dönmeyin” şeklinde nakledilen hadisteki nehyin sahrada ve açık yerlerde geçerli olduğu, binalarda ise kişinin ön ve arkasını kibleye çevirmesinde bir beis olmadığı görüşünü ileri sürerek zıtlığı bu şekilde ortadan kaldırmaktadırlar. Delil olarak da İbn Ömer’in, “(Hz. Peygamber’in) Şam’ı önüne, kibleyi arkasına alarak tuvaletini yaptığını gördüm” hadisini¹⁸² göstermektedirler. Bu görüşü paylaşan âlimler arasında Abdullah b. Ömer, Şa’bî, Mâlik, Şâfiî, İshâk b. Râhûye’yi sayabiliriz.¹⁸³

4)-Nadirde olsa Hz. Peygamber’in ayakta bevlettiğine dâir hadisler olduğu gibi, ayakta bevletmediğini bildiren ve ayakta bevletmeyi yasaklayan hadisler de vardır.¹⁸⁴ İbn Kuteybe (ö.276/889) bu iki hadis arasını şöyle cemetmektedir: Hz. Peygamber, balçık, çamur ve pislik sebebiyle çömelmek mümkün olmadığı yerlerde ayakta bevletmek mecburiyetinde kalmıştır. Nitekim bu durumu Huzeyfe, Hz. Peygamber’in ayakta iken bevlettiği yerin çöplük olduğunu ve orada çömelmenin mümkün olma-

¹⁸⁰ Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, I, 21, II, 234-235, *A’lâmu’l-Hadis*, I, 84 ; Begavî, a.g.e., V, 521-522; Hâzîmî, *Kitâbu’l-İtibâr fî’n- Nâsih ve’l-Mensûh*, sh., 482; Aynî, a.g.e., XII, 145-146.

¹⁸¹ Hadisler için bk. Buhârî, *Vudû’*, 11-12, *Salât*, 29; Müslim, *Tahâret*, 59; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 4-5; Tirmizî, *Tahâret*, 6; İbn Mâce, *Tahâret*, 18; Nesâî, *Tahâret*, 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, V, 421; Mâlik, *Muvatta’*, Kible, 3.

¹⁸² Buhârî, *Vudû’*, 14; Müslim, *Tahâret*, 62.

¹⁸³ Bazı âlimler ise ister sahrada olsun ister binanın içinde olsun kibleye dönülmemesi, çünkü bu yasağın umumi olduğu görüşündedirler. Ebû Eyyûb el-Ensârî, İbrahim en-Nehaî, Süfyan es-Sevrî ve Ebû Hanîfe bu görüştedir. Krş. İbn Kuteybe, a.g.e., sh., .90 v.d.; Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, I, 11-13; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 189 vd.; Begavî, a.g.e. I, 273-274 ; Hâzîmî, a.g.e., 133-139; Aynî, a.g.e., II, 258-262. Şâfiî’nin hadisle ilgili görüşü ve yorumu için bk.Şâfiî, *İhtilâfu’l-Hadis*, sh., 164-165.

¹⁸⁴ Hadisler için bk., Buhârî, *Vudû’*, 60-62, *Mezâlim*, 27; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, VI, 213.

diğini belirtmiştir.¹⁸⁵ Şunu da ifade edelim ki, Hz. Peygamber, çoğunlukla oturarak bevletmiş, ancak nâdir de olsa zaruret durumunda ayakta bevlederek ruhsatı göstermiş olmaktadır.

Görünürde birbiriyle çelişen hadislerin aralarını bulmak bazen tahsis ve takyid yoluyla da gerçekleşmektedir. Bunların örneklerini Usûl-i Fıkıh kitaplarında bulabiliriz.

B-Birbirine Aykırı Olan Hadislerde Nesh Olayı

Birbirine zıt olan hadisler arasında zaman zaman nesih olayından da bahsedilir ve hadisler arasında teâruzu halletmenin başka bir yolu da nesihdir. Nesih konusu tarih boyunca âlimleri çok uğraştırmış çetrefilli konulardan birisidir. Nesih, âyetin âyetle, hadisin hadisle, âyetin hadisle, hadisin âyetle neshi olmak üzere dört kısımda incelenmektedir.¹⁸⁶ Nesih konusunda Şâfiî'nin ilginç olan görüşü, âyet ancak âyetle, hadis de ancak hadisle neshedilebilir şeklindedir. O'na göre âyet hadisi veya hadis âyeti neshedemez.¹⁸⁷ Hadis şerhlerinde neshe konu olan hadisler şârihler tarafından da tahlil edilmekte ve bu tür hadislerin nâsih ve mensûh olanları tespit edilmektedir. Neshin cereyan ettiği belirtilen hadisler konusunda çok farklı ve değişik görüşlerin bulunduğunu belirtmek isteriz. Nesih konusu fıkıhçıları, özellikle fıkıh usûlü ile meşgul olanları ve hadislerden hüküm çıkarmak durumunda olan müctehidler çok yakından ilgilendirmekte ve onları hayli meşgul etmektedir.

Bazıları tartışmalı da olsa neshin bulunduğu ifade edilen bazı hadislere örnekler vermek istiyoruz:

1)-Hadislerin birbirini neshetmesine dâir en meşhûr örneklerden biri; kabir ziyâretleriyle ilgili olan hadislerdir. Hz. Peygamber (sav.) şöyle buyurmuştur: *"Ben sizi kabirleri ziyâretten*

¹⁸⁵ İbn Kuteybe, a.g.e., sh., 92. Ayrıca bk. Tahâvî, a.g.e., IV, 267-268; Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I,20.

¹⁸⁶ Bk. İbn Hazm, *el-Ihkâm*, IV, 617; Serahsî, a.g.e., II,67; Hâzîmî, a.g.e., sh., 99. Âlimler arasında âyetin âyetle, hadisin hadisle neshi konusunda ittifak,âyetin hadisi veya hadisin âyeti neshi konusunda ise ihtilaf vardır. Bk. İbn Hazm, a.g.e., IV, 617; Serahsî, a.g.e., II, 67; Hâzîmî, a.g.e., sh., 99; Âmidî, a.g.e. III, 126, 161-165.

¹⁸⁷ Bk. Şâfiî, *er-Risâle*, sh., 55, 56, 57.

nehyetmiştim ; artık ziyaret ediniz."¹⁸⁸ Bu hadiste neshi bizzat Hz. Peygamber (sav.) tasrih etmektedir. Başka bir hadiste de *"Kabirleri ziyaret edin, çünkü o, ölümü hatırlatır"*¹⁸⁹ buyurulmuştur. Nesh konusunda en fazla örnek verilen olay budur.

2)-Kurban etleri ilk zamanlarda bazı sebeplerden (kıtlık ve ihtiyaçtan) ötürü saklanması yasaklanmış, bilâhare bu yasağın kaldırıldığı şu hadisle sabit olmuştur: *"Kurban etlerini üç günden fazla tutmaktan sizi menetmişim, artık onları belli bir süreye kadar saklayabilirsiniz."*¹⁹⁰

3)-Bazı kaplarda sıra yapılmasıyla ilgili olarak şu nesh olayı gerçekleşmiştir: *"Deri kapları hariç diğer kaplara hurma şirasını koymanızı yasaklamışım. Bundan böyle bütün kaplarda sıra içebilirsiniz. Ancak sarhoşluk vereni içmeyiniz."*¹⁹¹

4)-Hadislerin ilk dönemlerde yazılmasının yasaklanması ve daha sonra yasağın kalkması olayı da bazı âlimlerce nesh olarak değerlendirilmiştir.¹⁹²

5)-*"Ateşte pişen şeyleri yedikten sonra abdest alın."* hadisi¹⁹³ âlimlerin çoğunluğuna göre, daha sonra bu durumda abdestin gerekmeceğini bildiren hadislerle neshedilmiştir.¹⁹⁴

6)-Namazda secdeye giderken önce ellerin mi, yoksa dizlerin mi konulacağı konusunda gelen iki zıt hadisten birisini nakle-

¹⁸⁸ Müslim, Cenâiz, 107; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 77; Tirmizî, Cenâiz, b.60; Nesâî, Cenâiz, 100; İbn Mâce Cenâiz, 47; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I,145, 452, III, 38,63, 66, 250, V, 350, 355-357, 359, 361.

¹⁸⁹ Bk.Müslim, Cenâiz, 108; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 77, 81, Eşribe, 7; Tirmizî, Cenâiz, 60; Nesâî, Cenâiz, 100; İbn Mâce Cenâiz, 47; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 145,452, III, 38, 63, 66, 237, 250, V, 350, 355-357, 359, 361; Mâlik, Muvatta', No: 8. Ayrıca bk. Hâzîmî, a.g.e., sh., 330-331; Koçkuzu Ali Osman, Hadiste Nâsih ve Mensûh Meselesi, sh., 288.

¹⁹⁰ Müslim, Cenâiz,106. Ayrıca bk., Hâzîmî, a.g.e., sh., 384-385; Koçkuzu Ali Osman, a.g.e., sh., 322-323.

¹⁹¹ Müslim Cenâiz, 106. Ayrıca bk., Hâzîmî, a.g.e., sh., 519-521; Nevevî, a.g.e., VII, 158-159; İbn Hacer Askalânî, a.g.e., X,73-74; Koçkuzu Ali Osman, sh., 332-333.

¹⁹² Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadis*, I, 71. Hadisler için bk. Buhârî, İlim, 39; Müslim, Zühd, 72; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III,12; Dârimî, Mukaddime, 42.

¹⁹³ Müslim, Hayz, 90; Ebû Dâvûd, Tahâret, 75; İbn Mâce, Tahâret, 65; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 265.

¹⁹⁴ Tahâvî, a.g.e., I,67; Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadis*, I,272; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I,226; Hâzîmî, a.g.e., 164; İbnu's-Salâh, a.g.e., sh.163; Nevevî, a.g.e., II, 266; Koçkuzu Ali Osman, a.g.e., sh., 199. Nâsih hadis için bk. Buhârî, Vudû', 50-51 ; Müslim, Hayz, 91-94; İbn Mâce, Tahâret, 66.

den Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in (sav.) dizlerden önce elleri yere koyduğunu rivâyet etmektedir. Daha sonra Mus'ab b. Sa'd'dan gelen *"Biz daha önce (secdeye giderken) iki elimizi iki dizimizden önce yere koyardık, fakat daha sonra dizlerimizi, ellerimizden önce koymakla emrolunduk"* şeklindeki rivâyet, Ebû Hureyre rivâyetini neshetmektedir.¹⁹⁵

Hadisler arasında nesh işlemine tâbi tutulmuş olduğu kesin olarak kabul edilen hadislerin sayısı gerçekten pek azdır. Ancak nesh teriminin ilk nesiller tarafından pek geniş manada kullanılmış olmasından ileri gelen yaygın nesh iddiaları görülmektedir.¹⁹⁶ Nesih olayıbaşı başına çetrefelli ve problemlili bir konudur. Dolaısıyla nesihle ilgili olarak verdiğimiz örnekler üzerine yapılan spekülasyonlara girmek istemiyoruz. Verilen her örnek üzerinde değişik yorumlar yapılmış ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bizim buradaki amacımız, hadislerin doğru anlaşılması noktasında görünürde birbirine zıt olan hadislerin zıtlığı nasıl ve ne şekilde hallediliyor, bu metodolojiyi göstermektir.

C-Tercih ve Tavakkuf

Konumuzun başında zıt hadislerin çözüme kavuşturulmasında tâkip edilen usulün sırasıyla cem'-te'lif, nesh, tercih ve tavakkuf olduğunu söylemiştik. İki zıt hadisin arası uzlaştırılamıyor ve aralarında neshin olmadığı anlaşılıyorsa, burada iki hadisten birinin *tercih* durumu devreye girmektedir. Tercih de hadisin senedi, metni, hükmü veya harici sebepler göz önünde bulundurulacak yapılır.¹⁹⁷ Suyûtî (ö.911/1505), *Tedrib*'inde bu sebeplerin yedi grubda toplanabileceğini söyler. Râvinin durumuna, hadisin alınış şekline, rivâyet şekline, hadisin vurûduna, hadisin lafzına, hadislerin ortaya koyduğu hükme ve başka sebeplere göre tercih yapılabilir.¹⁹⁸ Önceki maddelerde olduğu gibi tercihin uygulanışı-

¹⁹⁵ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 208; Begavî, a.g.e., II, 249-250; Hâzîmî, a.g.e., sh., .220-221. Ayrıca bk., Tahâvî, a.g.e., I, 254-256.

¹⁹⁶ Çakan İ.Lütfi, a.g.e., sh., 208.

¹⁹⁷ Örnekler için bk. Çakan İ.Lütfi, a.g.e., sh., 211 vd. Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*'de yüz kadar tercih sebebinden söz etmektedir. Bk. Suyûtî, a.g.e. II,198-202. Ayrıca tercih sebepleri ve örnekler için bk. Hâzîmî, a.g.e., 59-89.

¹⁹⁸ Suyûtî, a.g.e., II,198-202.

nı da işin uzmanları yapacaktır.

İhtilâflı hadislerin çözüm yollarından sonuncusu da *tevakkuftur*. Tavakkuk ihtilâflı hadislerin hiç biriyle amel etmemek ve her hangi birinin tercihi için bir delilin ve bilginin ortaya çıkmasını beklemektir.¹⁹⁹ Dolayısıyla her iki hadis, bir süre bekletilmeye alınır ve onlarla amel edilmez.

Netice itibarıyla birbirine zıt görünen bazı hadisler karşımıza çıktığında bu hadisleri daha doğru bir şekilde anlayabilmek için *muhtelifu'l-hadis* sahasında yazılmış eserlere, hadis şerhlerine müracaat etmeden bu tür hadisler hakkında ileri geri konuşarak, indi ve keyfi bazı değerlendirmeler yapmak ilmi usullere uymadığı gibi, doğru ve isâbetli bir davranış da olmaz. Çünkü her hadisi ilk bakışta anlama imkanına sahip değildir.

VII- HADİSLERDE KASTEDİLEN MANA, AMAÇ, İLKE VE HEDEFLERİ TESPİT ETMEK

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de hadislerden ne murâd edildiğini, verilmek istenilen amaç ve hedeflerin ne olduğunu, hangi ilke ve prensipler verilmek istenildiğini, kısaca hadisin arka planını doğru algılamak ve kavramak gerekir. Aksi takdirde daha önce örneklerini verdiğimiz lafızcı, şekilci ve zâhirî yaklaşımlarıyla meşhûr olan İbn Hazm'ın (ö.456/1063) düştüğü hatalara düşmekten ve hadisleri amaçları dışında, yanlış anlamaktan kendimizi alıkoyamayız.

Aslında Hz. Peygamber'in ashâbından itibaren, Hadis ve Sünnet'te lafız-mânâ ve şekil-ruh bütünlüğü ile, rivâyet-dirâyet dengesini kurmak zor olmuştur. Hz. Âişe ile Hz. Ebû Hureyre, Hz. Ömer ile oğlu Abdullah, İbn Abbas ile Abdullah b. Amr b. Âs gibi bir çok sahâbî arasındaki ihtilâf da bu zorluktan neş'et etmiştir.²⁰⁰ Sünnet'in her hükmünün arkasındaki ilke ve prensibi çıkarma

¹⁹⁹ Geniş bilgi için bk. Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadis*, III, 73, Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut, 1996 ; Cezâirî, *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, sh. , 226, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut, trs..

²⁰⁰ Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadis'in Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu ve Yeni Bir Metodoloji İçin Atılması Gereken Adımlar*, sh. , 31-32, İslami Araştırmalar, c.10, sayı:1-2-3, Ank., 1997.

amelîyesini bazı kimseler yadırgayabilir. Halbuki bu, sonradan ortaya çıkan ve yeni icâd edilen bir şey değildir. Sahâbe, Hulefâ-i Râşidîn, tâbiîn ve mezheb imamları döneminden beri İslâm tarihi boyunca, Kur'ân ve Sünnet hükümlerinin temelindeki ilke ve prensipler tesbit edilmiş ve uygulamada bunlar esas alınmıştır. Klasik literatürde bu ilkelere “illet” ve “mekâsıd” gibi isimler verilir.²⁰¹ Hadislerdeki mündemiç olan ilke ve prensipleri yakalayamadığımız takdirde hadislerdeki verilmek istenilen esas mesajları kavrama ve anlama imkanına sahip olamayız. Dolayısıyla bir konudaki hadisin yanlış anlaşılması yanında, o hadisle ilgili İslâm dininin bir prensibinin de yanlış anlaşılması söz konusu olabilir. Bu da bizim, hadislerin doğru anlaşılması hususunda hassas ve titiz olmamızı gerektiriyor.

Özellikle Hz. Peygamber'in temizlikle ilgili hayli çok olan hadislerinde verilmek istenilen mesajı doğru kavramak ve algılamak gerekir. Ağız ve diş temizliğinde Hz. Peygamber (sav.) ne kadar ilerici bir kişiliğe sahip ki, tâ orta çağda ağız ve diş temizliğinin önemini ve gerekliliğini bizzat kendisi sürekli misvak kullanarak göstermiş ve ümmetine de bunu tavsiye ederek dişlerini temiz tutmalarını sık sık hatırlatmıştır.²⁰² Diş temizliğinde Hz. Peygamber'in (sav.) amaçladığı hedef ve vermek istediği mesaj, bazı insanlar tarafından yanlış algılanmakta ve Sünnet olanın iyi bir şekilde dişlerin temizlenmesi değil de, sadece misvak dediğimiz *arak* ağacının dalıyla dişlerin misvaklanması şeklinde anlaşılmaktadır. Halbûki Hz. Peygamber (sav.) zamanında günümüzde kullanılan ne fırçalar vardı, ne de diş macunları. Belki o günün şartlarına göre en uygun ve en sağlıklı olan diş temizleme âleti *misvak* idi. Günümüzde de ağız ve diş temizliğinde misvak kullanmada ısrar edenler, hiçbir sûrette yadırganmamalı ve tenkit edilmemelidirler. Ancak burada Sünnet olan husus, çağın durumuna göre dişleri en iyi temizleyen hangi âlet varsa onu kullanarak diş temizliğini gerçekleştirmektir.²⁰³ Yoksa, ulu orta çarşıda, pazarda

²⁰¹ Polat Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, sh., 268.

²⁰² Dişleri fırçalama ve temizleme konusunda nakledilen hadisler için bk. Buhârî, *Cuma*, 8 ; Müslim, *Tahâret*, 42.

²⁰³ Benzer değerlendirmeler için bk. Yusuf el-Kardâvî, a.g.e., sh. , 156-157; Kırbasoğlu, Hayri, a.g.e., sh., 129-131.

veya camide namaz aralarında cebinden misvak çıkararak başkalarını rahatsız edercesine dişlere sürülmesi amaç değildir. Nevevî de (ö.676/1277) misvaktan başka âletlerle dişleri temizlemenin, misvaklamanın yerine geçeceğini belirtmekte ve esas amacın ağız temizliği olduğunu vurgulamaktadır.²⁰⁴ Doğrusu da budur.

Yemek konusunda da Hz. Peygamber'in koyduğu ilke ve prensiplerin iyi tespit edilmesi gerekir. Örneğin, Hz. Peygamber'in (sav.) o zaman için yerde yemek yemesi, bizim masada yemememizi gerektirmez. Yemeği elle yediği için buna Sünnet denilerek çatal, kaşık, bıçak kullanılmasına karşı çıkmak Sünnet'i anlamamak demektir. Bugün bile bazı yemekleri elle yiyebiliyoruz. Onun için hiçbir kimse, artık çatal-kaşık var elle yiyemezsin diyemeyeceği gibi, Hz. Peygamber (sav.) çatal-kaşık ile yememiştir, sen de çatal ve kaşıkla yiyemezsin diyemez. Şahsın kendisi nasıl uygun buluyorsa yemeği arzu ettiği şekilde yiyebilir, kimse bunu yadırgamamalıdır. Hz. Peygamber'in (sav.) yeme-içme konusunda getirdiği en önemli evrensel mâhiyetteki prensip ve ilkeler; yemeğe besmele ile başlanması, sonunda şükredilmesi, ellerin ve yiyeceklerin temiz hâle getirilmesi, isrâfa yer verilmemesi, yemeğin sağ elle yenilmesi ve yiyeceklerin helâl yoldan kazanılmış olmasıdır. Bizim için net bir şekilde ortaya konulan bu ilkelerin uygulanması önem arz etmektedir.²⁰⁵ Dolayısıyla Sünnet'in şekilden ziyâde, vermek istediği ilke, amaç ve hedefleri çok iyi tespit etmek, kavramak ve ortaya çıkarmak gerekir.

Hadislerde genel olarak giyim-kuşam, kılık-kıyâfetle ilgili hususlarda da serbestiyet vardır. İster erkek için olsun isterse kadın

²⁰⁴ Nevevî, a.g.e., III,135.

²⁰⁵ Muhammed Gazâlî, yemek âdabı konusunda Hz. Peygamber'in yanlış anlaşıldığını gündeme getirerek, Hintli bir âlimin "İslâm'da Yemek Âdâbı" isimli eserinden şu alıntıyı yapmaktadır: "Yemek masa üzerine değil, yere konulmalıdır. Yemek yiyen kimse bağdaş kurarak bir dizinin veya iki dizinin üzerine oturmalı, sandalye üzerine kesinlikle oturmamalıdır. Yemekten önce niyet getirmesi gerekir. Yani yemekle şehveti tatmin değil, Allah'a itaat etmek için kuvvet kazanma kastolunmalıdır. Müsterek olarak bir kaptan yenilmelidir." Muhammed Gazâlî, bu âlimin söylediklerinin doğruluktan uzak olduğunu, âdetler ile ibâdetleri birbirine karıştırdığı için böyle bir düşünceye kapıldığını ifade etmiştir. (Bk. Muhammed Gazâlî, *Fakihlere ve Mu-haddislere Göre Nebvî Sünnet*, sh. 139, terc. Ali Özek, İslâmî Araştırmalar, İst., 1992). Sünnet adına yapılan buna benzer uygulamaların toplumumuzda oldukça yaygın olduğunu söyleyebiliriz.

için olsun zorunlu olarak giyilmesi istenilen her hangi bir model, şekil ve renk söz konusu değildir. Değişik iklim ve coğrafyaya göre değişik türde kumaşların ve modellerin kullanılmasında bir beis yoktur. İslâm dini bu konuda evrensel mâhiyette uyulmasını istediği bazı prensip ve ölçüler koymuştur. Esas ve evrensel olan, İslâmın koyduğu ilke ve ölçülere uygun giyinmektir. Dünyanın dört bir yanında çok değişik iklimlerde yaşayan müslümanlar vardır. Şayet dünya üzerinde yaşayan tüm müslümanlar, Hz. Peygamber'in kendi döneminde giydiği kıyâfeti giymek zorunda kalsalardı onlar için çok sıkıntı ve meşakkat olurdu. Belli bir kıyâfet, model ve renk belirlenmiş olsaydı bu, evrensellik ve kolaylık ilkesine ters gelecek ve insanlar sıkıntıya gireceklerdi. İslâm dinini salt şekilden ve kıyafetten ibâret olduğunu sanıp, hadisleri yanlış anlayan ve bu doğrultuda dayatmada bulunan insanların, İslam dinine faydadan çok zarar verdikleri müşahade edilmektedir.²⁰⁶ Hadislerdeki mündemiç olan amaç ve ilkelerin tesbitinin önemini göstermek açısından şu örnekleri de ilave olarak vermek istiyoruz:

1)-Hadislerde sadaka-ı fıtır; arpa, buğday, hurma veya kuru üzüm gibi yiyeceklerden bir sa' verilmesi şeklinde belirtilmiştir.²⁰⁷ Bazı mezhep imâmları hadisin lafzına takılarak fıtır sadakasının mutlaka yiyecek cinsinden verilmesi gerektiğini ifade ederken , Hanefi mezhebi imamlarına göre ise, bizzat bu yiyeceklerin kendisinden verilebileceği gibi, değeri olan para şeklinde de veri-

²⁰⁶ Nevzat Aşık, yurt dışında başından geçen düşündürücü şu olayı anlatmaktadır: Almanya'da müslüman olmuş olan bir Alman'la konuşmak istedim mümkün olmadı, bu arkadaşın camiye gelmesini istedim, yine mümkün olmadı. Nihayet bir gün, döneneğimiz sırada birine çağdırdım, geldi. Davetimize icabet etti. Mühendismiş. Efendim, sordum dedim : "Siz müslümansınız ,ama camiye niçin gelmiyorsunuz?" Ne dedi biliyormusunuz bana: "Efendim ben Frankfurt'ta papazın bir sözü aklıma takıldı, İncil'i ve Kur'ân'ı inceledim ve sonunda müslüman oldum. Buraya geldiğim zaman, bana bazıları, Senin iyi müslüman olman için sakal bırakman lazım, bazıları cüppe giymen lazım, bazıları sarık takman lazım dedi ve oldukça sıkıntılı bir hale geldim. Ve camiye gelmemeye başladım. Bir gün geldiğimde,içerde insanların kavga ettiklerini gördüm. Kapıdaki kardeşimize sordum, niye kavga ediyorlar? dedim, "senin yüzünden" dedi. Neden, işte o, sizden mi, bizden mi, yok ötekinden mi? "Onlara selam söyle" demiş, "Ben artık camiye hiç gelmeyeceğim, kavga etmesinler" demiş. (Aşık Nevzat, Hadisin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu, Müzakere, sh., 64, O.M.Ü.İ.F., Samsun, 1994).

²⁰⁷ Bk.Buhari, Zekat, 70-75; Müslim, Zekât, 12-21.

lebilir.²⁰⁸ Bu hadisteki verilmek istenilen amaç, fakirlerin ihtiyaçlarının giderilmesi olduğunu düşünecek olursak, günümüzde sadaka-ı fitrın para olarak verilmesi fakirlerin daha çok işine yarayacaktır. Çünkü ihtiyaç sahibi olan kişi, para ile her türlü ihtiyacını giderme imkanına sahip olup, bu, onun için daha avantajlıdır. Günümüzde aksine bir uygulama yapıldığı takdirde beraberinde bir çok problemi getirecek ve bu durum fakirin aleyhine olacaktır. Aynı zamanda fitır sadakasının miktarı da hadisin amacına uygun bir şekilde -günümüzün ihtiyacına uygun olarak- yeniden tesbit edilmelidir. Dolayısıyla hadisin lafzına ve zâhirine takılmaksızın, muhtevadaki mümdemiç amacı yakalamaya çalışmak daha doğru ve daha isabetli olacaktır.

2)-Hz. Peygamber (sav.) bir hadisinde dürüst ticâret yapmayan ve insanları aldatmaya yeltenen kişiye, *“Aldatan bizden değildir”* buyurmuşlardır.²⁰⁹ Şârihlere göre, bu hadisten murâdın kişinin dinden çıkacağı manasına gelmemesidir. Burada Hz. Peygamber (sav.), bana uymayı terketti, yani, o kişinin hareketi bizim ahlâkımızdan ve fiillerimizden değildir, demek istemiştir.²¹⁰ Aynı şekilde *“Müslüman elinden ve dilinden başkalarının emin olduğu kişidir. Muhâcir de, Allah’ın nehyettiği şeylerden sakınan kişidir”* hadisinde²¹¹ övgüye değer müslümanın ve muhâcirin ancak bu sıfatları taşıyan kişi olduğu anlatılmak istenmekte, yoksa konuyu itikadî boyuta çekerek bu sıfatları taşımayan kişi müslüman değildir manasında anlaşılmamalıdır. Yani müslümanların en efdâl olanı Allah’ın ve insanların hukukunu bir arada gözeten ve insanların namuslarını koruyan kişidir. Muhâcirlerin en efdâli ise, vatanından hicret etmekle birlikte Allah’ın haram kıldıklarını terkedenden insandır. Şârihler hadisi bu istikamette anlamakta ve yorum-

²⁰⁸ Bk., İbn Hace Askalânî, a.g.e., III,471; Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, III, 390-391, terc., heyet, Risâle Yay., 3.bsk., İst., 1994. Ayrıca bk., İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IV, 23.

²⁰⁹ Müslim, İmân, 164. Hadisin değişik lafızla rivâyeti çin bk. Tirmizî, Buyû’, 74; İbn Mâce, Ticâret, 36.

²¹⁰ Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, III,118; Begavî, a.g.e., IV,323.

²¹¹ Buhârî, İmân, 4; Müslim, İmân, 65; Ebû Dâvûd, Cihâd, 2; Tirmizi, İmân, 12; Nesâî, İmân, 9.

lamaktadır.²¹²

Başka bir hadiste *“Hırsız mü'min olduğu halde hırsızlık yapamaz, zâni mü'min olduğu halde zina edemez. Sizden birisi mü'min olduğu halde içki içemez.”* buyurulmaktadır.²¹³ Âlimler, zâhirde itikâdî boyutu olan bu hadisten murâdın imândan çıkma, imansız kalma olmadığı görüşündedir. Bazı âlimler, hadisteki mananın sakındırma, tehdit veya kötü âkıbete düşmemek için uyarma mâhiyetinde olduğunu, imândan çıkma olmadığını açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Yani böyle bir kişinin, bu tür günahları irtikap ederken kâmil bir imâna sahip olmadığı anlatılmak istenmiştir.²¹⁴ Yine hadislerde *“Mü'min olamaz”, “Müslüman değildir”* şeklinde gelen ifadeleri, kâmil manada mü'min veya müslüman olamaz şeklinde te'vil etmek gerekir. İtikâdî yönden çağrışım yapan bu tür hadisleri lafzî ve zâhirî manalarında anlamak kişiyi hadisin amacı dışında bir anlayışa götürür.²¹⁵

*“Sizden biriniz kendisi için istediğini, kardeşi için de istemedikçe imân etmiş olamaz.”*²¹⁶

*“Birbirinizi sevmedikçe mü'min olamazsınız...”*²¹⁷

*“Emânete riâyeti olmayanın imânı yoktur.”*²¹⁸

*“Kötülüklerinden komşusunun emin olmadığı kimse mü'min olamaz.”*²¹⁹

*“Kul zina ettiği zaman imân ondan çıkar ve başının üstünde gölge gibi durur. O ameli bıraktığı zaman, imân tekrar kendisine döner.”*²²⁰

Örneklerini verdiğimiz bu ve buna benzer hadislerdeki imân konusunu kâmil imân şeklinde algılamak ve yorumlamak gerekir. Çünkü Hz. Peygamber, hayatta iken büyük günah işleyen hiçbir

²¹² Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadis*, I,146-147 ; Begavî, a.g.e. I,71; Nevevî, a.g.e., I, 200; Aynî, a.g.e., I, 149.

²¹³ Müslim, İmân, 100.

²¹⁴ Begavî, a.g.e. I,109-110.

²¹⁵ Hattabî, *A'lâmu'l-Hadîs*, I, 147.

²¹⁶ Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71.

²¹⁷ Müslim, İmân, 93.

²¹⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 135,154, 210, 251.

²¹⁹ Buhârî, Edeb, 29. Ayrıca bk. Müslim, İmân, 73; Tirmizî, Kıyâme, 60; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 387.

²²⁰ Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; Tirmizî, İmân, 11.

kimseyi tekfir etmemiş ve mürted hükümlerini bu kişilere uygulamamıştır. Tarihi süreç içerisinde de bu tür günahları işleyenler küfürle ithâm edilmemiş ve hiçbir yönetimde kendilerine gayri-müslim hukuku uygulanmamıştır. Bu da, bizim, hadisi bu şekilde anlamamızı gerektiriyor. Şimdi vereceğimiz hadisler de yukarıda yapılan yorumun doğruluğunu desteklemektedir: *“Allah’tan başka ilâh olmadığına, Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna tüm kalbiyle şehâdet getiren hiçbir kul yoktur ki, Allah onu Cehennem’e haram kılmasın.”*²²¹ *“Bana Cibril geldi ve ümmetinden her kim Allah’a hiç bir şeyi ortak koşmayarak ölürse Cennet’e girecektir diye müjdeledi.”* Ebû Zer, *“Zina etse de, hırsızlık yapsa da mı?”* diye sorunca, Hz. Peygamber *“evet”* diye cevap verir.²²² *“Kim Lâilahe illallah derse , o kişi zina da etse, hırsızlık da yapsa, (sonunda yine) Cennet’e girecektir.”*²²³ Bütün bu hadisleri bütünlük içerisinde ele alıp incelediğimizde yukarıda yaptığımız yorum kaçınılmaz olmaktadır. Ancak parçacı bir yaklaşım tarzı da bizi yanlış yorumlara ve neticelere götürecektir.

3)-Hz. Peygamber (sav.) çöplük, mezbahâne, kabirler, yol kenarları, hamam, deve ahırları ve Kâbe’nin üzeri olmak üzere yedi yerde namaz kılınmasını nehyetti.²²⁴ Hz. Peygamber’in (sav.) bu yerlerde namaz kılınmasını niçin yasakladığı şöyle izâh edilmektedir: Hamamda namaz kılınmasının yasak oluşunun sebebi, oranın temiz olmamasıdır. Kabirlerde namaz kılmanın yasak oluşu da orada cesetlerin toprakla karışmasından dolayıdır. Çöplük, mezbahâne ve yol kenarlarında da durum yine aynıdır. Şayet bu yerler temiz olursa namaz kılmakta her hangi bir sakınca yoktur. Yol kenarlarında namaz kılmanın yasak oluşu hakkında, bir başka sebep de yoldan gelip geçenlerin namaz kılını meşgul etmesidir.²²⁵ Yoksa namaz kılınması yasak edilen bu yerlere, kendi konularından dolayı yasak konulmuş değildir. Saydığımız bu mah-

²²¹ Müslim, İmân, 53.

²²² Buhârî, Cenâiz, 1; Müslim, İmân, 153.

²²³ Müslim, İmân, 154. Ayrıca bk.Tirmizî, İmân, 18.

²²⁴ Tirmizî, Salât, 258 ; İbn Mâce, Mesâcid, 4.

²²⁵ Begavî, a.g.e., II,147. Ahmed b. Hanbel, İshâk, Ebû Sevr gibi bazı âlimler hadisin zâhiri, lafzî manasından hareketle kabir ve hamamlarda namaz kılmanın mekruh olduğu görüşündedirler, velev ki kabirdeki toprak, hamamdaki yer temiz olsa bile. Bk. Begavî, a.g.e., II,149.

zurlar ortadan kalktığı zaman bu yerlerin temiz olan bir köşesinde namaz kılınabilir.

4)-“Ölen kişi, ehlinin arkasından ağlaması sebebiyle azap görür” hadisi²²⁶ Hz. Âişe'ye arz edilince O, “Hiçbir günahkâr bir başkasının günahını çekmez” âyetine²²⁷ aykırı bularak hadisin kâfirler için olduğunu söylemiştir. Konuyu değişik açıdan ele alarak hadisi arka planındaki tarihi bağlamıyla ilişkilendirilerek yorumlayanlar da vardır. Örneğin câhiliyye döneminde müşrikler öldükten sonra arkalarından kendileri için ağlanması ve yaka-paça yırtılmasını vasiyet ederlerdi. Halbûki câhiliyye âdeti olan bu hareket, İslâm'a göre günahıdır. Bunu emredip de arkasından bu şekilde hareket edildiği takdirde ölen kişi, günahı hak etmiş olur. Dolayısıyla azabın artması bir nevi kendi günahı sebebiyle olup, başka birinin günahı sebebiyle değildir.²²⁸

5)-Bazı hadislerde iyi bir amel yapan kişinin, Cennet'e gideceği, kötü bir amel yapan kişinin de, Cehennem'e gideceği şeklinde beyânlar vardır. Bu tür hadislerde verilmek istenilen mesâj şudur: iyi ve faydalı amel işleyen kişi, sevap kazanmış olup, sevabın karşılığını almak için Cennet'e girecektir. Ancak affedilmemiş günahları varsa onların cezasını görecekler. Aynı şekilde kötü bir amel yapan kişi, eğer affedilmezse işlediği günahın karşılığını görmek için Cehennem'e gidecektir. Eğer bu kişi, imânla ölmüşse Cehennem'deki cezâsını çektikten sonra Cennet'e gidecektir. Sayıları hayli çok olan bu tür hadisleri bu mantalite ile anlamamız ve yorumlamamız gerekir .

6)-Hadis kaynaklarında Cennet ve Cehennem ismiyle yer alan bölümlerde pek çok Cennet ve Cehennem tasvirleriyle karşılaşırız. İtikâdî anlayışımıza göre Cennet ve Cehennem mahlûk olduğu kesin olmakla beraber mekan açısından nerede oldukları bizim için meçhûl olup ve faal halinde değildir. Faal duruma geçmeleri kıyâmet, hesap, mizân ve sırattan sonra olacaktır. Ancak Hz. Peygamber'in, Cennet ve Cehennem tasvirlerinde sanki bun-

²²⁶ Buhârî, Cenâiz, 33 ; Müslim, Cenâiz, 16,23.

²²⁷ Fâtır, 35/18. Ayrıca bk. Necm, 53/38.

²²⁸ Tahâvî, a.g.e. IV, 294-295 ; Hattâbî, A'lâmu'l-Hadîs, I,684, Meâlimü's-Sünen, I, 303-304 ; Begavî, a.g.e. III, 291; Nevevî, a.g.e., III, 468. Ayrıca bk.Şafîî, İhtilâfu'l-Hadîs, sh., 162-163.

lar faal durumdaymış gibi bir anlatımı söz konusudur. Bu tür tasvirler istikbâl sigalarıyla anlatıldığı gibi, mazi sigalarıyla da örneğin; “*Bana gösterildi.*”, “*Bana arzolundu.*”, “*Bana Cennet ve ehli gösterildi.*”, “*Cehennem bana gösterildi.*” gibi ifadelerle anlatılmaktadır. Bu tür ifadelerde Cennet ehlinin çeşitli nimetler içerisinde olduğu, Cehennem ehlinin ise, -değişik tasvirlerle- çok azap çektiği anlatılmaktadır. Hz. Peygamber, bu tür ifadelerini bazen mazi sigasıyla anlatmış olsa da Cennet ve Cehennem faal duruma geçmediğine göre bu anlatılanların istikbalde (kıyâmetten sonra) olacağı şeklinde anlamamız ve yorumlamamız gerekir. Aksi takdirde bu tür hadisleri yanlış anlamış oluruz

Hadislerde gözetilmesi ve tesbit edilmesi gerekli olan hususların başında Hz. Peygamber’in vermek istediği amaçlar, hedefler ve koymak istediği ilkeler gelir. Hadislerde verilmek istenilen mesajı doğru anlamak ve kavramak esas olmalıdır. Yanlış anlamalara meydan vermemek için şunu gayet açık olarak belirtelim ki, söz konusu olan Sünnet’in değiştirilerek zamana uydurulması değil, Sünnet’in gerçek manasıyla kavranarak vâsita ve gaye, şekil ve öz, değişen ve değişmeyen tayin edilerek anlaşılması ve hayata aktarılmasıdır.²²⁹ Meselâ sûreti yasaklayan hadislerdeki Sünnet’in ne olduğunu ve niçin yasaklandığını, o günkü inanç problemleriyle bu yasağın alakasını iyi tespit etmezsek, bugün bazılarının yaptığı gibi fotoğraf çektirmenin câiz olmadığı gibi bir neticeye varabiliriz.²³⁰ Bu tür yanlış anlaşılmalara mahal vermemek için hadislerde verilmek istenilen amaç, hedef, ilke ve mesajları doğru tesbit etmek gerekir.

Bir hadis metni okunurken o hadisin doğru anlaşılmasını kolaylaştıran şu hususlara ve ilişkilere dikkat edilmesinde fayda vardır:

- 1)- Hadisdeki kelime ve cümlelerin dil ile olan ilişkisi.
- 2)- Hadisdeki tek tek kelime ve cümlelerin, hadisin tamamı ile olan ilişkisi.
- 3)- Bir hadisin, aynı konudaki tüm hadisler ve o husustaki uygulamalar ile olan ilişkisi.

²²⁹ Polat Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, sh., 265.

²³⁰ Polat Salahattin, a.g.e., sh., 266.

- 4)- Hadisin Sünnetin geneliyle olan ilişkisi.
- 5)- Hadisin, başta Kur'ân olmak üzere dinin bütünü ile olan ilişkisi²³¹

VIII- HZ. PEYGAMBER'İN, HADİSLERDE KULLANDIĞI ANLATIM ÜSLÛBU

Gerek anlatan, gerekse anlatılan bakımından hadislerin anlaşılması için yapılması gereken en önemli işlerden birisi kuşkusuz, Hz. Peygamber'in üslûbunu ve anlatım tarzını tesbit etmektir. Zira dil ile insan arasında, insan ile konuşma tarzı ve açıklama usûlü arasında önemli ilişkiler mevcuttur.²³² Arap dilini çok iyi konuşan ve konuşmalarında zaman zaman edebî sanatlarla da yer veren ve "*cevâmiu'l-kelim*" (az sözle çok mana ifade etme) lakabını²³³ alan Hz. Peygamber'in (sav.) üslûb ve anlatım tarzında açık ve yalın cümlelerle dolaysız anlatım olduğu gibi, Arap dili ve edebiyatında yer alan; istiâre, mecâz, kinâye, darb-ı mesel gibi dolaylı anlatım da söz konusudur. Hadislerde konunun, dinleyenlerin zihinlerine ve kalplerine tam yerleşmesi için, teşbihler, kıssalar, temsili hikâyeler, canlı tasvirler de kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in (sav.), teşbih, istiâre ve mecâzî anlatımlar kullanması yanında çokluk, azlık, uzaklık, yakınlık ve imkansızlık gibi şeyleri ifâde ederken kullandığı bazı kinâyeler de vardır. Rakamlar, mesâfeler ölçü ve tartı birimleri, kinâyelerin başlıca malzemelerini teşkil etmiştir. Miskâl-i zerre, hardal tanesi, iğne ucu, yarım hurma, karış, arşın, deniz köpüğü gibi ifâdeler hep bu cümledendir.²³⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hadislerdeki anlatım biçimini,

²³¹ Görmez, Mehmet, a.g.m., sh., 41.

²³² Görmez Mehmet, a.g.e., sh., 256.

²³³ Hz. Peygamber'in bu özelliği hadis-i şerifte şöyle vârid olmuştur: "*Bana cevâmiu'l-kelim verildi*" (ya da *Cevâmiu'l-kelim ile gönderildim*). Bk. Buhârî, Ta'bîr, 22, İ'tisâm, 1; Müslim, Mesâcid, 5-8; Nesâî, Cihâd, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 250.

²³⁴ Görmez Mehmet, a.g.e., sh. 264. Hz. Peygamber'in (sav.), edebî sanatlarla kapalı bir insan olmadığını gösteren delillerden birisi Hassan isimli bir şâirinin olması ve ona ayrı bir önem vermesidir. Hassan için Mescid-i Nebevî'de bir kürsü kurdurmuş ve Hassan bu kürsüde şiirler okuyarak İslâmı savunmuştur. (Bk. Ebû Dâvûd, Edeb, 87) Bunun yanında Hz. Peygamber (sav.) Arapça dışında başka dillerin öğrenilmesinde de ön ayak olmuştur. Örneğin Zeyd b. Sâbit'e Süryânî dilini öğrenmesini tavsiye etmiştir. (Bk. Tirmizî, İsti'zân, 22).

dilini ve uslûbunu iyi bir şekilde tesbit etmeden hadislerin doğru anlaşılması mümkün olamaz. Önce Hz. Peygamber'in doğrudan anlatım tarzını örnekleriyle beraber görmeye çalışalım.

A- Doğrudan (yalın) Anlatım

Doğrudan anlatımda hakikî mananın dışına çıkılmaksızın hadislerin ilk bakışta, kolaylıkla, açık ve net bir şekilde anlaşılmasıdır. Bu tür hadisler, dolaylı anlatıma sahip hadislerden çok daha fazladır. "Dolaysız anlatımdan kastımız, sözü dolaştırmadan, ifade edilecek hakikatin açık ve yalın bir şekilde bildirilmesidir. Dolaysız anlatım, en çok Hz. Peygamber'in açık emir ve yasaklarında, geçmiş, gelecek ve mevcut durum ile ilgili öğretici ve bilgilendirici haberlerinde, hutbelerinde, yazışmalarında ve vasiyetlerinde görülmektedir."²³⁵ Sayıları hayli çok olan bu tür hadislere birkaç örnek vermek istiyoruz:

*"Nerede olursan ol, Allah'dan kork. Kötülük işlersen , hemen arkasından iyilik yap ki o kötülüğü silip süpürsün. İnsanlarla güzel geçin."*²³⁶

*"İki nimet vardır ki, insanların çoğu bu nimetleri kullanmakta aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakit."*²³⁷

*"Allah Teâlâ, yemek yedikten veya bir şey içtikten sonra kendisine hamd eden kuldan hoşnut olur."*²³⁸

*"Allahım Seni zikretmek, Sana şükretmek, Sana güzelce ibâdet etmek üzere bana yardımcı ol."*²³⁹

*"Kardeşini güler yüzle karşılama dahi olsa hiçbir iyiliği küçük görme."*²⁴⁰

*"İnsanların en hayırlısı, ömrü uzun, ameli güzel olanıdır."*²⁴¹

"Sizden biriniz, insanlara namaz kıldırdığı zaman, hafif tutsun."

²³⁵ Sabbağ Muhammed, et-Tasvîrül-Fennî fi'l-Hadîsi'n-Nebevî, sh., 60-86, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1988, naklen Görmez Mehmet, a.g.e., sh., 257.

²³⁶ Tirmizî, Birr, 55

²³⁷ Buhârî, Rikâk, 1; Tirmizî, Zühd, 1; İbn Mâce, Zühd, 15.

²³⁸ Müslim, Zikir , 89; Tirmizî, Et'ime, 18.

²³⁹ Ebû Dâvûd, Vitr, 26.

²⁴⁰ Müslim, Birr, 144.

²⁴¹ Tirmizî, Zühd, B.21-22.

Çünkü onların arasında zayıf, hasta, ihtiyaç sahibi ve yaşlılar vardır. Herhangi biriniz kendi başına namaz kıldığında ise dilediği kadar uzatsın.”²⁴²

Doğrudan anlatımla ilgili olan hadis örneklerini daha da çoğaltabiliriz. Bu anlatım tarzında gelen hadislerin anlaşılması örneklerini az sonra vereceğimiz dolaylı anlatım tarzını ihtiva eden hadisleri anlamaktan çok daha kolaydır.

B- Dolaylı Anlatım

“Hz. Peygamber, din dilinin bütün çeşitlerine, teşbîhî, tenzihî, temsîli ve sembolik ifade ve üslûbların tamamına baş vurmuştur. Bizâtihi ümmetine bir şeyi emreden, yahut her hangi bir hususu sarih ifadelerle yasaklayan hadislerin yanısıra, çok serbest ifade ve üslûb da kullanmıştır.”²⁴³ Bir hakikatı ifade edebilmek için, açık, doğrudan ve yalın ifadeler kullanmak yerine, onu anlaşılır kılmak veya insanın zihnine ve hayatına yerleştirmek için, başvuru anlatım tarzı, dolaylı anlatımdır. Edebî tasvirler, teşbîh, temsil, mecâz, istiâre, kinâye, meseller ve kıssalar dolaylı anlatımın ilk akla gelen tarzlarıdır.²⁴⁴ Dolaylı anlatım ihtiva eden hadislerde mananın doğru anlaşılması için gözetilmesi gereken en önemli hususlardan birisi hakikî ve mecâzî manaların doğru bir şekilde tespit edilmesidir. Bir sözün doğrudan, zâhirine bakarak anlaşılması yanında, bazı sözler de dolaylı yoldan, zâhirî mananın dışında anlaşılmaktadır. Hakikat ve mecâz, Kur’ân âyetlerinin anlaşılmasında da önemli bir yer teşkil etmektedir. Nitekim âyetleri anlamada yöntem veren usûl-i tefsir kitaplarında hakikat ve mecâza önemli ölçüde yer verilmektedir.²⁴⁵ Dolayısıyla hadislerin doğru anlaşılması noktasında mecâzî ifadelerin bilinmesi oldukça önemlidir. Konunun önemine binâen bu sahada müstakil çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin Şerîf er-Radî’nin (ö.406/1016), “el-

²⁴² Buhârî, İlim, 28, Ezân, 62; Müslim, Salât, 183-186.

²⁴³ Görmez Mehmet, a.g.m., sh., 34.

²⁴⁴ Görmez Mehmet, a.g.e., sh., 259.

²⁴⁵ Âlimlerin çoğu, Kur’ân’da mecâzî manada lafızların bulunduğunu kabul ederken, Zâhirîler, Şâfiîlerden İbnu’l-Kass, Mâlikî’lerden İbnu Huveys Mindâd, Kur’ân’da mecâzın varlığını kabul etmemişlerdir. (Bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, II,255, thk.,M.Ebu’l-Fadl İbrahim, Beyrut, trs ; Suyûtî, *el-Itkân*, II, 95)

Mecâzâtü'n-Nebeviyye" isimli eserini burada zikredebiliriz.²⁴⁶

Bir sözün kendi anlamından başka bir anlamda kullanılması şeklinde anlaşılan mecâz²⁴⁷, hadislerde hayli çoktur. "Hadisin bazen metni mecâzî olur, hakiki manayı ifâde etmez. Gerek dil açısından gerekse usûl açısından mecâza hamletme imkanı olduğu halde hakiki manasına hamletme akla, hisse ve müşâhedeye ters-tir diyerek hadisi reddetmek sağlıklı araştırma kaideleriyle bağdaşmaz."²⁴⁸ Nasların lafız ve maksadı bir insanın bedeni ve ruhu gibidir. Bu sebeple mümkün oldukça, ikisini beraber gözetmek asıl olmalıdır.²⁴⁹ Bazı hadislerde özellikle çağdaş bir kültürle yetişenler açısından bir takım problemlere rastlamaktayız. Bu da, lafızların asıl delâletleriyle ifâde ettikleri anlamların hakikat anlamlarına hamledildiğinde ortaya çıkmaktadır. Ama mecâzî anlama hamledildiğinde ise problem kendiliğinden giderilmekte ve kasdedilen mananın gerçek yüzü açığa çıkmaktadır.²⁵⁰

Muhtevâsında mecâz bulunan hadislerden bazı örnekler vermek istiyoruz:

1)-Hz. Peygamber (sav.) Uhud dağıyla ilgili bir hadisinde, *"Bu bizi seven bir dağdır, biz de onu severiz"* buyurmuşlardır.²⁵¹ Hattâbî (ö.388/998) bu hadisi mecâzî manada anlamakta ve bu hadisten murâdın Medine ahâlisi ve Medine sakinleri olduğunu belirtmektedir. Bu görüşünü *"Köye sor."*²⁵² âyetiyle de desteklemektedir. Çünkü ona göre âyette geçen köyden murâd köy âhalisidir. Böylece Hattâbî hadisi zâhirî mananın dışında anlamakta ve

²⁴⁶ Şerîf er-Radî bu eserinde 361 hadisi mecâz, kinâye ve istiâre açısından ele alarak değerlendirmektedir. Müellif bu eserinden önce Kur'ân-ı Kerîme'deki mecâza dâir bir eser de kaleme almıştır. Telhîsü'l-Beyân fî Mecâzâtü'l-Kur'ân isimli bu eser, Muhammed Abdülğani Hasan tarafından Kahire'de 1955 tarihinde neşredilmiştir. (Bk. Okiç M. Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, sh.19). Ayrıca Muhammed Ali es-Sâbûnî, dolaylı anlatımla ilgili *"Min Künûzi's-Sünne"* isimli eserine aldığı 34 hadisi lugat, belagat ve edebî açıdan inceleyerek tahlillerde bulunmuştur. Eser İshak Ünal tarafından tercüme edilmiş olup 1992 yılında basılmıştır.

²⁴⁷ Bk. Ebu'l-Bekâ, a.g.e., sh. , 288 ; Tehânevî, a.g.e., II, 1456.

²⁴⁸ Muhammed Ebû Şehbe, a.g.e., I, 101.

²⁴⁹ Köse Saffet, *İslam Hukuk Düşüncesinin Bazı Problemleri*, sh., 53, İslamiyat, c.2, sayı:1, 1999.

²⁵⁰ Yusuf el-Kardâvî, a.g.e., sh. , 173.

²⁵¹ Buhârî, Meğâzî, 27.

²⁵² Yûsuf, 12/82.

yorumlamaktadır.²⁵³

2)-İnfâk etmenin fazileti ve çalışarak kazanmanın teşviki konusunda nakledilen bir hadiste, *“Üstteki el alttaki elden daha hayırlıdır”* buyurulmuştur.²⁵⁴ Bu hadiste üstteki elden kasıt veren kişi, alttaki elden kasıt da isteyen, alan kişidir. Dolayısıyla hadiste mecâzî bir mana söz konusudur.²⁵⁵

3)-*“Beni kar, su ve soğuk ile yıka”* hadisinde²⁵⁶ de mecâzî mana söz konusudur. Hadiste kastedilen mana, beni günahlardan temizle demektir. Hz. Peygamber (sav.) duâsında kar, soğuk ve suyu günahlardan temizlemede mübâlağa yapmak için zikretmiştir, yoksa bunlara ihtiyacı olduğu için değildir.²⁵⁷

4)-*“Kişi, içinde öldüğü elbiseyle diriltilir.”*²⁵⁸ Mecâzî manada gelen bu hadiste geçen elbiseden murâd kişinin amelidir. Kişi diriltildiği zaman hangi amel üzere öldüyse o amel üzere diriltileceği şeklinde anlaşılmaktadır. Yoksa hadiste geçtiği şekliyle bizzat elbisenin kendisi kastedilmemektedir. Nitekim bunu *“İnsanlar yalın ayak ve çıplak olarak diriltilecektir”* hadisi de²⁵⁹ desteklemektedir. Ayrıca Araplar: *“Filan temiz elbiselidir”* dediklerinde, o kişinin temiz kalpli ve ayıplardan uzak olduğunu kastederler. Yine aynı şekilde *“Filan kirli elbiseli”* dediklerinde de bunun aksini kasdetmiş olurlar.²⁶⁰ Dolayısıyla hadisin mecâzî manada anlaşılması gerekir.

5)- Mecâzî manada kullanıldığı ifade edilen şu hadis de ilginç şekilde yorumlanmaktadır. *“Kadınlara iyi muâmele edin. Çünkü kadınlar kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemi-*

²⁵³ Ancak Begavî, Hattâbî'yi tenkit ederek hadisin zâhirî mânada anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Böyle düşünmesinin gerekçesini ve örneklerini de vermektedir. (Bk. Begavî, a.g.e., IV, 191. Ayrıca bk., Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadis*, II, 813; İbn Hacer Askalânî, a.g.e., VII, 472). Şerif er-Radî ise bu hadiste mecâz olduğu kanaatindedir. (Bk. Şerif er-Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, sh. 15, thk., T.Muhammed ez-Zeydî, Müessesetü'l-Halebî, Kâhire, 1967).

²⁵⁴ Buhârî, Zekât, 18,50, Nafakât, 2 ; Müslim, Zekât, 94-97,106, 124; Ebû Dâvûd, Zekât, 28,39; Tirmizî, Zekât, 38, Birr, 77, Zühd, 32 ; Nesâî, Zekât, 53,60.

²⁵⁵ Şerif er-Radî, a.g.e., sh. 35-36 ; Begavî, a.g.e. III,389.

²⁵⁶ Buhârî, Ezân, 89 ; Müslim, Mesâcid, 147.

²⁵⁷ Begavî, a.g.e., II, 198.

²⁵⁸ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 18.

²⁵⁹ Buhârî, Tefsîrû'l-Kur'ân (Mâide Sûresi) 14; Müslim, Cennet, 56.

²⁶⁰ Begavî, a.g.e., III, 228.

ğinin en eğri tarafı üst kısmıdır. Düzeltmeye kalkışırsanız kırarsınız. Tamamen terk ederseniz eğri kalır. Kadınlara hayırla muamele edin."²⁶¹ Bu hadis mecâzî manada yorumlanmaktadır. Kazanlı âlim Musa Cârullah Bigiyef'e (ö.1949) göre, bu hadis hakiki mana olan kadının kemikten yaratıldığı şeklinde anlaşılmalıdır. Ona göre Hz. Peygamber (sav.) bu hadisle hanımların hassas, nâzik, ince ruhlu ve nâzenin birer varlık olduklarını ifâde etmiş, onlara zulmetmemek, hukuklarına saygı göstermek, varsa kusurlarını affetmek, bazen cefâlarına da katlanmak gerektiğini söylemiştir.²⁶² Elmalılı Hamdi Yazır da *"Ey insanlar! Sizi tek bir candan yaratan, ondan eşini vareden..."*²⁶³ âyetini tefsir ederken bu hadise de yer vererek hadisi mecâzî manada anlamakta ve kadının tabiatının erkekten farklı olduğunu izâh ederek bunun bir teşbih olduğu yorumunu yapmaktadır.²⁶⁴ Bu tür rivâyetler, nedense pek çok kişi tarafından hakikat olarak anlaşılmış, mecâzî bir mana kastedilme ihtimali göz ardı edilmiştir. Halbuki, gerek âyetlerde, gerekse hadislerde pek çok mecâzlar vardır. Kaldı ki, yukarıdaki hadisin farklı varyantlarında *"Kadın eğe kemiği gibidir."*²⁶⁵ ifadesi de mecâzî manayı desteklemektedir.

6)-Ramazan orucunun faziletiyle ilgili olarak *"Oruç kalkandır"* buyurulmuştur.²⁶⁶ Burada orucun kalkan olması, hakiki mananın dışında insanı günahlardan koruyan bir kalkan mesâbesindedir. Çünkü oruç, insandaki şehveti kontrol altına alan ve insanı günah işlemekten alıkoyan bir ibâdet şeklidir.²⁶⁷ *"İmâm (devlet başkanı) kalkandır"* hadisinde de²⁶⁸ aynı durum yani mecâzî mana söz konusudur. Çünkü imâm insanı her türlü tehlikelerden ve Cehennem'e götürecek şeylerden korur.²⁶⁹ Mecâzî manada söylenmiş olan şu hadisleri de örnek olarak verebiliriz:

²⁶¹ Buhârî, Enbiya, 2; Müslim, Radâ', 60.

²⁶² Görmez Mehmet, *Mûsâ Cârullah Bigiyef*, sh., 141, T.D.V.Y., Ank., 1997.

²⁶³ Nisâ, 4/1.

²⁶⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., II, 1273-1274; Ayrıca hadise dayalı olarak kadının yaratılışı ile ilgili yorum ve görüşler için bk., İbn Hacer Askalânî, a.g.e., VI, 444.

²⁶⁵ Müslim, Radâ', 60.

²⁶⁶ Buhârî, Savm, 2; Müslim, Sıyâm, 162.

²⁶⁷ Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadîs*, II, 939; Begavî, a.g.e., III, 451.

²⁶⁸ Buhârî, Cihâd, 109; Müslim, İmâret, 43. Açıklama için bk. Hattâbî, a.g.e., II, 1420.

²⁶⁹ Begavî, a.g.e., V, 317.

“Cennet, kılıçların gölgesi altındadır.”²⁷⁰

“Cennet, annelerin ayakları altındadır.”²⁷¹

“Evim ile minberim arası, Cennet bahçelerinden bir bahçedir.”²⁷²

“Müezzinler, kıyâmet gününde boyunları en uzun olan insanlardır.”²⁷³

Bir gün Hz. Peygamber’e hanımları, kendisine içlerinden hangisinin ilk önce kavuşacağını sorduklarında O, *“Kolu en uzun olanınızdır.”* cevabını verdi. Bunun üzerine hanımları kollarını uzatarak ölçmeye başladılar. Halbuki Hz. Peygamber, uzun kol ile cömertliği kasetmişti. Kendisine ilk kavuşan en cömert hanımı Hz. Zeyneb (ö.20/642) olmuştur.²⁷⁴ Nevevî de (ö.676/1277) burada mecâzın bulunduğunu ve ilk vefât edenin en cömert olan Hz. Zeyneb olduğunu belirtmiş ve Araplarda bu tür kullanımların bulunduğunu örneğin, cömert için eli uzun tabiri, cimri için de eli veya kolu kısa tabirinin kullanıldığını ifade etmiştir.²⁷⁵ Örneklerini verdiğimiz bu tür mecâz ihtiva eden hadislerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında daha dikkatli ve titiz olunması gerektiği kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber’in (sav.) dolaylı anlatım üslûbu içerisinde sık sık *kinâye ve darb-ı mesellere* de rastlanmaktadır. Nâfile ibâdetin fazileti konusunda gelen bir hadiste *“Siz bıkmadıkça Allah bıkmaz”* buyurulmuştur.²⁷⁶ Bu hadisin manası, siz amel etmekten bıkmadığınız sürece Allah size mükâfat ve sevap vermeyi terk etmez demektir. Aksi takdirde Allah’a yaratıkların bir özelliği olan *“bıkma”* fiilini izâfe etmiş oluruz ki, Yüce Allah bundan münezzehtir. Hadiste geçen *“melâl”* kelimesi terk etmek manasında-

²⁷⁰ Buhârî, Cihâd, 112,156; Müslim, Cihâd, 20.

²⁷¹ Bk. İbn Mâce, Cihâd, 12; Nesâî, Cihâd, 6.

²⁷² Buhârî, Rikâk, 53, İ’tisâm, 16; Tirmizî, Menâkıb, 68; Nesâî, Mesâcid, 7; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 236; Mâlik, Muvatta, Kible, 10-11.

²⁷³ İbn Mâce, Ezân, 5.

²⁷⁴ Hadis için bk. Buhârî, Zekât, 11; Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 101; Nesâî, Zekât, 59. Hz. Peygamber’in ilk vefât eden hanımının hangisi olduğu konusunda bazı tartışmaların ve farklı görüşlerin olduğu da bilinmektedir. Geniş bilgi için bk. İbn Hacer Askalânî, a.g.e., III, 362-364; Kâmil Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, V, 165-167.

²⁷⁵ Nevevî, a.g.e., VIII, 227. Ayrıca hadis çerçevesinde yapılan tartışma ve farklı görüşler için bk., İbn Hacer Askalânî, a.g.e., III, 362-363.

²⁷⁶ Buhârî, İmân, 31-32, Teheccüd, 18; Müslim, Salâtü’l-Müsâfirîn, 215.

dır. Çünkü bir şeyden bıkan kişi, o şeyden yüz çevirip onu terkederek. Bu şekilde “*melâl*” kelimesi terk etmek manasında *kinâye* olarak kullanılmıştır.²⁷⁷

“*Kâfir, yedi mide ile, mü'min ise bir mide ile yer*” hadisinde²⁷⁸ Hz. Peygamber (sav.) mü'min ve kâfiri bir *darb-ı mesel* ile anlatmaktadır. Mü'minin bu dünyadaki zühd halini, kâfirin de dünyaya olan hırsını bu şekilde beyân etmektedir. Mü'min yediği zaman bir şeyi azık olarak ve ihtiyaç duyduğu için yer, kâfir ise zevk olsun diye, haz gayesiyle ve dünyaya olan hırsından dolayı yer. Dolayısıyla mü'mini az bir yiyecek doyururken kâfiri ise çok daha fazla yiyecek doyurur.²⁷⁹ Burada mü'minin damak tadının olmadığını, yemeklerden lezzet almadığını söylemek istemiyoruz. Kâfir için dünya ve içindekileri her şeydir ve amaçtır, mü'min için ise dünya ve içindekileri amaç olmayıp, bir araçtır. Böyle olunca mü'min bulamadığı nimetlere karşı fazla üzülmez, dert edinmez ve sabreder. Kâfirin durumu ise tamamen farklıdır. *Darb-ı mesel* ihtiva eden şu hadisleri de örnek olarak verebiliriz:

“*Kim bir kuş yuvası kadar bir mescid binâ ederse, Allah da ona Cennet'te bir binâ yapar.*”²⁸⁰

“*Hakiki pehlivan güreşte galip gelen değildir. Ancak kırgınlık anında nefesine sahip olan kişidir*”²⁸¹

“*Mü'min bir delikten iki defa ısırılmaz.*”²⁸²

Hz. Peygamber (sav.), hadislerde bazı konuları, zihinlerde daha kalıcı olabilmesi ve konunun daha iyi anlaşılması için *teşbih* ve *tasvirlerle* anlatmıştır. Örneklerini vereceğimiz bu tür hadislerle

²⁷⁷ Begavî, a.g.e., II, 469. Ayrıca bk. İbn Kuteybe, a.g.e., sh.349-350; İbn Furek, *Kitâbu Müşkili'l-Hadîs*, sh., 272-273, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1980.

²⁷⁸ Buhârî, Et'ime, 12 ; Müslim, Eşribe, 182.

²⁷⁹ Begavî, a.g.e., VI, 93.

²⁸⁰ İbn Mâce, Mesâcid, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 241. Bu hadiste olduğu gibi *darb-ı meseller*, bazen olması mümkün olmayan hususlarda da kullanılır. (Bk. Begavî, a.g.e. I, 181-182).

²⁸¹ Buhârî, Edep, 76, 102; Müslim, Birr, 107. Begavî hadiste geçen “es-sür'atü” kelimesinin insanlarla güreş yapıp hep galip gelen kişi için kullanıldığını ve bu kelimenin hadiste *darb-ı mesel* olarak geldiğini ifade eder. (Bk. Begavî, a.g.e., VI, 531).

²⁸² Buhârî, Edeb, 83; *Darb-ı Meseller* için hadis kaynakları arasında müstakil bölümler açıldığı gibi (Mesela bk. Tirmizî, el-Emsâl), müstakil kitaplar da telif edilmiştir. Bunlar arasında Halil b. Ahmed (ö.170/786) ile er-Ramehurmûzî'nin (ö.360/970) *Kitâbu Emsâli'l-Hadîs* isimli eserleri vardır.

rin de lafzî ve zâhirî mananın dışında anlaşılması gerekir.

“Dünya mü’minin zindanı, kâfirin de Cennet’idir.”²⁸³

“Cennet’e girecek bir kısım insanlar vardır ki, onların kalpleri kuş kalbi gibidir.”²⁸⁴

“Cennet size, ayakkabılarınızın bağlarından daha yakındır. Cehennem de öyledir.”²⁸⁵

“Ölüm insana pabucunun bağından daha yakındır.”²⁸⁶

“Mü’minin mü’mine karşı durumu, bir parçası diğer parçasını sımsıkı kenetleyip tutan binalar gibidir.”²⁸⁷

“Ramazan geldiğinde Cennet kapıları açılır, Cehennem kapıları kapanır, şeytanlar da bağlanır.”²⁸⁸

“Sizden birisi uykusundan uyandığı zaman üç defa burnuna su alıp versin. Çünkü Şeytan onun genizinde geceler.”²⁸⁹

“Mü’minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücûda benzerler. Vücûdun bir uzvu hasta olduğu zaman diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.”²⁹⁰

“Benim ve sizin durumunuz, ateş yakıp da, ateşine cırcır böcekleri ve pervaneler düşmeye başlayınca onlara engel olmaya çalışan adamın durumuna benzer. Ben sizi ateşten korumak için kuşaklarınızdan tutuyorum, siz ise benim elimden kurtulmaya, ateşe girmeye çalışıyorsunuz.”²⁹¹

“Söyleyiniz, sizden birinizin kapısında, her gün, içinde beş kez yıkandığı bir nehir olsaydı kirinden bir şey kalır mıydı?” Ashâb “Onun kirinden hiçbir şey kalmazdı.” dediler. Rasûl-i Ekrem bunun

²⁸³ Müslim, Zühd, 1. Ayrıca bk. Tirmizî, Zühd, 16 ; İbn Mâce, Zühd, 3.

²⁸⁴ Müslim, Cennet, 27. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 331.

²⁸⁵ Buhârî, Rikâk, 29.

²⁸⁶ Buhârî, Merdâ, 8, 22.

²⁸⁷ Buhârî, Salât, 88, Mezâlim, 5 ; Müslim, Birr, 65.

²⁸⁸ Buhârî, Savm, 5, Bedü'l-Halk, 11; Müslim, Sıyam, 1-2

²⁸⁹ Buhârî, Bedü'l-Halk, 11; Müslim, Tahâret, 23. Nevevî, şeytanın insanın genizinde geceleme olayını hakiki manada yorumlayanların olduğunu, ancak şeytanın toz ve pislikten istiâre olarak hakiki mananın dışında da yorumlandığını ifade etmektedir. (Bk., Nevevî, a.g.e., II, 121.)

²⁹⁰ Buhârî, Edeb, 27 ; Müslim, Birr, 66.

²⁹¹ Müslim, Fedâil, 18. Ayrıca bk. Buhârî, Rikâk, 26.

üzerine şöyle buyurdu: “İşte bu, beş vakit namazın misalidir. Allah bu beş vakit namazla hataları siler.”²⁹²

Örneklerini verdiğimiz dolaylı anlatımın özelliklerini ihtiva eden bu hadislerde kullanılan teşbih ve tasvirler, dilin gereği olarak kullanılmakla beraber, hadislerdeki ilke, prensip ve mesajların zihinlere, kalplere daha sağlam ve kolay bir şekilde yerleşmesi ve etkili olması için kullanılmaktadır.

Dolaylı anlatımın önemli bir ifade tarzı da *kıssalar ve temsîlî hikâyeciklerdir*. Hz. Peygamber bir hakikati anlatmak için, bazen her dil ve kültürde mevcut olan *kıssalara ve temsîlî hikayelere* başvurmuştur. Ancak bunların sayı itibariyle hadis külliyatı içinde çok fazla bir yer tuttukları söylenemez. Hadislerde geçen kıssalar içerisinde gerek rüyâda gerekse uyanıkken Hz. Peygamber’in yaşadığı tecrübeler, gaybî kıssalar, tarihî kıssalar ve temsîlî kıssalar yer almaktadır.²⁹³

Hadislerde, zâhirî mananın dışında anlaşılması ve yorumlanması gereken, Kur’ân âyetlerinde olduğu gibi *müteşâbihattan* olan bazı hadisler de vardır. Müteşâbih olan âyetleri zâhirî mananın dışında nasıl te’vil ve tefsir ediyorsak, müteşâbih olan hadisleri de aynı şekilde anlamak ve yorumlamak zorundayız. Âyet ve hadislerde geçen nefis, yed (el), vech (yüz), ayn (göz), ricl (ayak), gelmek-gitmek, dünya semâsına inmek, arşı istivâ etmek, gülmek, sevinmek gibi Allah’ın sıfatları olan bu konuları, uygun bir şekilde te’vil ve tefsir ederek anlaşılır hâle getirmek gerekir.²⁹⁴ Mü-

²⁹² Tirmizî, Emsâl, 5 (Hadis hasen sahihtir.)

²⁹³ Bk.Görmez Mehmet, a.g.e., sh., 265-266.

²⁹⁴ Selef, bahsettiğimiz bu konularda gelen nassları te’vil etmekten sakınmışlar ve nassların zâhirlerine hamletmenin gereği üzerinde durmuşlardır. Geniş bilgi için bk. Begavî, a.g.e., I,155-157; Zeynüddin Mer’î Yûsuf el-Makdisî, *Ekâvîlû’s-Sikât fî Te’vîl’-Esmâ ve’s-Sifât*, sh. 75-77, thk., Şuayb Arnavûd, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut,1985; Gölçük Şerafettin, *Kelâm Tarihi*, sh. 59-60, Esra Yay., Konya, 1992; Çağatay Neşet-Çubukçu Âgâh, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, sh., 196-198, A.Ü.İ.F.Y., Ank., 1985. Muhammed Ebû Şehbe müteşâbih hadisler hakkında şu yorumu yapar: “Hadis bazen müteşâbih olur manası anlaşılmaz, o takdirde sadece akli hakem yaparak metni tenkit etmeye gerek yoktur. Zira bu tür müteşâbih hadisleri akıl idrak edemez. Bundan ne kastedildiğini ancak Allah ve onu tebliğ eden Resûlullah bildirdiği takdirde anlaşılır. Bize düşen hakiki manasını Allah’a havâle ederek vârid olduğu gibi kabul etmek ve imkansız olan zâhirî manadan kaçınmaktır, ya da akıl ve muhakem nakle uygun şekilde te’vil etmektir. Allah’ın sıfatları ve benzeri konulardaki hadisler bu çeşittendir.” (Muhammed Ebû Şehbe, a.g.e., I, 101).

teşâbihâtan olan ve mutlaka uygun bir şekilde yorumlanması gereken hadislerden birkaç örnek sunmak istiyoruz: *“Yüce Allah her gece yarısından sonra dünya semâsına iner ve şöyle seslenir: Her kim duâ ederse duâsına icâbet ederim, her kim benden bir şey isterse istediğini yerine getiririm, her kim mağfiret dilerse onu affederim.”*²⁹⁵ Hadiste geçen iniş ve çıkış, hakiki manada olmayıp, mecâzîdir. Aksi takdirde Yüce Allah’ı yaratıklara benzetmiş oluruz. Hadiste Allah’ın kullarına karşı rahmet kapısının her zaman açık olduğu ve kullarına her zaman yakın olduğu vurgulanmak isteniyor. *“Ademoğullarının kalpleri Rahman olan Allah’ın parmaklarından iki parmağı arasında bir kalp gibidir. Onu dilediği şekilde değişikliğe uğratar.”*²⁹⁶ Hadiste geçen parmaktan kasıt Allah’ın kudretidir.²⁹⁷ Kudsî bir hadiste de şöyle buyuruluyor: *“Kulum Bana bir karış yaklaştığı zaman Ben ona bir arşın yaklaşıyorum; o bana bir arşın yaklaşıncı ben ona bir kulaç yaklaşıyorum; O bana yürüyerek geldiği zaman ben ona koşarak varırım.”*²⁹⁸

Müteşâbihâta örnek teşkil eden bazı hadisler:

*“Yüce Allah gündüz günah işleyenin tevbesini kabul etmek için geceleyin, elini açar. Geceleyin günah işleyenin tevbesini kabul etmek için de gündüzün, elini açar.”*²⁹⁹

*“Allah sadakayı avucuna alır ve büyütür.”*³⁰⁰

*“Allah, biri öbürünü öldürüp birlikte Cennet’e giren iki kişiye güler. Onlardan biri Allah yolunda savaşmış, şehid olmuştur. Allah, sonra da kâtilin tevbesini kabul etmiş, katil de müslüman olmuş ve Allah yolunda savaşmış, şehit olmuştur.”*³⁰¹

Arapların kendilerine mahsûs zâhirî mananın dışında kullandıkları bazı kelime, rakam ve deyimler de vardır. Bunlar bilin-

²⁹⁵ Buhârî, Teheccüd, 14 ; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 168.

²⁹⁶ Müslim, Kader, 17.

²⁹⁷ İbn Furek, a.g.e., sh., 102.

²⁹⁸ Buhârî, Tevhîd, 50. Ayrıca bk. Müslim, Zikir, 20; Tirmizî, Daavâd, 132; İbn Mâce, Edeb, 58.

²⁹⁹ Müslim, Teybe, 31. Bahsettiğimiz bu müteşâbih olan hadislerin tartışması ve yorumu hakkında geniş bilgi için bk. Koçyiğit Talat, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, sh., 116-132, A.Ü.İ.F.Y., Ank., 1969.

³⁰⁰ Müslim, Zekât, 63 .

³⁰¹ İbn Mâce, Mukaddime, 191. Bazı müteşâbih hadislerin açıklamaları için İbn Furek’in Kitabı Müşkulu'l-Hadis isimli eserine bakılabilir.

mediği takdirde hadisın zâhirine takılarak anlam verilmesi kişiyi yanlış anlamalara götürebilir. Hadis şârihleri bu tür manalar üzerinde durarak hadisın doğru anlaşılması için dikkat çekmişler ve gerekli açıklamaları yapmışlardır. Hadislerde ve âyetlerde geçen bazı sayılar, mecâzî mananın dışında çokluğu ifade etmek için gelebilir. Örneğin, Arap toplumunda yedi, yetmiş, yediyüz gibi yedi ve katlarıyla ilgili sayıların mecâzî manada, zaman zaman çokluk için kullanımları söz konusudur. Günümüz toplumunda da kırk sayısında olduğu gibi bu tür kullanımların olduğu müşâhede edilmektedir. Hz. Peygamber bununla hadiste geçen konunun önemini kavratmayı ve zihinlerde konunun kalıcılığını sağlamayı amaçlamaktadır. *“Her kim bir iyilik yaparsa ona, ondan yedi yüze kadar sevap yazılır”* hadisinde³⁰² geçen *“yedi yüze kadar”* lafzının bir şeyi çok gösterme, kat kat verme manasına geldiği, sadece bu sayıya hasretme manasının olmadığı ifâde edilmektedir. Nitekim aynı durum şu âyette de söz konusudur: *“Onlar (münâfıklar) için yetmiş kez istiğfar etsen Allah onları asla affetmeyecektir.”*³⁰³ Zikredilen bu âyette Hz. Peygamber (sav.), münâfıklar için yetmişin üzerine bir ziyâde ederek yetmiş bir defa istiğfar ederse onları Allah’ın affedeceği manası anlaşılmalıdır.³⁰⁴ Bunun esas manası, duâ ve istiğfarlar çoğalsa bile münâfıkların Allah’ın affına kesinlikle mazhar olamayacaklarıdır. Çünkü Araplar, yedi, yetmiş ve yediyüz gibi katlarını çokluk manasında kullanırlar.³⁰⁵ Vereceği-miz şu iki hadis de aynı manada anlaşılmalıdır:

³⁰² Müslim, İmân, 204.

³⁰³ Tevbe, 9/80.

³⁰⁴ Bk. Emalılı Hamdi Yazır, a.g.e., IV, 2595.

³⁰⁵ Begavî, a.g.e., VII, 352-353. Hz. Peygamber (sav.) bir hadisinde İslâm ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını ve kurtuluşa eren fırka dışında kalan yetmiş iki fırkanın cehenneme gideceğini ifade ediyor. (Bk. Tirmizî, İmân, 18; İbn Mâce, Fiten, 17. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; Dârimî, Siyer, 75). Ethem Ruhi Fiğlalı, bu hadis hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bu meseleye Kur’ân’ın hedefi istikâmetinde bakmak en isâbetli ve çıkar yol olacaktır. Öyle görünüyor ki, hadiste geçen yetmiş kelimesi kesin bir sayıyı göstermekten ziyâde çokluğu ifâde etmektedir. Esasen Kur’ân’da geçen yedi ve yetmiş gibi, yedi ve yedinin katları olan rakamlardan ya esas sayı (meselâ Bakara, 2/196) yahut da çokluk ve mübalağa (mesela Talak, 65/12, Hâkka, 69/32) kastedilir. Kaldı ki gerek Yahûdi ve Hristiyanların gerek müslümanların tarihte görülen fırkalarının sayısı, hadiste bildirilen sayıların çok üstündedir.” (Bk. Fiğlalı, Ethem Ruhi, *İslâm Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler*, sh. 374, Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniv. Yay. İzmir, 1985.)

*“Kim zımmîlerden birini öldürürse o kişi Cennet’in kokusunu duyamaz. Halbuki Cennet’in kokusu yetmiş yıllık mesafeden duyulur.”*³⁰⁶

*“Kim hakkı olmadığı halde başkasına ait bir toprak parçasını gasbederse kıyâmet günü o yerin yedi kat toprağı o kişinin sırtına yüklenir.”*³⁰⁷ Buradaki sayıları da çokluk manasına anlamak gerekir.

Bazı hadislerde geçen sayıları da, zikredilen konulara hasretmemek ve o konunun, belirtilen sayıdan ibâret olduğunu anlamamak gerekir. Sayıların kullanılış amaçlarını da iyi bilmek gerekir. Hadislerde geçen sayılar asıl değerlerinde kullanıldıkları gibi, çokluk manasında mecâzî manada da kullanılmaktadır. Bu tür hadislerin sayısı da hayli çoktur. Örneğin ; *“Üç kişi vardır ki, kıyâmet gününde Allah onlarla konuşmaz...”*³⁰⁸, *“Münâfığın alâmeti üçtür...”*³⁰⁹, *“Beş şey fittattandır...”*³¹⁰, *“Müslümanın müslüman üzerindeki hakkı beştir...”*³¹¹ gibi hadislerde geçen sayıların konuyla ilgili diğer hadislerde farklı olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla anlatılan konunun bu sayılardan ibâret olmadığını anlıyoruz. En doğrusu daha önce belirtildiği üzere aynı konudaki hadisleri bir bütünlük içerisinde hepsini birarada ele alarak değerlendirmek gerekir. Şunu da ifade etmek gerekir ki, genel olarak ibâdet ve hukuk yönüyle ilgili hadislerde geçen sayıların hakiki manada kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak bunların dışında kalan sahalarda zikredilen hadislerde geçen sayıların ifade ettiği anlam, daha çok hakiki mananın dışında ve belirli bir rakama hasredilmemelidir. Beşerî münâsebetler ve sosyal hayat ile ilgili meselelerin işlendiği hadislerin bir çoğunda alt ve üst sınırdaki verilen rakamların tahdit ifade etmediği anlaşılmaktadır. Çünkü aynı muhtevadaki hadislerde sayılar birbirinden farklı zikredilmektedir.³¹² Aynı konuda

³⁰⁶ Nesâî, Kasâme, 14.

³⁰⁷ Buhârî, Mezâlim, 13, Bedü'l-Halk, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 99.

³⁰⁸ Müslim, İmân, 171.

³⁰⁹ Buhârî, İmân, 24, Şehâdet, 28, Edeb, 69; Müslim, İmân, 107-109.

³¹⁰ Buhârî, Libâs, 63-64; Müslim, Tahâret, 49-50.

³¹¹ Buhârî, Cenâiz; Müslim, Selâm, 4.

³¹² Bk. Karacabey, Salih, *Hadislerde Geçen Bazı Sayılar Üzerine Kısa Bir Değerlendirme*, sh., 112, 114-115, U.Ü.İ.F.D., sayı:6, c., 6, yıl: 6, Bursa, 1994.

gelen hadislerle parçacı bir yaklaşımla değil de, bütüncül bakmanın faydasını burada da görüyoruz

Hız. Peygamber'in anlatım tarz ve üslûbunun irdelenmesi ve bilinmesi, hadislerin anlaşılması açısından fevkalade önemli bir husustur. Verdiğimiz örnekler de bunu teyid etmektedir. Birinci aşamada hangi hadislerde doğrudan anlatımın, hangi hadislerde dolaylı anlatımın bulunduğu tesbit edilmeye, daha sonra da ikinci aşamada ise, dolaylı anlatım üslûbunda hangi çeşit anlatımların ve hangi tür özelliklerin bulunduğu tesbit edilmeye çalışılmalıdır. Bazen de hakiki ve zâhiri mananın dışında kullanım özelliklerini tarihi bağlamlarıyla beraber düşünmek ve bu çerçevede hadise bir anlam yüklemek daha doğru olur.

IX- HADİSLERİN BAĞLAYICILIK SORUNU

Tarih boyunca hadislerle yakın teması bulunan İslâm bilginleri, hadislerin bağlayıcılığının olup olmadığı konusunda yakından ilgilanmışlardır. Hadislerin bağlayıcılığı konusunu tarihi kronoloji içerisinde düşünecek olursak konu, İslâmın ilk nesli olan sahabe zamanında gündemde yer almış ve sahabe kendi aralarında bazı tartışmalar yaşamıştır. O zamandan başlayıp günümüze kadar tartışma konusu olan hadislerin bağlayıcılığı meselesi, halen güncelliğini korumakta, konu üzerinde çeşitli tartışmalar ve spekülasyonlar yapılmaktadır. Tarihin değişik evrelerinde kolaylık olması açısından hadisler, bağlayıcılık açısından farklı bilginler tarafından sınıflandırmaya tâbi tutulmuştur. Bu tür sınıflandırma çalışmaları -farklı yaklaşımlardan dolayı- nihayete ermiş olmayıp, günümüzde de hala devam etmektedir.

İşte bu kısımda Sünnet'in bağlayıcılığı, Sahâbenin bağlayıcılık açısından Sünnet'e olan yaklaşımı, âlimlerin bağlayıcılık açısından Sünnet'i sınıflandırmaları ve hasâisü'n-nebi isimli konuları işleyeceğiz.

A-Sünnet'in Bağlayıcılığı

Sünnet'i daha doğru anlayabilmek ve yanlışla düşmemek için hadisler arasında bağlayıcı olanla, bağlayıcı olmayı, yerel olan

ile evrensel olanı birbirinden ayırt etmek gerekir. İslâm'ın teşri'de ikinci kaynağı Sünnet olduğundan genel anlamda Sünnet bağlayıcıdır. Ancak Sünnet'in bağlayıcılığı konusundaki esas ihtilâf, Sünnet'in tamamı mı bağlayıcıdır yoksa bir kısmı mı bağlayıcıdır? şeklindedir. Asıl tartışma bu noktada düğümlenmektedir. Hz. Peygamber'in (sav.), emirleri, yasakları, yemesi, içmesi, oturması, kalkması, giyinip-kuşanması, kendine mahsûs özel zevkleri gibi işlerinin tamamına uymamız gerekli midir, değil midir? Bunlardan hangilerinin şahsını, hangilerinin ümmetini ilgilendirdiğini iyi tespit etmek zorundayız. Çünkü Hz. Peygamber'in baba, dede, âile reisi, muallim, devlet başkanı, hâkim ve peygamber olarak yaptığı davranışlar ve söylediği sözler vardır. Bütün bunların hepsini aynı kategoride değerlendirmek doğru değildir. Söylediklerini ve yaptıklarını, hangi sıfatla söylediği ve yaptığı tespit edilmelidir ki, bağlayıcı olan ile olmayan Sünnet'i ortaya çıkmış olsun. Aksi takdirde konu açıklığa ve netliğe kavuşmamış olur. İşte bu sebeple işin uzmanları olan hadisçiler ve fıkıhçılar bu ayrımı belirlemede tarih boyunca çaba ve gayret göstermişlerdir. Dolayısıyla hiç bir ayırım yapmaksızın şekilsel ve lafızcı bir yaklaşımla Hz. Peygamber'in (sav.) her şeyini tıpa tıp yapmak Sünnet değildir. Konuyla ilgili aşağıda vereceğimiz deliller incelendiğinde, Hz. Peygamber'in (sav.) her sözünün her hareket ve davranışının bağlayıcı olduğunu söylememize imkan yoktur. Çünkü Hz. Peygamber'in (sav.) bir beşer olarak günü birlik yaptığı işler, yaşadığı toplum ve coğrafya şartlarının gereği olarak o bölgenin geleneklerine göre yapmak zorunda olduğu iş ve hareketler vardır. Ayrıca O'nun kendisine mahsûs "*Hasâisu'n-Nebî*" dediğimiz ümmetini bağlamayan özel durumları da vardır. Aşağıda vereceğimiz deliller ve rivâyetler Hz. Peygamber'in (sav.) her davranış ve sözünün bağlayıcı olmadığını bize göstermektedir. Bu konunun delilleri üzerinde daha önceki bölümde genişçe durmuş idik. Şimdi de bu delillerden sadece bir kaçını burada sunmak istiyoruz:

1)-Hz. Peygamber (sav.) bir hadisinde şöyle buyurur: "*Ben de bir insanım, size dininizle ilgili bir şey emrettiğim zaman onu alın; size kendi görüşümden bir şey emrettiğim zaman (bunları almaya-*

bilirsiniz, çünkü) ben de nihâyet bir insanım.”³¹³ Hurma aşılama konusunda da Hz. Peygamber (sav.) benzer ifâdeleri kullanmıştır: “Şüphesiz ben, bir tahminde bulunmuştum beni kanaatimden dolayı sorgulamayın. Fakat ben size Allah’tan bir şey bildirirsem onu alın. Çünkü ben asla Allah adına yalan söylemem.”³¹⁴

2)-“Giyle” hadisinde Hz. Peygamber’in (sav.), emzikli kadınlarla cinsel temasta bulunmayı men etmeyi düşündüğünü, sonra İranlıların ve Bizanslıların bunu yaptıkları halde çocuğa bir zarar gelmediğini öğrenince yasaklamaktan vazgeçtiğini görmekteyiz.³¹⁵

3)-Bedir savaşında Hubâb b. Münzir (ö.19/640), Hz. Peygamber’in (sav.) karar vererek savaş için inilen yerin uygun olmadığını görmüş ve Hz. Peygamber’e (sav.) bu yerin seçiminde vahyin rolü olup olmadığını sormuş, Hz. Peygamber (sav.) de bu yeri kendi görüşüyle seçtiğini ifâde edince, Hubâb b. Münzir, Hz. Peygamber’e alternatif görüş beyân etmiş ve Hz. Peygamber (sav.) de kendi görüşünden vazgeçerek Hubâb’ın görüşünü kabul etmiştir.³¹⁶

4)-Sahâbe hanımlarından Berîre azat olunca, kocası istemediği halde kendisi, kocasından boşanmak ister. Boşanmayı istemeyen kocası Muğis, durumu Hz. Peygamber’e iletir ve boşanmama konusunda kendisinden yardımcı olmasını ister. Hz. Peygamber (sav.) de bunun üzerine Berîre’den boşanmamasını ve kocasına dönmesini talep eder. Berîre Hz. Peygamber’e hitâben, “Bana emir mi veriyorsunuz ey Allah’ın Rasûlü?” diye sorar. Hz. Peygamber (sav.) de, “Hayır sadece aracı oluyorum” diye cevap verir. Bunun üzerine Berîre boşanmada ısrar eder ve neticede boşanır.³¹⁷

5)-Hz. Peygamber bir gün namazda iken nalinlerini çıkarır, bunu gören sahâbe de aynı hareketi taklit eder. Hz. Peygamber (sav.) bunun üzerine niçin nalinlerini çıkardıklarını sorar. Sahâbe,

³¹³ Müslim, Fedâil, 140.

³¹⁴ Müslim, Fedâil, 139; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 162.

³¹⁵ Müslim, Nikâh, 141; Mâlik, Muvatta’, Rada’, 16.

³¹⁶ İbn Hişâm, a.g.e., II, 197-198. Ayrıca bk. İbn Sa’d, a.g.e., II, 15.

³¹⁷ Bk. Buhârî, Talâk, 16; Ebû Dâvûd, Talâk, 19.

“*Senin çıkardığını gördük, biz de çıkardık*” karşılığını verirler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav.), “*Cibrîl bana nalinimde pislik olduğunu haber verdi*” buyurmuşlardır.³¹⁸ Cessâs (ö.370/980), bu hadise dayalı olarak şayet Hz. Peygamber’e her durumda uymak gerekseydi, Hz. Peygamber sahâbenin bu hareketini reddetmezdi yorumunu yapmaktadır.³¹⁹

Konuyla ilgili verdiğimiz bu ve benzeri örneklerden (daha önce Sünnet-vahiy ilişkisi konusunda Hz. Peygamber’in beşeri yönünü yansıtan deliller de düşünüldüğünde) anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber’in (sav.) her sözü ve hareketi bağlayıcı değildir.

Hz. Peygamber’in (sav.), aynı zamanda kendine mahsûs, hoşlandığı veya hoşlanmadığı bazı özel zevkleri de vardır. Yeme içme konusunda her insanda olduğu gibi onun da sevdiği ve sevmediği yemekler, içecekler söz konusudur. Örneğin, keler yemeğinden hiç hoşlanmaz ve onu yemezdi. Bunu ilk etapta anlayamayan sahâbe, bunun dinle irtibâtını kurarak haram olup olmadığını kendisine sormuş, Hz. Peygamber (sav.) de bunun haram olmadığını, ancak kendisinin bu yemekten hoşlanmadığını ifâde etmiştir. Sahâbe’nin, peygamber sofrasında keler etini yediğini ve Hz. Peygamber’i (sav.) bu konuda örnek almadığını görüyoruz.³²⁰ Bunun aksine Hz. Peygamber (sav.) tirit yemeğini çok severdi.³²¹ Kabağı hurma ile yemesi ³²², soğuk tatlıyı (bal şerbetini) sevmesi ³²³, tatlı ve balı sevmesi ³²⁴ kendisine mahsûs zevklerindendi.

Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin (ö.50/670) ikrâm ettiği bir yemeği içerisinde sarmısak olduğu gerekçesiyle yememesi üzerine Ebû Eyyûb, “*Ey Allah’ın Rasûlü o haram mı?*” diye sormuş, Hz. Peygamber (sav.) “*Hayır, lakin ben kokusundan dolayı ondan hoşlan-*

³¹⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 20,92 ; Dârimî, Salât, 103.

³¹⁹ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-Uşûl*, III, 222, thk., Acil Câsim en-Neşmî, et-Türâsü’l-İslâmî, Kuveyt, 1988.

³²⁰ Buhârî, Zebâih, 33, İ’tisâm, 24 , Et’ime, 14, 16; Müslim, Sayd, 39-44; Mâlik, Muvatta’ İsti’zân, 10-11.

³²¹ Müslim, Fedâilü’s-Sahâbe, 89; Tirmizî, Menâkıb, 63.

³²² Buhârî, Et’ime, 39,45 ; Müslim, Eşribe, 147.

³²³ Tirmizî, Eşribe, 21 ; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 338, VI, 38, 40.

³²⁴ Buhârî, Talâk, 8, Et’ime, 32 ; Eşribe, 10 ; İbn Mâce, Et’ime, 36 ; Dârimî, Et’ime, 34 ; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 59.

miyorum” cevabını vermiştir.³²⁵ Verdiğimiz bu örneklere dayanarak bu durumda tirit yemeğini her müslümanın sevmesi veya keler yemeğini sevmemesi gerektiğini söylemek veya bu yiyeceklerde bir bağlayıcılık olup olmadığını düşünmek gereksizdir. Hz. Peygamber’in (sav.) hurmayı, balı, sütü, kabağı sevmesi, bizim de sevmemizi gerektirmez veya bunları yemeyen bir kişi, Sünnet’e aykırı bir harekette bulunmuş sayılmaz. Bütün bunlar, tamamen Hz. Peygamber’in kendi şahsî zevkleri arasında yer alıp, başkalarını bağlamaz. İnsan olarak maddî ihtiyaçlarını karşılamada yaptığı işler, ev işleri, def-i hâcet, ev edinme, tedâvi olma, yeme-içme, o zamanın şartlarına göre yapılmış evlerde oturması ve o zamana mahsûs ev eşyalarını kullanması bütün bunların hepsi ibâhaya delâlet eden hareketler olup bağlayıcı değildir. Ahmed Nâim bu konuda şöyle der: “Fiillerden murâd, Hz. Peygamberden sâdir olmuş işlerdir ki, bunların bir kısmına ittibâ’ ile yükümlüyüz. İnsan olarak, yaratılıştan kaynaklanan yâhut hassa-i nebeviyyeleri olmak üzere kendilerinden sâdir olan ittibâ ile emrolunmadığımız işler de nebevî fiiller cümlesindendir. Fıkıh ilminde bu ikinci kısım fiiller mevzû-i bahis değilse de, hadis ilminde bahis mevzûdudur.”³²⁶

Hz. Peygamber’in kendisi, belli bir dönemde, belli bir kültür ve coğrafyada yaşamış tarihsel bir şahsiyettir. Görevi ve bilgi kaynağının zorunlu bir neticesi olarak kendisinden aktarılan bilgilerin önemli bir kısmı, zaman ve mekan kaydı bulunmaksızın insanlığı hidâyete, saadete ve Cennet’e götürecek evrensel bilgiler, gerçekler ve tâlimatlar ise de, bir kısmı tarihseldir. Bu durumda Hz. Peygamber’e atfedilen bütün rivâyetlerin gerçeklik, bağlayıcılık ve evrensellik açısından aynı kategoride olmadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla Ondan nakledilen bilgilerin belirtilen açılardan mutlaka bir ayırımı tâbi tutulması zorunludur. Nitekim bu ayırım zaman zaman Hz. Peygamber tarafından da yapılmıştır.³²⁷ Örneğin, bazı söz ve hareketlerinin vahiyle alakalı olmadığını, kendi şahsî görüş ve hareketler olduğunu belirtmiştir.

³²⁵ Müslim, Eşribe, 170-171 ; Tirmizî, Et’ime, 13.

³²⁶ Ahmed Nâim, a.g.e., I, 5.

³²⁷ Ünal,Yavuz, *Hadisleri Tesbitte Yöntem Sorunu*, sh., 132, Etüt, Yay., Samsun, 1999 .

Hız. Peygamber'in gözardı edilmemesi gereken iki önemli kimliği mevcuttur: Rasûl ve kul. Kur'ân ve hadisler, bu ayrımı özellikle yapmakta, hatta kelime-i şehâdetde bu ayrım açıkça ifadesini bulmaktadır. Bir takım sosyo-kültürel ve sosyo-politik etkenler sebebiyle Kur'ân parçacı bir metoddla ele alınmakta ve atomik yorumlar yapıldığı gibi Hız. Peygamber de parçacı bir metoddla ele alınmakta ve genellikle parça bütününe yerine konmaktadır. Bu da eksik ve yanlış bir anlayışı ortaya çıkarmaktadır. Bunun sonucu olarak bazı kimseler, Hız. Peygamber'in rasulluk kimliğini temel esas almakta ve o kimliği genişleterek âdeta kulluk kimliğini devre dışı bırakmakta, Hız. Peygamber'in her yaptığını ve her söylediğini vahye dayandırma gibi bir eğilime girmektedirler. Bir kısım insanlar ise, buna reaksiyon olarak O'nun kulluk kimliğini temel esas alarak , rasulluk kimliğini görmezlikten gelmekte , hatta O'nu kutsal bir postacı gibi telakki etmekte ve yorumlarına bağlayıcılık yüklememek gibi bir eğilime girmektedirler. Böylece ifrat ve tefrite düşölerek O'nun her sözünü bağlayıcı olarak kabul eden bir anlayışla, bağlayıcı olarak kabul etmeyen bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Bu iki zıt anlayışın bir ortak noktada uzlaşması gerekmektedir.³²⁸ Konunun daha tutarlı anlaşılması için orta bir yolun takip edilmesi, her iki görüşün sentez yapılması kaçınılmazdır. Bize göre tutarlı ve ma'kul olan da budur.

Sünnet'e uymak, Hız. Peygamber'den gelen her şeyi, hiçbir ayrıma tabi tutmaksızın ve bağlayıcılık açısından hepsini aynı düzeyde görerek harfi harfine ve âdeta robot gibi taklit etmek değildir. Bu tür yaklaşımı ciddi hiçbir İslâm âliminde görmek kâbil değildir. Bütün bunlar göstermektedir ki, Sünnet ortaya konurken, anlatılırken veya uygulanırken onun bağlayıcı olan ve olmayan türleri bulunduğunu gözönünde bulundurmak ve bunları birbirinden ayırt etmek büyük bir önem arzetmektedir. Çünkü günümüzde bazı insanların Sünnet kavramını bağlayıcılık açısından bir sınıflandırmaya tâbi tutmadan Sünnet'in tamamını bağlayıcı gibi görerek yanlış telakkilere ve uygulamalara sahip olduklarını görölürölüz.³²⁹ Dolayısıyla Sünnet'in bağlayıcılık açısından sınıf-

³²⁸ Kırca,Celal, *Tefsirde Yorumun Bağlayıcılığı Problemi*, sh., 93-94, Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu, Samsun, 1993.

³²⁹ Kırbasöğlu Hayri, a.g.e., sh., 90-91.

landırılmaya tâbi tutulması konunun daha doğru anlaşılması açısından bir nevi zorunluluktur. Nitekim sahâbenin bir kısmı Sünnet'i, bağlayıcılık açısından aynı görmemiş değişik yönlerden değerlendirmeye tâbi tutmuştur.

B-Sahâbenin Bağlayıcılık Açısından Sünnet'e Yaklaşımı

Hız. Peygamber'le sürekli beraber olmuş olan sahâbe, Kur'an ve Sünnet'i en doğru anlayan ve uygulayan nesillerin başında gelir. Çünkü onlar vahyin nüzûlüne ve hadislerin söylenişine şahit olmuşlardır. Sahâbe, Hız. Peygamber'in hadislerini anlamada ve yorumlamada iki farklı yaklaşım içerisinde:

Birinci yaklaşım: Hadisleri anlamada lafza ve rivâyete öncelik tanımış, hadisleri anlamada lafızcı, Sünnet'i anlamada şekilci davranmıştır. Hadisin bağlayıcı olup olmadığını gözönünde bulundurmeyen bu grup sahâbe, hadise duygusal anlama yöntemiyile yaklaşmış, anlama ameliyesinde akıl ve tefekkür yerine, sevgi boyutunu ön plana çıkarmış ve onun her davranışını Sünnet olarak görmeye, her yaptığını harfiyyen tatbik etmeye meyyâl olmuştur. Bu anlayış tarzını benimseyenler, Hız. Peygamber'in bir işi hangi amaçla ve vasıfla yaptığını, davranışının sebep, illet, hikmet ve maksadını araştırmadan "Hız. Peygamber'e âit bir sözün zâhiri neyi ifade ediyorsa, sadece onu anlamışlar, onun o söz ile "ne demek istediğini" ve "neyi amaçladığını" değil, yalnızca "ne dediğini" esas almışlar ve bu anlayışla da amel etmişlerdir."³³⁰ Bu görüşe temâyül gösteren sahâbîlerin başında Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre, Abdullah b. Amr b. Âs, Ebû Zerr el-Ğifârî gibi sahâbîler gelir. Örneğin Abdullah b. Ömer, Hız. Peygamber'in hacca giderken ihtiyaçtan dolayı konakladığı Muhassab denilen yerde konaklamıştır. Halbûki başta İbn Abbâs ve Hız. Âişe'nin bulunduğu bir grup, bunun Sünnet'le bir ilgisinin olmadığı görüşündedir.³³¹ Yine

³³⁰ Erul Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, sh., 155, D.V.Y., Ank., 1999. Bünyamin Erul, sahâbenin Sünnet'e olan yaklaşımını üç grupta incelemektedir: a)-Zâhirî Yaklaşımlar b)- Fıkhi Yaklaşımlar c)-İctihâdî Yaklaşımlar (bk.,a.g.e., sh., 151-152).

³³¹ Bk.Buhârî, Hac, 147-148; Müslim, Hac, 338-341; Ebû Dâvûd, Menâsik, 86; Yorumlar için bk., Nevevî, a.g.e., V, 64; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, II, 294-295; İbn Hacer Askalânî, a.g.e., III, 746; Davudoğlu Ahmet, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VII,10-11, Sönmez Neşriyat, 2.bsk., İst., 1977.

daha önceki zikrettiğimiz Hz. Peygamber'in sabah namazının sünnetinden sonra sağ yanı üzerine yatması sahâbe tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazıları bunu Sünnet olarak değerlendirenken, bazıları da Sünnet'in dışında tabii bir olay olarak telakki etmiştir.³³²

Hz. Peygamber, yatma işini cibilli olarak yaptığından ya istirahat kastıyla, ya da yorgunluk sebebiyle veyahut zamanını o şekilde değerlendirme isteğiyle yapmış olabilir. Her iki temâyüle mensup sahâbîlerin değişik olarak anladıkları ve yorumladıkları, hadis usûlü kaynaklarında yaygın olarak tahriri hadise örnek olarak verilen şu hadisi de zikretmek istiyoruz. Hz. Peygamber, Ahzab (hendek) muhasarası kaldırıldıktan sonra bir grup sahâbeyi Kurayza Oğulları Yahudilerine gönderirken onlara şu talimatı verir: "Herkes ikindi namazını Kurayza Oğulları yurdunda (topraklarında) kılsın." Yolda giderken sahâbenin bir kısmı, namaz vaktinin geçeceğini düşünerek yolda namazlarını kılmalarında bir beis görmemişler, diğer bir kısım sahâbî ise, hadisin zahirine bakarak namaz geçse dahi Kurayza Oğulları yurduna varmadıkça -emir gereği- namazı kılmayacaklarını belirtmişlerdir. Bilâhare olay Hz. Peygamber'e intikal ettirildiğinde O, hiç kimseyi kınamadı ve ayıplamadı.³³³ Burada hadisin anlaşılmasında sahâbe arasında farklı iki anlayışın ortaya çıktığını görmekteyiz. Birinci gruptakiler hadiste neyin kastedildiğini düşünmüşler ve Hz. Peygamber'in kastının namazın mutlaka emrettiği yerde kılınması olmadığını, bilakis emrettiği yere en kısa zamanda acele olarak gidilmesi gerektiğini hesaba katarak hadisteki esas manayı ve amacı yakalamaya çalışmışlardır. İkinci gruptakiler ise hadisteki mana ve amacı düşünmeksizin hadisin salt zahirine ve lafzına göre hareket etmişlerdir.³³⁴ Bu anlayışta olan sahâbenin yaklaşım tarzına yiyeceklerle karşı tutumlarıyla ilgili başka bir örnek vermek istiyoruz. Yukarıda geçtiği üzere her hangi bir yiyeceği sevip sevmemek, ona karşı iştah duyup duymamak, tamamen insanın zevk, iştihâ

³³² İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, I, 319-320; İbn Hacer Askalânî, a.g.e., III, 57; Azîmâbâdî, a.g.e., IV, 104-105.

³³³ Buhârî, *Salâtu'l-Havf*, 5, Megazi, 30; Müslim, *Cihâd*, 69 (Müslim rivâyetinde ikindi yerine öğle namazı zikredilmektedir.).

³³⁴ Bk., Aynî, a.g.e., V, 360-361.

ve damak zevkine göre değişiklik arzemesine rağmen, bazı sahâbîlerde görüldüğü üzere yiyecekleri sırf Hz. Peygamber sevdi diye sevmek veya O, hoşlanmadı diye hoşlanmamak gibi ilginç tavırlarına rastlamaktayız.³³⁵ Kaynaklarda bu tür örnekleri de görmekteyiz.³³⁶

Aslında Hz. Peygamber'in fiillerine zaman ve mekan unsurlarıyla birlikte ittiba etmeye çalışan İbn Ömer ve onun anlayışında olan bazı sahâbîler, bunlara taabbüd kastıyla, şer'an onları Sünnet gördükleri için değil, Hz. Peygamber'e olan ileri derecede muhabbet ve aşklarından kaynaklanan bir şevkle, onun yaptığı bir ibâdeti, onun ifâ ettiği yer ve zamanda yapmak suretiyle şeklen ona benzemeyi ve bununla tatmin ve teselli olmayı arzulayarak ittibâ etmişlerdir.³³⁷ Bu tutum bir nevi bir kimsenin başkasına âşık olmasına benzer. Aşık olan , aşık olduğu kişiye, onun eşya ve hareketlerine sırf aşkından dolayı aşırı derecede bir sempati duyabilir. Sevdiği kişinin bazı hareketlerini yadırgansa dahi tıpa tıp taklit de edebilir. Kişiye bunu niçin böyle yaptığı sorulunca karşı tarafa duyduğu aşırı sevgisinden dolayı yaptığını söyleyecektir. Günümüzde de bazı kişiler, sahâbede olduğu gibi Hz. Peygamber'e sevgi boyutuyla yaklaşarak bağlayıcı olmayan Sünnet'e tıpa tıp uymaya çalışabilirler. Bu kişiler başkalarına bu tür hareketleri Sünnet diye dayatmadıkları sürece kendilerine hoşgörülle davranılmalıdır. Şunu da belirtelim ki, "Bu tür şekli ittibâ veya taklidin en mahzurlu tarafı, teberrüken yapılan bu teşebbüsün, daha sonraki nesiller tarafından yanlışlıkla müstehab, hatta Sünnet olarak algılanabilmesidir."³³⁸ Çünkü bu sahâbîler, Hz. Peygamber'in her şeyini oturup kalkmasını, yeme içmesini, kılık kıyafetini, yaptığı yolculuklarda konaklama ve kaza-i hacet gibi her hareketine tıpa tıp uymayı ve ittibâ etmeyi kendilerine şîâr edinmişlerdir. Onlar, hiç bir ayırım yapmaksızın bütün hareket ve fiillerine uyma konusunda hırslı idiler.

³³⁵ Erul Bünyamin, a.g.e., sh., 181.

³³⁶ Bk., Müslim, Sayd, 47; Tirmizî, Et'ime, 42.

³³⁷ Erul Bünyamin, a.g.e., sh., 177-178.

³³⁸ Erul Bünyamin, a.g.e., sh.,178.

İkinci yaklaşım: Bir hadisi anlamaya çalışırken, Hz. Peygamber'in ne dediğini değil ne demek istediğini araştırmış, duyduğu her rivâyeti olduğu gibi kabul etmemiş, Hz. Peygamber'in her yaptığı işi Sünnet kategorisine sokmamıştır. Anlamada istinbât ve fıkıh melekelerini elden bırakmayan bu sahâbîler, hadislerin Kur'ân ve İslâm'ın temel ilke ve esasları doğrultusunda anlaşılmasına özen göstermişlerdir. "Yani Hz. Peygamber'in sünnetinin kaynağının, gerekçesinin ve maksadının ne olduğunu, onu hangi ortam ve şartlarda söylediğini, bağlayıcı olup olmadığını kavramaya çalışanlardır."³³⁹ Bunlar arasında Hz. Âişe, Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs yer almaktadır. Bunların başında bazı hadislerin doğru anlaşılması konusunda tenkitler getiren ve eleştirileriyle meşhur olan Hz. Âişe gelmektedir.³⁴⁰ Sahâbe arasında bu tür anlayış ve yorum farklılıklarının olmasını gayet doğal karşılamak gerekir. Hz. Ömer de Sünnet'in anlaşılması konusunda meselenin ruhunu ve özünü kavramış bir kişiydi. Hudeybiye barış antlaşmasında müslümanların altında toplandıkları ağacı daha sonra insanların kutsallaştırdıklarını görünce bu hareketi tasvip etmemiş ve bu yanlışın devam etmesine gönlü razı olmamış, meseleyi kökten halletme yoluna giderek ağacı kesmiştir.³⁴¹ *Haceru'l-Esved*'in öpülmesiyle ilgili olarak da şunları söylemiştir: "Ben senin taş olduğunu ne fayda ne de zarar vermeyeceğini biliyorum. Şâyet Rasûlullah'ın seni öptüğünü görmeseydim ben de öpmezdim."³⁴² Verdiğimiz bu iki örnekte Hz. Ömer'in Sünnet anlayışını ve Sünnet'in bağlayıcı olup olmadığı konusundaki ayırımını ve gayretini görmekteyiz. Sahâbe arasında müşâhede ettiğimiz farklı bu iki anlayış tarzı, daha sonra ortaya çıkan ehl-i hadis ve ehl-i re'y ekollerinin oluşmasında etkili olmuştur.

³³⁹ Erul Bünyamin, a.g.e., sh., 151.

³⁴⁰ Konuyla ilgili geniş bilgi ve sahâbenin iki farklı anlayışı için bk. Görmez, Mehmet, a.g.e., sh. 46-50.

³⁴¹ Bk.lbn Sa'd, a.g.e., II, 100.

³⁴² Buhârî, Hacc, 50; Müslim, Hacc, 250-251; Nesai, Menasik, 148; Mâlik Muvatta, Hacc, 115.

C- Âlimlerin Bağlayıcılık Açısından Sünnet'i Sınıflandırmaları

Tarih boyunca Sünnet'le ilgilenen âlimler arasında Sünnet'in bağlayıcılığı konusu tartışılmış ve ilk asırlardan itibaren İslâm âlimleri Sünnet'i bağlayıcılık açısından çeşitli şekillerde sınıflandırmaya çalışmışlardır. Örneğin daha önce geçtiği üzere İbn Kuteybe (ö.276/889) Sünnet'i üç grupta değerlendirmektedir: Cebrâil'in Allah'tan getirdiği Sünnet, Allah'ın, Rasûlüne bıraktığı, hakkında kendi re'yini açıklamasını emrettiği Sünnet ve Hz. Peygamber'in edep olarak bizzat Sünnet kıldığı hususlar.³⁴³ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî de (ö.1176/1762) Sünnet'i, önce iki kategoriye, daha sonra da alt başlıklara şöyle ayırmaktadır:

1- Risâlet Görevinin Tebliğine Yönelik Sünnet (Bu tür Sünnet de beş kategoride değerlendirilmektedir.) :

- a) Âhiret hayatı ve melekût âlemine dâir hadisler. Bu kabilinden olan Sünnet'in tamamı, vahye dayalıdır.
- b) İbâdetlerle ilgili hükümler ve onları belirleyici hadisler.
- c) İhtiyaçların karşılanmasına yönelik hadisler. Bu kısımdan olan Sünnet'in bir kısmı vahye, bir kısmı da ictihâda dayalıdır. Rasûlulah'ın ictihâdı vahiy mesâbesindedir. Çünkü Allah Teâlâ, onu, görüşünün hata üzerinde karar kılmasından korumuştur. Zannedildiği gibi, onun ictihâdının nassla belirtilmiş bulunan şeylerden istinbât edilmiş olması gerekmez. Aksine çoğu kez şöyle cereyan eder: Yüce Allah, ona şeriatın maksatlarını, teşri'i, kolaylaştırma ve hüküm koyma kıstaslarını öğretir, bunun sonucunda o da, bu kıstaslardan hareketle vahiy yoluyla elde edilmiş olan maksatları açıklar.
- d) Her hangi bir şekilde kayıtlamaksızın mutlak olarak zikrettiği hikmetler, maslahatlar ile ilgili Sünnet.
- e) Üstün ameller ve menkıbelerle ilgili Sünnet.

2- Risâlet görevinin tebliği kabilinden olmayan Sünnet (Bu tür Sünnet de altı kategoride değerlendirilir.) :

- a) Tıbla ilgili hadisler.
- b) "Siz, siyah ve alını sakar ata bakın..!"³⁴⁴ türünden olan ha-

³⁴³ İbn Kuteybe, a.g.e., sh., 196 vd.

³⁴⁴ Krş.Tirmizi, Cihad, 20; İbn Mace, Cihad, 14.

disler. Bu kabilden Sünnet'in dayanağı tecrübedir.

- c) İbâdet niyeti olmaksızın âdet kabilinden, bir kasıt bulundurmaksızın gelişi güzel yaptığı tasarrufları.
- d) Folklor kabilinden olup, kavminin anlata geldikleri şeyleri zikretmesi.
- e) O güne hâs bazı cüz'i maslahatın kasdına yönelik olan, ümmetin tamamı için bağlayıcı olmayan Sünnet.
- f) Özel hüküm ve kazası.

ed-Dihlevî ikinci kategoriye giren ve bağlayıcı olmayan Sünnet'e örnekler vererek konuyu daha da açıklamaktadır.³⁴⁵

Ayrıca pek çok İslâm âlimi, Sünnet'i bağlayıcılık açısından tasnif ve taksime tâbi tutmuştur. Bu âlimler arasında İzzüddin b. Abdisselâm'ın (ö.660/1262), Sünnet'i üç kısma, Karâfî'nin (684/1285), dört kısma, Ebû Şâme el-Makdisî'nin (665/1267) yedi kısma, İbnü's-Şât'ın (ö.1343/1924) iki kısma, Tâhir b. Âşur'un (ö.1394/1973) on iki kısma, Muhammed Ebû Zehrâ'nın (ö.1395/1974) üç kısma, Süleyman el-Aşkar'ın on kısma ayırdığını görmekteyiz.³⁴⁶

Talat Sakallı, âlimlerin yapmış olduğu Sünnet taksimatlarını eksik bularak "*efrâdını câmî, ağyârını mânî*" olmadığını ifâde etmiş³⁴⁷ ve kendisi de benzer bir sınıflandırmaya gitmiştir:

1- Bağlayıcı olan Sünnet: a- Beyân b- Hüküm c- Kadâ, d- Fetvâ.

2- Bağlayıcı olmayan Sünnet: a- Âdet ve gelenekler b- Tabîî (cibillî) fiiller c- İçinde bulunduğu toplum ve şartların gerektirdiği

³⁴⁵ ed-Dihlevî, a.g.e., I, 471-473.

³⁴⁶ Bk, Ebû Muhammed İzzüddîn b. Abdilazîz, *Kavâidu'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*, II, 121, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, trs; Karafî, Şihâbüddîn Ahmed b. İdris, *el-İhkâm*, sh., 99-119, Mektebetü'l- Matbûâtü'l-İslâmiyye, 2.bsk., 1995, *el-Furûk*, I, 249, trs.(hamişinde İbnü's-Şât'ın İdrâru's-Şurûk isimli eseri var.); Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmi'l- Usûl fî mâ yetealleku bi Efâli'r-Rasûl*, sh., 45-69, thk., Ahmet el- Kuveytî, 2.bsk., Müessesetü Kurtuba, 1990; İbnü's-Şât, *İdrâku's-Şurûk*, I, 249-251, trs., (el-Furûkla beraber); Muhammed Tâhir b. Aşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi Gaye Probkemi (Mekâsidi's-Şer'ati'l-İslâmiyye)*, sh., 48, terc., V.Akyüz-M.Erdoğan, Rağbet Yay., 3.bsk., İst., 1999; Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkıh*, sh., 114-115, Tebliğ Yay., İst. ; Muhammed Süleyman el-Aşkar, *Efâlü'r-Rasûl*, I, 216, Müessesetü'r-Risâle, 4.bsk., Beyrut, 1996; Bu sınıflandırma ve değerlendirmeler için bk. Sakallı Talat, a.g.m. sh.42-65. İbn. Hibban'ın da (ö.354/965) hadislerde geçen emirlerin her birini ifade ettiği hüküm itibarıyla yüz on kısma ayırdığını burada hatırlatmak yerinde olur. (Bk. Görmez Mehmet, a.g.e. sh. 257).

³⁴⁷ Sakallı Talat, a.g.m., sh. , 78.

sünnetler d- Zamaniyla mukayyed olan fiiller e- Dünyevî işler: aa- Zirâat bb- Sanat ve zanâat cc- Ticâret dd-Kazanç ve geçim yolları ee- Askerlik ve harp ile ilgili olanlar ff- Siyâset ve yönetimle ilgili olanlar.³⁴⁸

Talat Sakallı'nın yaptığı bu taksimatın da tartışmalı olduğunu ve bazı istifhamların zihinlerde oluştuğunu söyleyebiliriz. Özellikle “dünyevî işler” kısmına giren bazı hususların bağlayıcı olup olmadığı konusunda çekincelerimizin olduğunu belirtmek isteriz. Örneğin ticarete, alış-verişte bağlayıcı olan pek çok hadis söz konusudur. Fıkıhçılar kaleme aldıkları fıkıh eserlerinde bu tür hadisleri ihtiva eden bölümler açmışlardır. Sünnet'i sınıflandırma da yaşanan problem, İslâm dininin kendi özünden ve kapsayıcılık özelliğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla yapılan her sınıflandırma bir sonraki tarafından beğenilmemiş veya yeterli görülmemiş olacak ki, başka ve yeni sınıflandırma teşebbüslerinde bulunulmuştur. Neticede ortaya pek çok sınıflandırma çeşitleri çıkmıştır. Bu konuda son noktanın konulmadığı, konulmasının da zor olduğu ve taksim işinin devam edeceği kanaatindeyiz.

Hayreddin Karaman Hz. Peygamber'in tasarruflarıyla ilgili olarak şu ayırımı yapmaktadır: Hz. Peygamber'in “dine ait olan bağlayıcı” tasarruflarının yanında “dine ait olmayan” tasarruflarını ikiye ayırmak gerekmektedir: a) Müsbet ilimlerin, teknik ve teknolojinin araştırma, çözme ve geliştirme sahasına giren konular. b) İnsanların fert ve toplum halinde eğitilip, yönetilme ve yönlendirilme sahasına giren konular. Bunlardan birincisi, diğerlerinin kendisinden daha iyi bildiğini belirttiği “dünya işleri” sahasıdır ve bu konularda Allah Rasûlü'nün söyledikleri genellikle şahsî tecrübe ve düşüncesine dayanır, bağlayıcı değildir. İkincisi; siyaset, hukuk, ekonomi, sosyal kurumlar, eğitim... ile ilgili sahadır. Allah Rasûlü'nün bu sahaya giren söz ve davranışları genellikle dine dahildir ve bağlayıcıdır. Bu konulara ait olduğu halde bağlayıcı olmayan davranışları da vardır.³⁴⁹

Serahsî de (ö.490/1097), Mekhûl'u (ö.113/731) referans

³⁴⁸ Sakallı Talat, a.g.m., sh., 116-117.

³⁴⁹ Karaman Hayreddin, *Asr-ı Saadet'te Rasûlullah'ın Davranışlarının Bağlayıcılığı*, sh., 472-473, (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm, c.I, Beyan Yay., İst., 1995).

göstererek Sünnet'i, *Sünnetü'l-Hüdâ* ve *Sünnetü'z-Zevâid* olmak üzere iki kategoride değerlendirmektedir. *Sünnetü'l-Hüdâ*: Uyulması zorunlu olan ve kişiyi hidâyete götüren ancak terki dalâlet olan sünnetlerdir. Bayram namazı, ezan, kâmet, cemaatle namaz v.b. sünnetler bu kategoriye girmektedir. *Sünnetü'z-Zevâid*: Uyulması güzel, terki mübah olan sünnetlerdir ki, bunlara da Hz. Peygamber'in oturması, kalkması, giyinmesi gibi bir insan olarak yaptığı davranışlar girmektedir. Bunlar yapılmadığı takdirde birincisinin aksine herhangi bir cezâi müeyyide uygulanmaz.³⁵⁰

Tarihi seyir içerisinde ve günümüzde yapılan bütün bu taksimatlardan anlaşılıyor ki, Sünnet'in tamamının aynı kategoride incelenemeyeceği ve Sünnet'in bir kısmının bağlayıcı olmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Ancak Sünnet'in bağlayıcılık esaslarını belirlemek oldukça güçtür. Bu güçlüğü en önemli sebebi, İslâm dininin kendi tabiatından kaynaklanmaktadır. Zira yolda insanlara eziyet veren bir maddeyi kaldırıp atmayı imânın tarifi içine sokmuş, hayatı en ince teferruâtına kadar kuşatmış olan bir dinin emir ve yasaklarını bu yönde tasnife tâbi tutmak gerçekten güçtür. Aynı güçlük Hz. Peygamber'in (sav.) fiillerini değerlendirirken de kendini göstermektedir. Zira O, hem normal insanlar gibi yiyip-içen, konuşan, doğup-yaşayan, ölen bir beşer, hem de tebliğ, beyân, davet ve ta'lim gibi görevleri olan bir peygamberdir. Hem ilâhî vahye mazhar olan bir Nebî, hem kendi re'yi ve ihtihâdı ile amel eden bir birey, hem de içinde bulunduğu toplumun şartlarına, örf ve âdetlerine riâyet eden bir ferttir. Ayrıca hem Medine devletini yöneten bir idâreci, insanlar arasında çıkan davalara bakan bir hâkim, cephe komutanı, câmide imâmdır. Bütün bu vasıfları uhdesinde bulunduran bir zâtın fiillerini tasnif etmek elbette kolay değildir.³⁵¹ Peygamberimizin bir insan olduğu, her insanda bulunan normal vasıfları, ihtiyaç ve temâyülleri bulunduğu için bunlara bağlı davranışlarda bulunması da tabiidir. Günah ve yasak çerçevesine girmemek şartıyla gerek dinî hayatında ve gerekse dünya işlerinde, günlük hayatında bu kabil davranışlarda bulunmuş, ümmetini de bu konularda serbest bırakmıştır. Yeme, iç-

³⁵⁰ Serahsî, a.g.e., II, 114. Ayrıca bk., Dârimî, Mukaddime, 49.

³⁵¹ Görmez Mehmet, a.g.e., sh. 281.

me, yatma, yürüme, binme şekli, bu konulardaki zevk ve tercihi burada örnek olarak zikredilebilir. Tamamen müsbet ilmin, tekniğin ve teknolojinin konusu olan dünya işleri de böyledir; O'nun bu konulardaki sözleri şahsî görüş, zan ve tecrübesine dayanmaktadır, ümmeti için bağlayıcı değildir.³⁵² Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bağlayıcı olan ve olmayan sünnetlerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle Hz. Peygamber'e atfedilen her şeyin bilimsel verilerle doğrulanması, aksi takdirde onun uydurma sayılacağı şeklinde bir genelleme yanlış olacaktır. Zira toplumda farklı görevler icrâ eden Hz. Peygamber, kendisine iletilen problemlere gücü ve imkanı dahilinde çözümler getirmiştir.³⁵³ Önemli olan problemlere getirdiği bu çözümlere bağlayıcılık açısından aynı gözlükle bakmamak ve bazı ayırımlar yapmaktır.

Hadisin bağlayıcılık derecesini ve durumunu tespit etmede şu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır:

- 1- Hadisin vahiy olup olmadığını belirlemek.
- 2- Hz. Peygamber'in bu sözü hangi konumda ve hangi sıfatla söylediğini tespit etmek.
- 3- Hz. Peygamber'in tebliğ etmekle mükellef olduğu sahaya girip girmediğini, beşer sıfatıyla söyleyip söylemediğini belirlemek.
- 4- Hadisin ihtiva ettiği konu ve bu konunun dindeki yerini tespit etmek.
- 5- Hadise muhatap olan mükellefin durumu da bağlayıcılık derecesini belirleyen unsurdur.³⁵⁴

Bu maddeler, bağlayıcı olan ve olmayan hadislerin tefrik edilmesi konusunda yardımcı olacaktır.

D-Hasâisu'n-Nebî (Peygambere Mahsûs Durumlar)

Sünnet'in bağlayıcılığı konusu işlenirken Hz. Peygamberin şahsına mahsûs olan (hasâisu'n-nebî) hallerin de unutulmaması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber için bağlayıcı, ümmeti için ise bağ-

³⁵² Karaman, Hayrettin, a.g.m., sh., 488.

³⁵³ Ünal,Yavuz, a.g.e., sh., 131.

³⁵⁴ Bk. Görmez Mehmet, a.g.e., sh., 204.

layıcı olmayan bu gibi hususların bilinmesi ve tefrik edilmesi konunun anlaşılması açısından önemlidir. Hasâisu'n-nebî konusunu müstakil olarak işleyip bu sahada eser yazanların sayısı da hayli çoktur.³⁵⁵ Hz. Peygamber'in mirâs bırakmaması,³⁵⁶ visâl orucuna dayanabilecek güce sahip olması, Rabbinin onu doyurup ve susuzluğunu gidermesi,³⁵⁷ gözlerinin uyuyup kalbinin uyumaması,³⁵⁸ mü'mine kadınların onunla mehirsiz olarak evlenebilmeleri,³⁵⁹ Rasûlullah'ın eşlerinin, mü'minlerin anneleri kılınması, Resûlullah'ın ölümünden sonra onlarla evlenmenin yasaklanması,³⁶⁰ gece namazının kendisine farz kılınması³⁶¹ gibi haller Hz. Peygambere mahsûs olup, ümmetinin ortak olmadığı durumlardır. Hz. Peygamber'e mahsûs olan bu hallerin sayısının hasâis ile ilgili kaleme alınmış bazı eserlerde çok fazla olduğu tesbit edilmektedir³⁶²

Üzerinde ittifâk edilen hasâis şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

1- Vâcip olanlar: a- Gece namazı b- Hanımlarını muhayyer bırakması.

2- Haram olanlar: a- Kendisine ve âilesine zekâtın haram olması b- Kokusu çirkin olan yemekleri yemesinin haram olması, c- Hanımlarıyla başkalarının evlenmesinin haram olması.

3- Câiz olanlar: a- Ganimetin beşte birinden hisse alması b- Fey'in (hazine gelirlerinin) beşte birini alması c- Visâl orucu d- Dörtten fazla kadınla evlenebilmesi. Hanımları arasında nöbetle-

³⁵⁵ Bu eserlerin değerlendirilmeleri için bk. Ahatlı Erdiç, *Hasâisu'n-Nebî*, T.D.V.İ.A., XVI, 279-281.

³⁵⁶ Buhârî, İ'tisâm, 5.

³⁵⁷ Buhârî, Savm, 20 ; Müslim, Sıyâm, 55-56; Mâlik, Muvatta', Sıyâm, 38. Allah tarafında Hz. Peygamber'in yedirilip içirilmesi olayının hakiki olup olmaması konusundaki yorumlar için bk. Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, II, 107.

³⁵⁸ Buhârî, Salâtü't-Terâvih, 1, Menâkıb, 24 ; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 125; Mâlik Muvatta', Salâtü'l-Leyl, 9.

³⁵⁹ Ahzâb, 33/50.

³⁶⁰ Ahzâb, 33/6.

³⁶¹ İsrâ, 17/79.

³⁶² Geniş bilgi için bk. Bayraktar İbrahim, *Değişik Yönleriyle Hz. Peygamber*, sh. 101, Işık Yay., İzmir, 1993.

rin taksiminin düşmesi f- Mekke’de savaş yapabilmesi.³⁶³

Hasâisu’s-Nebî ile ilgili olarak verdiğimiz bu örneklerin dellilleri kuşkusuz Kur’ân ve Sünnet’e dayanmaktadır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, hasâisten bahseden bazı rivâyetleri ciddi olarak sıhhat yönünden bir kritikten geçirmenin kaçınılmaz olduğu da bir gerçektir.

Kısaca hadislerin tamamını bağlayıcılık açısından aynı kate-goride değerlendirmemiz doğru değildir. Çünkü bağlayıcı olan sünnetler var olduğu gibi, Hz. Peygamber’in, beşerî tabiatından kaynaklanan re’y ve içtihadları, fitratı gereği yaşadığı coğrafyada geçerli olan âdetlere göre yaptığı hareketleri de vardır. “Evrensel mâhiyette dürüstlük, âdalet, eşitlik kardeşlik, yardımseverlik gibi sünnetler olduğu gibi onun sünneti içerisinde kendisinin beşer olması dolayısıyla zevklerinde, içinde bulunduğu çevre, iklim ve coğrafyadan kaynaklanan, mensûbu bulunduğu milletin gelenek-lerine dayanan yerel diyebileceğimiz mahalli olanları da var-dır.”³⁶⁴ Hz. Peygamber’in Sünnet’inin yerelliği söz konusu olunca O’nun içinde bulunduğu ve yaşadığı toplumun, fizik ve coğrafya şartlarının da göz önünde bulundurulması gerekir. O’nun giyim, kuşam, yeme, içme, yatma, kalkma, yürüme, binme, oturma ve buna benzer ihtiyaçları ile özel zevklerinin içinde yaşadığı ortam ve şartlardan uzak olmasının düşünölemeyeceği daima göz önün-de bulundurulmalıdır.³⁶⁵ Dolayısıyla bütün bunlar göz önünde bu-lundurulduğunda hadisin tamamının bağlayıcı olmadığı ortaya çıkmaktadır.

X- İSTİKBÂLE YÖNELİK HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hadis kaynaklarında mevcut hadisler arasında sıkça Hz. Pey-gamber’in, istikbâle ma’tûf olarak söylediği hadislerle karşılaşırız.

³⁶³ Sakallı Talat, a.g.m. ,sh., 89. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Ebû Şâme el-Makdisî, a.g.e., sh., 52 - 55 ; Muhammed Süleyman el-Aşkâr, a.g.e. , I, 282-283; Erul Bünya-min a.g.e., sh., 339.

³⁶⁴ Aşık Nevzat, *Sünnet’in Yerelliği ve Evrenselliği*, sh., 23, Hadisin Dünü – Bugünü ve Geleceği Sempozyumu, O.M.Ü.İ.F., Samsun, 1994

³⁶⁵ Aşık,Nevzat, a.g.m., sh., 27.

Bu tür hadisler değişik açılardan pek çok kişinin zihnini meşgul etmektedir. Hz. Peygamber'in istikbâlle ilgili söylediği hadislerin kaynağının ne olduğu, Sünnet vahiy ilişkisi düşünüldüğünde vahiyle ilişkilerinin olup olmadığı, Hz. Peygamber'in, bu sahada konuşma yetkisinin bulunup bulunmadığı, bu tür hadislerin, vahyin dışında telakki edilmesi mümkün mü, eğer mümkünse o halde bu tür hadislerin kaynağı problemi nasıl halledilecek ve istikballe ilgili hadisler nasıl kabul edilecek? gibi konular akla gelmektedir. İşte bu kısımda akla gelmesi gayet doğal ve muhtemel olan bu konuları Kur'ân'ın bakış açısıyla birlikte, hadislerin ışığı altında tahlil etmeye ve irdelemeye çalışacağız.

A-Gayb Kavramı ve Kur'ân'ın Bakış Açısı

Kur'ân'da şehâdet (görünen, bilinebilen alan)'ın zıddı olarak kullanılan gayb,³⁶⁶ akıl ve duyular yoluyla bilgi edinilemeyen ancak, dinlerin bildirmesiyle haberdar olunan varlık âlemidir. "Zâhirî ve bâtinî duyularımızın alanı dışında kalan, gözle görülmeyecek kadar gizli olan ve akıl yoluyla da idrâk edilemeyen şeylerdir."³⁶⁷ "İnsanın, varlık şartlarının sınırlılığından, zaman ve mekanla kayıtlı bulunuşundan ötürü onun bilmediği, göremediği ve gizli kalan her şeydir."³⁶⁸ Gayb, başta duyuların idrâk edemediği veya aklın kavrayamadığı hakikatlerdir.³⁶⁹ Kısaca gayb kelimesinde ve bu kelimenin türevlerindeki ortak nokta hepsinin gizlilik, görünmezlik, hazır bulunmayış gibi durumları karşılıyor olmasıdır.³⁷⁰ İslâm dininin özünde, birinci derecede gayba imân söz konusudur. Genel olarak gayb ile ilgili haberler oldukça çoktur. Gayb ile ilgili haberlerin kaynağı Kur'ân-ı Kerim olduğu gibi, bazı haberlerin kaynağı da hadislerdir. Yüce Allah'ın, gaybı mutlak manada bildiği konusunda hiçbir şüphe ve tereddüt bulunmamaktadır. Ancak hadislerin sâhibi olan Hz. Peygamber'e gelince durum değişmektedir. Çünkü Hz. Peygamber mutlak manada gaybı bilemez. Bu konuya işâret eden şu âyet-i kerîmeleri verebiliriz:

³⁶⁶ Albayrak Halis, *Kur'ân'da İnsan-Gayb İlişkisi*, sh.,15, Şûle Yay., İst., 1993.

³⁶⁷ Çelebi İlyas, *İslâm İnancında Gayb Problemi*, sh., 64-65.

³⁶⁸ Albayrak Halis, a.g.e., sh., 283.

³⁶⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., I, 174-176, VII, 5414.

³⁷⁰ Albayrak, Halis, a.g.e., sh.,19. Ayrıca bk., Tehânevî, a.g.e., II, 1206.

*"Gaybı Allah'tan başka hiç kimse bilemez."*³⁷¹

*"Ben göklerde ve yerde görünmeyi (gaybı) bilirim."*³⁷²

*"Ey Muhammed, onlara de ki; gaybı bilmek Allah'a mahsustur."*³⁷³

*"Her şeyi O yaratmıştır. Her şeyi O bilir."*³⁷⁴

*"Allah gaybı ve şehâdeti bilendir."*³⁷⁵

*"Göklerin ve yerin gaybı O'nundur."*³⁷⁶

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki, mutlak manada gaybı Allah'tan başka hiç bir kimse bilemez, bu âyetler âdetâ Cenâb-ı Hakk'ı gaybı bilme vasfı ile yaratılmışlardan ayırmakta, O'na mahsûs olan bu vasfın yaratıklardan birine verilmesini tevhide aykırı olarak vasıflandırmaktadır. Bunun yanında bazı âyetler de vardır ki, Allah'ın dilediği kişilere gayb hakkında bilgi verdiğini ifade etmekte, ayrıca Hz. İbrahim'e yer ve göklerin melekûtunun (bilinmeyen yönlerinin) gösterildiğini³⁷⁷ Hz. Yusuf'a rüya tâbiri ilminin öğretildiğini³⁷⁸ ve kavminin yiyecekleri yemekleri önceden bilme özelliğinin verildiğini,³⁷⁹ Hz. İsâ'nın İsrâil oğullarının evlerde biriktirip yedikleri şeyleri haber verdiğini³⁸⁰ bildirmektedir.³⁸¹ Aşağıda vereceğimiz şu iki âyet-i kerîme, yukarıda umum ifade eden âyetleri tahsis (istisna) ederek gayb ile ilgili bazı bilgilerin peygamberlere bildirildiğini göstermektedir:

*"Gaybı bilen O'dur ve hoşnut olduğu bir elçi hariç hiç kimseye gaybını açıklamaz."*³⁸²

*"Allah sizi gayba vâkıf kılacak da değildir. Fakat Allah peygamberlerinden dilediğini seçip gaybı bildirir."*³⁸³

³⁷¹ En'âm, 6/59.

³⁷² Bakara, 2/33.

³⁷³ Yûnus, 10/20.

³⁷⁴ En'âm, 6/101.

³⁷⁵ En'âm, 6/73.

³⁷⁶ Nahl, 16/77.

³⁷⁷ En'âm, 6/75.

³⁷⁸ Yusuf, 12/21.

³⁷⁹ Yusuf, 12/37.

³⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/49.

³⁸¹Yorum için bk. Çelebi İlyas, a.g.e., sh., 69.

³⁸² Cin, 72/26-27.

³⁸³ Âl-i İmrân, 3/179.

Görüldüğü gibi son iki âyette geçen “*lâkin*” ve “*illâ*” istisnâ edatlarıyla Allah’ın, gaybı bazı kişilere açıklayabileceği anlaşılmaktadır. Her iki âyette geçen elçi manasına gelen “*resûl*” ve çoğulu olan “*rusul*” kelimelerinden murâdın peygamberler olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁴ Böylece Allah kendisine elçi olarak seçtiği peygamberine gayb ile ilgili bazı bilgileri verebileceğini ifâde etmektedir. Buradan hareketle Hz. Peygamber de ancak Allah’ın kendisine bildirdiği kadarıyla gaybı bilebilir diyebiliriz. Yoksa gaybdan haber vermek peygamberliğin özelliklerinden değildir. Örneğin Cibrîl hadisinde kendisine kıyâmetin ne zaman kopacağı sorulduğunda, “*Sorulan sorandan daha bilgili değildir*” şeklinde cevap vererek kıyâmetin ne zaman kopacağını bilmediğini ifâde eder. Ancak akabinde kıyâmetin alâmetleriyle ilgili bazı malûmatlar da vermiştir.³⁸⁵ Dolayısıyla Cibrîl hadisi bu açıdan önemli bir konuma sahiptir. “*Benim bildiğimi siz bilseydiniz, çok ağlar, az gülerdiniz*”³⁸⁶ şeklinde buyuran Hz. Peygamber, bununla kendisine çok şeylerin bildirildiğini, ancak insanların bunların hepsini bilmediğini ifâde etmektedir. Kuşkusuz Hz. Peygamber bazı sebeplerden dolayı gayb âlemiyle ilgili olarak bildiği her şeyi insanlara açıklamamıştır. Açıklamadıklarının, açıkladıklarının yanında hangi oranda olduğunu bilemiyoruz.

B-Hz. Peygamber’in Gayb ile Olan İlişkisi

Hz. Peygamber’in gayb âlemiyle çok yakın bir ilişkisi vardır. Bu ilişkinin kurulmasında Yüce Allah’ın rolünün olmadığı düşünülemez. O’nun gayb âlemiyle ilgili vermiş olduğu bilgiler, hadis kaynaklarında daha çok “*Melâhim, Fiten, Alâmâtü’s-Sâa, Cennet ve Cehennem*” gibi ana başlıklar altında yer almaktadır. *Kıyâmet, âhîret, kabir suâli, haşr, şefâat, mîzân, hesap, sırât* gibi öte dünyaya âit bilgiler hep gaybî haberler kapsamındadır. Bu konuların bazıları hakkında Kur’ân-ı Kerim özet bilgiler vermekte, hadisler ise daha detaylı ve daha geniş bilgiler sunmaktadır. Genel olarak Hz. Pey-

³⁸⁴ Bk.Zemahşerî, a.g.e., IV, 172 ; Kurtubî, a.g.e., IV, 184-185; Beydâvî, a.g.e., II, 536; İbn Kesîr, a.g.e., I, 442, IV, 462; Elmalılı Hamdi Yazır, VIII, 5415.

³⁸⁵ Hadis için bk. Buhârî, İmân, 38.

³⁸⁶ Buhârî, Nikâh, 107, Rikâk, 27, Eymân, 3; Müslim, Salât, 112, Kusûf, 1, Fedâil, 134.

gamber'in, gaybî haberlerle ilgili hiçbir şey bilmediğini iddiâ eden bir kişi, yukarıda saydığımız hususları ve daha pek çok konuyu inkâr etme noktasına gelecektir. Kabul edilmesi mümkün olmayan böyle bir iddiâ da aynı zamanda tarihi gerçeklerle de çatışacaktır. Ancak tarihi süreç içerisinde *mu'tezile* gibi bazı fırka ve ekoller, akıllarının uzak gördüğü bazı sahîh hadisleri reddetme hususunda haddi aşmışlardır. Nitekim *mu'tezile*den bazılarının, kabirde iki meleğin sorgusundan ve ondan sonraki saâdet ve azaptan bahseden hadisleri reddetme durumlarını görmekteyiz. Onların, sırât ve mîzân, mü'minlerin Cennet'te Allah'ı görmeleri ile ilgili hadisler, cinler ve cinlerin insanoğlu ile alakasından bahseden hadisler karşısındaki konumları da yine böyledir.³⁸⁷ Fazlurrahman, hadisçilerin, istikbâle dâir spesifik, belli gün, tarih ve yere işaret eden hadisleri kabul etmediklerini, ancak kelâmî ve siyâsî grupların ve hiziplerin ortaya çıkacağına dâir haberleri rahatlıkla kabul ettiklerini söyleyip, bunu tenkit eder ve kehânet içeren haberlerin kabul edilmeyeceğini belirtir.³⁸⁸ Fazlurrahman'ın hadisçilerin kabul etmediğini söylediği haberlere şu iki örneği vermek istiyoruz:

*"Önümüzdeki yüz yılın başında Allah, soğuk ve hoş bir rüzgâr gönderir ve onunla bütün mü'minlerin ruhunu alır."*³⁸⁹

*"Yüz sene sonra hiçbir kimse dünyaya gelmez."*³⁹⁰ Bu tür örnekleri daha da çoğaltmamız mümkündür.

Gayb konusunu daha iyi anlayabilmek için gaybı iki katogoride incelememiz gerekir:

1)- Gayb-ı mutlak: Yüce Allah'ın sahip olduğu ilim sıfatı sâyesinde kâinattaki her şeyi bilmesidir. "Mutlak gayb insanlara açıklanmayan, bildirilmeyen, bildirilse bile sadece peygamberlere bildirilen alandır. Buna göre mutlak gaybın iki yönü mevzu bahis olmaktadır. Birincisi, mutlak gaybın sadece Allah'ın bildiği ve sahip olduğu, fakat hiç kimseye bildirmediği insanlara kapalı tarafı.

³⁸⁷ Yusuf el-Kardâvî, a.g.e., sh. 192.

³⁸⁸ Fazlurrahman, *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, sh. 59-60, terc., S.Akdemir, Ankara Okulu Yay., Ank., 1995.

³⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., III, 193.

³⁹⁰ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., III, 192; İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., sh., 109.

İkincisi Allah'ın sadece peygamberlere vahiy yoluyla açıkladığı insanlara açık yanıdır.”³⁹¹

2)- Gayb-ı izâfî: Allah'ın bildirdiği kadarını insanların bilmesidir.³⁹² Kıyâmetin ne zaman kopacağı,³⁹³ insanın ne zaman ve nerede öleceği gibi hususlar mutlak gayb kavramı kapsamında değerlendirilmektedir. Hz. Âişe “*Kim sana Muhammed'in gaybı bildiğini söylerse muhakkak o yalan söylemiştir. Çünkü gaybı Allah'tan başka kimse bilmez.*” buyuruyor.³⁹⁴ Burada Hz. Âişe bu ifadeyle mutlak manadaki gaybın bilinemeyeceğini ifade etmek istemiştir. Ebu'l-Bekâ (ö.1094/1683) insanın gaybında cereyan eden her olayı, onun için izâfî gayb olarak nitelendirmektedir. Örneğin, Mekke'de yağan yağmur orada bulunanlar tarafından müşâhede edilmektedir. Fakat Mekke dışındakiler için gâibtir.³⁹⁵

Sahâbeden Hâris b. Ömer, Hz. Peygamber'e gelerek, kıyâmetin ne zaman kopacağını, yağmurun ne zaman yağacağını, hamile olan karısının ne doğuracağını, kendisinin yarın ne yapacağını ve nerede öleceğini sorar. Bunun üzerine şu ayet-i kerime nâzil olmuştur:³⁹⁶ “*Kıyâmetin ilmi ancak Allah katındadır. Yağmuru O indirir, rahimlerde olanı O bilir, hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez, hiç kimse nerede öleceğini bilmez. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, herşeyden haberdardır.*”³⁹⁷ Beş bilinmeyen (mugayyebât-ı hamse) dediğimiz bu hususlarda Hz. Peygamber, âyeti te'kid mâhiyetinde şu hadisi söylemiştir: “*Gaybın anahtarları beştir. Onları Allah'tan başkası bilmez: Yarın ne olacağını, rahimlerde olan şeyi, kişinin yarın ne kazanacağını, nerede öleceğini, yağmurun ne zaman yağacağını hiçbir kimse bilemez.*”³⁹⁸ Yukarıda geçen

³⁹¹ Albayrak, Halis, a.g.e., sh.,160.

³⁹² Bk.Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., VII, 4869, VIII, 5415. Ayrıca bk. Ebu'l-Bekâ, a.g.e., sh., 668.

³⁹³ Konuyla ilgili âyetler için bk. A'râf, 7/187; Fussilet, 41/47; Zuhuruf, 43/85; Lokman, 31/34.

³⁹⁴ Buhârî,Tevhîd, 4. Yorum için bk. Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e.,VIII, 5414-5415.

³⁹⁵ Ebu'l-Bekâ, a.g.e., sh., 668.

³⁹⁶ Vâhidi, *Esbâbu'n-Nuzûl*, sh. 289, Dâru İbn Kesîr, 3. bsk., Dîmeşk, 1997 ; Zemahşeri, a.g.e., III, 238; Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., VI, 3852.

³⁹⁷ Lokman, 31/34. Âyetin tefsiri için bk. Kurtubî, a.g.e., XIV, 55-56; Beydâvî, a.g.e., II,232; İbn Kesîr, a.g.e., III, 462-464; Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e.,VI, 3853-3855.

³⁹⁸ Bk. Buhârî, İstisâ, 29,Tevhîd, 4; Müslim, İmân, 5, 7. Hadisin yorumu için bk. Davudoğlu Ahmed, a.g.e., I, 127-128; Ahmed Naim, a.g.e., III, 308-311. Beş bilinmeyenle

kiyâmetin ne zaman kopacağı, kişinin nerede ne kazanacağı ve nerede öleceği konusunda herhangi bir tereddüt söz konusu değildir. Ancak hadiste zikredilen yağmurun ne zaman yağacağı ve ana rahmindeki çocuğun bilinmesi konularını günümüz gelişen teknolojik şartları çerçevesinde düşündüğümüzde konuyla ilgili şu izahları yapabiliriz: Hava durumuyla ilgili meteoroloji uzmanlarının yaptığı, atmosferde meydana gelen şartları tesbit edip tahminde bulunmaktır. Dolayısıyla, bu tesbit gaybda olanı tesbit değil, şehâdete çıkmış olanı göstermektir. Bunun bir benzerini asırlardır romatizmalı kişiler de yapmakta, bir gün önceden yağmurun geleceğini hissedebilmektedirler. Aynı şekilde ana rahmindeki çocuğun bilinmesi meselesi de sadece cinsiyet açısından düşünülmemelidir. Daha başka akla gelebilecek konular da söz konusudur. Örneğin, çocuğun şakî mi, saîd mi, karakteri ve mizâcî gibi pek çok yönü önceden bilinmemektedir. Bu gibi hususlar, çocuğun kader programına kadar şümûlu olan bir açıklamayı ihtivâ etmektedir. Rahimdeki ceninin cinsiyeti, onun sadece bir özelliğidir. Röntgen ve ultrasonla, ceninin yüzünün şekli bile bilinemezken, ondaki diğer insanlardan farklılık arzeden meknûz (gizli) ve mestûr (örtülü) kabiliyetlerinin bilinmesi elbette mümkün değildir.³⁹⁹ Dolayısıyla hadiste geçen bu tür bilgiler, gaybî bilgiler olma özelliğini yitirmiş değildir.

Gayb ile alakalı haberleri; Hz. Peygamber'den önce yaşanan olaylar, yaşadığı zaman ve gelecekle alakalı olaylar olmak üzere üç kategoride incelemek mümkündür. Kur'ân-ı Kerim'de insanın ve kâinatın yaratılışı, geçmiş ümmetlerin yaşadıkları olaylarla ilgili pek çok kıssa anlatılmaktadır.⁴⁰⁰ Kur'ân-ı Kerim bu tür bilgileri gayb bilgisi kapsamında değerlendirmektedir. Kur'ân âyetleri, gayb âlemine çevrilmiş bir projektör gibidir. Salt akla karanlık görünen bu âlem, vahyin ışığıyla aydınlanmaktadır.⁴⁰¹ Örneğin, Nûh kıssasının sonunda şu ifade geçmektedir: “*Bunlar gayb haberleri-*

ilgili geniş bilgi için bk.Karacabey Salih, *Hadisler Çerçevesinde Mugayyebât-ı Hamse Meselesi*, sh., 83 v.d., U.Ü.İ.F.D., sayı: 6, Bursa, 1994.

³⁹⁹ Bk., Eren, Şadi, Kur'ân'da Gayb Bilgisi, sh., 66-67, Işık Yay., İzmir, 1995.

⁴⁰⁰ Bk. Nisâ, 4/164; A'râf, 7/101; Hûd, 11/100; Nahl, 16/118; Kehf,18/13; Tâhâ, 20/99; Neml, 27/76; Gâfir, 40/78.

⁴⁰¹ Eren, Şadi, a.g.e., sh., 159

dir ki, sana onları vahyedyoruz. Onları bundan evvel ne sen biliyordun, ne de kavmin..."⁴⁰² Dolayısıyla peygamberler geçmişte cereyan eden olayları Allah'ın kendilerine bildirdiği kadarını bilme imkanına sahiptirler. Hz. Peygamber de geçmişle ilgili bu bilgilerin bir kısmını kendisine bildirildiği kadarıyla genişletmiş ve daha detaylı izâhlar getirerek, olaylara açıklık kazandırmıştır.

Kur'ân-ı Kerim gelecekle ilgili olarak bazı olayları Hz. Peygamber'e ve mü'minlere vukuundan önce haber vermiştir. Örneğin ehl-i kitâb olan Bizanslıların, mecûsî olan İranlıları yeneceklerine dâir verilen haberler bu kabildendir. Âyetle olay şöyle anlatılır: *"Rumlar, size en yakın bir yerde mağlup oldular . Onlar, bu mağlubiyetten sonra birkaç sene içinde gâlip geleceklerdir. Eninde sonunda emir Allah'ındır. O gün mü'minler, Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir. O dilediğine yardım eder. O yegâne gâlipdir, çok esirgeyicidir."*⁴⁰³ Ayrıca Hz. Peygamber'in, yaşadığı dönem içerisinde muttalî olamadığı bazı hususları Cenâb-ı Allah ona bildirmiştir. İfk olayının gerçek yüzünün açıklanması,⁴⁰⁴ mescid-i dirâr hadisesinin iç yüzünün aydınlatılması,⁴⁰⁵ gizli tutulması istenen bir hususun zevcelerinden birinin diğerine söylediğini Allah'ın vahiyle Hz. Peygambere bildirmesi,⁴⁰⁶ Mekke'nin fetih hazırlıkları başladığında Hâtup b. Beltea'nın (ö.30/650) Mekke'deki yakınlarına ulaştırmak için bir mektup gönderme teşebbüsünün bildirilmesi⁴⁰⁷ gaybî haberler cümlesindendir. Hz. Peygamber'in bu şekilde bilgilendirilmesi aynı zamanda bize gösteriyor ki, Hz. Peygamber'in haber kaynakları arasında vahyin önemli bir yeri vardır. Aynı zamanda verdiğimiz bu örnekler bize gösteriyor ki, Hz. Peygamber'in, beşerî vasıflarla ulaşamadığı mâzî, hâl ve istikbâl âit konularda vahye dayanmış, bazen de vahyin gelmediği veya ge-

⁴⁰² Hûd, 11/49. Başka örnekler için bk.Yusuf, 12/102; Âl-i İmrân, 3/44.

⁴⁰³ Rum, 30/2-5. âyetin yorumu için bk.Elmalılı, a.g.e., VI, 3795-3800. Gelecekte haber veren başka örnekler için şu âyetlere bk., Âl-i İmrân, 3/186; Nûr, 24/55; Saff, 61/8-9, 13; Fetih, 48/16,28; Mâide, 5/13; Mümtetine, 60/7; A'râf, 7/167; İsrâ, 17/4; Nasr, 110/1-3; Kamer, 54/45. Konuyla ilgili geniş bilgi ve değerlendirme için bk. Şadi Eren a.g.e., sh., 193 vd.

⁴⁰⁴ Nûr, 24/11-16.

⁴⁰⁵ Tevbe, 9/107-108.

⁴⁰⁶ Tahrîm, 66/1-3.

⁴⁰⁷ Mümtetine, 60/1. Âyetin nuzûl sebebi ve tefsiri için bk. Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., VII, 4890 vd.

ciktiği zamanlarda ise tevakkuf etmiştir. Re'y ve içtihâdı ile verdiği kararların tashih edilmesi de onun vahiy dışında gaybî bilgi edineceği başka bir kaynağa sahip olmadığını göstermektedir.⁴⁰⁸

Hz. Peygamber'in gelecekle ilgili vermiş olduğu haberler daha çok bazı yerlerin fethi, bazı kişilerin ölümü, hilâfet, fitnelerin ortaya çıkışı, bazı fırkaların durumu, kıyâmet ve âhiretle ilgili haberler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu tür sahîh haberleri Hz. Peygamber'in kendiliğinden ortaya koyması düşünülemez. O, bunları Allah'ın kendisine bildirmesi neticesinde bize bildirmektedir. Hz. Peygamber'in, hadislerde gelecek ile ilgili bilgiler verdiği dâir bazı örnekler sunmak istiyoruz: Habeş Necâşisi Ashama'nın (ö.9/630) öldüğü gün, olayı ashâbına haber vermiş ve birlikte gıyâbında cenâze namazını kılmışlardır. O, bu haberi ashâbına şöyle duyurmuştur: *"Bugün bir kardeşiniz öldü, kalkıp onun cenâze namazını kılınız."*⁴⁰⁹ Hastalandığında kızı Hz. Fâtıma'yı yanına çağırarak, bu hastalığında vefât edeceğini ve kendisine ilk ulaşacak kişinin kendisinin olacağını haber vermesi,⁴¹⁰ aynı şekilde hanımları arasında kendisine ilk kavuşacak kolu en uzun olanın (yani en cömert olan Hz. Zeyneb'in) olduğunu bildirmesi⁴¹¹, Bedir savaşı öncesinde müşrik liderlerin nerede öldürüleceğinin haberini vermesi⁴¹², Mûte savaşı cereyan ederken savaşa katılmadığı halde Hz. Peygamber'in Medine'den âdeta canlı yayın yapıyormuşcasına şehid edilen komutanlar hakkında bilgi vermesi⁴¹³, sahâbeden bazı kişileri Cennet'le müjdelemesi (aşereyi mübeşşere),⁴¹⁴ İstanbul'un fethiyle ilgili haberler⁴¹⁵ hep bu kabilden olan haberlerdir. Ancak şunu da belirtelim ki, Hz. Peygamber'in gelecekle ilgili bazı olaylarla ilgili bilgisinin bulunmadığını gösteren pek çok rivâyete de kaynaklarda rastlamak mümkündür. Ör-

⁴⁰⁸ Çelebi İlyas, a.g.e.,109.

⁴⁰⁹ Müslim, Cenâiz, 66-67. Ayrıca bk. Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadîs*, I, 668.

⁴¹⁰ Buhârî, Menâkıp, 25.

⁴¹¹ Buhârî, Zekât, 11; Müslim, Fedâilu's-Sahabe, 101.

⁴¹² Müslim, Cennet, 76.

⁴¹³ Buhârî, Cenâiz, 4, Cihâd, 7. Ayrıca bk. İbn Sa'd, a.g.e., II,129-130; İbn Hişâm, a.g.e., IV, 18.

⁴¹⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 188, 193.

⁴¹⁵ Bk., Ahmed b. Hanbel. Müsned, II, 176; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VI, 218-219, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

neğın *Reci'* ve *Bi'r-i Maûna* olaylarında ashâbın başına gelecek olan şeyleri önceden bilmiş olsaydı gerekli tedbirleri alacak, sahâbe suikaste kurban gitmeyecek ve acı olayların hiç birisi yaşanmayacaktı.⁴¹⁶

Nitekim Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerim'de yer alan "*Ben gaybı bilmem.*"⁴¹⁷, "*Şâyet gaybı bilseydim çokça hayır işlerdim ve bana bir kötülük de dokunmazdı.*"⁴¹⁸ İfadelerini bu bağlamda unutmamak gerekir. Yine bu çerçevede bir örnek verecek olursak, bir düğün vesilesiyle def çalan câriyelerden birisi okuduğu şiirde: "*İçimizde yarın ne olacağını bilen bir peygamber var.*" şeklindeki ifadesine Hz. Peygamber karşı çıkmış ve öyle demelerini menetmiştir.⁴¹⁹ Hz. Âişe'nin şu sözünü de bu çerçevede anlamak gerekir: "*Kim, sana Muhammed'in gaybı bildiğini söylerse muhakkak o yalan söylemiştir.*"⁴²⁰ Buradan da anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber mutlak manada gaybı bilmez, ancak kendisine bildirildiği kadarını bilme imkanına sahiptir. İstikballe ilgili vermiş olduğu bilgileri kendi kafasından uyduramayacağına göre, bu tür rivâyetleri vahy-i gayri metlûv bağlamında söylediğini düşünmek en doğru olsa gerek. Aksi takdirde bu tür rivâyetler muallakta kalacak ve kaynağı konusu zihinleri meşgul edecektir

Daha önceki konularda işlendiği üzere Hz. Peygamber'in , Kur'ân dışında da vahiy aldığına göre bu vahiylerle gaybe muttâlî kılınmasının mümkün olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da sahîh hadislerdeki bazı gaybî malûmatın vahye müstenit olmasını gerektirir. Çünkü Hz. Peygamber'in mesnedsiz, tahmini ve kehânet türünden asılsız bilgileri ümmetine aktarması düşünülemez.⁴²¹ Gelecekle ilgili olarak tarih, sene bildiren, eğer bu veya şu olursa şöyle şöyle bir şey meydana gelecektir şeklinde ifâde edilen hadisler uydurma olarak kabul edilirler.⁴²² Örneğini daha önce verdiğimiz şu rivâyeti zikredebiliriz: "*Yüz sene esnasında Allah soğuk*

⁴¹⁶ Bk.Buhârî, Megâzî, 28, Cihâd, 9.

⁴¹⁷ En'âm, 6/50.

⁴¹⁸ A'râf, 7/188.

⁴¹⁹ Buhârî, Megâzî, 12; Tirmizî, Nikâh 6.

⁴²⁰ Buhârî, Tevhîd, 4.

⁴²¹ Polat Salahattin , *Hadis Araştırmaları*, sh.,148.

⁴²² Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûâ*, sh., 450.

bir rüzgar gönderecek, o zaman Allah her mü'minin ruhunu kabze-decektir.”⁴²³

Kısaca Hz. Peygamber'in, Allah'ın kendisine bildirdiği kadayla gaybî haberlere muttalî olabileceğini ve mutlak manada gaybî bilemeyeceğini kabul etmekle beraber, gaybî rivâyetlerin sened ve metin kritiğinin yapılması ve bu konuda zayıf ve mevzû olarak tespit edilen hadislerin ortaya çıkarılması hususuna da önem verilmelidir. Çünkü hadis uydurucularının, özellikle siyasi alanda istikballe ilgili pek çok hadis uydurdıkları tarihi bir gerçek olarak bilinmektedir. Bu tür uydurmalar var diye istikballe ilgili hadislerin tamamının uydurma olduğunu iddia etmek ilmi gerçeklerle bağdaşmaz. Bu tür uydurma hadislerle karşı duyarlı ve sorgulayıcı olunması elzemdir. Ancak bu sahada sahih olarak tespit edilen hadislerin kabul edilmesi gerekir.⁴²⁴

XI- TİBB-I NEBEVÎ HADİSLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tıpla ilgili Hz. Peygamber'den bize intikâl eden hadislerin sayısı küçümsenmeyecek kadar çoktur. Örneğin *Kütüb-i Sitte* kaynaklarından olan *Buhârî*, *Müslim*, *Ebü Dâvûd*, *Tirmizî* ve *İbn Mâce*'nin eserlerinde yer alan “*Kitâbü't -Tıb*” veya “*Kitâbü'l-Merdâ*” gibi müstakil bölümlerde tıpla ilgili pekçok hadis nakledilmektedir. Bunların yanı sıra *Tıbb-ı Nebevî ile ilgili hadisler*, “*Kitabü'l Et'ime*” ve “*Kitâbü'l- Eşribe*” gibi başka bölümlerde de yer almaktadır. Ayrıca *Tıbb-ı Nebevî* ile ilgili hadisleri müstakil kitaplarda toplayan çalışmalar da yapılmıştır.⁴²⁵

Tıbb-ı Nebevî ismi altında hazırlanmış bu eserlerde genel olarak şu konulardan bahsedilmektedir: Koruyucu hekimlik,

⁴²³ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., sh., 451.

⁴²⁴ Bu kısım, kitabımızın ikinci baskısı yayımlanmadan önce 2001 yılında Diyanet ilmi derginin 37. cildinin 3. sayısında makale olarak yayımlanmıştır.

⁴²⁵ *Tıbb-ı nebevî literatürüyle ilgili eserler için bk. Kâtip Çelebi*, II, 1095; Denizkuşları, Mahmut, *Peygamberimiz ve Tıp* sh. 113 vd., Marifet Yay., İst., 1981 ; Ataseven, Asaf, *Tıbb-ı Nebevî*, sh., 98 vd., Diyanet Dergisi, Peygamberimiz (s.a.v.) özel sayısı, c. 25, sayı: 4, 2. bsk., 1989 ; Küçük Raşit, *Tıbb-ı Nebevî Literatürü Üzerine Bir Deneme*, sh., 7-8, İlim ve Sanat, sayı:3, 1985; Tekinş Ayhan, *Alternatif İslâmî Tıp “Tıbb-ı Nebevî”*, sh., 60-61, Dîvân İlmi Araştırmalar, 1998/1, yıl:3, sayı:4, İst.,1998.

tabâbetle ilgili tavsiyeler, hastalık anında hekime müracaat etmek, câhil tabiplere başvurmamak, câhil tabiplerin cezalandırılmaları, bulaşıcı hastalıkların salgın halinde bulunduğu yerlerden dışarı çıkmamak, bu gibi yerlere girmemek, hastaların maneviyatlarını takviye etmek, uyku, yeme ve içmelerini i'tidâl halinde tanzim etmek, temizliğe ve bu arada dişlerin temizlenmesi ve umûmen sıhhatin korunmasına önem vermekle ilgili tavsiyeler, bazı hastalıkları tedâvi eden ilaçların tavsiye edilmesi vb. tıbbî konuları bu çerçevede zikredebiliriz.⁴²⁶ İslâm tıbbî hastalıkları tedâvi etmekten ziyâde insanları hastalıklardan korumaya daha fazla önem vermiştir. Bugünkü tıbbın da en önemli konusu koruyucu hekimliktir. Çünkü bu tür uygulamalar hastalar için en kolay ve en ucuz bir tedâvi metodudur. Dolayısıyla İslâm tıbbî ile günümüz tıb anlayışı bu noktada örtüşmektedir.

Kur'ân-ı Kerim temizliğe ve insan sağlığına büyük önem verir.⁴²⁷ Dengeli beslenmenin gereğine işâret eder, aşırı yemekten ve isrâftan sakındırır.⁴²⁸ Yer yer bazı gıdalardan bahseder. Örnek olarak proteinli yiyeceklerden et⁴²⁹, balık⁴³⁰ ve süt⁴³¹ gibi besin maddeleri ile ; hurma, üzüm, buğday, nar⁴³² , sarmısak, acur, soğan, mercimek⁴³³, incir ve zeytin⁴³⁴, gibi nebâtî yiyeceklerden ve meyvelerden söz etmekte ve bu gıdaların ehemmiyetine işaret etmektedir. Şifa verici baldan⁴³⁵ söz eden Kur'ân, bilhassa balın tedâvi edici husûsiyetine dikkat çekmektedir.⁴³⁶ Tıpla ilgili hadislerde beyân edilen hususlar, genel manada Kur'ân'ın bu beyânlarıyla paralellik arz etmektedir.

⁴²⁶ Okıç, Muhammed Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tedkikler*, sh., 156.

⁴²⁷ Mâide, 5/6; Müddessir, 74/4.

⁴²⁸ En'âm, 6/141; A'raf, 7/31.

⁴²⁹ Bakara, 2/57; Hûd, 11/69; Yâsin, 36/71-72.

⁴³⁰ Fâtır, 35/12; Kehf, 18/61,63;

⁴³¹ Nahl, 16/66; Yâsin, 36/73.

⁴³² En'âm, 6/99.

⁴³³ Bakara, 2/61.

⁴³⁴ Tîn, 95/1.

⁴³⁵ Nahl, 16/68-69.

⁴³⁶ Aydüz Davud, *Kur'ân-ı Kerim'de Besinler ve Şifâ*, sh., 18, Timaş Yay., İst.,1997.

A-Tıbb-ı Nebevî Hadislerinin Bağlayıcılığı ve Konuyla İlgili Âlimlerin Görüşleri

Tıbb-ı Nebevî ile ilgili hadislerin tamamını tedkik edip değerlendirdiğimizde hepsinin bağlayıcı veya hiçbirinin bağlayıcı olmadığını söyleyerek, tamamını aynı kategoride değerlendirmemiz mümkün değildir. Öncelikle Hz. Peygamber'in tıp konularında belirtmiş olduğu hadislerin kaynağı nedir? sorusunu sormak gerekir. O, yaşadığı ortamın tıp konusundaki mevcut olan görüşleri mi yansıtıyor, yoksa bu konudaki hadisler ilâhî kaynaklı mıdır? Bunun tesbit edilmesi durumunda Hz. Peygamber'in tıp konusundaki açıklamalarını belli bir yere oturtmak daha kolay olacak ve konu daha net olarak anlaşılacaktır. Daha önce zikrettiğimiz üzere Sünnet'in bağlayıcı olan ve bağlayıcı olmayan yönlerinin bulunduğunu ortaya koymuştuk. Ve bu bağlamda Sünnet'in tamamının bağlayıcı olmadığını ifade etmiştik.

Konuyu bu çerçevede ele alıp düşündüğümüzde tıbb-ı nebevî konusunda gelen hadislerin tamamı olmasa da bir kısmının bağlayıcı olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin ağız ve diş temizliği konusunda gelen hadisler, yemek öncesi ve sonrası ellerin yıkanmasıyla ilgili hadislerle amel etmek sünnettir ve bağlayıcıdır. Ancak bağlayıcı olanla olmayanların aralarını her zaman kesin çizgileriyle tefrik etmek ve aralarında bir sınıflandırma yapmak oldukça zor ve bazen de imkansızdır.

Tıbb-ı Nebevî ile ilgili hadislerin değeri ve bağlayıcılık açısından değerlendirilmesi konusunda âlimlerin farklı görüş ve yaklaşımları söz konusudur. Bu farklı görüşleri –bir arada görme ve değerlendirme açısından faydalı olacağını umduğumuz için- vermek istiyoruz:

Hattâbî (ö.388/998) tıbbın tarihçesine inerek şu bilgileri verir: Yunan tıbbı mukayeseye dayanır. Arap ve Hind tıbbı ise tecrübeye dayanır. Hz. Peygamber'in hastalara tavsiyelerinin çoğu Arap tıbbının metoduna dayanır. Bunlardan bir kısmı vahiyle ilgilidir.⁴³⁷ Hattâbî, tıbla ilgili hadisleri kökten reddeden ya da onları tamamen vahiy kabul edip , gelişen tıp ilmi ve yeni problemler

⁴³⁷ Hattâbî, *A'lâmü'l Hâdis*, III, 2107-2108.

karşısında hadisleri müdafaa etmekte zorlanan grupların durumuna düşmeden , gerçekçi bir yol takip etmiştir. Bir yandan sahih senedle gelen hadisleri ve hadis âlimlerini müdâfaa ederken, beşerî ve vahyî bilgiye âit olan hadisleri birbirinden ayırmak sûretiyle hadisleri doğru anlamaya da ısk tutmuştur.⁴³⁸

Kâdî İyâd (ö. 544/1149) Hz. Peygamberin dünyevî işlerde yanılabilceğini ifade etmektedir. Ona göre dünyevî işlerde meydana gelen yanılmalarda dinin herhangi bir müdahalesi yoktur. Bu gibi hallerde Hz. Peygamber'in zannında yanılması mümkündür. Bundan dolayı O'nun için herhangi bir noksanlık meydana gelmez. Bu gibi işler sıradan işler olup, bunları tecrübe edenler ve onlarla uğraşanlar bilir.⁴³⁹

Nevevî de (ö.676/1277) Hz. Peygamberin dünya işlerine âit kanaat ve zanlarının aksinin meydana gelmesinin mümkün olduğunu ve bundan da kendisine bir noksanlık gelmeyeceğini ifade eder.⁴⁴⁰ Kâdî İyâd ve Nevevî'nin, ihtisas ve uzmanlık isteyen tıp konularını dünya işleri kapsamında değerlendirdiklerini düşünmekteyiz. Çünkü uzmanlık ve ihtisası gerektiren tıp ilmi dünya işleri kapsamında yer almaktadır.

İbn Haldun (ö. 808/1605) ise tıbb-ı nebevî ile ilgili hadislerin vahiy mahsûlü olmadığını dolayısıyla bağlayıcılık özelliklerinden de bahsedilemeyeceğini, bu tür hadislerin bulundukları zamanın âdetlerini yansıttığını ifade etmektedir. Ona göre Hz. Peygamber bize ne tıp, ne de diğer âdetleri açıklamak için değil, dini tebliğ etmek ve öğretmek için gönderilmiştir.⁴⁴¹ Kanaatimizce Kur'ân için de aynı mantığın yürütülmesi yanlış olmasa gerek. Kur'ân bazılarının yanlış anladığı gibi, bir fizik , kimya, biyoloji kitabı değildir. Onun amacı insanlara doğru yolu göstermek, hak ve bâtılı bildirmektir.

Fazlurrahman da, İbn Haldun gibi düşünmekte ve benzer görüşler ortaya koymaktadır: Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu

⁴³⁸ Karacabey Salih, *Hadis Vahiy Münasebeti ve Tıbla İlgili Hadisler Hakkında Hattâbî'nin Görüşleri*, sh., 223, U.Ü.İ.F.D., c. 4, sayı, 4, 1992.

⁴³⁹ Kâdî İyâd, a.g.e., sh., 556.

⁴⁴⁰ Nevevî, a.g.e., XV,116.

⁴⁴¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 1171-1172, terc., S.Uludağ, Dergah Yay., İst., 1982.

tıbbî reçetelerin veya telkinlerin illâ da peygamberimizin buluşları olduğuna ve eski Arabistan tıbbının bir parçası olmadığına inanmak için bir sebep yoktur. Örneğin, hacamat Arabistan'da yaygındı. Fakat daha sonraları bir çok insanın algıladığı gibi, kesinlikle bu reçetelerin peygamberin dini vazifesi /misyonu ile bir ilgisi yoktur.⁴⁴²

Şâtıbî de (ö.790/1388) tarihçe olarak tıbb-ı nebevî'yi şöyle yorumlar: "Araplar, ilk tabiplerden kalma yoluyla ve öncekilerin ortaya koydukları tabiat ilimleri üzerine kurulu haliyle değil de, kendi ümmî tecrübelerinden elde ettikleri bazı tıbbî bilgilere sahip bulunuyorlardı. Şeriat'ta da bu doğrultuda atıflar gelmiş; ancak öyle detaylı değil, derli toplu ve sadra şifâ verici, az olmakla birlikte çok büyük netice beklenecek vaziyette temas edilmiştir. Bu meyanda yüce Allah; "Yiyiniz, içiniz, isrâf etmeyiniz"⁴⁴³ buyurmuştur. Hadislerde de bazı dertlere karşı bir takım ilaçların tarifi yapılmış, tıp olarak geçerliliği kabul edilen şeyler arasında bâtil olanlar ise iptal edilmiştir. Mesela şarapla tedavi, şer'an câiz olmayan unsurları içeren rukye ⁴⁴⁴ ile tedavi bunlardandır."⁴⁴⁵

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Sünnet'i risâlet görevinin tebliği-ne yönelik ve risâlet görevinin tebliği kabilinden olmayan Sünnet diye iki kategoriye ayırmaktadır. ed-Dihlevî tıbla ilgili hadislerin ikinci kategori olan, bağlayıcı olmayan yani risâlet görevinin tebliği kabilinden olmayan sünnete dahil olduğunu ifade eder.⁴⁴⁶ ed-Dihlevî'ye göre tıbb-ı nebevî ile ilgili rivâyetlerde asıl olanın, o zamanki Arap ulusunda mevcut bulunan tecrübe birikimidir.⁴⁴⁷

Ebû Zehrâ da Kâdî İyâd ve Nevevî gibi konuyu daha geniş yelpazede ele almakta ve şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Hz.

⁴⁴² Fazlurrahman, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, sh., 53, terc., A.Bülent Baloğlu-A.Çiftçi, Ankara Okulu Yay., Ank.,1997.

⁴⁴³ A'râf, 7/31.

⁴⁴⁴ Rukyenin aslı misal aleminde bir tür tahakkuk ve etkisi olan kelimeleri söylemektir. Din kuralları şirk olmadığı sürece bunlara tevessül edilmesinde bir sakınca görmez. Özellikle de bu kelimeler Kur'ân'd an ya da sünnetten seçilmişse yahut onlara benzer mahiyet arzeden tazarru ve niyaz ifadelerinden meydana gelmişse herhangi bir sakıncası olmaz. (ed-Dihlevî, a.g.e., II,611).

⁴⁴⁵ Şâtıbî, a.g.e., II,72.

⁴⁴⁶ ed-Dihlevî, a.g.e., I, 471-472.

⁴⁴⁷ ed-Dihlevî, a.g.e., II, 611.

Peygamber'in, Allah'ın emirlerini beyân ederken yaptığı içtihadlarda hatası olmaz. Eğer bir hatası olursa Allah O'nu derhal vahiy yoluyla uyarır. Sanat, ziraat, ticaret gibi dünya işlerinde hata etmesi imkansız bir şey değildir. Çünkü Peygamberliğin bu gibi şeylerle ilgisi bulunmamaktadır.⁴⁴⁸

Yusuf el- Kardavî, tıbb-ı nebevî, asır, örf ve âdete göre değişebilecek tâli derecede olan tıbbî tavsiyelerdir görüşünü müdafaa eder.⁴⁴⁹

Muhammed Gazalî, konuyu daha somutlaştırarak ve örnekler vererek İbn Haldun gibi düşünmekte ve konu ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: "Hiç kuşkusuz peygamberler, köprüler ve yollar inşa eden bir mimar, bir mühendis ya da doktor olarak gönderilmedikleri gibi, insanlara sanat, fen ve ziraat gibi bilim dallarını öğretmek için de gönderilmemişlerdir. Onların gönderilmelerinden maksat inançları, ibâdetleri, ahlâkî açıklamak, kişiyi ve toplumu islâh etmek, insanlara Rablerine yapacakları duâları ve insanların birbiriyle kaynaşıp anlaşmasını sağlayacak bilgileri vermek, iyilik ve takva sahibi olarak onların Allah'a dönmelerine yardımcı olmaktır."⁴⁵⁰

Hayrettin Karaman'ın da, yukarıda geçen görüşleri benimseydiğini şu ifadelerinden anlıyoruz: Peygamberimizin tıp konusunda söylediklerinin hepsi vahye müstenid olmayabilir. O'nun vazifesi bize tıp, mühendislik, savaş vs. öğretmek değildir. Efendimiz, matematik, fizik, kimya vb. bilgileri öğretmek için de gönderilmemiştir. Bunları, Allah'ın verdiği akılla, ilgilenme yoluyla, tecrübeyle, deney ve müşâhede ile ihtiyacımıza göre de elde edebiliyoruz. Hz. Peygamber bu konularda tecrübesi ile de konuşabilir. Örneğin, "acve hurması" ve "çörek otu" ile ilgili olarak söylemiş olduğu sözleri, vahye müsteniden değil de tecrübesine müsteniden söylenmiş olabilir. Çünkü, konu din konusu olmayıp, tamamen dünyevî, tedâvî ile ilgili bir mevzûdur. Böyle bir durumda isâbet edebileceği gibi, isâbet de edemeyebilir. Bundan dolayı da kendi-

⁴⁴⁸ Ebû Zehrâ, *İslamda Fıkhî Mezhepler Tarihi*, sh., 24, terc., Abdülkadir Şener, Hisar Yay., İst., 1983.

⁴⁴⁹ Yusuf el-Kardâvî, a.g.e., sh., 154-155.

⁴⁵⁰ Muhammed Gazalî, a.g.e., sh., 213.

sine bir nâkisa gelmez.⁴⁵¹

İsmail Hakkı Ünal da şu değerlendirmeyi yapar: Hz. Peygamber'in kendi dönemine ve içinde yaşadığı topluma âit geçmişten intikal eden bilgi ve tecrübeye dayanarak yapmış olduğu tavsiyelerin halk sağlığı bakımından pratik değeri bulunanların kabul ve tadbiki mümkün olmakla beraber modern tıp ilminin kabul edemeyeceği hatta zararlı sayacağı hususları, Hz. Peygamber'den geliyor diye savunmanın ne Kur'an'la ne de Sünnet'le bağdaşır tarafı vardır.⁴⁵²

Kâmil Miras, tıbb-ı nebevîyi kaynağı itibariyle üç kategoriye ayırarak sınıflandırma ile konuya netlik kazandırmakta ve şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Tıbb-ı Nebevî ile işaret olunan tedavi üç kısımda hulasa olunabilir: 1) Vahiy tariki ile bilineni, 2) Arab göreneğinden alınan, 3) Kur'an ile şifâ edilmek gibi teberruk murâd olunan kısımlardır."⁴⁵³

"*Kitâbu't-Tıbb*" isimli eseri olan, *Zâdu'l-Meâd* 'de tıbla ilgili uzun bir bölüm ayıran ve bu konularda kafa yoran Hanbeli âlimi İbn Kayyım el-Cevziyye (ö.751/1350) ise yukarıdaki görüşlerin aksine bu tür hadislerin ilâhî kaynaklı olduğunu savunarak keskin ifadelerle şu görüşleri ileri sürer: Hz. Peygamber'in tıbbı, doktorların tıbbı gibi değildir. Çünkü onun tıbbı kesin, kat'î, ilâhî ve vahiyden, nübüvvet nurundan ve kâmil akıldan sâdır olmuştur. Diğerlerinininki ise çoğunlukla zan, tahmin ve tecrübedir. Bir çok hastalığın Peygamber tıbbı ile iyileşmediği inkâr edilemez. Çünkü tam bir imân ve iz'ân ile onu kabul edenler ve bu yolla şifâ bulacağına inananlar fayda görür. Kur'an da kalblere şifâdır, ama onu böyle kabul etmeyenler için şifâ olamaz. Kur'an nasıl temiz ruhlarla ve diri kalplere şifâ veriyorsa tıbb-ı nebevî de sadece temiz bedenlere şifâ verir. İnsanların, tıbb-ı nebevî'den yüz çevirmeleri bizâtihi şifâ olan Kur'an'dan şifâ istemekten yüz çevirmeleri gibidir.⁴⁵⁴ Hz. Peygamber'in tıbbı, tıbbın en mükemmeli en doğrusu

⁴⁵¹ Karaman Hayrettin, *Bağlayıcılık Bakımından Rasûlullah'ın Davranışları tebliğindeki tartışmalara verilen cevaplar*, sh., 160-164 (Hz. Peygamber ve Âile Hayatı sempozyumu).

⁴⁵² Ünal, İ. Hakkı, *Seğmeci ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamberi Anlamak*, sh. 44.

⁴⁵³ Kamil Miras, a.g.e., XII, 74.

⁴⁵⁴ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdu'l Meâd*, IV, 35-36.

ve en faydalısıdır. Bu hakikati ancak peygamberlerin dışındaki doktorların tıbbını bilip sonra da ikisi arasındaki mukayeseyi yapan kimse bilir. İşte o zaman aradaki fark ortaya çıkar.⁴⁵⁵ Kanaatimizce İbn Kayyım el-Cevziyye, tıbb-ı nebevî hadislerinin sadece bir kısmının değerlendirmesini yapmaktadır. Çünkü bir kısmının vahiy kaynaklı olma ihtimali söz konusu değildir.

Çağdaş araştırmacılardan Muhammed Ebû Şehbe⁴⁵⁶, İbrahim Canan⁴⁵⁷, Mahmud Denizkuşları⁴⁵⁸, İbn Kayyım el-Cevziyye gibi tıbb-ı nebevî hadislerinin tamamının ilâhî kaynaklı olduğu görüşündedirler. *Tıbb-ı Nebevî* ile ilgili hadisler konusunda İbn Kayyım el-Cevziyye ve onun gibi düşünenlerin görüşlerini kabul etmemiz mümkün değildir. Çünkü tıbb-ı nebevî hadislerinin tamamını aynı katagoride değerlendirmek ve hepsine aynı gözle bakmak doğru değildir. Bu tür hadislerin bir kısmı, o dönemin geçerli ve yaygın olan tıp anlayışını yansıtmakta olup, günümüz tıbbıyla uyuşsalar da uyuşmasalar da bunların bağlayıcılıkla ilgilerinin olmadığı kanaatindeyiz. Tıp ile ilgili hadislerin bir kısmının ilâhî kaynaklı olmadığı ve Hz. Peygamber'in, o zamanın ortamına ve âdetlerine göre bazı açıklamalar yapmış olabileceği görüşünü, aşağıda vereceğimiz tartışmalı bazı hadisler de desteklemektedir:

*"Birinizin yemeğine yahut içeceğine sinek düşerse onu yemeğine yahut içeceğine daldırsın, sonra da atsın. Çünkü sinek bir kanadında hastalık taşıyorsa diğerinde de şifâ taşıyor."*⁴⁵⁹

*"Mantar kudret helvası cinsindendir. Suyu göze şifâlıdır."*⁴⁶⁰

⁴⁵⁵ İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., IV, 414.

⁴⁵⁶ Muhammed Ebû Şehbe, a.g.e., II, 137.

⁴⁵⁷ Canan İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, XI, 252-253, Akçağ Yay., Ank., 1988. İbrahim Canan, tıbla ilgili hadislerin günümüz insanının anlayacağı şekilde yeniden tedvin edilmesinin şart olduğunu ve konunun uzmanı olan kişilere danışmadan bu hadislerle ferdi olarak amel edilmemesi gereğini ifade eder.(Canan İbrahim a.g.e., XVII,275).

⁴⁵⁸ Denizkuşları Mahmud, a.g.e, sh., 26, 29-30.

⁴⁵⁹ Buhârî, Bedü'l-Halk, 17,Tıb, 58; Ebû Dâvûd, Et'ime, 48; İbn Mâce, Tıb, 31; Dârimî, Et'ime, 12; Ahmed b.Hanbel, Müsned, II, 229, 246. Hadis üzerinde yapılan yapılan tartışmalar için bk. İbn. Kayyım el-Cevziyye, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, sh., 111-113; Muhammed Tâhir Hekim, a.g.e., sh.,167-170.

⁴⁶⁰ Buhârî ,Tıb, 20, Tefsiru'l-Kur'an (Bakara Sûresi) 3; Müslim, Eşribe, 157; Tirmizî, Tıb, 22. Bu hadisin tartışması ve yorumu için bk. Sıbai Mustafa, a.g.e., sh. 283-284; Muhammed Tâhir Hekim, a.g.e., sh., 175-178.

“Kim her sabah acve hurmasından yedi tane yerse o gün geceye kadar ona ne zehir, ne de sihir zarar verir.”⁴⁶¹

“Ölüm dışında hiçbir hastalık yoktur ki, çörek otunda onun için bir devâ bulunmasın.”⁴⁶²

Ureyne kabilesinden bir grup insan Medine’ye gelmiş ve ikliminden dolayı hastalanmışlardı. Hz. Peygamber onlara tedâvî maksatla develerin sütlerinden ve bevillerinden içmelerini tavsiye etti.⁴⁶³ Teşriî bir değeri olmayan bu tür rivâyetlerin her şeyden önce Hz. Peygamber dönemindeki tedâvî yöntemini ortaya koymaktadır. Bu tür rivâyetler, müsbet ilimlerle test edilerek eğer müsbet bir netice alındığında, bu, bilim dünyasına dolayısıyla insanlığa yapılan ilâhî bir lütuf olarak görülür. Ancak menfi bir sonuç alınırsa, bu noktada, ne Hz. Peygamber yalanlanmış olur, ne de bu durum, haberin uydurulduğunu ortaya koyar. Hadislere yöneltilen eleştirilerin önemli bir kısmının bilimsel gerçekliklerle, hatta genel kabullerle hadislerin her zaman uyuşması beklentisinden kaynaklandığı görülmektedir.⁴⁶⁴ Kısaca diyebiliriz ki, tıbb-ı nebevî ile ilgili hadisler arasında bizi bağlamayan hadisler olduğu gibi, bağlayıcılığı sürekli olan evrensel hadisler de vardır.

B-Evrensel Nitelikte Olan Tıbb-ı Nebevî Hadislere

Örnekler

Tıbb-ı Nebevî konusunda öyle hadisler var ki, günümüzde de geçerliliklerini korumakta ve evrensel niteliklerini devam ettirmektedir. Örneğin Hz. Peygamber, vücûd temizliğine o derece önem vermiştir ki haftada en az bir defa banyo yapılmasını,⁴⁶⁵ muntazaman tırnakların kesilmesini, koltuk altı ve kasıklardaki tüylerin tıraş edilmesini ve bıyıkların kısaltılmasını, sünnet

⁴⁶¹ Buhârî, Tıb, 52, 56, Et’ime, 43; Müslim, Eşribe, 154-155; Ebû Dâvûd, Tıb, 12. Hadisin yorumu için bk.Sıbâî Mustafa, a.g.e., sh., 281-283 ; Muhammed Tâhir Hekim, a.g.e., sh.,155-160.

⁴⁶² Buhârî,Tıb, 7; Müslim, Selâm, 89; Tirmizî, Tıb, 5.

⁴⁶³ Buhârî, Diyât, 22, Vudû, 66, Zekât, 68, Cihâd, 152, Megâzî, 36, Tefsîru’l-Kur’ân (Mâide Sûresi) 5, Tıb, 6, 29; Müslim, Kasâme, 9-11; Tirmizî, Tahâret, 55, Et’ime, 38; Ebû Dâvûd, Hudûd, 3; Nesâî, Tahrîmü’d-Dem, 7; İbn Mâce, Hudûd, 20.

⁴⁶⁴ Ünal Yavuz, a.g.e., sh., 162.

⁴⁶⁵ Buhârî, Cuma, 2; Müslim, Cuma, 7; İbn Mâce, İkâmetü’s-Salât, 80; Mâlik, Muvatta, Cuma, 1.

olunmasını,⁴⁶⁶ yemeklerden önce ve sonra ellerin yıkanmasını,⁴⁶⁷ misvak kullanılarak ağız ve diş temizliğinin sağlanmasını⁴⁶⁸ öngörmüş ve *“Temizlik imânın yarısıdır.”* buyurarak⁴⁶⁹ söylediklerini bizzat kendisi uygulamış ve çevresindekilere örnek olmuştur. *“Elbiseni temizle.”*⁴⁷⁰, *“Allah çok temizlenenleri sever.”*⁴⁷¹ gibi âyetlerden ilhâmını alan Hz. Peygamber'in, sağlığa ne derece önem verdiğini duâlarında sık sık Allah'tan sağlık, sıhhat ve âfiyet vermesini niyâz etmesinden de anlıyoruz⁴⁷²

Yine temizliğe riâyet konusunda evrensel mâhiyette şu hadisler vârid olmuştur:

*“Uykudan uyandığınızda ellerinizi üç kere yıkamadıkça başka bir kap içine sokmayın; çünkü ellerinizin nerelerde gecelemiş olduğunu bilemezsiniz.”*⁴⁷³

Yanına kirli elbise ile gelen adam için *“Bu adam elbisesini temizleyecek su bulamadı mı?”* buyurarak uyarıda bulunmuş ve temizliğin önemine dikkat çekmiştir.⁴⁷⁴

*“Allah temizdir, temizi sever, etrafınızı temiz tutun ve Yahûdilere benzemeyin.”*⁴⁷⁵

*“Ellerinde et ve yağ kokusu olduğu halde (ellerini yıkamadan) yatan kimse hastalığa yakalanırsa ancak kendisini suçlu görsün.”*⁴⁷⁶

*“Yiyecek ve içeceklerinizin kaplarının ağızını açık bırakmayınız.”*⁴⁷⁷

Hz. Peygamber, insanların çoğunun iki nimetin kıymetini bi-

⁴⁶⁶ Buhârî, Libâs, 63-64; Müslim, Tahâret, 49-50.

⁴⁶⁷ Ebû Dâvûd, Et'ime, 11-12; Tirmizî, Et'ime, 39.

⁴⁶⁸ Buhârî, Savm, 27, Cuma, 8; Müslim, Tahâret, 42, Nesâî, Tahâret, 5-6; İbn Mâce, Tahâret, 7.

⁴⁶⁹ Müslim, Tahâret, 1; Tirmizî, Daavât, 86; Dârimî, Vudû, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 260.

⁴⁷⁰ Müddessir, 74/4.

⁴⁷¹ Tevbe, 9/108.

⁴⁷² Müslim, Zikir, 35; Ebû Dâvûd, Edeb, 101; İbn Mâce, Duâ, 5; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 42.

⁴⁷³ Buhârî, Vudû, 26; Müslim, Tahâret, 87-88.

⁴⁷⁴ Ebû Dâvûd, Libâs, 14.

⁴⁷⁵ Tirmizî, Edeb, 41.

⁴⁷⁶ Ebû Dâvûd, Et'ime, 53; Tirmizî, Et'ime, 48; İbn Mâce, 22.

⁴⁷⁷ Müslim, Eşribe, 96; Ebû Dâvûd, Eşribe, 22; Tirmizî, Et'ime, 15.

lemediklerini, bunların da; sıhhat ve boş vakit olduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁸ Sağlıkla ilgili olarak şu hadisler de düşündürücüdür:

*“Beş şey gelmeden önce beş şeyin kıymetini bil! İhtiyarlık gelmeden gençliğin , hastalık gelmeden sağlığın , fakirlik gelmeden zenginliğin , meşguliyet gelmeden boş vaktin, ölüm gelmeden hayatın.”*⁴⁷⁹

*“İnsanoğlu midesinden daha kötü bir kap doldurmamıştır. Kişiye belini doğrultacak kadar yemek yeter. Bari hiç olmazsa midenin üçte birini yemeğe, üçte birini suya, üçte birini de havaya ayırsın.”*⁴⁸⁰

Hz. Peygamber, tıp ve hekimlik ilmine sahip olmayan kimse-lerin, hastaların tedavisiyle uğraşmalarını hukûkî yönden men ve yasak etmiş ve bu hastalara verecekleri zarar ve ziyândan kendilerinin mesûl olacaklarını beyân etmiştir.⁴⁸¹ *“Kim bilgisi olmadığı halde hekimlik yapmaya kalkışrsa, sebep olacağı zararı öder.”*⁴⁸² buyurarak bu gerçeği ifade etmiştir.

*“Ey Allah’ın kulları! Tedâvi olun , çünkü Allah, yarattığı her hastalık için mutlaka bir devâ yaratmıştır. Ancak bir dert müstesna, o da ihtiyarlıktır.”*⁴⁸³, *“Allah hiçbir dert indirmedir ki onun şifâsını indirmiş olmasın.”*⁴⁸⁴ şeklinde buyuran Hz. Peygamber , tedâvinin önemine dikkat çekmiş ve ihtiyarlık dışında her hastalığın bir çaresi olduğunu belirtmiştir. Geceleri hiç uyumaksızın ibâdet eden, gündüzleri oruç tutan Abdullah b. Amr b. Âs’a Hz. Peygamber, *“Böyle yapma, gecenin bir kısmında ibâdet et, bir kısmında da*

⁴⁷⁸ Buhârî, Rikâk, 1; Tirmizî, Zühd, 1; İbn Mâce, Zühd, 15; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 258.

⁴⁷⁹ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, IV, 306; el-Müntekâ, *Kenzü’l- Ummâl*, XV, 879, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1993.

⁴⁸⁰ Tirmizî, Zühd, 47; İbn. Mâce, Etıme, 50. Üç öğün yemek yeme geleneğinin ne zaman yerleştiğini bilmiyoruz. Kaynakların verdiği bilgiye göre peygamber efendimiz, en fazla iki öğün yemek yemişlerdir. O’nun üç öğün yemek yediğine dair bir kayda rastlanmamıştır. Bu iki öğünden biri ise, daima hafif yiyecekler şeklinde olmuştur. Hz. Peygamber’in hafif yiyeceklerini ise hurma teşkil etmiştir. (Yardım, Ali, a.g.e., sh., 211.)

⁴⁸¹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 105, terc., M.S. Mutlu, S. Tuğ, İrfan Yay., İst., 1969.

⁴⁸² Ebû Dâvûd, Diyet, 23; İbn Mâce, Tıb, 16.

⁴⁸³ Ebû Dâvûd, Tıb, 1; Tirmizî, Tıb, 2; İbn Mâce, Tıb, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 156.

⁴⁸⁴ Buhârî, Tıb, 1; İbn Mâce, Tıb, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 377, 453.

uyu , muhakkak vücûdunun senin üzerinde hakkı vardır.” buyurarak⁴⁸⁵, fıtrata uygun hareket etmesini sağlamış ve kendisinin dengeli, sağlıklı bir hayat sürdürülme taraftarı olduğunu vurgulamıştır. *“Benim durumum sizinki gibi değildir.”* buyurarak⁴⁸⁶ visâl orucunu ümmetine yasaklamıştır. Aynı şekilde Hz. Peygamber, kişinin midesini tıkabasa doldurmasını hiç bir zaman tasvip etmemiştir.⁴⁸⁷ O, her zaman dengeli ve tabii beslenmekten yanadır.⁴⁸⁸ Bu konuda şu meşhûr hadisi zikretmek de yerinde olacaktır: *“Kuvvetli mü’min, zayıf mü’minden daha hayırlıdır.”*⁴⁸⁹ İslâm dini, sağlığa zararlı olan alkol ve uyuşturucu gibi maddelerin kullanımını yasak etmiş,⁴⁹⁰ günümüzde olduğu gibi câhiliyye döneminde de varolan *sihir, büyü, üfürükçülük, efsunculuk ve kehânetle uğraşmayı* men etmiş ve bu kapıları kapamıştır. Gerekteğinde Kur’ân ve duâ ile şifâ aramaya cevâz vermiştir.⁴⁹¹ 1400 küsur sene önce karantina uygulamasını getirmiş ve *“Bir yerde vebâ çıktığını duyarsanız oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde vebâ çıkmışsa oradan ayrılmayınız.”* ilkesini getirmiştir.⁴⁹² Böylece Hz. Peygamber ferdî ve umûmî sağlığa dikkat edilmesine önem ve özen göstermiştir.

İnsanın sağlıklı ve dinç olması için *güreş, yüzücülük, binicilik, okçuluk, avcılık* gibi sporların yapılmasını istemiş ve çocuklara öğretilmesini de tavsiye etmiştir. Kendisinin de Hz. Âişe ile koşu yaptığı hadis kaynaklarında yer almaktadır.⁴⁹³ Hatta bazı sahâbeyle güreş yaptığı dahi kaynaklarda nakledilmektedir.⁴⁹⁴ Yukarıda örneklerini verdiğimiz, günlük hayatta uyguladığımız ve her biri bir değer taşıyan bu hadisler, evrensel niteliklere sahip oldukları için günümüzde de tıp sahasında hala geçerliliklerini

⁴⁸⁵ Buhârî, Teheccüd, 20; Müslim, Sıyâm, 187-188.

⁴⁸⁶ Buhârî, Hacc, 85.

⁴⁸⁷ İbn Mâce, Et’ime, 50.

⁴⁸⁸ Konuyla ilgili bk. Has Polat, *Peygamberimizden (s.a.s) Günümüze Beslenme*, T.Ö.V. Yay., İzmir 1991.

⁴⁸⁹ Müslim, Kader, 34; İbn Mâce, Zühd, 14; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 366, 370.

⁴⁹⁰ Bk. Müslim, Eşribe, 12; Ebû Dâvûd, Tıb, 11; Tirmizî, Tıb, 8.

⁴⁹¹ Bk. Hattâbî, A’lâmü’l-Hadîs, III, 2132.

⁴⁹² Buhârî, Tıb, 30, Hiyele, 13; Müslim, Selâm, 92-95; Tirmizî, Cenâiz, 66; Mâlik, Muvatta, Câmi, 23.

⁴⁹³ Ebû Dâvûd, Cihâd, 61; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 39, 264.

⁴⁹⁴ Ebû Dâvûd, Libâs, 21; Tirmizî, Libâs, 42.

korumaktadırlar. Toptancı bir yaklaşımla Hz. Peygamber'in tıp ile ilgili söylediği hadislerin tamamına negatif bir şekilde yaklaşılsa, örneklerini verdiğimiz hadislerin izahını yapamayız. "Hz. Peygamber'in, en hızlı ilerleyen ve değişen ilim dallarından tıp konusunda, günümüz ilim adamları tarafından bile hayranlıkla karşılanan tıbbî bilgileri ve hakikatleri ondört asır önce söylemesi, ancak O'nun peygamberliği ile alakalandırılarak açıklanabilir."⁴⁹⁵ Dolayısıyla bu alanda da Hz. Peygamber örnek alınmalıdır. İslâm'da zorunlu olduğu için tıp ilmini öğrenmek ve tatbik etmek müslüman topluma *farz-ı kifayedir*. Eğer bu meslek kimse tarafından öğrenilmezse toplumun tüm fertleri bu sorumluluktan kurtulamazlar.

Tıbb-ı Nebevî hadisleri konusunda kısaca şunu söylemek mümkündür: Hz. Peygamber, çevresi için sadece bir peygamber değil, her şeydi. Bir bakıma peygamberlerin, diğer toplum liderlerinden farkı burada kendini göstermektedir. İnsanlar, sadece dini konuları değil, hayatlarının her meselesini ona danışıyorlardı. Öyle ki, gece uykusu kaçan sabah derdini ona anlatırdı. Çocuğunun karnı sancılanan çareyi ondan beklerdi. Aile mutluluğunda sarsıntı geçirenler, O'nun hakemliğine sığınarlardı. Şunu da belirtmek gerekir ki O, çevresindeki insanların âdeta sığınağı olmuştur. Özellikle kendi kendine hayatın üstesinden gelemeyen çaresizlerin her dertlerine derman gördükleri Hz. Peygamber, çevresinin sağlık meseleleri ile de meşgul olmuştur.⁴⁹⁶

Hz. Peygamber, eğer vahiy gelmemişse doğal olarak o dönemin tedâvî yöntemlerini ve ilaçlarını tavsiye etmiştir. Dolayısıyla bugün tıbbın bunları aşmış olması, yani o tedâvinin eksik veya yanlış olması onun Hz. Peygamber'e ait olmadığını ortaya koymamaktadır.⁴⁹⁷ Hz. Peygamber dönemi tıp anlayışında dağlama, hacamat ve bitkilerin karışımıyla tedâvî etmenin yaygın olduğunu düşünürsek bu konudaki hadisleri daha iyi anlamış oluruz. Hz. Peygamber'in tıba ilgili hadislerinde modern tıpla çelişen bazı ifadelerin bulunması, O'nun peygamberlik misyonuna halel ge-

⁴⁹⁵ Tekineş Ayhan, a.g.m., sh., 70-71.

⁴⁹⁶ Yardım Ali, a.g.e., sh., 27.

⁴⁹⁷ Ünal,Yavuz, a.g.e., sh., 131.

tirmeyeceği gibi, o tür hadisleri almamamızda herhangi bir sakınca da yoktur. “Bütün peygamberler gibi Hz. Peygamber de, insan eğitimi ve toplum yönetimini ilgilendiren hususları kendi aslî görev alanı bilmiş, bunun dışında söz gelimi meteoroloji, astronomi, botanik, tıp, fizik gibi ilimlere ancak bir beşer olarak ilgi duymuş ve bunlarla bizzat meşgul olmayıp ehline bırakmıştır.”⁴⁹⁸

Hz. Peygamber esaslı sûrette tıbbî malûmata vâkif olmakla beraber,⁴⁹⁹ şunu da bilmek gerekir ki, O’nun esas görevi; tıp, ziraat, sanat, ticaret öğretmek olmayıp, dini tebliğ etmek ve anlatmaktır. O, bütün hastalık çeşitlerini bilen ve bunlara reçete yazan, tedâvî eden uzman bir hekim değildir. Kendisine böyle bir görev de tevdi edilmiş değildir. Tıbbî hadislerin büyük bir kısmının bugün de geçerliliğini koruduğu ve evrensel olduğu bir gerçektir. Bununla beraber bazı tıbbî hadisler üzerinde günümüzde bazı araştırma ve tetkiklerin yapılması elzemdir. Bu araştırma ve tetkikler neticesinde müsbet tıp ilmiyle çelişen bazı tıbbî hadisler varsa bunların bağlayıcı olmadığını söylemekte bir mahzur bulunmamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber bu tür tıbbî hadisleri vahyin dışında kendi tecrübesine, o günkü ilmî anlayışa göre söylemiş olabilir. Daha önce zikrettiğimiz “*gıyle*” hadisi bu konuda güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Şâyet tıp ile ilgili hadislerin tamamını bağlayıcı veya vahiy mahsûlü olduğunu iddia edecek olursak, konu ile ilgili pek çok hadisi izâh etmek mümkün olmayacaktır. *Tıbb-ı Nebevî* hadisler konusunda dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da bu alana karışmış olan mevzû hadisler konusunda titiz davranmaktır. Örneğin tıbbî faydalarından bahsedilen bazı yiyeceklerle ilgili zayıf ve mevzû hadislerin çok olduğunu ve bu konuda dikkatli olunması gerektiğini unutmamak gerekir. Dolayısıyla tıbb-ı nebevî ile ilgili hadislerin tümü üzerinde tahriç çalışmaları yapılmasının elzem olduğunu düşünmekteyiz.

⁴⁹⁸ Işıcık,Yusuf, *Hz.Peygamber’in Din ve Dünya Anlayışı*, sh., 44.

⁴⁹⁹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 106.

XII- ZAYIF VE MEVZÛ HADİSLERİN SAHİH HADİSLERLE KARIŞTIRILMA PROBLEMİ

Hadislerin doğru anlaşılması konusunda günümüzde yaşanan problemlerden birisi de, zayıf ve mevzû hadislerin sahih hadislerle karıştırılarak sahih hadis gibi sunulmasıdır. Özellikle günümüzde yapılan vaazlarda, dinî sohbet ve konuşmalarda zayıf ve uydurma hadislerin yoğun bir şekilde kullanıldığını müşâhede etmekteyiz. Dinî mâhiyette yazılan bazı eserlerde yer verilen hadislerin, dipnotlarda kaynaklarının, sıhhat durumlarının verilmemesi hadisçilerin kabul edemeyeceği bir hata ve eksikliktir. Bu hatayı zaman zaman bazı akademisyenlerin de yaptığı ve bu konuda gerekli titizliği göstermedikleri kaleme aldıkları eserlerden ve yaptıkları konuşmalardan anlaşılmaktadır.

Bazı İlâhiyat mezunlarının, vâizlik, müftülük, din görevliliği ve öğretmenlik gibi mesleklere atıldıklarında cemaate ve öğrencilere bol miktarda zayıf ve mevzû hadis nakletmeleri, İlâhiyat tahsilinde gerekli hadis formasyonunu yeterince alamadıklarını göstermektedir. Pek çok zayıf ve mevzû hadis din görevlileri ve din dersi öğretmenleri tarafından sahih hadis gibi halka ve öğrencilere nakledilmektedir.

Yaşar Kandemir konunun önemine dikkat çekmekte ve şu tesbitlerde bulunmaktadır: “Hz. Peygamber adına hadis uyduranlar, muhaddislerin azimli çabaları sonunda tanınmış, icâd ettikleri sözler de mevzûat kitaplarında toplanmıştır. Bununla beraber onlardan gelecek tehlikenin tamamen ortadan kalktığı söylenemez; çünkü manasının doğruluğu ve İslâm prensiplerine uygunluğu sebebiyle hadis diye meşhur olmuş pek çok uydurma haber bugün dahi dillerde dolaşmakta ve bazı kitaplarda yer almış bulunmaktadır. Bahis konusu tehlikelerden tamamen emin olmak için, hadis olduğu kati surette bilinmeyen sözlerin güvenilir hadis kitaplarında bulunup bulunmadığını tahkik etmekten başka çıkar yol yoktur.”⁵⁰⁰

Yusuf el-Kardâvî, yaşanan bu acı gerçeği -ülkemizde olduğu gibi- gezdiği İslâm ülkelerinde de müşâhede ettiğini sitemkâr bir

⁵⁰⁰ Kandemir Yaşar, *Mevzû Hadisler*, sh., 198, D.İ.B.Y., Ank., 1975.

şekilde şöyle anlatır: “Bir çok İslâm beldesinde bulunan mescitlerdeki hatip ve vâizlerin çoğunun âfeti, onların geceleyin odun toplayanlar gibi olmalarıdır. Onların düşüncesi, sahîh veya hasen bir senedi olmasa da, halkı harekete sevk edecek hadisleri almaktır. Öyle ki, nerede ise bulunduğum her cuma hutbesinde veya her vaaz dersinde zayıf hadislerden, hatta çok zayıflardan, bazen de uydurmalarından bir demet işitmişimdir.”⁵⁰¹ Hayri Kırbasoğlu, benzer durumun ülkemiz için de geçerli olduğunu ve bunun, nezâretinde yaptırmış olduğu yüksek lisans çalışmalarında ortaya çıktığını ifade ederek şu tesbitlerde bulunur: Son zamanlarda yapılan araştırmalarda, Diyânet İşleri Başkanlığı’na bağlı din görevlilerinin, vaaz ve irşât faaliyetleri esnasında hala küçümsenmeyecek oranda uydurma hadis kullandıkları görülmüştür. Yapılan bu çalışmalardan biri, Ankara merkez vâizleri üzerinde yapılmış olup, kaydedilen yirmibeş vaazda kullanılan uydurma hadis oranı %16 olarak tesbit edilmiştir. Diğer bir çalışma ise Ankara ve Şırnak’ta görev yapan imam –hatipler üzerine olup, bunların hadis-sünnet bilgi düzeyini ölçmeye yöneliktir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre, imam-hatiplerin bir çoğu uydurma hadisleri sahîhleriyle karıştırmakta, bazı hadislere âyet diyenler dahi çıkabilmektedir.⁵⁰²

Geçmişte de benzer durumların yaşandığı tesbit edilmektedir. Örneğin, Yusuf el-Kardâvî, İbn Hacer el-Heysemî’nin (ö.974/1566) kendi döneminde hatiplerden konuşmalarında kullandıkları hadislerin râvilerini bilmeleri, onlar hakkında bilgi vermeleri, sahîh ile sahîh olmayan hadisleri birbirine karıştırmamaları gerektiğini, aksi takdirde hatibi, hitâbetten men etmelerini zamanının yöneticilerinden ısrarla istediğini “el-Fetevâ el-Hadisîyye” isimli eserinden nakletmekte ve haklı olarak günümüzde de aynı uygulamanın yapılmasını ısrarla istemektedir.⁵⁰³ M.Tayyib Okiç de Osmanlı döneminde benzer bir uygulamadan şöyle bahseder: Memnuniyetle burada ifade edelim ki, Osmanlı imparatorluğunda bu meseleye gereken ehemmiyet verilmiş ve

⁵⁰¹ Yusuf el-Kardâvî, a.g.e., sh., 69.

⁵⁰² Kırbasoğlu Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, sh., 144, Ankara Okulu Yay., Ank.,1999.

⁵⁰³ Yusuf el-Kardâvî, a.g.e., sh., 71-72.

mevzû hadislerden sakınılması için kadılara ta'mimler yapılmıştır. Böyle bir ta'mime Ankara şer'î mahkeme sicilinde de tesadüf ettiğimizi hatırlatalım. Bu ta'mim Şeyhü'l-İslâm Yahya tarafından verilmiş ve 1673 Ağustos ayı başlarında kayda geçilmiştir.⁵⁰⁴ Geçmişteki bu tür uygulamaların benzerlerine günümüzde de ihtiyaç duyulduğu kanısındayız.

Halkımızın, hadis kültürü ve bilgisi yeterli ve istenilen düzeyde olmadığı için kendilerine sunulan sahîh olmayan hadisleri ayırt etme imkanı yoktur. Güvendiği kimselerden duyduğu hadisleri tereddütsüz kabul etmektedir. Çünkü halkın hadis kültür ve bilgisi kitabî ve ilmî olmayıp şifâhî olarak duyduklarından, vaaz kürsülerinden, takvim yapraklarından, gazete köşelerinde yer alan dinî içerikli yazılardan, radyo ve televizyon konuşmalarından oluşmaktadır.⁵⁰⁵ Durum böyle olunca insanımızın kendisine nakledilen hadislerin kritiğini yapmasını beklemek beyhûdedir.

Bu kısımda işleyeceğimiz konular arasında; zayıf ve mevzû hadisler hakkında kısa bazı bilgilerin verilmesi, yaygın olarak sahih hadisle karıştırılan zayıf ve mevzû hadis örnekleri, zayıf hadisle amel etme meselesi, zayıf ve mevzû hadislerin tanınma yolları yer alacaktır.

A- Zayıf Hadis ve Zayıf Hadisle Amel Etme Meselesi

Zayıf hadisin ne olduğunu doğru bir şekilde anlayabilmek için öncelikle sahîh hadisin ilmî olarak tarifini yapmak gerekir. *Sahîh hadis* : Âdalet ve zabt şartlarına sahip olan râvilerin, muttasıl bir senedle şazz ve illetten uzak olarak rivâyet ettikleri hadislerdir.⁵⁰⁶ *Zayıf hadis*: Sahîh veya hasen hadisin şartlarından birisi ya da bir kaç bulunmayan hadistir.⁵⁰⁷ Görüldüğü gibi sahîh hadis için beş şart (râvinin âdaleti, zabtı, senedin kopuksuz olması, ha-

⁵⁰⁴ Okıç M.Tayyib, a.g.e., sh., 231.

⁵⁰⁵ Halkımızın zayıf ve mevzû hadisler açısından bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi konusunda mevzû hadislerle ilgili telif ve tercüme sahasında hadis uzmanları tarafından pek fazla çalışma yapılmadığını itiraf etmek durumundayız. Mevzû hadisler sahasında bir boşluğun olduğu herkesçe hissedilmektedir. En azından birkaç mevzûât kitabı tercüme edilerek bu boşluk giderilmeye çalışılmalıdır.

⁵⁰⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, sh., 9; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 63.

⁵⁰⁷ İbnü's-Salâh, a.g.e., sh.,25; Suyûtî, a.g.e., I, 179.

disin şazz ve illetli olmaması) söz konusudur. Eğer bu beş şarttan birisi veyahut bir kaç bulunmazsa hadis zayıf olarak isimlendirilmektedir. Hadisteki zayıflık genel olarak ya hadisi rivâyet eden râvinin şahsiyetinden, ya da hadisin senedinden kaynaklanmaktadır. Bugün için zayıf hadisler konusunda bilinmesi gereken en önemli hususlar; zayıf hadis ve çeşitleri, zayıf hadisle amel edilmesi, sahîh hadisle karıştırma meselesi ve zayıf hadislerin tanınması gibi konulardır.

Zayıf hadisle amel sözkonusu olunca öncelikle elimizdeki hadisin zayıf olup olmadığının tesbiti gerekmektedir. Bunun için hadisin sıhhat veya za'fında , ricâlin sika olup olmadığı konusunda muhaddisler arasındaki ihtilâfları bilmek gerekir. Çünkü ricâl hakkında verilen zayıf veya sika; hadis hakkında verilen sahîh veya zayıf hükmü, âlimlerin ferdî içtihâtlarına dayanmaktadır. Birine göre zayıf olan bir râvi diğerine göre sika, birine göre zayıf olan bir hadis diğerine göre sahîh veya hasen olabilir.⁵⁰⁸ Dolayısıyla hadislerin sıhhat durumlarının değerlendirilmesi içtihadî olduğundan bazı hadislerin sıhhat durumları değişkenlik arz etmektedir. İctihâdî kararlarda ise her zaman yanılma payı olduğu için en sahîh bildiğimiz hadis kaynakları içerisinde bile zayıf veya mevzû hadis bulunabileceği ihtimalini unutmamak gerekir.

Zayıf hadisle amel etme konusunda her dönemde âlimler arasında leh ve aleyhte çok şeyler söylenmiş ve ortaya farklı görüşler çıkmıştır. Genel olarak bu farklı görüşler üç grupta toplanmaktadır:

1)- Hiçbir konuda zayıf hadisle amel etmek câiz değildir. İster haram-helâl konularında olsun, ister amellerin faziletiyle ilgili konularda olsun hiçbir sûrette zayıf hadisle amel edilmez. Yahyâ b.Maîn (ö.233/847), Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmâil (ö.665/1267), Ebû Bekr b. el-Arabî (ö.543/1148), İbn Hazm (ö.456/1064), Şihâb el-Hafâcî (ö.1069/1658), Celâluddîn ed-Devvânî (ö.918/1512) gibi âlimler bu görüşü savunmaktadır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ Polat Salahattin, a.g.e., sh.,114.

⁵⁰⁹ Bk. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Esileti'l-Aşreti'l-Kâmile*, sh., 50,53-54, 56-58, 3. bsk., Beyrut, 1994 ; Suyûtî, a.g.e., I, 299; Kâsımî, *Kavâidu't-Tahdîs*, sh., 113, Beyrut,

2)- Ahkâm konuları dışında amellerin faziletiyle ilgili konularda zayıf hadisle amel edilir. Bu konuda icmanın olduğu ifade edilmektedir.⁵¹⁰ İbnü's-Salâh (ö.643/1245) terhib ve terhib konularında zayıf hadisin rivâyet edilmesinin câiz olduğunu belirtir.⁵¹¹ İbn Hacer (ö.852/1449) amellerin fazileti konusundaki hadislerle amel edebilmek için şu üç şartı ileri sürer : a)- Hadisteki zayıflığın şiddetli olmaması. b)- Amel edilecek zayıf hadisin İslâm dininin prensiplerinden birine uygun olması. c)- Amel ederken hadisin Hz. Peygamber'e ait olup olmama noktasında ihtiyatlı davranarak hadisin subûtuna kesin olarak inanılmaması. Çünkü hadisin Hz. Peygamber'e ait olmama ihtimali sözkonusudur. Alâî (ö.761/1359) birinci şartta âlimlerin ittifâkı olduğunu ifade eder. İkinci ve üçüncü şartı da İbn Abdisselâm (ö.660/1262) ve İbn Dakîk el-İd (ö.702/1302) zikretmişlerdir.⁵¹²

3)- Bazı şartlarla ahkâm konularında da zayıf hadislerle amel edilebilir. Uygulamada müşâhede edildiğine göre, fedâil için ileri sürülen şartlardan farklı bir takım şartlarla, ahkâmda da zayıf hadisle amel edilmiştir. Ahkâmda zayıf hadisle amel konusundaki görüşler kısaca şöyledir : a)- Başka zayıf hadislerle veya diğer bir takım delillerle takviye edilen hadislerle ahkâmda amel edilir. b)- İsnadları zayıf da olsa, muhtevasıyla ümmetin amel edegeldikleri hadislerle ahkâmda amel edilir. c)- İhtiyâta daha uygunsa zayıf hadisle ahkâmda amel edilir. d)- Herhangi bir konuda zayıf hadisten başka delil yoksa re'y tercih edilerek zayıf hadisle amel edi-

1979; Ahmed Naim, a.g.e., I, 342-343 ;Yusuf el-Kardâvî, a.g.e., sh., 76-77; Nurettin İtr, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmî'l-Hadîs*, sh., 293-294, Dâru'l-Fikr, 3. bsk., Dimeşk, 1997.

⁵¹⁰ Bk. Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, 311. Ayrıca bk. Leknevî, a.g.e., sh., 37, 42, 52- 53;57-58; Kâsimî, a.g.e., sh., 113-114; Nurettin İtr, a.g.e., sh., 292-293.

⁵¹¹ İbnü's-Salâh, a.g.e., sh., 58.

⁵¹² Suyûtî, a.g.e., I, 298-299; Tehânevî, *Yeni Usûl-i Hadîs*, sh., 90, terc., İbrahim Canan, İzmir, 1982; Leknevî, a.g.e., sh., 40-41. Yusuf el-Kardâvî konulan bu şartlara gerektiği şekilde uyulmadığını sitem ederek şöyle dile getirmektedir : Tergib, terhib, rekâik vb. konularda zayıf hadisleri rivâyeti câiz görenlerin koymuş olduğu üç şart-maalesef- ilmî açıdan riâyet edilmemiştir. Zühd ve rekâik hadisleriyle meşgul olanların çoğu, zayıf ile çok zayıfın arasındaki farkı görmüyorlar, hadisin Kur'ân'la veya Sünnet'le sabit, şer'î bir asla ters düşüp-düşmediğine bakmıyorlar. Bilakis münker veya üzerinde uydurma alâmetleri görülen bir hadisi, çarpıcı ve yeni bir şeyi ilk defa aktarmış olmanın verdiği câzibeye kapılarak nakletmede bir sakınca görmüyorlar. (Yusuf el-Kardâvî, a.g.e., sh.,78)

lir.⁵¹³ Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve Ebû Dâvûd es-Sicistânî'ye (ö.275/888) göre başka bir hadis bulunmadığı takdirde ahkâm konularında da amel edilebilir.⁵¹⁴ Ancak bu tür hadislerin çok zayıf olmaması gerekir. Çünkü çok zayıf olan hadisle hiçbir sûrette amel edilmez.⁵¹⁵ Ebû Dâvûd ve Hanbel'in bu görüşü âlimler arasında tartışmaya yol açmış ve onların bu görüşleri değişik şekillerde değerlendirilmiştir. Örneğin onların döneminde zayıf sayılan hadislerin pek çoğu, daha sonraki dönemlerde hasen olarak kabul edilen hadislerdir yorumu yapılmıştır. Veyahut onlar, bu görüşleriyle zayıf hadisin kıyasa tercih edilmesini kastdetmiş olabilirler denilmiştir.⁵¹⁶

Zayıf hadislerin zayıflık derecesi hepsinde aynı değildir. Zayıflığı bir şahid veya mütâbaatla bertaraf edilen zayıf hadis ki, bu bir cihetten hasene, bir başka cihetten de zayıfa benzer, ancak hasene daha yakındır. Zayıflığı mutavassıt olan hadis : Bu da râvisi hakkında "*zaîfu'l-hadis*" veya "*merdûdu'l-hadis*" veya "*münkeru'l-hadis*" denen rivâyettir. Senedinde müttehem veya metrûk birisi bulunan rivâyetler de, çok zayıf hadisler olarak değerlendirilir.⁵¹⁷ Dolayısıyla zayıf hadisle amel etme meselesinde zayıf hadisin zayıflık derecesini ve hangi konuda amel edileceğini göz ardı etmek gerekir.

Zayıf hadisleri rivâyet ederken mutlaka zayıf oldukları beyân edilerek rivâyet edilmesi gerektiğini unutmamak gerekir.⁵¹⁸ Ayrıca bu tür hadisler, *cezim sigasıyla* (kesinlik ifade eden) değil de, *temrîz sigasıyla* (meçhûl) rivâyet edilmesi hadisçiler arasında kabul edilen bir kural haline gelmiştir.⁵¹⁹ Ancak günümüzde bu kurala hiç uyulmamaktadır.

Zayıf hadisle amel etme konusunda geçmişte farklı düşünceler olduğu gibi günümüzde de bu konuda ittifak sağlanmış olma-

⁵¹³ Geniş bilgi ve örnekler için bk. Polat Salahattin, a.g.e., sh., 124-127. Ayrıca bk., Kâsımî, a.g.e., sh., 113; Nurettin İtr, a.g.e., sh., 291-292.

⁵¹⁴ Ahmed Naim, a.g.e., I, 343. Ayıca bk. Leknevî, a.g.e., sh., 46.

⁵¹⁵ et-Tehânevî, a.g.e.,sh., 92-93.

⁵¹⁶ Bk.et-Tehânevî, a.g.e., sh., 94-104; Ahmed Naim, a.g.e., I, 343-344.

⁵¹⁷ Bk. et-Tehânevî, a.g.e., sh., 96 (dipnot, 20).

⁵¹⁸ Ahmed Naim, a.g.e., I, 344.

⁵¹⁹ Bk Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 297; Nurettin İtr, a.g.e.,sh., 296; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimler Sözlüğü*, sh., 402, D.V.Y., Ank,1992.

yıp, farklı görüş ve yaklaşımlar söz konusudur. Hayri Kırbaçoğlu, zayıf hadislerle amel edilmesinin doğru olmadığını bunun pek çok sakıncasının bulunduğunu şöyle açıklar: Zayıf hadislerle amel edilebilir anlayışı, tahmin edilenden fazla zayıf hatta mevzû hadisin bünyemize girip yerleşmesi ile sonuçlanmıştır. Bu ise İslâmî ilimler ve düşünce geleneğimizde ciddi yaralar açmıştır. Bilhassa vaaz-u nasihat amacıyla bu tür hadislerle sık sık başvurulmuş, halka yönelik olarak yazılmış popüler dîni kitaplarda da özellikle bu tür hadisler yoğun olarak kullanılmıştır ve hala kullanılmaktadır. Başka bir sakınca da, bu kapı açılınca amellerin fazileti veya terhib ve terhib alanına hasretmek de mümkün olmamış ve başka alanlarda da zayıf hadis kullanılmasında beis görülmemiştir. Terhib -terhib, amellerin faziletleri v.b. konulardaki hadislerin zayıf olmasını önemsiz görmek müslümanlara ne kadar pahalıya mal olduğunu bugün her zamankinden daha iyi anlamış oluyoruz. Zira İslâm dünyasının sağlıklı bir din anlayışının oluşumunda, zayıf hadislerin büyük rol oynadığı tartışma kabul etmez bir hakikattir. Din denilen şey, fıkıhı ilgilendiren ahkâm hadisleri kadar, hatta ondan da önemli olarak bir zihniyettir, insanın insana, tarihe, tabiata, eşyaya ve yaratıcısı olan Allah'a bakış açısını şekillendiren bir "dünya görüşü"dür. Bu zihniyet ve dünya görüşünü belirleyen ise ahkâm hadislerinden ziyâde terhib-terhib, amellerin faziletleri v.b. konulardaki hadisler olmuştur. Bu olumsuz gidişata bir son vermek ve din anlayışımızı daha sağlıklı bir hale getirmek için, en az ahkâm hadislerine gösterdiğimiz titizlik kadar, terhib-terhib, fedâil v.b. konulardaki hadislerde de titizlik göstermek ve bu alanda da olabildiğince sahîh hadislerle başvurmak gerekir.⁵²⁰ Subhi Sâlih de zayıf hadislerle amel etmeyi sakıncalı bulduğunu şu şekilde ifade eder: Fedâil de ahkâm gibi dinin esas prensiplerindendir. Müsamahakâr davrananların, amellerin fazileti konusunda zayıf hadis rivâyet edebilmek için öne sürdükleri şartlar ne kadar çok ve müsâit olursa olsun, zayıf hadis rivâyetini kabul etmiyoruz. Gerek şer'î ve gerekse fedâil bâbında, elimizde , başkasına lüzum bırakmayacak kadar çok sahîh ve hasen hadis vardır. Biz -bu şartların çokluğuna rağmen- zayıf hadislerin sâbit oldu-

⁵²⁰ Kırbaçoğlu Hayri, a.g.e., sh., 132, 134.

ğuna bir türlü inanamıyoruz. Böyle olsaydı ona hiç zayıf dermiydik. Hâsılı, zayıf hadisler hakkında şüphe etmekten kendimizi alamıyoruz.⁵²¹

Yusuf el-Kardâvî de zayıf hadisle amel etmeye pek ılımlı bakmamakta ve bazı sakıncalarını dile getirmektedir: Çok tehlikeli durumlardan birisi de, bazı sâlih amellere, ondaki sevâbı büyütmek sûretiyle, hacminden büyük ve hakkettiğinden çok kıymet verilmesi, hatta, din nazarında daha önemli ve daha yüksek derecedeki amelleri aşmasıdır. Bunun karşısında ise bazı mahzurlu amellere önem verilmesi, diğerlerini sönük bırakacak derecede ondaki cezânın büyütülmesi vardır. Ortaya çıkan bu durum toplumda psikolojik çalkantılara yol açmış ve bazı kişileri dinden dahi uzaklaştırmıştır.⁵²² Bu görüşlere tam olarak katılmamakla beraber saygı duyduğumuzu ve düşünmeğe değer bulduğumuzu belirtmek isteriz.

Netice olarak şunu söyleleyebiliriz ki, yukarıda yer verdiğimiz görüşlerdeki bazı kaygıları taşımakla beraber, bize göre mu'tedil ve makul olan görüş; zayıf hadislerin hiçbir işe yaramayacağı kanaati son derece yanlıştır. Bu kanaata varılmasında çok zaman zayıf hadislerin mevzû hadislerle karıştırılması rol oynadığı gibi, zayıf hadislerin mertebeleri olduğunun gözönüne alınmayışının da tesiri vardır. Zayıflığı şiddetli olmamak şartıyla, bir takım kârîne ve delillerle desteklenen zayıf hadislerin, itikât ve haram-helâl konuları dışında delil olabileceği görüşü, makul ve tutarlı olan bir görüştür. Fakat zayıf hadisle fedâil konusunda herkesin amel edebilmesi mümkün iken, fikhî bir konudaki zayıf hadisle ancak âlimler ve fukaha amel edebilir. Çünkü ahkâm hadislerinden hüküm çıkarmak belli bir formasyonu gerektirir. Zayıf hadisleri mutlak kabul veya red yerine, özelliklerine ve kullanılacakları konuya göre ayrı ayrı değerlendirmek en isabetli yoldur. Nitekim âlimlerin çoğunluğunun geçmiş tatbikatı da budur.⁵²³ Kısaca denilebilir ki, kendisiyle amel edilecek zayıf hadisin; aşırı derecede zayıf ve dini prensiplere aykırı olmamasına , itikat ve ahkâm dışı

⁵²¹ Subhi Sâlih, a.g.e., sh., 169.

⁵²² Yusuf el-Kardâvî, a.g.e., sh., 84.

⁵²³ Polat Salahattin, a.g.e., sh., 128-129.

konularda olmasına dikkat edilmelidir.

B-Zayıf Hadislere Örnekler

Günümüzde zayıf hadislerle ilgili olarak gördüğümüz problemlerden en önemlisi ilmi kriterler ihmal edilerek zayıf hadis zayıf olarak belirtmeksizin sahîh hadis gibi nakletmektir. Nakledilen her hadisin özellikle zayıf hadisin sıhhat durumu ister onunla amel edilsin veya edilmesin açıklanmalıdır. Problem olarak karşımıza çıkan, sahih hadislerle karıştırılan ve halk arasında sıhhat durumu bilinmeyip yaygın olarak nakledilen şu zayıf hadisler akla gelmektedir:

*“Üç sebepten dolayı Arabı seviniz: Çünkü ben Arabım, Kur’an Arapça ve Cennet ehlinin lisanı Arapça’dır.”*⁵²⁴

*“Ümmetimin ihtilâfı rahmettir.”*⁵²⁵

*“Mü’minin niyeti, amelinden hayırlıdır.”*⁵²⁶

*“İşlerin hayırlısı orta olanıdır.”*⁵²⁷

*“İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır.”*⁵²⁸

*“Küçük yaşta ilim öğrenmek taşla nakış yapmak gibidir.”*⁵²⁹

*“Kelamdan önce selam gelir.”*⁵³⁰

*“Fakirlik neredeyse imânsızlık olacaktır.”*⁵³¹

Hz. Peygamber bir savaştan dönerken *“Küçük savaştan büyük savaşa döndük.”* buyurmuşlardır. Bunun üzerine ashâb *“Büyük savaş nedir?”* diye sormuşlar. Hz. Peygamber de *“Nefisle savaşmak-*

⁵²⁴ İbnu'l- Cevzî, a.g.e., II, 41; Derviş el-Hût, *Esne'l-Metâlib*, sh., 49, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991; Aclûnî, a.g.e., I, 54; Elbânî, a.g.e., I, 293.

⁵²⁵ Âlimlerin çoğu bu hadis için “Ashı yoktur.” ifadesini kullanmışlardır. Bk. Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 108; Sehâvî, *Mekâsidü'l-Hasene*, sh., 46-47; Şeybânî, *Temyîzü't-Tayyib*, sh., 16, Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut, 1988; Aclûnî, a.g.e., I, 64; Elbânî, a.g.e., I, 141.

⁵²⁶ Hadis zayıftır. Bk. Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 359 ; Suyûtî, *ed-Düreru'l-Müntesira*, sh., 402, thk., Abdülkadir Ata, Dâru'l-İ'tisâm, Kahire, 1987; Sehâvî, a.g.e., sh., 526-527; Şevkânî, a.g.e., sh., 250, Derviş el-Hût, a.g.e., sh., 507.

⁵²⁷ Hadis zayıftır. Suyûtî, a.g.e., sh. 221; Sehâvî, a.g.e., sh., 245-246.

⁵²⁸ Sehâvî, a.g.e., sh., 471; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 316; Aclûnî, a.g.e., II, 233.

⁵²⁹ Sehâvî, a.g.e., sh., 341; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 289; Aclûnî, a.g.e., II, 66.

⁵³⁰ Sehâvî, a.g.e., sh., 289; Derviş el-Hût, a.g.e., sh., 244; Aclûnî, a.g.e., I, 454.

⁵³¹ Sehâvî, a.g.e., sh., 368; Aliyyü'l-Kârî, *Esraru'l-Merfûa*, sh., 320; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, II, 696; Şeybânî, a.g.e., sh., 103; Aclûnî, a.g.e., II, 107.

tır.” şeklinde cevap vermiştir.⁵³²

“Ümmetim için ,dinine dair kırk hadis ezberleyeni Yüce Allah, kıyâmet gününde, fakih ve âlimler zümresi arasında diriltir.”⁵³³

“Abdest üstüne abdest, nur üstüne nurdur.”⁵³⁴

“Hikmetin başı Allah korkusudur.”⁵³⁵

“Mü’minim firâsetinden sakının. Çünkü o baktığında Allah’ın nuru ile bakar.”⁵³⁶

“Rabbim beni terbiye etti, terbiyemi negüzel yaptı.”⁵³⁷

“İnsan dostunun dini üzerinedir; kiminle dostluk yaptığına bakın.”⁵³⁸

“Namaz dinin direğidir.”⁵³⁹

Örneklerini verdiğimiz bu tür zayıf hadisleri naklederken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, onları sahih hadislerle karıştırarak sahih hadis gibi nakletmemektir. Onlarla amel etme hususunda ise gerekli açıklamaları bundan önce yeterince yaptık.

C-Zayıf Hadisleri Tanıma Yolları

Zayıf hadisleri tanımanın ve öğrenmenin yolu, bazı kaynak-

⁵³² Suyûtî, Câmiu's-Sağîr, II, 253; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 211-212; Dervîş el-Hût, a.g.e., sh., 308; Aclûnî, a.g.e., I, 424-425.

⁵³³ Nevevî hadisin bütün tariklarının zayıf olduğunu söylemiştir. Bk. Suyûtî, *ed-Dürerü'l-Müntesira*, sh., 379; Sehâvî, a.g.e., sh., 480-481; Şeybânî, a.g.e., sh., 183; Şevkânî, a.g.e., sh., 290-291; Aclûnî, a.g.e., II, 246.

⁵³⁴ Suyût, a.g.e., sh., 416; Sehâvî, a.g.e., sh., 529; Dervîş el-Hût, a.g.e., sh., 519; Aclûnî, a.g.e., II, 336.

⁵³⁵ Sehâvî, a.g.e., sh., 265-266; Suyûtî, *ed-Dürerü'l-Müntesira*, sh., 245; Dervîş el-Hût, a.g.e., sh., 220; Şeybânî, a.g.e., sh., 95; Aclûnî, a.g.e., I, 421.

⁵³⁶ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., III, 146; Sehâvî, a.g.e., sh., 38-39; Şevkânî, a.g.e., sh., 244; Aclûnî, a.g.e., I, 41-43; Dervîş el-Hût, a.g.e., sh., 43-44; Elbânî, a.g.e., IV, 299-302. Ayrıca hadisin seneddeki ravilerinin değerlendirilmesi için bk.Sofuoğlu Cemal, *Zayıf ve Mevzû Hadisler Açısından Tirmizî'nin Süneni*, sh., 49, D.E.Ü.İ.F.D., sayı: VI, İzmir, 1989.

⁵³⁷ Sehâvî, a.g.e., sh., 49; Aclûnî, a.g.e., I, 70; Elbânî, a.g.e., I, 173.

⁵³⁸ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 304; Şevkânî, a.g.e., sh., 260; Sehâvî, a.g.e., sh., 443-444. Ayrıca mevzu şeklinde yapılan değerlendirmeler için bk.Sofuoğlu, Cemal, a.g.m., sh., 52.

⁵³⁹ İbnü's-Salâh, bilinen bir hadis olmadığını, Nevevî ise münker ve bâtl olduğunu söylemiştir. Ayrıca zayıf olduğunu söyleyenler de vardır. Bk. Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 238; Sehâvî, a.g.e., sh., 316-317; Şevkânî, a.g.e., sh., 27; Aclûnî, a.g.e., II, 316-317.

ları tanımaktan ve onlara müracaat etmekten geçiyor. Muhaddisler zayıf hadisleri biraraya toplayan ve zayıflık sebeplerini açıklayan eserler te'lif etmişlerdir. Zayıf râvileri her yönüyle tanıtan ve onlar hakkında geniş bilgi veren ricâl dediğimiz tabakât kitapları da hayli çoktur. Zayıf hadisleri ve zayıf râvileri bize tanıtan ve onlara müracaat etmekten müstağni kalamayacağımız eserlerin bazıları şunlardır:

- 1)- İbn Hibbân (ö.354/965): Kitâbu'l-Mecrûhîn
- 2)-Zehebî (ö.748/1347): Mîzânu'l-İ'tidâl, el-Muğnî fi'd-Duafâ
- 3)-Ukaylî (ö.322/934): Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr.
- 4)-İbn Adî (ö.365/975: el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl.
- 5)-Buhârî (ö.256/870): Kitabu'd-Duafâi's-Sağîr.
- 6)-İbn Hacer (ö.852/1449): Lisânu'l-Mîzân.
- 7)-Dârekutnî (ö.385/995): ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn.
- 8)-İbnu'l-Cevzî (ö.597/1200): Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn.
- 9)-Nesâî (ö.303/915): Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn.

Zayıf hadisleri bilmenin yollarından birisi de bazı hadis kaynaklarının müellifleri tarafından hadisin sıhhat durumunun belirtilmesidir. Örneğin, Tirmizî (ö.279/892), *Sünen'inde* pek çok zayıf hadisi sebepleriyle beraber belirtmiştir. Aynı şekilde Suyûtî de *Câmiu's-Sağîr* isimli eserinde hadislerin sıhhat durumlarını açıklamıştır. Bununla beraber bazı kaynaklara yapılan tahrîç çalışmalarından da bu yönde istifade edilebilir. Örneğin, Irâkî'nin (ö.806/1403), Gazalî'nin İhyâ'sına yaptığı *Tahrîcu Ahâdisi İhyâ*, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö.852/1448), Keşşâf üzerine yaptığı tahrîci *el-Kâfi's-Şâf fi Tahrîci Ehâdisi'l-Keşşâf*, Zeylâî'nin (ö.762/1360) Hidâye üzerine yaptığı *Nasbu'r-Râye li Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye* isimli eserlerden zayıf hadis bulma açısından istifade edilebilir. Ayrıca bazı zayıf hadisleri, daha sonra isimlerini vereceğimiz mevzûât kitaplarından ve halkın dilinde meşhûr olmuş olan hadisleri bir araya getiren kitaplardan da tanıma imkânımız söz konusudur. Bu arada zayıf râviler ve zayıf hadisler hakkında hadis şerhlerinde verilen bilgileri de unutmamak gerekir.

D-Mevzû Hadisler ve Ortaya Çıkışı

Burada mevzû hadisler konusunu enine boyuna inceleyecek ve konu hakkında geniş bilgi verecek değiliz. Esas olarak günümüzde önümüze çıkan problem; mevzû hadislerin sahîh hadislerle karıştırılması, sahîh hadisler gibi halka takdim edilmesi ve halka sunulmasıdır. Amacımız günümüzle ilgili olarak mevzû hadis konusunda bazı pratik bilgiler vermek ve akabinde bazı örnekler sunmaktır.

Önce mevzû hadisin ilmî tarifini yaparak konuya başlayalım. Hz. Peygamber'e âit olmadığı halde O'nun adına uydurulmuş ve O'na izâfe edilmiş sözlerle mevzû hadis denir.⁵⁴⁰ Mevzû hadislerin ilk defa tarih sahnesine çıkışı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte âlimlerin çoğu, Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra ortaya çıktığı görüşündedirler. İlk olarak mevzû hadis uyduranlar arasında Şia, Mürcie, Kaderiye, Cehmiye, Müşebbihe ve Haricîler gibi siyasî ve itikâdî fırkaların etkili olduğu tesbit edilmektedir.⁵⁴¹ Daha sonraki dönemlerde mevzû hadis faaliyetine daha başka fırkalar ve cemaatler katılarak bu süreç devam etmiş, hicri II. ve III. asırda en yüksek seviyeye ulaşmıştır.⁵⁴² Hadis uydurmayı çok keskin ifadeleriyle yasaklayan Hz. Peygamber, bu fırkalar tarafından hiç dinlenmemiştir. Halbûki peygamberimizin bu konudaki hadisleri çok kesin ve nettir. O şöyle buyuruyor:

*"Benim hakkımda kasıtlı olarak yalan söyleyen Cehennem'deki yerine hazır olsun."*⁵⁴³

*"Her kim yalan olduğunu bildiği bir sözü, benim hadisim olarak rivâyet ederse, yalancılardan biri de kendisidir."*⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ Koçyiğit Talat, *Hadis İstılahları*, sh., 225; Uğur Mücteba, a.g.e., sh. 226; Aydın, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, sh., 100, Timaş Yay., İst., 1987.

⁵⁴¹ Bk Ebû Zehv, a.g.e., sh., 480; Accac, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, sh., 189-191, 3.bsk., Beyrut, 1980; Sîbâî Mustafa, a.g.e., sh., 83-84; ed-Dümeynî, a.g.e., sh.,31; Kandemir Yaşar, a.g.e., sh., 30; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, sh., 106, 109; Yıldırım Enbiya, *Hadis Problemleri*, 27-28, Umran Yay., İst., 1996.

⁵⁴² Bk.Cihan Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, sh., 203, Etüt, Yay., 2. bsk., Samsun, 1997.

⁵⁴³ Buhârî, İlim, 38, Cenâiz, 34, Enbiyâ, 50, Edeb, 109; Müslim, Mukaddime, 2-3, Zühd, 72; Ebû Dâvûd, İlim, 4; Tirmizî, İlim, 8, 13, Tefsir, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 159,171, 202, 214, 410, 413, 469.

⁵⁴⁴ İbn Mâce, Mukaddime, 5.

*“Bana izafe edilen yalan, başka birine izafe edilen yalan gibi değildir. Kim benim adıma bilerek yalan uydurursa Cehennem’deki yerine hazırlansın.”*⁵⁴⁵

Sahâbe ve tabiûndan bazıları, bu hadislerdeki vaîdden korktukları için, hata yaparım, eksik veya ziyâde yaparım endişesiyle Hz. Peygamber’den çok fazla hadis rivâyet etmemişlerdir.⁵⁴⁶ İbnü’l-Cevzî (ö.597/1201) bazen hadisin isnâdındaki râvilerin hepsi güvenilir olmasına karşın hadisin uydurma olabileceğini, ancak bunun tesbitinin çok zor olduğunu ve bunu işin uzmanlarının bileceğini söyler.⁵⁴⁷ Az da olsa bu şekilde uydurma hadislerin mevcudiyetine zaman zaman rastlanmaktadır.

Muhteva açısından mevzû hadisleri incelediğimizde bir kısmının, İslâma aykırı, mantık dışı, gülünç ifadeler olduğunu, bir kısmının ise, İslâma aykırı olmadığını, güzel, faydalı, vecîz ve hakimâne sözler olduğunu tesbit etmekteyiz. Hangi tür mevzû hadis olursa olsun peygamber adına onlarla amel etmek câiz olmadığı gibi, bu tür uydurmaları peygambere izâfe ederek nakletmek de câiz değildir ve haramdır.⁵⁴⁸ Uydurulan hadislerin Hz. Peygamber’in lehinde veya aleyhinde olması kişiyi hiçbir şekilde sorumluluktan kurtarmaz. Önemli olan nokta Hz. Peygamber’e ait olmayan bir sözün, Hz. Peygamber’e ait olduğunu söylememek ve O’nun adına yalan uydurmamaktır. Hadis rivâyetinde aranılan bu ilmî dürüstlüğe bugün de riâyet edilmesi gerekir. Mevzûât sahibi bazı âlimler naklettikleri mevzû hadislerden sonra bu tür uydurma hadisleri değerlendirirken “Manası doğru, ancak uydurmadır, Hz. Peygamber’e ait değildir.” İfadelerini kullanırlar. Bu ifadelere mevzûât kitaplarında çok sık raslanmaktadır.

Tarihi süreç içerisinde yaşanan problemlerden birisi de, bazı hadislerin mevzû olup olmaması noktasındaki farklı değerlendirmelerin ve içtihadların ortaya çıkmasıdır. Bu da, değerlendirmeyi yapan hadisçilerin farklı kriterlere, metodolojilere ve anlayış tarzlarına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolay-

⁵⁴⁵ Buhârî, Cenâiz, 34; Müslim, Mukaddime, 2

⁵⁴⁶ Bk.Begavî, a.g.e., I, 209-210.

⁵⁴⁷ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., I, 99-100.

⁵⁴⁸ Bk. İbnü’s-Salâh, a.g.e., sh. 58; Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, I, 274; Abdülfettah Ebû Gude, *Mevzû Hadisler*, sh. 53, terc., Enbiya Yıldırım, İnsan Yay., İst., 1995.

sayıyla mevzû hadislerin tümü üzerinde ittifâk sağlanmış olmayıp bazı hadisçilerin mevzû dediklerine bazıları itiraz ederek hadisın mevzû olmadığını söylemişlerdir. Çünkü bu, neticede içtihadî olarak verilmiş bir karardır. Bunun en belirgin örneğinin, Suyûtî (ö.911/1505) ile İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201) arasında yaşandığı müşâhede edilmektedir. İbnü'l-Cevzî' nin mevzû olarak kabul ettiği pek çok hadis, Suyûtî tarafından mevzû olarak kabul edilmektedir. Bu hadislerin sayısının 300 dolayında olduğu ifade edilmektedir.⁵⁴⁹ Bu durum her iki âlimin hadis üzerinde yaptığı inceleme ve tetkikler neticesinde verdiği içtihadî hükümden kaynaklanmaktadır. Âlimlerin emek mahsûlü olan bu tür değerlendirmelerini kabul etmesek de bunlara saygı duymamız gerekir. Bu konudaki bizim şahsi kanaatimiz şudur: Eğer bir hadise ehil bir muhaddis tarafından uydurma hükmü verilmiş ise, o hadise bir başkası her ne kadar uydurma değildir, dese de o hadis üzerine bir şâibe, bir şüphe düşmüş demektir. Neticede o hadisle amel etmeyi insanın içine sindirmesi oldukça zordur.

E-Mevzû Hadislere Örnekler

Zayıf hadislerde olduğu gibi, mevzû hadislerin de sahih hadislerle karıştırılma problemi yaşanmaktadır. Hadis nakledilirken gerekli hassasiyet gösterilmeksizin ulu orta hareket edilerek sıradan bir insana ait bir sözün aktarılması şeklinde takınılan tavır üzücü ve din adına tehlikelidir. Dinin ikinci kaynağı konumunda olan hadisın nakledilmesinde gerekli titizliğin gösterilmesi ve merdud olan rivâyetlerin makbul olan rivâyetlerle karıştırılması noktasında hassas olunması elzemdir. Günümüzde mevzû olduğu bilinmeden ve araştırılmadan yaygın olarak nakledilen mevzû hadislere şunları örnek olarak verebiliriz:

*"Dünya âhiretin tarlasıdır"*⁵⁵⁰

⁵⁴⁹ Suyûtî, *et-Ta'akkubât ale'l- Mevzûât*, sh., 60, Hindistan, 1303 (nakleden; Kandemir, M.Yaşar, a.g.e., sh., 142).

⁵⁵⁰ Sağâni, *el- Mevzûât*, sh., 111, thk., M.Abdülkadir Ahmet, Mektebetü'n-Nahdiyyeti'l-Mısıriyye, Kâhire, 1991 ; Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnû'*, sh., 71, thk., Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Haleb, 1969, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 206 ; Sehâvî, *el-Mekâsîdül-Hasene*, sh. 260; Şevkânî, *el-Fevâidül-Mecmûa*, sh. 272; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 412.

"Dünya bir kaya üstünde, o da bir öküzün boynuzu üzerindedir. Öküz boynuzunu hareket ettirdiği zaman kaya kımıldar ve yer sallanır ki, buna da deprem denir."⁵⁵¹

"Kibirilenene karşı kibirlenmek sadakadır."⁵⁵²

"Âlimlerin mürekkepleri şehitlerin kanından efdâldir."⁵⁵³

"Fâsığın gıybeti olmaz."⁵⁵⁴

"Kim âşık olur, iffet gösterir ve bunu gizleyerek ölürse o şehittir."⁵⁵⁵

"Az bir sadaka pek çok belâyı defeder."⁵⁵⁶

"Vakti geçmeden önce namazı kılmakta, ölmekten öncede tevbe etmekte acele ediniz."⁵⁵⁷

"Âlimin uykusu ibadettir."⁵⁵⁸

"İlim Çin'de olsa bile arayınız."⁵⁵⁹

"Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız kurtuluşu bulursunuz."⁵⁶⁰

"Vatan sevgisi imândandır."⁵⁶¹

"Tuz size gereklidir. Çünkü yetmiş derde devâdır." (Ya Ali sana tuz gerekir. Çünkü o, yetmiş derde devâdır.)⁵⁶²

⁵⁵¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menârü'l-Münîf*, sh., 78.

⁵⁵² Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 175; Aclûnî a.g.e., I, 313, Dervîş el-Hût, a.g.e., sh., 171.

⁵⁵³ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., sh., 303; Şevkânî, a.g.e., sh., 287; Aclûnî a.g.e., II, 200. Ayrıca bk., Sehâvî, a.g.e., sh. 442-443.

⁵⁵⁴ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., sh., 367; Suyûtî, *ed-Düreru'l-Müntesira*, sh., 424; İbn Kayyim Cevziyye, a.g.e., sh., 134 ; Elbânî, a.g.e. II, 53.

⁵⁵⁵ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., sh., 338; İbn Kayyim, a.g.e., sh., 140 ; Aclûnî, a.g.e. II, 363; Elbânî, a.g.e., I, 587.

⁵⁵⁶ Sehâvî, a.g.e., sh., 311; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 234; Aclûnî, a.g.e., II, 23.

⁵⁵⁷ Sağânî, a.g.e., sh., 96; Elbânî, a.g.e., I, 174.

⁵⁵⁸ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 359; Aclûnî, a.g.e., II, 329.

⁵⁵⁹ İbnu'l-Cevzî, a.g.e., I, 215; Sehâvî, a.g.e., sh., 86; Aclûnî, a.g.e. I, 138 ; Dervîş el-Hût, a.g.e., sh., 89; Elbânî, a.g.e., I, 600.

⁵⁶⁰ Elbânî, a.g.e., I, 144.

⁵⁶¹ Sağânî, a.g.e., sh., 105; Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnûa*, sh., 61; Suyûtî, a.g.e., sh. 197; Aclûnî, a.g.e., I, 345 ; Elbânî, a.g.e., I, 110.

⁵⁶² İbnu'l-Cevzî, a.g.e., II, 289; İbn Kayyim, *el-Cevziyye*, a.g.e., sh., 55; Şevkânî, a.g.e., sh., 161; Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnûa*, II, 179, *Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye*, Beyrut, 1996, Dervîş el-Hût, a.g.e., sh., 284.

“Şüphesiz gül, peygamber’in terinden yaratılmıştır.”⁵⁶³

“Yemeğe üflemek bereketi giderir.”⁵⁶⁴

“Ben kırık kalplerle beraberim.”⁵⁶⁵

“Patlıcan her derde devâdır ve onda hastalık da yoktur.”⁵⁶⁶

“Bir dirhem fâiz yiyen kimse, otuz altı kez zina etmiş gibi olur...”⁵⁶⁷

“Allah’ın ilk yarattığı şey akıldır...”⁵⁶⁸

“Ben hikmet eviyim, Ali ise kapısıdır.”⁵⁶⁹

“Bir saat tefekkür etmek, altmış sene ibadetten daha hayırlıdır.” (Veya bir saat tefekkür etmek bir senelik ibadetten daha hayırlıdır.)⁵⁷⁰

“Mescidde konuşmak ateşin odunu bitirdiği gibi iyilikleri yok eder.”⁵⁷¹

“Çok konuşan çok yanılır...”⁵⁷²

“Çocuklarınızı mescidlerinizden uzaklaştırınız.”⁵⁷³

“Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalış.”⁵⁷⁴

“Güzel yüze bakmak ibadettir.”⁵⁷⁵

“Zor duruma düşerseniz mezarda bulunanlardan yardım iste-

⁵⁶³ Sehâvî, a.g.e., sh., 159.

⁵⁶⁴ İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., sh., 65.

⁵⁶⁵ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 137; Sehâvî, a.g.e., sh, 123; Şeybânî, a.g.e., sh., 41; Aclûnî, a.g.e., I, 203.

⁵⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 301. Ayrıca bk. İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., sh. 51; Aclûnî, a.g.e., I, 327-328.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 245.

⁵⁶⁸ Sağânî, a.g.e., sh., 94; Aliyyü'l-Âliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 154; Sehâvî, a.g.e., sh., 163; Aclûnî, a.g.e., I, 263

⁵⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., 349 vd.; İbn Arrak, *Tenzihü's-Şer'iatü'l-Merfûa*, I, 377-378; Şevkânî, a.g.e., sh., 348; Sehâvî a.g.e., sh. 123-124; Aclûnî a.g.e., I, 203-204.

⁵⁷⁰ Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnûa*, sh. 53, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 175; Aclûnî, a.g.e., I, 310-311.

⁵⁷¹ Bu mevzu hadisin değişik lafızları da mevcuttur. Bk. Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnû*, sh. 63, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 194; Aclûnî, a.g.e., I, 354; Elbânî, a.g.e., I, 60.

⁵⁷² Sehâvî, a.g.e., sh., 499; Dervîş el-Hût, a.g.e., 459-460.

⁵⁷³ Aclûnî, a.g.e., I, 334; Dervîş el-Hût, a.g.e., sh., 176.

⁵⁷⁴ Elbânî bu ifadelerle aslının olmadığını söyler. Bk. a.g.e., I, 63-65.

⁵⁷⁵ İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., sh., 62; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 355.

yuniz.”⁵⁷⁶

“Kork Allahtan korkmayandan.”⁵⁷⁷

“Kim satranç oynarsa, o melundur.”⁵⁷⁸

“Ümmetimin alimleri İsrailoğullarının peygamberleri gibidir.”⁵⁷⁹

“Mü’minin artığı şifâdır.”⁵⁸⁰

“Şarap içen kimse (Allah’a) şirk koşmuş olur.”⁵⁸¹

“İnsanlar, yöneticilerinin dini üzeredir.”⁵⁸²

“Amellerin en faziletlisi, en ağır olanıdır.”⁵⁸³

Tasavvuf çevrelerinde de çok miktarda mevzû hadis kullanılmakta ve bu çevreler kullandıkları bu hadislerin kendilerine göre mevzû olmadığını iddiâ etmektedirler. Keşf yoluyla yâni rüyâ yoluyla hadisleri Hz. Peygamber’den doğrudan aldıklarını söyleyerek, bu hadis alma usûlünün, hadisçilerinkinden daha sağlam ve daha müteber olduğunu iddiâ ettikleri için tarih boyunca hadis alma usûlleri konusunda hadisçilerle mutasavvıflar arasında görüş farklılıklarının olduğu ve tartışmalar yaşandığı bilinmektedir.⁵⁸⁴ Keşif, ilhâm ve rüyâ yoluyla hadis elde etmek veya elde edilen hadisleri, yine bu yollarla Hz. Peygamber’e onaylatmak sufilerin başvurduğu metodlardan birisidir. Sufilere göre keşif ve rüyâ yoluyla hadis almak ve nakletmek vazgeçilmez önemli metodlardandır.⁵⁸⁵ Halbuki rüyâ ve keşif yoluyla hadis alı-

⁵⁷⁶ Abdurrahman Abdülhak, *Mevzû ve Zayıf Hadislerin Akideye Etkisi*, sh., 42, terc., İbrahim Özsoy, Hak Yay., İst., trs.

⁵⁷⁷ Aliyyü'l-Kârî, *Esrârü'l-Merfûa*, sh. 344; Sehâvî, a.g.e., sh. 500; Şeybânî, a.g.e., sh. 191.

⁵⁷⁸ Aliyyü'l-Kârî, *Esrârü'l-Merfûa*, a.g.e., 343-344; Dervîş el-Hût, a.g.e., sh., 462; Sehâvî, a.g.e., sh. 500.

⁵⁷⁹ Aliyyü'l-Kârî, *Esrârü'l-Merfûa*, sh. 247, *el-Masnûa*, sh. 92; Sehâvî, a.g.e., sh. 340; Aclûnî, a.g.e. II, 64, Elbânî, a.g.e., I, 679.

⁵⁸⁰ Elbânî, a.g.e., I, 177.

⁵⁸¹ İbn Arrak, a.g.e., II, 222.

⁵⁸² Dervîş el-Hût, a.g.e., sh., 508.

⁵⁸³ Aclûnî, a.g.e., I, 175.

⁵⁸⁴ Bu konuda sufilerin görüşlerini savunan İbn Arabî'nin iddiaları için bk. Aclûnî, a.g.e., I, 10.

⁵⁸⁵ İzmîrli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, sh. 36, UmranYay., Ank., 1981. Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Yıldırım Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, sh., 40-49, T.D.V.Y., Ankara, 2000.

namayacağı konusunda hadisçiler arasında bir nevi ittifakın oluştuğunu söyleyebiliriz. Hadisçiler bu konuda tavizsizlikleriyle tanınırlar.⁵⁸⁶ Yapılan bir araştırmada tasavvufta temel dayanak olarak kullanılan 420 hadisin sıhhat durumları incelenmiş ve bunların % 15'i uydurma, % 21'i zayıf, % 10'u kaynaklarda bulunamamış, % 6'sı da hakkında hüküm verilmemiş hadisler olarak bu tesbit yapılmıştır.⁵⁸⁷ Bu araştırmanın sonuçları bize gösteriyor ki, tasavvuf sahasında hadisçilere göre sahîh olmayan pek çok hadis vazgeçilmez bir delil olarak kullanılmaktadır. Tasavvuf çevrelerinde asıl olarak kabul edilen, mevzû kabul edilmeyen, ancak hadisçiler tarafından mevzû kabul edilen şu hadisleri örnek olarak verebiliriz:

*"Ölmeden önce ölünüz"*⁵⁸⁸

*"(Ey Muhammed) eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım."*⁵⁸⁹

*"Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi murâd ettim, halkı bilinmem için yarattım."*⁵⁹⁰

*"Kim nefisini bilirse rabbini de bilir."*⁵⁹¹

⁵⁸⁶ Bk. Kâsımî, *Kavâidü't-Tahdis*, sh. 183-184. İbrahim Canan bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder: Bazı kitaplarda rastlanan mükâşefe ve rüya yoluyla Hz.Peygamber'den telakki edildiği söylenen sözlerle hadis denemez, onların dini hiçbir değeri yoktur. Rüya'yı sâdika hak ise de, sika bir kimse rüyasında Rasulullah'dan bazı sözler öğrenmiş olsa da buna hadis denemez. Rüya sadece gören kimse için bir kıymet taşır.Halbuki hadis kıyamete kadar, herkes için din ortaya koyar. Bunun yolu da objektif şartlara ve belli kaidelere göre, her zaman kontrolü, tahkiki mümkün olan rivâyetten geçer. Bunun aksini söyleyen, subjektiviteyi esas alan tek bir sünî muhaddis çıkmamıştır.(Canan İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Ter-cüme ve Şerhi*, II, 68).

⁵⁸⁷ Bk.Yıldırım Ahmet, a.g.e., sh., 412.

⁵⁸⁸ Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnû'*, sh. 161, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 348 Sehâvî, a.g.e., sh. 510-511; Derviş el-Hût, a.g.e., sh., 482; Aclûnî, a.g.e., II, 291.

⁵⁸⁹ Sağâni, a.g.e., sh., 105; Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnû'*, sh. 116, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 288; Şevkânî, a.g.e., sh. 326; Aclûnî, a.g.e., II,164; Elbânî, a.g.e., I, 450.

⁵⁹⁰ Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnû'*, sh., 110, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 269 ; Suyûtî, a.g.e., 342 ; İbn Arrak, a.g.e., I, 148 ; Sehâvî, a.g.e.,sh., 386; Derviş el-Hût, a.g.e., sh., 341; Aclûnî, a.g.e., II, 132. İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1724), bu hadisi şerheden "Kenz-i Mahfî" isminde müstakil bir kitap yazmıştır.

⁵⁹¹ Sağâni, a.g.e., sh., 95; Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnû'*, sh. 155, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 337; Suyûtî, a.g.e., sh., 382 ; Sehâvî, a.g.e., sh., 491; Derviş el- Hût, a.g.e., sh., 446; Elbânî, a.g.e. I, 165. İbnü'l-Arabî (ö.638/1240), bu hadis hakkında şöyle der: her ne kadar bu hadis, hadisçiler yanında rivâyet yönüyle sahih değilse de bize göre keşif yolu-

*"Dünyayı sevmek her kötülüğün başıdır."*⁵⁹²

*"Kalp Allah'ın evidir."*⁵⁹³

*"Ben yere ve göğe sığmadım, ancak mü'min kulumun kalbine sığdım."*⁵⁹⁴

*"Sarıkla kılınan namaz, sarıksız kılınan yirmibeş namaza, sarıkla kılınan Cuma namazı, sarıksız kılınan yetmiş cumaya bedeldir. Sarıkla namaz kılmakta onbin sevap vardır."*⁵⁹⁵

Kadınların aleyhinde uydurulmuş ve kadınları aşağılayan şu mevzû hadislerin halk arasında yaygın olarak kullanıldığını müşâhede etmek mümkündür.

*"Kadınlar evlerin lambalarıdır, fakat onlara okuma yazmayı öğretmeyiniz."*⁵⁹⁶

*"Kadınlara danışın onlarla istişâre edin. Sonra da onlara muhâlefet edin."*⁵⁹⁷

*"Sizden birisi istişâre yapmadan bir iş yapmasın. Eğer istişâre edecek hiçbir kimse bulamazsa bir kadınla istişâre etsin ve onun dediğinin tersini yapsın. Çünkü onun dediğinin tersini yapmasında bereket vardır."*⁵⁹⁸

*"Kadına itaat pişmanlıktır."*⁵⁹⁹

*"Kadınlar olmasaydı erkekler Cennet'e girecekti."*⁶⁰⁰

la sahihtir. (Bk. Aclûnî, a.g.e., II, 262). Dolayısıyla İbnü'l-Arabî bu sözleriyle hadisçilerin, hadis rivâyetindeki metodolojilerini bir nevi küçümsemektedir.

⁵⁹² Bu hadise zayıf diyenler olduğu gibi mevzû diyenler de olmuştur. Bk. Sağânî, a.g.e., sh. 96 ; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 188; Suyûtî, a.g.e., 191; Aclûnî, a.g.e., I, 344-345; Dervîş el-Hût, a.g.e., sh. 181; Elbânî, a.g.e. III, 370.

⁵⁹³ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 258; İbn Arak, a.g.e., I, 148; Sehâvî, a.g.e., sh. 365; Aclûnî, a.g.e., II, 99.

⁵⁹⁴ Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnû'*, sh. 130, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 301; Sehâvî, a.g.e., sh. 438; Dervîş el-Hût, a.g.e., sh. 399; Aclûnî, a.g.e., II, 195; Şeybânî, a.g.e., sh. 168.

⁵⁹⁵ Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnû'*, sh. 87-88; Dervîş el-Hût, a.g.e., sh. 256. Ayrıca sarıkla namaz kılmanın faziletiyle ilgili sağlam olmayan diğer rivâyetler ve değerlendirmeler için bk. Elbânî, a.g.e., I, 249-254.

⁵⁹⁶ Aclûnî, a.g.e., II, 316.

⁵⁹⁷ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 225; Sehâvî, a.g.e., sh. 297; Şevkânî, a.g.e., sh. 130; Aclûnî, a.g.e., II, 3.

⁵⁹⁸ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., sh. 226; Şevkânî, a.g.e., sh. 130.

⁵⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 272-273; Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., sh. 226; Şevkânî, a.g.e., sh. 129; Sehâvî, a.g.e., sh. 297.

⁶⁰⁰ Elbânî, a.g.e., I, 140.

Dünya-âhiret dengesinin bozulmasına sebep olan; dünya ve çalışmanın aleyhinde, fakirliğin lehinde uydurulmuş mevzû hadisler de bazı örnekler vermek istiyoruz. Çünkü bu tür hadisler de günümüz insanını menfi olarak etkilemekte ve bu sebepten dolayı bazı insanların dünyaya, çalışmaya ve zenginliğe karşı soğuk olduğu ve uzak kaldığı müşâhede edilmektedir. Bu konuda da insanımızı bilinçlendirmek ve aydınlatmak gerekir. Konuyla ilgili mevzû hadisler:

*"Fakirlik benim övünç vesilemdir, ben onunla övünürüm."*⁶⁰¹

*"Bu ümmetin en hayırlıları fakir olanlardır. En süratli bir şekilde Cennet'e yerleşecek olanları da zayıf olanlardır."*⁶⁰²

*"Fakirlerle birlikte bir toplum olun, çünkü kıyâmette onların devleti olacaktır."*⁶⁰³

*"Dünya bir leştir. Onu elde etmek isteyenler de köpeklerdir."*⁶⁰⁴

*"Dünya, âhiret adamlarına haram, âhiret de dünya adamlarına haram, dünya ile âhiret ise Allah adamlarına haramdır."*⁶⁰⁵

*"Selâmet uzlettedir."*⁶⁰⁶

*"Her bir ümmet için anahtar vardır. Cennet'in anahtarları, miskin ve fakirlerdedir. Onlar kıyâmet gününde Allah ile beraberdir."*⁶⁰⁷

*"Dünyayı terk etmek sabır işi olup, Allah yolunda kılıç sallamaktan daha zordur. Dünyayı terkeden kimseye Allah mutlaka şehid sevabı kadar sevab verir."*⁶⁰⁸

*"Her şeyin anahtarı vardır. Cennet'in anahtarı sabırlı fakir ve miskinleri sevmektir. Onlar kıyâmet gününde Allah ile beraber olacaklardır."*⁶⁰⁹

⁶⁰¹ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 254, *el-Masnû'*, sh., 97; Derviş el-Hût, a.g.e., sh., 303; Aclûnî, a.g.e., II, 87.

⁶⁰² Elbânî, a.g.e., II, 40.

⁶⁰³ İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., sh., 140.

⁶⁰⁴ Sağânî, a.g.e., sh., 96; Aclûnî, a.g.e., I, 409.

⁶⁰⁵ Elbânî, a.g.e., I, 105.

⁶⁰⁶ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 222.

⁶⁰⁷ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., III, 141.

⁶⁰⁸ Elbânî, a.g.e., I, 408. Fakirliği öven ancak sıhhat durumu tenkid edilen başka hadisler için bk., Yıldırım Ahmet, a.g.e., sh., 399-403.

⁶⁰⁹ İbn Arrak, a.g.e., II, 286.

“Allah dünyaya dedi ki: Ey dünya! Benim velilerime uğra ve onlara hile ve fitne verme. Bana hizmet (itaat) edene ikram et, sana hizmet (itaat) edene ezâ et.”⁶¹⁰

“Allah zengine zengin olduğu için tevâzu gösteren fakire lânet eder ve (o kişinin) *dininin üçte biri gider*.”⁶¹¹

Kandil geceleri, mübârek ay, gün ve gecelerle ilgili de pek çok zayıf ve mevzû hadislerle de karşılaşırız. Değişik mahfillerde bu tür hadislerin nakledildiğini, özellikle kandil gecelerinde yapılan konuşmalarda bu tür hadislerin sahîh hadis gibi insanlara aktarıldığını görmekteyiz. “Özellikle gün ve gecelerdeki namazlara dâir hadisler. Pazar günü ve gecesi kılınan namazlar, pazartesi günü ve gecesi kılınan namazlar ile haftanın diğer günleriyle ilgili namazlara dâir hadislerin tamamı yalandır. Şabanın ortasındaki geceyle ilgili hadisler de uydurmadır.”⁶¹² Bu tür uydurma hadislerde yaygın olan söylem, az bir amel veya ibadet karşılığında çok mükafaat ve ecir verileceği şeklindedir. Bu tür uydurma hadisler daha çok bu özellikleriyle tanınmakta ve bilinmektedir. Bu tür uydurma hadislere şu örnekleri verebiliriz:

“*Kim Receb’den onbeş gün oruç tutarsa, Allah onu kıyâmet günü emin olanlarla beraber haşredecektir.*”⁶¹³

“*Receb’in diğer aylara göre fazileti, Kur’ân’ın sâir kelâmlara olan üstünlüğü gibidir.*”⁶¹⁴

“*Kim Receb ayından bir geceyi ihyâ eder ve gündüzünden de bir gün oruç tutarsa Allah ona Cennet meyvelerinden yedirir ve ona Cennet libâslarından giydirebilir. Ve ona Rahik-i Mahtûmdan su verir.*”⁶¹⁵

“*Kim Receb’den bir gün oruç tutar ve iki rekat namaz kılar ve her rekatında yüz defa âyete’l-kürsiyi okur, ikinci rekatında da yüz*

⁶¹⁰ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., III, 136 .

⁶¹¹ İbn Arrak, a.g.e., II, 287; Ayrıca bk. Sehâvî, a.g.e., sh. 477; Aclûnî, a.g.e., II, 242.

⁶¹² Abdülfettah Ebû Gudde, a.g.e., sh., 143. Ayrıca bk.İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., sh., 48 vd., 95,vd. Konuyla ilgili geniş bilgi için, mübârek gün ve gecelerde yapılacak ibâdetlerle ilgili uydurulan hadisleri biraraya toplayan Leknevî’nin (ö.1304/1886) *el-Âsâru’l-Merfûa* (Beyrut, 1984) isimli esere bakılabilir.

⁶¹³ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., II, 206; İbn Arrak , a.g.e., II, 151-152.

⁶¹⁴ İbn Arrak, a.g.e., II, 160-161.

⁶¹⁵ İbn Arrak, a.g.e., II, 164.

defa (ihlâsı) okursa Cennet'teki makamını görmeden ölmez."⁶¹⁶

*"Kim Şaban'ın onbeşinci gecesi oniki rekat namaz kılar ve her rekatte otuz defa ihlâsı okursa, Cennet'teki makamını görmeden ve âilesinden cehennemlik on kişiye şefa'at etmeden ölmez..."*⁶¹⁷

*"Kim Şaban'ın onbeşinci gecesi bin kez ihlâs sûresini, yüz rekat namazda okursa, o kimseye, ölüp dünyadan çıkmadan önce Allah, rüyâsında yüz melek gönderir, o meleklerden otuzu onu cennetle, otuzu cehennemden emin olduğunu müjdeler, otuzu da onu hata yapmaktan korurlar, on tanesi de ona düşmanlık edene tuzak kurarlar."*⁶¹⁸

*"Kim Receb'in ilk gecesi akşamdan sonra yirmi rek'at kılsa... sırâtı hesapsız geçer."*⁶¹⁹

*"Kim aşûre günü oruç tutarsa Allah ona 60 sene ibâdet etmiş gibi sevap yazar."*⁶²⁰

Yiyeceklerle de ilgili halkın dilinde dolaşan bazı mevzû hadislerin yer ettiğini görmekteyiz. Kabak, patlıcan, nar, üzüm, bakla, karpuz, mercimek, pirinç, vb. yiyeceklerin faziletiyle ilgili sözler Hz. Peygamber'e izâfe edilmeğe çalışılıyor. Örneğin, *"Patlıcan her derde şifâdır."* sözü⁶²¹ uydurma hadisler arasında yer alır. Bunların sayıları da hayli çoktur.

F-Mevzû Hadisleri Tanıma Yolları

Günümüz insanının mevzû hadisler konusunda yaşadığı en önemli problemlerden biri her duyduğu hadisi sağlam kabul etmesi, duyduğu hadisleri kaynaklardan tedkik etme, test etme imkanına sahip olamaması ve mevzûât kitaplarını tanımamasıdır. Dolayısıyla kaynağı gösterilmeyen ve şüpheli görülen hadisler mutlaka mevzûât kitaplarından tedkik edilmelidir. Müracaat edilebileceğimiz belli başlı mevzûât kitapları şunlardır:

⁶¹⁶ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 439.

⁶¹⁷ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 129.

⁶¹⁸ Suyûtî, a.g.e., II, 50.

⁶¹⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., sh., 96; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 440. Gün ve gecelerle ilgili başka örnekler için bk. İbn Kayyım el-Cevziyye, a.g.e., sh., 95 vd.

⁶²⁰ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 402.

⁶²¹ İbn Kayyım El-Cevziyye, a.g.e., sh., 51. Başka örnekler için bk. a.g.e., sh., 51-56.

- 1)- Makdisî (ö.507/1113): Tezkiretü'l-Mevzûât.
- 2)-İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201): Kitabu'l-Mevzûât.
- 3)-Ömer el-Mevsılî (ö.622/1225): el-Muğnî ani'l-hıfz ve'l-Kitap.
- 4)-es-Sağânî (ö.650/1252): el-Mevzûât.
- 5)-Suyûtî, (ö.911/1505): el-Leâliu'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa.
- 6)-İbn Arrâk (ö.963/1556): Tenzîhu's-Şeria.
- 7)- Fettehî (ö.986/1578): Tezkiratü'l-Mevzûât
- 8)-Aliyyü'l-Kârî (ö.1014/1605): el-Masnû' fî Ma'rifeti'l-Hadisî'l-Mevzûa, Esraru'l-Merfua fi'l-Ahbârî'l-Mevzûa. İkinci eser Ahmed Serdaroğlu tarafından 1966 yılında tercüme edilmiştir.
- 9)-Şevkânî (ö.1250/1832) : el- Fevaidü'l- Mecnûa fi'l-Ehadisi'l-Mevzûa.

Mevzû hadisleri bulmada bize kolaylık sağlayan bu kitaplar-
dan istifade edilmekle beraber, halkın dilinde meşhûr olmuş ha-
disleri (sahih, hasen, zayıf, mevzû vb.) bir araya toplayan eserler-
den de mevzû hadisler konusunda istifade edilebilir. Bu tür eser-
lerden piyasada mevcut ve meşhûr olanları şunlardır:

- 1)-İbn Kayyım el-Cevziyye (ö.751/1350): el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîh ve'd-Daîf.
- 2)-Zerkeşî (ö.794/1392): et-Tezkira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehra.
- 3)-Sehâvî (ö.902/1496): el-Mekâsidü'l-Hasene.
- 4)-Suyûtî (ö.911/1505): ed-Dürerü'l-Münteshira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehra.
- 5)-İbnu'd-Deybâ eş-Şeybânî (ö.944/1537): Temyîzu't-Tayyib mine'l-Habîs.
- 6)-Aclûnî (ö.1162/1749): Keşfu'l-Hafâ.
- 7)-Derviş el-Hût (ö.1276/1859): Esne'l-Metâlib.

Hadis âlimleri erken dönemlerde hadis uyduranlarla yoğun
bir mücadele içerisine girmiş ve bu kişileri bir bir tesbit ederek
cerh ve ta'dîl açısından nasıl bir şahsiyet olduklarını biyografik
(tabakât) kitaplarda herkesin bilmesi için teşhir etmiştir. Bunla-
rın kimler olduğunu bilmek için bu tür eserlere müracaat etmek

yeterlidir. Ayrıca bazı zayıf ve mevzû hadisleri bilmenin başka bir yolu da, bazı kaynaklara yapılan tahriç çalışmalarına müracaat etmektir. Bunlardan bazılarını yukarıda zikretmiştik. Mevzû hadisleri tanımanın bir başka usûlü de hadisçilerin ortaya koymuş olduğu kriterlerin bilinmesidir. Hadis kaynaklarında senedi olmayan bir hadis kabul edilmediği gibi, hadisin senedinde hadis uydurucu bir ravinin bulunması da o hadisin reddi için yeter bir sebeptir. Öte yandan hadisçiler tarafından sağlam bir hadisin Kur'ân'a, sahih hadislerle, icmâya, dinî prensiplere, akla, kesin olan tarihî olaylara aykırı olmama şartları getirilmiştir. Ayrıca hadisin lafızlarında bir takım bozuklukların bulunmaması gerekir.

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki, mevzû hadisler konusunda âlim, aydın ve genel halk kitleleriyle bir bütün olarak bir "hassasiyet" geliştirmemiz gerekmektedir. Bu hassasiyeti oluşturmada bir başlangıç olmak üzere, ilim adamı, düşünür, öğretmen, vâiz, imam, müftü, yazar v.b. kim olursa olsun, kullanacakları hadisler konusunda son derece titiz davranmalı, özellikle mevzû hadisleri kullanmaktan şiddetle kaçınmalıdır.⁶²² Hadis nakletmeyi sıradan ve basit bir iş olarak telakki etmeyip, hadisin dinde ikinci kaynak olduğunu ve dini şekillendirdiğini unutmamak gerekir. Zayıf ve mevzû hadisleri belirtmeksizin sahih hadis gibi nakletmenin dini açıdan mahzurlu ve memnû olduğu da unutulmamalıdır. Her hadisin hükmü ve amel yönü farklı olduğu için hadislerin hak ettiği yere konulması, sahihe sahih, zayıfa zayıf ve mevzûya mevzû denilmesi ve birbirleriyle karıştırılmaması konusunda gerekli titizliğin gösterilmesi ilmi dürüstlüğün gereğidir. Hadisleri sıhhat açısından kaynaklardan araştırma veya işin uzmanlarına sorma anlayış, bilinç ve alışkanlığı kitlelere kazandırılmalı ve yaygınlaştırılmalıdır.⁶²³

XIII- SÜNNET'İN GÜNÜMÜZE TAŞINMASI

Dinin yenilenmesi, tarihi bir binanın yenilenmesi gibidir. Ya-

⁶²² Kırbaçoğlu Hayri, a.g.e., sh., 146.

⁶²³ Bu kısım, kitabımızın ikinci baskısı yayımlanmadan önce 2001 yılında Diyanet ilmi derginin 37. cildinin 1. sayısında makale olarak yayımlanmıştır.

ni binanın aslının, şeklinin, belirgin özelliklerinin aynen kalması, tabii tesirler sonucu bozulan yerlerinin onarılması, çevresinin ve girişinin güzelleştirilmesi, yollarının yeniden düzenlenmesi ve onun bilinir, tanınır hale getirilmesi anlamındadır. Yoksa onu yı-kıp yerine bambaşka ve büyük bir bina dikmek değildir. Dinin tecdidi de ona yeni bir şekil kazandırmak değil, onu, Rasûl-i Ek-rem ve sahabe dönemindeki saf haline döndürmek, o dönemde-kine benzer bir samimiyetle yaşanmasına fert ve toplum seviye-sinde zemin hazırlamak demektir.⁶²⁴ Hz. Peygamber, Sünnet'inin her ortamda gündemde ve canlı tutulması için çaba sarfedilmesi-ni istemekte ve ümmetini buna teşvik etmektedir:

*"Allah, sözlerimi işitip, ezberleyip, öğrendikten sonra başkası-na ulaştıranların yüzünü ağartsın. Zira nice bilgi taşıyanlar vardır ki, onu anlayamaz; nice bilgi taşıyanlar da vardır ki, onu kendisin-den daha iyi anlayana nakleder."*⁶²⁵

*"Burada bulunanlar, (işittiklerini) burada bulunmayanlara ilet-sin. Sözlerimi dolaylı yoldan işiten nice kimse, bizzat benden işi-ten kimseden daha iyi anlayıp belleyebilir."*⁶²⁶

Günümüz gelişen ve hızla değişen toplumumuzda islâmî ilimler arasında en fazla gündemde yer alan ve tartışılan konu kuşkusuz Sünnet ve Hadis olmaktadır. Günümüzde özellikle son senelerde Hz. Peygamber ve Sünnet'ini anlamaya yönelik düzen-lenen sempozyum, panel ve konferanslar, yapılan tezler, yazılan makale ve kitaplar vb. ilmî faaliyetlerin yoğun bir şekilde devam ederek Sünnet'in gündemde kalması ve anlaşılması açısından ol-dukça sevindiricidir. Ancak Sünnet'in günümüze taşınmasında karşılaşıl-an bazı problemlerin olmadığını söylemek mümkün de-ğildir. İslâmî ilimleri ve hadisleri salt tarihi kuru bir bilgi olarak okuma yerine okunan bilgileri günümüze ve hayata taşımak ve bunlardan bir takım çıkarımlarda bulunmak elzemdir. Örneğin, Hz. Peygamber'in hayatını günümüze ve hayata taşımaksızın, model ve örnek almaksızın salt kronolojik ve tarihi bir şahsiyet

⁶²⁴ Çakan İ.Lütfî, *İslâmî Yapılanmada Sünnet*, sh., 7, Hadisin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu, Samsun, 1993.

⁶²⁵ Bk. Ebû Dâvûd, İlim, 10; Tirmizî, İlim, 7; İbn Mâce, Mukaddime, 18.

⁶²⁶ Buhârî, Hacc, 131, İlim, 9; İbn Mâce Mukaddime, 18, Ayrıca bk. Müslim, Hacc, 446.

olarak okumanın ve o tarihi bilgilere sahip olmanın bize kazandıracığı pratikte fazla bir yararı olmayacaktır. Bu bir oryantalist yaklaşım tarzından başka bir şey değildir.

Başta sahâbe olmak üzere ilk asırlardaki müslümanlar Kur'ân ve Sünnet'in tarihi arkaplanını, çok iyi bildikleri için Sünnet'i değişen şartlarda uygulanabilir kılmakta son derece başarılı oldular. Sünnet'i peygamber dönemine hapsedmediler. Yaşayan bir gelenek haline getirdiler. Günümüzde ise Sünnet yaşayan bir gelenek değil, kitaplardan okunan bir tarih malzemesidir. Sünnet'in değişen şartlarda uygulanabilirliği, sadece karşılaşılan problemlerle ilgili âyet ve hadis aramak şeklinde olmamalıdır. Böyle parçacı bir yaklaşımla Kur'ân ve Sünnet doğru anlaşılamaz. Yapılacak şey; bütün tarihi verilerden yararlanarak ve bunları her türlü tenkid süzgecinden geçirerek, Kur'ân'ın ve Sünnet'in tarihi arkaplanını ve tek tek her bir nassın bu arkaplanla bağını ve bağlamını ortaya koymaktır. Bu sayede nassların arkasındaki temel motifleri ve gayeleri kavramak mümkün olabilir. Zaten bu yapılmadıkça nassların peygamber dönemindeki değişen şartlara riâyetinin mâhiyetini de bir bütünlük içinde anlamak mümkün değildir. Değişim vâkiası karşısında en büyük problem, nelerin değişebileceğini, nelerin değişmeyeceğini tayin etmektir. Sadece Hz. Peygamber'in aynı konudaki farklı uygulamalarını, bağlamı ve bütünlüğü içinde değerlendirmeksizin ele alarak bu mesele halledilemez. Sünnet, bütüncül bir anlayışla arkaplanına yerleştirildikten sonra, genel ilkeler çıkarmak, araçlardan amaçlara, değişkenlerden değişmezlere gitmek gerekir. Bundan sonra yapılacak olan, bu ilkelerin günümüz şartlarında nasıl gerçekleştirileceğine cevap aramaktadır.⁶²⁷

İslâm dini Kur'ân'dan ibâret olmayıp, İslâmın anlaşılmasında ve uygulanmasında önemli bir yer teşkil eden Hz. Peygamber'in sünnetini ve hadislerini hiçbir zaman gözardı etmemek gerekir. Çünkü Sünnet'siz bir müslümanlığın ne anlaşılması, ne de yaşanması mümkündür. Hz. Peygamber'in konumu ve misyonunun doğru olarak bilinmesi, hadislerin doğru anlaşılmasıyla mümkündür. Tarihi süreç içerisinde müsteşriklerin *"İslam Kur'ân'dan*

⁶²⁷ Polat Salahattin, a.g.e., sh., 254-255.

ibarettir." şeklindeki kendilerinin de itiraf ettikleri tarihi yanlışlığın bazı İslam toplumlarında küçük gruplarda da olsa tekrerrür etmesi, o kişileri müsteşriklerin dahi gerisinde bırakacaktır.

Günümüz toplumunda halkımızın hadis kültürü ve bilgisi çok yetersiz olup, daha çok kulaktan duyma ve şifahidir. Buna islâmî yanlış ve çarpık anlama telakkilerini de ilave edersek, bu durumda bu bilgi ve anlayış ile hadislerin sened ve metin açısından kritiğini yapmak ve hadisleri doğru anlamak mümkün değildir. Dolayısıyla bugün "Sünnet denilince müslümanların aklına genellikle ilk olarak peygamberimizin kıyâfet, âdab ve ibâdetlerdeki müsteşriklerle ilgili uygulamaları gelmektedir. Rasûlullah'ın yüksek ahlâkına dâir meziyetlerinin veya iktisadî, hukukî, siyasî uygulamalarının ilk akla gelen Sünnetler arasında, hatta Sünnetler arasında sayıldığına pek rastlanmıyor. Bu, üzerinde önemle durulması gereken bir husustur. Müslümanlara verilen hatalı, noksan ve bütünlükten uzak Sünnet imajı onları şekilci ve davranış kalıplarını taklitten ibâret bir Sünnet anlayışına götürmüştür."⁶²⁸ Hz. Peygamber'in, Hadis ve Sünnet'in doğru algılanması ve anlaşılması için halkın hadis bilgisi mutlaka yükseltilmelidir. Bugün değişen ve gelişen toplumumuzda hadis sahasında en önemli husus, Hz. Peygamber'in, doğru ve sağlıklı bir şekilde anlaşılabilir pratik hayata yansıtılmasıdır. 23 yıllık peygamberlikle geçen Hz. Peygamber'in hayatı tüm yönleriyle örnek ve model alınmalıdır. Ancak ferdî ve içtimâî hayatta en fazla Hz. Peygamber'in örnek olarak alacağımız yönü; O'nun dürüstlüğü, ahlâkı, adâleti, şefkât ve merhameti, takvası, cömertliği, iyilikseverliği, temizliğe verdiği önemi, insan hakları konusunda gösterdiği titizliği, hoşgörüsü, eşitlik prensibine riâyet etmesi, ahde vefâsı, emin oluşu, sâde yaşantısı, kolaylığı tercihi, dîni mevzulardaki hassâsiyeti ve tavizsizliği, insana değer vermesi, yoksul ve yetimi kollaması gibi hususlardır. Hz. Peygamber'in arzuladığı ve özlediği örnek insan tipini ve modelini⁶²⁹ oluşturmağa çalışmak en önemli gaye ve hedef olmalıdır.

⁶²⁸ Polat Salahattin, a.g.e., sh., 258.

⁶²⁹ Bu konuda şu hadislere bakılabilir: Buhârî, Edeb, 38; Mâlik, el- Muvatta', Hüsnü'l-Hulk, 8; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 185, 381.

Sünnet'e uyma konusunda bir diğer hata da fert ve toplum bütünlüğünü gözardı etmektir. Bir kısımımız ferdî hayatında Sünnet'i yaşamakla Sünnet'e uymuş olacağını zannederek toplumsal sünnetleri ihmal etmekte, bir kısımımız da sosyal hayatta sünneti ihya edeceğim diye nefsinde yaşaması gereken sünnetleri ihmal etmektedir. Halbûki Sünnet, peygamberimizin hayat tarzı demektir. Yani peygamberimizin hayat gayesi ne ise hayata verdiği anlam nasılsa, O nasıl bir imâna sahipse, müslümanıninki de öyle olmalıdır. O'nun değer yargılarını aynen benimsemelidir. Sünnet'in bu yönü asıl ve temeldir. Müslüman her şeyden önce O'nun imân dünyasını, gönül dünyasını, fikir dünyasını kavramaya ve O'nu örnek almaya çalışacaktır.⁶³⁰ Kur'ân da bunu öngörmektedir.⁶³¹

⁶³⁰ Polat Salahattin, a.g.e., sh., 259-260.

⁶³¹ Bk., Ahzâb, 33/21; Kalem, 68/4

NETİCE

Hadisler ne kadar çok okunur ve doğru anlaşılırsa Hz. Peygamber de o oranda daha iyi bilinir ve tanınır. Hz. Peygamber ne kadar çok tanınır ve bilinirse O'na karşı duyulan sevgi ve saygı da o oranda artar ve kuvvetlenir. Başka bir ifade ile, İslâm Dininin bilinmesi ve tanınması hadislerin çokça okunmasına bağlıdır. Hadisleri, Hz. Peygamber'in İslâmı yaşama tarzı olarak kabul edecek ve şahsında İslâmı uyguladığını düşünecek olursak, islâmın anlaşılmasında hadislerin ne derece önemli bir yer teşkil ettiğini daha iyi anlar ve kavrarız. Bugün karşımıza çıkan esas problem, hadislerin doğru anlaşılması, kavranması ve yorumlanması hususudur. Yani Hz. Peygamber'in gerçekten vermek istediği mesajın ne olduğunun net bir şekilde ortaya konulmasıdır.

Hadisin sıhhat ve subûtu ne kadar önemli ise, muhtevasının doğru anlaşılması ve kavranması da en azından o kadar önemlidir. Hz. Peygamberin hoşnutluğunu ve sevgisini kazanmak ancak O'nun hadislerini doğru anlamak ve bu doğrultuda hareket etmekle mümkündür. Hadisler yanlış anlaşıldığında bu durum insanın ferdî hayatını menfî etkilediği gibi, tahribatı daha da büyük olan sosyal hayatı da menfî olarak etkilemesi kaçınılmaz olacaktır. Bu durumda bazı insanların Hz. Peygambere karşı duydukları muhabbet ve saygılarının zayıflaması yanında İslam Dininden uzaklaşmaların dahi yaşanması ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla hadisle ilgilenen herkesin alt yapı mahiyetinde hadis metodolojisiyle ilgili asgari olarak bilmesi gereken bazı hususlar söz konusudur. Bu hususlar bilinmediği takdirde hadis okumaktan elde edilmesi düşünülen verimin ve faydanın sağlanamaması bir yana istenmeyen bazı negatif durumlar da ortaya çıkacaktır.

Bu bağlamda kısaca şunları söyleyebiliriz: Öncelikle Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e bakış açısı, O'na yüklediği görev ve sorumlulukları, O'nun tarihî ve evrensel misyonu Kur'ân baz alınarak iyi

bir şekilde tetkik edilmesi gerekir. Hz. Peygamber, ne olduğundan çok yüceltilerek ilahlaştırılan, ne de diğer insanlardan hiç bir farkı ve üstünlüğü olmayan sıradan bir insandır. O'nu bu şekilde algılamak ve tanımak ona karşı yapılacak bir saygısızlıktır. Burada ölçü alınması gereken yegane kriter -bize Hz. Peygamber'i en doğru bir şekilde tanıtan ve bilgi veren- Kur'ân ve hadistir. Bunların verdiği bilgiler ışığında, aşırılığa düşmeden Hz. Peygamber'i her yönüyle doğru anlamak amacımız olmalıdır.

Kur'ân, bazı müşriklerin itirazlarına rağmen Hz. Peygamber'in beşerî konumuna ve O'nun insan üstü bir varlık olmadığına sürekli vurgu yapmaktadır. Risâlet, peygamberdeki beşerî özellikleri ortadan kaldırmaz. Hz. Peygamber'i, rasûl ve kul kimliği ikilisi ve dengesi içerisinde anlamak gerekir. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in her söz ve hareketinin aynı kategoride değerlendirilemeyeceği, O'nun, vahiyle ilgisi olmayan, kul yönünü ifade eden beşerî özelliklerini yansıtan söz ve hareketleri olduğu gibi, vahiyle ilişkili rasûl yönünü yansıtan söz ve davranışları da vardır. Hz. Peygamber, ne her adımını vahiyle atan beşer üstü bir varlıktır, ne de yaptıklarının vahiyle hiçbir ilgisi olmayan, her şeyi kendi özgür iradesiyle yapan sıradan bir insandır. Hz. Peygamber'i hayattan dışlayan ifrat ve tefrit noktasında olan her iki anlayış ve yaklaşımın yanlış olduğu ortadadır. Vahiy, Kur'ân âyetleriyle sınırlı olmayıp, Sünnet'in de bir kısmının vahiy ürünü olduğu görüşü, bilginlerin çoğunluğunun görüşüdür. Bu görüş aynı zamanda Sünnet'in bağlayıcılık özelliğini de yakından ilgilendirmektedir.

Tarihte aşırılığa düşen bazı fırkaların durumuna düşmeksiniz, ifrat ve tefritten uzak, ma'kul ve mu'tedil çizgide hareket ederek hadislerin doğru ve evrensel anlaşılması fevkalade önemli bir husustur. Hadislerin yanlış anlaşılması, kişiyi Hz. Peygamber'i yanlış anlamaya, Hz. Peygamber'in yanlış anlaşılması ise, İslâm dininin yanlış anlaşılmasına götürecektir. Yanlış anlaşılan bir peygamber ve dinden insanların uzaklaşmaları söz konusu olacaktır. Bu durumda gerçek olan sahte durumuna düşecek ve bu da dine karşı sorumluluk çerçevesinde yapılabilecek en büyük kötülüklerden birisi olacaktır. Hadislerin doğru anlaşılması konusunda şu hususlar göz ardı edilmemelidir: Aynı konuda nakledilen hadislerin, senet ve metin açısından bir bütünlük içerisinde

Kur'ân âyetlerini gözardı etmeksizin ele alıp değerlendirilmesi, hadislerin her zaman lafzî manalarına takılmayıp muhtevâlarında mündemiç olan ilke ve prensiplerin tesbit edilmesi, bağlayıcı olan ve olmayanların tefrik edilmesi, Hz. Peygamber'in anlatım üslûbunun sanat ve edebiyat açısından tahlil edilmesi, ayrıca hadis ilimlerinden olan sebab-i vurûdî'l-hadis, muhtelifu'l-hadis, nâsih ve mensûh gibi hadise ait ilimlerin bilinmesi, hadislerin doğru anlaşılması ve kavranmasına yardımcı olacaktır. Tıbb-ı Nebvî ve istikbâle âit hadislerin hangi hadis formasyonu ve metodolojisiyle ele alınıp değerlendirileceği ve nasıl bir yaklaşım tarzı serdedileceği ortaya konulmalıdır. Bugün en çok dikkat edilmesi gereken konulardan birisi de, kuşkusuz zayıf ve mevzû hadislerin sahih hadislerle karıştırılarak halka nakledilmemesi hususudur. Bu konuda da gerekli titizliğin gösterilmesi elzemdir. Bütün bu problemlerin aşılması ve ortadan kaldırılması insanımızın hadis bilgisi ve kültürünün arttırılmasıyla mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdu'l-Âl Salim Mükerrrem, Kur'ân-ı Kerim'in Kur'ân-ı Kerim'le Tefsiri, terc. Mücteba Uğur, Diyânet Dergisi, c.XII,sayı: 6, sh.339-354, Ank., trs.
- Abdubâkî, M.Fuâd, el- Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İst., 1982.
- Abdurrahman Abdülhak, Mevzû ve Zayıf Hadislerin Akideye Etkisi, terc., İbrahim Özsoy, Hak Yay., İst., trs.
- Abdulfettâh Ebû Gudde, Mevzû Hadisler, terc.,Enbiya Yıldırım,İnsan Yay., İst., 1995.
- Abdülğani Abdulhâlik, Huciiyyetü's-Sünne, terc.Dilaver Selvi, Şûle Yay., İst., 1996
- Accâc Muhammed Hatib, es-Sünne Kable't-Tedvîn, 3.bsk., Beyrut, 1980.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed (ö.1162/1748), Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs Ammâ İštehera mine'l-Ehâdisî alâ elsinetî'n-Nâs (I-II), 3. bsk., Dâru İhyâi't-Tûrâsî'l-Arabî,1352/1933.
- Ahatlı Erdiñç, Hasâisu'n-Nebî,T.D.V.İ.A., c.XVI, sh., 277-281, İst., 1997.
- Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Müsned (I-VI), Çağrı Yay., İst.,1982 (Ofset).
- Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, terc., Ahmet Serdaroğlu, Kılıç Kitabevi, Ank., 1976.
- Ahmed Muhammed Şâkir, el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisârî Ulûmî'l-Hadîs, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1370/1951
- Ahmed Nâim - Kâmil Mirâs, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi (I-XII), D.İ.B.Y., Ank., 1975.
- Akgül Muhittin, Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber, Işık Yay., İzmir, 1999.
- Akseki Ahmet, Riyâzu's-Sâlhîn ve Tercümesi, D.İ.B.Y., 7.bsk., Ank., 1981.
- Albayrak Halis, Kur'ân'da İnsan-Gayb İlişkisi, Şûle Yay., İst., 1993.
-, Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine, Şûle Yay., 2.Bsk., İst., 1993.
- Algül Hüseyin, Peygamberimizin Şemâili, Ahlâk ve Âdâbı, Nil Yay., İst., trs.
- Aliyyü'l-Kârî, Nureddin Ali b. Muhammed (ö.1014/1605), el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa (Mevzûatü'l-Kübrâ), thk. Muhammed b. Lutfî es-Sebbâğ, 2.bsk., el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1986.
-, el-Masnû' fî Ma'rifetî'l-Hadîsî'l-Mevzûa (Mevzûatu's-Suğrâ), thk.Abdulfettâh Ebû Gudde, Neşr.Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye,1.bsk., Haleb, 1389/1969.
- Alper Ömer Mahir, İtaat Mad., T.D.V.İ.A., XXII, İst., 2001.
- Âmidî, Seyfüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Ali (ö.631/1233), el-İhkâm fî Usûlî'l-Ahkâm (I-IV), thk., Seyyid el-Cemîlî, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut,1984.
- Aslan Abdülgaftar, Kur'ân'da Vahiy, Ankara Okulu Yay., Ank., 2000.

- Aşık Nevzat, Hz. Âişe'nin Hadisçiliği, Öğrenci Basımevi, İzmir, 1987.
-, Sünnet'in Yerelliği ve Evrenselliği, Hadisin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu, O.M.Ü.İ.F., Samsun, 1994.
- Ataseven Asaf, Tıbb-î Nebevî, Diyânet Dergis, Peygamberimiz Özel sayısı, c.25, sayı: 4, 2.bsk., 1989.
- Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (ö.855/1451), Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî (I-XX), Mısır, 1972.
- Aydüz Davud, Kur'ân-Kerim'de Besinler ve Şifa, Timaş Yay., İst., 1997.
- Ayvalı Ramazan, Hadislerin Vurûd Yerleri, Zamanları ve Sebepleri, Diyânet Dergisi, Peygamberimiz (s.a.s) özel sayısı, c.25, sayı: 4, 2. bsk., 1989.
- Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsi'l-Hak (ö.1273/1857), Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i İbî Dâvûd (I-XIV), (İbn Kayyım el-Cevziyye'nin ta'likatıyla beraber), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- Bahçeci Muhittin, Peygamberlik ve Peygamberler, Türdav Basım Yayım, İst., 1977.
- Bayraktar, İbrahim, Değişik Yönleriyle Hz. Peygamber, Işık Yay., İzmir, 1993.
- Begavî, Hüseyin b. Mes'ûd (ö.516/112), Şerhü's- Sünne (I-VIII) thk. Ali Muhammed Muavviz ve Âdil Ahmed Abdulmevcut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bsk., Beyrut, 1412/1992.
- Beydâvî, Kâdî Nâsiruddîn, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer (ö.791/1388), Tefsîru'l-Beydâvî Envâru't-Tenzil Esrâru't-Te'vîl (I-II), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Brockelmann, Carl, Supplementband (I-II) Leiden, 1937.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö.256/870), Edebü'l-Müfred, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1996.
-, Sahîh-i Buhârî (I-VIII), Çağrı Yay., 2. Bsk., İst. 1982
- Canan, İbrahim, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi (I-XVIII) Akçağ Yay., Ank. 1988.
-, Peygamberimizin Tebliğ Metodları, Nesil Basım Yayın, İst., 1998
- Cassâs, Ahmed b.Ali er-Râzî (ö.370/980), el-Fusûl fi'l-Usûl (I-III), thk., Acil Câsim en-Neşmî, et-Türâsü'l-İslâmî, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1988.
- Cerrahoğlu İsmail, Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller, Ank., 1968.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd (ö.393/1003), es-Sihâh (I-VI), thk., Ahmed Abdülgafur Attâr, Mısır, 1982.
- Cezâirî, Tâhir b. Salih b. Ahmed (ö.1338/1920) Tevcihü'n -Nazar ilâ Usûli'l Eser, Dâru'l Ma'rife, Beyrut, trs.
- Cihan Sadık, Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi, Etüt Yay., 2.bsk., Samsun, 1997.
- Çağırıcı Mustafa, Hz. Peygamber'in Örnek Ahlâkı, Ebedî Risâlet, I, (sempozyum), Işık Yay., İzmir, 1993.
- Çakan, İ. Lütfü, Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Neşr., İst. 1982.

-, İslâmî Yapılanmada Sünnet, Hadisin Dünü - Bugünü ve Geleceği Sempozyumu, Samsun, 1993.
-, Sünnet'e Yönelik Tartışmalar, Bilgi ve Hikmet Dergisi, sayı:6, İst., 1994/6.
-, Sünnet'in Bütünlüğü, Hz. Peygamber ve Aile Hayatı (sempozyum), İlmi Neşriyat, İst., 1989.
- Çelebi İlyas, İslâm İnancında Gayb Problemi, M.Ü.İ.F.V.Y., İst., 1996.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân (ö. 255/869), Sünenü'd-Dârimî, (I-II), thk. Es-Seyyid Abdullah Hâşim, Pakistan, 1404/1984
- Davudoğlu Ahmed, Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi (I-XII), Sönmez Neşr., 2.bsk., İst., 1977.
- Demirci Muhsin, Vahiy Gerçeği, M.Ü.İ.F.V.Y. İst., 1996.
- Denizkuşları, Mahmud, Peygamberimiz ve Tıp, Marifet Yay. İst. 1981.
-, Sünnet'i Terk Kur'an'la Amel Meselesi, Ribat Yay., Konya, trs.
- Derviş el-Hût, Ebû Abdillâh Muhammed b. Derviş el-Beyrûtî (ö.1276/1861), Es-ne'l-Metâlib fi Ehâdîse Muhtelifeti'l-Merâtib, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991.
- Duman Zeki, Vahiy Gerçeği, Fecr Yay., Ank., 1997.
- Ed-Dumeynî, Misfir b. Gurmullah, Hadiste Metin Tenkidi Metodları, terc. İlyas Çelebi- Adil Bebek - Ahmet Yücel, Kitabevi Yay., İst., 1997.
- Dumlu Ömer, Konulu Tefsir ve Düşündürdükleri, Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu, Samsun, 1993.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî (ö.1094/1683), el-Külliyât Mu'cemu fi'l-Mustalahâtı ve'l-Furuki'l-Lugaviyye, thk., Adnan Derviş-Muhammed el-Mısrî, Müessesetü'r-Risâle, 2.bsk., Beyrut, 1993.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888), Sünen-i Ebî Dâvûd (I-V) Çağrı Yay., İst. 1981. (ofset).
- Ebû Şâme el-Makdisî, el-Muhakkak min İlmi'l-Usûl fîmâ Yetealleku bi Efâli'r-Rasûl, thk., Ahmed el-Küveytî, 2. bsk., Müessesetü Kurtuba, 1990.
- Ebû Zehv Muhammed, el-Hadîs ve'l- Muhaddisûn, Dâru'l Kitâbi'l- Arabî, Beyrut, 1404/1984
- Elbânî, Muhammed Nâsırüddîn, Silsiletü'l- Ehâdîsi'z- Zaife ve'l- Mevzûa, (I-V) Mektebetü'l- Maarif, Riyad, 1412/1992.
- Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili (I-IX), Eser Kitabevi., İst. trs.
- Erdoğan Mehmet, Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet, M.Ü.İ.F.V.Y., İst., 1995.
- Eren Şadi, Kur'an'da Gayb Bilgisi, Işık Yay., İzmir, 1995.
- Erul Bünyamin, Hz. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivâyetlerin Tahlil ve Tenkidi, İslâmiyat, cilt: 1, sayı: 1, Ocak-Mart, Ank., 1998.
-, Sahâbenin Sünnet Anlayışı, D.V.Y., Ank., 1999.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (ö.604/1207), Mefâtihu'l-Gayb (I-XXXII), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1990.
- Fazlurrahman, İslâm Geleneğinde Sağlık ve Tıp, terc., A.Bülent Baloğlu-Adil Çiftçi, Ank., 1997.
-, Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu, terc. S. Akdemir, Ankara Okulu Yay. Ank. 1995

- Fîrûzâbâdî Meciduddîn Muhammed b. Ya'kûb (ö.817/1414), Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâîfî'l-Kitâbi'l-Azîz (I-VI), thk., el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- Görmez, Mehmed, Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler, İslâmiyât, c.3, sayı: 1, Ank., 2000.
-, Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu, T.D.V.Y, Ank. 1997 .
-, Sünnet ve Hadisin Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu ve Yeni Bir Metodoloji için Atılması Gereken Adımlar, İslâmî Araştırmalar, c.10, sayı:1-2-3, Ank., 1997.
-, Musa Cârullah Bigiyef, T.D.V.Y, Ank., 1994.
- Güngör Mevlüt, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in Sünnetine Verdiği Değer, Sünnet'in Dindeki Yeri (sempozyum), Ensar Neşr., İst., 1997.
-, Tefsirde Konulu Tefsir Metodu (Kur'ân Araştırmaları, I), Kur'ân Kitaplığı, İst., 1995.
- Hâkim en-Nisâbü'rî Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilâh (ö. 405/1014) Kitâbu Ma'rîfeti Ulûmi'l-Hadîs, Neşr. : Seyyid Muazzam Huseyn, Mektebetü'l - Mütenebbî, Kahire, trs.
-, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn (I-V), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.
- Has Polat, Peygamberimizden (s.a.v.) Günümüze Beslenme, T.Ö.V.Yay., İzmir, 1991.
- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit (ö.463/1071), Şerefu Ashâbi'l-Hadîs, thk., M.Said Hatiboğlu, A.Ü.İ.F.Y., Ank.,1972.
- Hatiboğlu M.Sait, Hilâfetin Kureyşliliği, A.Ü.İ.F.D., XXIII, Ank., 1978.
- Hatiboğlu Nihat, Kur'ân-ı Kerim'in Doğru Anlaşılmasında Hadislerin Önemi, Ta-ha Yay., Ank., 1999.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed (ö.388/988), A'lâmü'l Hadîs fî Şerhi Sahîhi'l Buhârî, (I-IV) thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman es-Suûdî, 1. bsk., Merkezû İhyâi't-Türâsî'l -İslâmî, Mekke 1409-1988
-, Meâlimü's- Sünen, (I-IV) el-Mektebetü'l -İlmiyye 2. bsk. Beyrut, 1401/1981.
- Hâzîmî, Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ (ö. 584/1188) Kitâbü'l -İ'tibâr fî'n Nâsih ve'l Mensûh Mine'l -Âsâr, thk., Abdülmûti Emin Kal'acı, Silsiletü'l-Menşûrât Câmiatü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 2.bsk., Pakistan, 1989.
- Hemmâm b. Münebbîh, es-Sahîfetü's-Sahîha, Neşr. : Muhammed Hamidullah, terc., Kemal Kuşçu, İst., 1967.
- Heysemî, Ali b. Ebîbekir (ö.807/1404), Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid (I-X), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Hudârî Muhammed, İslâm Hukuku Tarihi, terc.,Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yay., İst., 1974.
- Işıcık Yusuf, Hz. Peygamber'in Din ve Dünya Anlayışı, Dünden Bugüne İslâm Dün-yasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu, Bursa, 1990.
- Izutsu Toshihiko, Kur'ân'da Allah ve İnsan, terc., Süleyman Ateş, Kevser Yay., Ank., trs.

- İbn Abdilberr en- Nemerî, Ebû Ömer Yusuf (ö. 463/1070), Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlih, (I-II), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- İbn Arrak Ebu'l- Hasan Ali b. Muhammed (ö. 963/1555) Tenzihü's-Şerîati'l-Merfûa Ani'l -Ahbârî's-Şenîati'l- Mevzûa, (I-II), thk, Abdülvehhâb Abdullatif-Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 2.bsk., Beyrut, 1401-1981.
- İbnü'l Cevzî, Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali (ö.597/1201) Kitâbü'l- Mevzûât, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, 2. bsk. , Darü'l-Fikr, 1403/1983.
- İbnü'l-Esirî el-Cezerî Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö.630/1232), el-Kâmil fi't-Tarih (I-IX), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 6.bsk., Beyrut, trs.
- İbn Furek, Ebû Bekir Muhammet b. Hasan (ö.406/1015), Kitâbu Müşkili'l- Hadîs ve Beyânuhu, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1980.
- İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449), Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî (I-XIII), Mektebetü Dâri's-Selâm, Dimeşk, 1997.
-, el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe (I-IV), (Hamişinde İbn Abdilberr'in el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb isimli eseriyle birlikte), Dâru Sâdir, Beyrut, 1328/1910.
- İbn Haldun, Abdurrahman Mağribî, (ö.808/1406) Mukaddime (I-II), Notlarla terc. Süleyman Uludağ, Dergah Yay. İst 1982
- İbn Hamza, İbrahim b. Muhammed el-Hüseynî, (ö.1120/1708), el-Beyân ve't-Ta'rîf fi Esbâb-ı Vurûdi'l- Hâdisi's-Şerîf, (I-III), El- Mektebetü'l-İlmiyye Beyrut 1402/1982.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm, (ö. 456/1064), el-Fasl fi'l-Milel ve'n-Nihâl (I-V), 2.bsk.,Beyrut, 1975.
-, el-İhkâm fi Usûli'l -Ahkâm, (I-VIII), Beyrut 1403/1983.
-, el-Muhallâ bi'l-Âsâr (I-XII), thk., Abdülgaffâr Süleyman el-Bendârî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trs.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Bustî (ö.354/965), el-İhsân fi Takrîbi Sahîhi-i İbn Hibbân (bi tertîbi Ali b. Beldân el-Fârisî), Beyrut, 1988.
- İbn. Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm (ö. 218/833) es-Sîretü'n-Nebeviyye (I-IV) thk., Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız el-Şelbî, Dâru'l-Haber, 2. bsk. Beyrut 1995.
- İbn İshâk (ö.151/768), Siyeru İbn İshâk, thk., Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı , Konya, 1981.
- İbn. Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr (ö.751/1350), İ'lâmü'l - Muvakiîn, (I-IV), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2.bsk., Beyrut, 1993.
-, el-Menârü'l Münîf fi's-Sahîh ve'd-Daîf, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mek-tebetü İbn Teymiye, Kahire, trs.
-, et-Tıbbü'n-Nebevî, thk., Şuayb el-Arnâvûd-Abdülkadir el-Arnâvûd, Mek-tebetü'l-Menârî'l-İslâmiyye, 16.bsk., Beyrut, 1993.
-, Zâdû'l Meâd fi Hedyi Hayri'l İbâd, (I-V) thk. Şuayb el-Arnâvûd - Abdül-kadir el- Arnâvûd, Mektebetü'l- Menârî'l- İslâmi, 1407/1987.
- İbn Kesîr Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer (ö.774/1373), Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm (I-V), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö.276/889), Te'vilü Muhteli-fi'l- Hadîs, Dâru'l- Ceyl, Lübnan, 1393/1972.

- İbn Mâce, Ebu Abdillâh el-Kazvîni (ö. 275/888), Sünen (I-II), thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dar'ül Fikr, trs
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem el-Mısırî (ö.711/1311), Lsânu'l-Arab (I-XV), 3. bsk., Dâru Sâdır, Beyrut, 1994.
- İbn Sa'd (ö.230/844), Tabakâtü'l-Kübrâ (I-VIII), Dâru Sâdır, Beyrut, 1985.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b.Abdirrahman(ö.643/1245), Ulûmu'l-Hadîs (Mukaddime) thk. Mustafa Dîb Boğa, Mektebetü'l Farabi, 1404/1984.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalim b. Teymiyye (ö.728/1328), Tefsîr Üzerine, Adnan Zerzur şerhiyle birlikte terc., Harun Ünal, Pınar Yay., İst., 1985.
- İslâmoglu Mustafa, Üç Muhammed, Denge Yay., 5. bsk., İst., 2001.
- İsmail Paşa (Bağdatlı) (ö.1339/1920) Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l -Musannifin (I-II) İst, 1951.
- İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm, haz., Sabri Hizmetli, Umran, Yay., Ank., 1981.
- İzzet Derveze, Kur'ân'a Göre Hz. Peygamber'in Hayatı, terc., Mehmet Yolcu, Ekin Yay., 3.bsk., İst., 1998.
- Kâdî İyâd ,Ebu'l Fadl İbn Musa (ö.544/1149) Şifâ-i Şerîf, terc. Naim Erdoğan - H. S. Erdoğan, Çile Yay. , İst. , 1980.
- Karacabey Salih, Hadisler Çerçevesinde Mugayyâbât-ı Hamse Meselesi, U.Ü.İ.F.D., sayı: 6, Bursa, 1994.
-, Hadislerde Geçen Bazı Sayılar Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, U.Ü.İ.F.D., sayı: 6, c., 6, yıl: 6, Bursa, 1994.
-, Hadis Vahiy Münasebeti ve Tıbla İlgili Hadisler Hakkında Hattâbî'nin Görüşleri, U.Ü.İ.F.D., c.4, sayı:4, Bursa, 1992.
- Karaman Hayrettin, Asr-ı Saadet'te Rasûlullah'ın Davranışlarının Bağlayıcılığı (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm), I-V, Beyan Yay., İst., 1995.
-, Bağlayıcılık Bakımından Rasûlullah'ın Davranışları, Hz. Peygamber ve Aile (Sempozyum), İlmi Neşr., İst., 1989.
- Kandemir Yaşar, İki Cihan Güneşi, İst., 1996.
-, Mevzû Hadisler, D.İ.B.Y., Ank., 1975.
- Kâsımî Muhammed Celâlüddin, Kavâidü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs, Beyrut,1979.
- Kastallânî, Muslihuddîn (ö.923/1517), el-Mevâhibü'l-Ledüniyye Tercümesi (I-II), terc., Şâir Abdülbâkî, Sadeleştiren: İ.Turgut Ulusoy, Hisar Yay., İst., 1984.
- Kara Necatî, Kur'ân-Sünnet Bütünlüğü, İhtar Yay., Erzurum,1995.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, (ö.1067/1657). Keşfü'z-Zunûn (I-II), Haz. M. Ş. Yaltkaya ve Kilisli R. Bilge, M. E.B., İst. , 1941.
- El-Kattân Mennâ', el-Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân, 5.bsk., Mısır, 1981.
- Keleş Ahmet, Hadislerin Kur'ân'a Arzı, İnsan Yay.,İst., 1998.
- Kettânî, Muhammed b. Câ'fer (ö.1345/1926), er-Risâletü'l Mustadrefe, Mektebetü'l -Külliyâtî'l- Ezheriyye, Kahire, trs.
- Kırbaşoğlu, M. Hayrî, İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi, Ankara Okulu Yay.,

- Ank., 1999.
-, İslam Düşüncesinde Sünnet, 2. bsk. Ankara Okulu Yay. Ank., 1996.
- Kırca Celâl, Tefsirde Yorumun Bağlayıcılığı Problemi, Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu, Samsun, 1993.
- Köse Saffet, İslâm Hukuk Düşüncesinin Bazı Problemleri, İslamiyât, c.2, sayı:1, Ank., 1999.
- Kurtubî Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö.671/1273), el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân (I-XX), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Küçük Râşit, Kur'ân-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği, Sünnet'in Dindeki Yeri (Sempozyum), Ensâr Neşr., İst., 1997. Tıbb-ı Nevevî Literatürü Üzerine Bir Deneme, İlim ve Sanat, sayı: 3, 1985.
- Koçkuzu A.Osman, Hadiste Nâsih ve Mensûh, M.Ü.İ.F.V.Y., İst., 1985.
-, Rasûlullah ve Sünneti, Oku Mecmuası, Ocak, 1971.
-, Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İ'tikât ve Teşrî Yönlerinden Değeri, D.İ.B.Y., Ank., 1988.
- Koçyiğit Talat, Hadisçilerle Kelamcılar Arasında Münakaşalar, A.Ü.İ.F.Y. Ank., 1969.
-, Hadis Istıslâhları, 2.bsk., A.Ü.İ.F.Y., Ank., 1985.
-, Hadis Tarihi, A.Ü.İ.F.Y., Ank., 1977.
-, İslâmî Da'vetin Mâhiyeti ve Hz. Peygamber'in Hutbeleri, Kılıç Yay., Ank., 1994.
- Köten Akif, Asr-I Saadet'te Suffa Ashâbı, Bütün Yönleriyle Asr-I Saadet'te İslâm, IV, Beyan Yay., İst., 1995.
- Leknevî Ebu'l- Hasanât Muhammed Abdülhay (ö.1304/1886), el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Esileti'l-Aşreti'l-Kâmile, thk., Abdülfettâh Ebû Gudde, 3.bsk., Mek-tebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrut, 1994.
- Mâlik b. Enes, (ö. 179/795), el-Muvatta, thk. Muhammed Fuat Abdalbaki, trs.
- Mevdûdî, Sünnet'in Anayasal Niteliği, terc., N.Ahmed Asrar, 3.bsk., Bengisu Yay., İst., 1997.
-, Tarih Boyunca Tevhid Mücadalası ve Hz. Peygamber'in Hayatı, terc., Ahmet Asrar, 3. bsk., Pınar Yay., İst., 1992.
-, Tefhîmu'l-Kur'ân, terc., heyet, İnsan Yay., İst., 1986.
- Mevlâna Şiblî, Asr-I Saadet (I-V), terc., Ömer Rza Doğrul, Günümüz Türkçesine Uyarlayan: O.Zeki Mollamehmetoğlu, Eser Neşr., İst., 1997.
- Muhammed Ebû Şehbe, Sünnet Müdafaası, (I-II), terc. M. Görmez., M. E. Özafşar, Rehber Yay. Ank. 1990
- Muhammed Ebû Zehrâ, İslamda Fıkîhî Mezhepler Tarihi, Terc. Abdülkadir Şener, Hisar Yay., İst., 1983.
- Muhammed Gazâlî, Fakihlere ve Muhaddislere Göre Nebevî Sünnet, terc. Ali Özek, İslami Araştırmalar, İst., 1992.
- Muhammed Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, terc., Kemal Kuşçu, İst., 1963.
-, İslam Peygamberi (I-II), terc. M.S. Mutlu - S. Tuğ, İrfan Yay., İst., 1969.
-, Kur'ân-ı Kerîm Tarihi, terc., Salih Tuğ, M.Ü.İ.F.V.Y., İst., 1993.
-, Kur'an-ı Kerim Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası, terc. M. S. Mut-

- lu, Yağmur Yay. İst., 1965.
-, Sünnet Maddesi, İslam Ansiklopedisi, M.E.B., İst., 1971.
- Muhammed Süleyman el-Aşkâr, Efâlû'r-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmî's-Şerîa (I-II), Müessesetü'r-Risâle, 4.bsk., Beyrut, 1996.
- Muhammed Tâhir Hekim, Sünnet'in Etrafındaki Şüpheler, terc., Hüseyin Aslan, Pınar Yay., İst., 1985.
- Musa Cârullah Bigiyef, Kitâbu's-Sünne, terc., Mehmet Görmez, Ankara Okulu Yay., Ank., 1998.
- Mustafa Müslim, Kur'ân Çalışmalarında Yöntem, terc., Salih Özer, Fecr Yay., 2.bsk., Ank., 1998.
- el-Müttekî, Alaüddîn Ali el-Müntekî b. Husâmüddîn el-Hindî (ö.975/1567), Ken-zü'l-Ümmâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Efâl (I-XVIII), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.
- Müslim Ebu'l- Hüseyin Müslim b Haccâc (ö.261/874), el- Câmiu's-Sahîh, (I-V), thk. M. F. Abdülbaki, Darü İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, Lübnan, 1375/1956.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman, Ahmed b. Şuayb (ö.303/915), Sünen (I-IV), Çağrı Yay. İst. 1981. (ofset)
- Neseff Abdullah b. Ahmet (ö.710/1310), Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl (I-IV), Dâru'l-Nefâis, thk., Mervân Muhammed, Beyrut, 1996.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya, Yahya b. Şeref (ö. 676/1277), Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî, (I-XVIII), 4. bsk., Darü'l- Ma'rife, Beyrut, 1997.
- Nurettin İtr, Menhecû'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs, 3.bsk., Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1997.
- Okiç Muhammed Tayyib, Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tedkikler, A.Ü.İ.F.Y., O. Yalçın Matbaası, İst. 1959.
-, Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri, Nûn Yay., İst., 1995.
- Önkâl Ahmet, Hz. Peygamber'in Ümmiliği, S.Ü.İ.F.D., sayı: 2, Konya, 1986.
-, Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-I Gayr-I Metlûvv, Kur'ân ve Sünnet Sempozyumu, İst., 1999.
- Polat Salahattin, Hadislerin Kur'ân'a Arzının Problemleri, Sünnet'in Dindeki Yeri (Sempozyum), İslâmî İlimler Arştırma Vakfı, Ensar Neşr., İst., 1997.
-, Hadis Araştırmaları, İnsan Yay.,İst., 1997.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed (ö.502/1108), el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, thk., Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefâsîr (I-VII), terc., Sadrettin Gümüş-Nedim Yıldız, Ensar Neşr., İst., 1992.
- Sağânî, Radiyüddin Ebu'l -Fedâil el Huseyn b. Muhammed (ö. 650/1252), el-Mevzûât, thk. M. Abdulkadir Ahmed, Mektebetü'n-Nahdiyyeti'l- Mısıriyye, Kahire, 1411/1991.
- Sakallı, Talat, Sünnetin Bağlayıcılık Açısından Taksimi, S.D.Ü.İ.F.D., Isparta, 1995.
- Sandıkçı Kemal, Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar, D.İ.B., Ank., 1991.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdîrrahman (ö.902/1496), Fethu'l -Muğîs, Şerhu Elfiyeti'l -Hadîs, (I-III) Dâru'l -Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut 1417/1996.

-, el-Mekâsîdül'-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdisi'l-Müştehirale'l-Elsine, thk., Muhammed Osman, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2.bsk., Beyrut, 1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed (ö.490/1097), Usûlû's-Serahsî, (I-II), Kahraman Yay. İst. 1984.
- Sezgin, Fuat, G.A.S., (I-VIII), Leiden, 1967.
- Sibâl Mustafa, İslâm Hukukunda Sünnet, terc., Edib Gönenç, Evs Yay., İst., 1981.
- Sofuoğlu Cemal, Zayıf ve Mevzû Hadisler Açısından Tirmizî'nin Sünen'i, D.E.Ü.İ.F.D., sayı: 6, İzmir, 1983.
- Soysaldı H.Mehmed, Kur'ân Tefsirinde Hz. Peygamber'in Yeri, F.Ü.İ.F.D., sayı:3, Elazığ, 1998.
- Subhi Sâlih, Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları, terc., M.Yaşar Kandemir, D.İ.B.Y., Ank., 1971.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö.911/1505), el-Câmiu's-Sağır min Hadîsi'l-Beşîri'n-Nezîr (I-II), thk., Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dimeşk, 1996.
-, ed-Dürerü'l Münteşira fî'l-Ehâdisi'l-Müştehirale, thk. M. Abdülkadir Atâ, Dârü'l-İ'tisâm, Kahire 1987.
-, Esbâb Vurûdî'l-Hadîs, thk. Yahya İsmail, Dârü'l -Vefâ, 1408/1988.
-, el-İtkân fî Ulûmî'l- Kur'ân, (I-II), terc. S. Yıldız - H. Avni Çelik, Hikmet Neşr. İst. 1987.
-, el-Leâliu'l-Mesnûa' fî'l- Ehâdisi'l- Mevzûa, (I-II), Darü'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1417/1996.
-, Miftâhü'l -Cenne fî'l-İ'tisâm bi's- Sünne, thk, Mustafa Aşûr, Mektebetü'l -Kur'ân, Kahire, 1987 .
-, Tedrîbü'r Râvi fî Şerhi Takrîbi'n- Nevevî, (I-II), thk. A. Abdüllatif, 2. bsk. Dârü lhyâi's -Sünneti'n-Nebeviyye, Beyrut, 1399/1979.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs (ö.204/819), İhtilâfu'l-Hadîs, thk., M.Ahmed Abdülazîz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.
-, Kitabu'l-Ümm (I-VII), 2.bsk., Beyrut, 1973.
-, er-Risâle, thk. M. Seyyid Keylânî, (1969 Kahire baskısından ofset) Kültür Yay. İst., 1985.
- Şah Veliyullah ed-Dihlevî (ö.1176/1762), Huccetullâhi'l-Bâliğa (I-II) terc. M. Erdoğan, İz Yay. İst 1994.
- Şâtîbî, İbrahim b. Musa (ö.90/1388), el-Muvâfakât, (I-IV), terc. M. Erdoğan, İz Yay., İst, 1990.
- Şerif er-Radî, (ö.406/1015) el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye, thk.Tâha Muhammed ez-Zeydî, Müessesetü'l- Halebî, Kahire, 1387/1967.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö.1250/1834), Fethu'l-Kadîr el-Câmiu beyne Feyne'l-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr (I-V), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995.
-, el-Fevâidü'l-Mecmûa fî'l- Ehâdisi'l -Mevzûa, thk. Abdurrahman b. Yahya, Matbaatu's- Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire, 1380/1960.
-, İrşâdül'-Fuhûl ilâ Tahkîki İlmi'l-Usûl, thk., Ebû Mus'ab Muhammed Saîd el-Bedrî, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1992.

- Şeybânî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ömer (ö.944/1537), Temyîzu't-Tayyib mine'l-Habîs fîmâ yedûru alâ elsineti'n-Nâsi mine'l-Hadîs, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2.bsk., Beyrut, 1988.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.310/922), Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân (I-XII), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992..
-, Târihu Taberî (I-XI), Beyrut, trs.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, (ö.321/933) Şerhu Meâni'l -Âsâr (I-IV) thk. M. Zühri en-Naccâr-M.Seyyid Câdu'l-Hak, 2. bsk., Dârul Kütübî'l- İlmiyye, Beyrut 1407/1987.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali b. Ali (ö.1158/1745) Mevsûatü Keşşâfî Istilahâtü'l-Fünûn ve'l-Ulûm (I-II), thk., Ali Dehrûc, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996.
- Tehânevî Zafer Ahmed, Yeni Usûl-i Hadis thk., Abdülfettâh Ebû Gudde, terc.,İbrahim Canan, İzmir, 1982.
- Tekintiş Ayhan, Alternatif İslâmî Tıp “ Tıbb-ı Nebevî “, Divan İlmi Araştırmalar, yıl:3, sayı:4, İst., 1998/1.
- Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İsa (ö.279/892), Sünenü't-Tirmizî, (I-V) thk. Ahmed Muhammed Şakîr - M. F. Abdalbâkî - İ. Adve Avad, Kahire 1357/1938.
- Toksarı, Ali, Delil Olma Yönünden Sünnet, Rey Yy., Kayseri 1994.
- Topaloğlu Bekir, Peygamber'e Saygısızlığın Dinî Hükümü, Hz. Peygamber ve Aile Hayatı (sempozyum), İlmi Neşr., İst., 1989.
- Uğur Mücteba, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, D.V.Y., Ank, 1992.
- Ünal Yavuz, Hadisleri Tesbitte Yöntem Sorunu, Etüt Yay., Samsun, 1999.
- Ünal, İ. Hakkı, Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamberi Anlamak, İslâmî Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı, c.10, sayı /no: 1-2-3.,Ank, 1997.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisâbü'rî (ö.468/1076), Esbâbu'n-Nuzûl, Ta'lik ve tahric yapan: Mustafa ed-Dîb el-Boğa, Dâru İbn Kesîr, 3.bsk., Dîmeşk, 1997.
- Vehbe Zuhaylî, İslâm Fıkıh Ansiklopedisi (I-X), terc. Heyet, 3. bsk., Risâle Yay., 1994.
- William Montgomery Watt, Kur'ân'a Giriş, terc., Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay., 1998.
- Yardım Ali, Peygamberimizin Şemâili, Erkam Yay., İst., 1998.
- Yıldırım Ahmet,Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, T.D.V.Y., Ank, 2000.
- Yıldırım Enbiya, Hadis Problemleri, Umran Yay., İst., 1996
- Yıldırım Suat, Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri, Kayhan Yay., İst. 1983.
- Yusuf el-Kardâvî, Sünneti Anlamada Yöntem, terc. Bünyamin Erul, Rey Yay., İst. 1991.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer (ö.538/1144) el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvî'l fî Vücûhi't-Te'vîl, (I-IV), Dâru'l- Ma'rife, Beyrut, trs.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Ku'ân, Mısır, trs.
- Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah, (ö.794/1392) el-Burhân fî Ulûmi'l -Kur'ân, (I-IV), thk.Muhammed Ebu'l- Fadl İbrahim, Lübnan, trs.